

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI MÜSÂDERE
USULÜNDE:
ALEMDÂR MUSTAFA PAŞA ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

MENSURE ÖZTÜRK

Balıkesir, 2016

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI MÜSÂDERE
USULÜNDE:
ALEMDÂR MUSTAFA PAŞA ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Mensure ÖZTÜRK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ahmet KOLBAŞI

Balıkesir, 2016

Bu alışma, 2015/126 numaralı proje ile Balıkesir Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (BAP) Birimi tarafından desteklenmiştir.

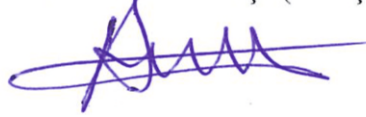
T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 201112518003 numaralı Mensure ÖZTÜRK'ün hazırladığı "XIX.Yüzyıl Başlarında Osmanlı Müsâdere Usulünde: Alemdâr Mustafa Paşa Örneği" konulu DOKTORA tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 31.05.2016 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/~~OY ÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

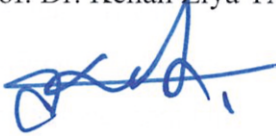
Başkan

Prof. Dr. Ahmet KOLBAŞI (Danışman)

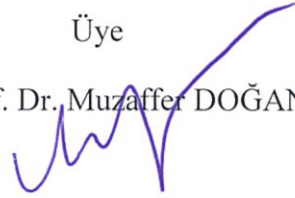
Üye

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ

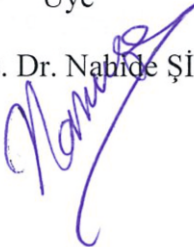
Üye

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

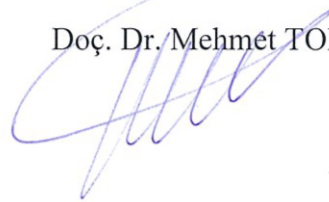
Üye

Doç. Dr. Nahiye ŞİMŞİR

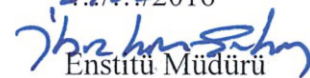
Üye

Doç. Dr. Mehmet TOPAL

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

27/04/2016

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN
Müdür

ÖNSÖZ

Müsâdere, ehl-i örften bir kişinin cezalandırılması veyahut miri ile olan münasebeti gerekçe gösterilerek asırlar boyunca başvuru olan bir uygulama olması hususunda, Osmanlı Devleti içerisinde de klasik dönemden itibaren iktisadi, idari ve hukuk üçlüsü bağlamında tezahür etmiştir.

XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'ndeki idari organizasyonun temel birimlerinden olan taşradaki yerel yönetim kadrosundaki yapısal ve işlevsel dönüşümler, âyan zümresinin siyaset içerisinde yükselerek devlet teşekkülünde yer almasına olanak sağlamıştır. Hükümetin uygulaması olan bu durum diğer alanlarla olan ilişkileri çerçevesinde parçadan bütüne doğru bir reformlaşma olgusunu da beraberinde getirmiştir. Klasik dönemden itibaren bürokratların muhatap alındıkları müsâdere sürecinde bu kez ağırlıklı olarak taşrada söz sahibi olan âyanlar müsâdere konusu olmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin hemen her döneminde merkez ile taşranın bazı unsurları arasında yaşanan çatışma ile eşsürekli olarak yaşanan başka unsurlar, aralarında uzun süreli mutabakatlar oluşmasına zemin hazırlamıştır. XIX. yüzyıl başlarında batının karşısındaki askeri yetersizliğin başlangıç teşkil ettiği reform sürecine girilmesi ile bu amacın gerçekleşmesinde öncül olacak mali politikadaki değişim, merkez ve taşra bürokrasisinin yeniden şekillenmesine de sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu reform programına model arayışları ile birlikte isyanlar ve merkezîyetçilik politikalarının güç kazandığı bir dönemde yenilik taraftarlığı ile taşrada kendini göstererek merkezde sadaret makamına kadar yükselen siyasi bir figür Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümü ile elde ettiği gelir ve malların müsâdere kapsamına alınma süreci, çalışma konusu olarak seçilmiştir.

Tez konumun belirlenmesinde yol gösteren ve birikimleri ile yardımcı olan aynı zamanda beni daima destekleyen Değerli Hocam Prof. Dr. Ahmet KOLBAŞI'na en derin teşekkür ve minnetlerimi sunarım.

Tez İzleme Komitesi üyeleri Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ ve Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN hocalarıma çalışmama olan tavsiyelerinden ve katkılarından dolayı en içten teşekkürlerimi sunarım. Yine tezin her aşamasında bana aktardığı kıymetli fikir ve önerileri ile yanımda olan ve beni hep cesaretlendiren hocam Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY'a ve değerli dostlarıma müteşekkirim.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki uzun araştırma süreci boyunca yanımda olan abim Erol KIZIL'a ve hayatımın her anında her türlü desteği ile bana güç veren eşim Okan ÖZTÜRK'e minnettarım. Doktora sürecinde sabırla bana yardımcı olan fedâkarlıklarını hiç esirgemeyen annem Hasibe KIZIL'a ve çalışma süresi içerisinde zamanlarından çaldığım çocuklarım Derin ve Fuat Demir ÖZTÜRK'e sonsuz sevgilerimi sunarım.

Mensure ÖZTÜRK

ÖZET

XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI MÜSÂDERE USULÜNDE:

ALEMDÂR MUSTAFA PAŞA ÖRNEĞİ

ÖZTÜRK, Mensure

Doktora, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet KOLBAŞI

2016, 270 Sayfa

Bu çalışmada XIX. yüzyıl başlarında, Osmanlı Devleti'ndeki dönüşüm ve reform sürecinde devletin müsâdere uygulamalarının nasıl bir çizgide devam ettiği ve merkez-taşra arasındaki ilişkilerin idari ve mali politikalar çerçevesinde Osmanlı hükümetinin müsâdereyi bir hazine geliri algılayıp bunu mali politika olarak kullanıp kullanmadığı, Alemdâr Mustafa Paşa örneği ile irdelenmiştir.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk âyanlığı ile taşrada idari vazifelere haiz olması ve hükümetin güven duygusuna mazhar oluşu, ileride güçlü bir ordu ile İstanbul'u zorlamasına ve sadaret makamına yükselmesine vesile olmuştur. Kısa süren sadaret döneminde Bab-ı Âli'deki yeniçeri isyanı sırasında yaşamına son veren Alemdâr'ın, ölümü sonrasında canib-i miri için mallarının müsâdere sürecine başlanmıştır.

Çalışmamızın esas konusunu oluşturan Alemdâr Mustafa Paşa'nın mal varlığının müsâdere süreci, arşiv belgeleri ve muhallefat defterlerinin tasnifi ile gerçekleşmiştir. Alemdâr Mustafa Paşa'nın taşrada Rusçuk ve civar kazalarda elde ettiği mukâta'a gelirlerinin tesbiti ve emlâkının belirlenmesi ile İstanbul'da yaşadığı sadaret döneminde elde ettiği gelirler ve mallarının miri adına zapt edilerek müzayede ile satışından elde edilen miktarın büyük bir kısmı Alemdâr'ın borçlarına ödenmiş ayrıca bu süreç içerisinde Alemdâr'ın ailesinden muhtaç olan kimselere de aylık belli bir maaş tahsis edilmiştir.

XIX. yüzyıl başlarında devletin uyguladığı müsâdere sistemi, gelirlerinin savaş finansmanı için hazineye alınması meselesinden oluşmaktadır. Alemdâr Mustafa Paşa'nın müsâdere edilen mal varlığından borçlarının çokluğu ve alacaklılarından tahsil edilemeyen meblağlar sebebiyle devlet hazinesine az miktarda finans aktarımı yapılmış ve miri adına elde edilen bu miktar da devlet giderleri için harcanmıştır.

Bu alışmada Alemdâr Mustafa Paşa'nın müsâdere edilen mal varlığının akıbeti arşiv vesikalarına dayanılarak ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Müsâdere, Alemdâr Mustafa Paşa, Muhallefat, Âyan, İltizam, Mukâta'a

ABSTRACT

IN THE BEGINNING OF THE XIX. CENTURY THE OTTOMAN CONFISCATION PROCEDURE: ALEMDÂR MUSTAFA PASHA CASE OF

ÖZTÜRK, Mensure

Ph. Thesis, Department of History

Adviser: Prof. Dr. Ahmet KOLBAŞI

2016, 270 Pages

This study aims to examine the true nature of confiscation procedures "*musadere*" within the administrative and fiscal policy of the association between central and province, whether Ottoman government comprehend the confiscation incomes as a subsidize the treasure as a financial policy via the case of Alemdâr Mustafa Pasha during the transformation and reformation process of the Ottoman Empire at the beginning of the 19th century.

Alemdâr Mustafa Pasha's successful administrative assignments during his *ayan* of Rusçuk (governor of the province) and gaining the trust of the government, led him to raise the siege of Constantinople from the reactionaries with his powerful army and promoted to Grand Vizier position. In his short time service as a Grand Vizier, he killed himself during the Janissaries revolting at Bab-ı Âli. Within the death of Alemdâr, his possessions confiscated by the treasury on behalf of the government.

The main subject of this study, which is the confiscation procedure *musadere* of Alemdâr Mustafa Pasha is examined by the classification of archive documents and inheritance accounts *muhallefat defterleri*. After the identification and counting of Alemdâr's possessions which were obtained from mukâta'a revenues, properties during his administrative in Rusçuk and vicinities and also the Grand Vizier period in İstanbul. All of his possessions were sold and the most of the sale incomes used for his debt payments and a limited wage allotment established for Alemdâr's dependent relatives.

The main issue of confiscation system is using incomes for subsidize the military budget by the government at the beginning of the 19th century. It's understood that Alemdâr Mustafa Pasha's confiscated possessions revenue are not adequate for his personal debts and unpaid amounts from his drawers are also problematic. For the reason that only a small amount of his revenue transferred to the the treasury and lease only used for administrative expenses.

In this study the fate of Alemdâr Mustafa Pasha's confiscated possessions were put forth on the basis of the archive accounts.

Key Words: Confiscation, Alemdâr Mustafa Pasha, Inheritance, Âyan, Tax System, Mukâta'a

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
ÇİZELGELER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR	xiv
1. GİRİŞ	1
1.1. Amaç.....	1
1.2. Yöntem.....	2
2. OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜSÂDERE USULÜ.....	6
2.1. Kavramsal Olarak Müsâdere.....	6
2.2. Müsâdere'nin Tarihçesi.....	7
2.3. Osmanlı Hukuku Açısından Müsâdere Usulü.....	14
2.3.1. İslâm Hukuku Bakımından Müsâdere Usulü	16
2.3.1.1. İslâm'da Özel Mülkiyet-Müsâdere İlişkisi.....	17
2.3.1.2. İslâm Ceza Hukukunda Müsâdere	19
2.3.1.2.1. Ta'zir Cezası	22
2.3.2. Örfî Hukuk-Müsâdere İlişkisi	23
2.3.2.1. Kul Sistemi ve Müsâdere	28
2.4. Osmanlı Devleti'nde Müsâdere Uygulamasının Niteliği ve Kapsamı	31
2.4.1. Müsâderenin Ceza Olarak Uygulanması.....	43
2.4.2. Ölüm Halinde Müsâdere	49
2.5. Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Müsâdere	53
2.5.1. Âyan-Müsâdere.....	55
2.6. Osmanlı Devleti'nde Vakıf Sistemi ve Müsâdere.....	62
2.7. Müsâdere Sürecinin İşleyişi.....	65
2.7.1. Mübaşir Tayin Edilmesi ile Mal Varlığının Belirlenmesi.....	69
2.7.2. Mirasçıların İhsanda Bulunması ve Muhallefatın Satışı	73
2.7.3. Muhallefat Defterinin Kaydedilmesi.....	76
3. ALEMDÂR MUSTAFA PAŞA'NIN TARİH SAHNESİNDEKİ ROLÜ.....	79
3.1. III. Selim Dönemi Osmanlı Devleti'nin İdari ve Mali Durumu.....	79
3.1.1. Âyanlığın Güç Kazanması	82
3.1.2. Savaşlar ve Mali Kriz.....	85
3.1.3. Hazinesinin Durumu	88
3.2. Rusçuk Âyanlığından Sadarete Alemdâr Mustafa Paşa.....	91

3.2.1. Alemdâr Mustafa'nın Rusçuk Âyanı Oluşu.....	92
3.2.2. Rusçuk Şehri ve Alemdâr Mustafa'nın Faaliyetleri.....	95
3.2.3. Kabakçı Mustafa İsyânının Başlaması ve IV. Mustafa Dönemi.....	98
3.2.4. Alemdâr Mustafa Paşa'nın İstanbul'a Gelişi ve İsyânı Bastırması.....	101
3.3. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Sadrazam Oluşu ve Faaliyetleri.....	102
3.4. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Ölümü.....	105
4. ALEMDÂR MUSTAFA PAŞA'NIN MALLARININ MÜSÂDERE SÜRECİ	110
4.1. Belgelerin Niteliği.....	110
4.2. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Ölümü ile Geride Kalan Mirasçılarının Müsâdere Süreci	111
4.2.1. Müsâdere Sürecinde Alemdâr'ın Mirasçılarının Durumu.....	116
4.2.1.1. Eşi Emine Hanım.....	116
4.2.1.2. Eşi Hatice Hanım.....	119
4.2.1.3. Eşi Fatma Hanım.....	120
4.2.1.4. Eşi Refiye Hanım.....	122
4.2.1.5. Eşi Ayşe Hanım.....	122
4.2.1.6. Mehmed Bekâr Bey.....	124
4.2.1.7. Kız Kardeşi Emine Hanım.....	127
4.3. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Mallarının Müsâdere Edilmesine Başlanması.....	128
4.3.1. Mübaşir Tayini.....	129
4.3.2. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Sadaret Öncesi Emlâkı ve Mukâta'a Gelirlerinin Müsâderesi.....	135
4.3.2.1. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk'taki Arazileri.....	138
4.3.2.2. Tırnova Voyvodalığı ile Malikâne Elde Edilmesi.....	141
4.3.2.3. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Mutasarrıf Olduğu Arazilerin Durumu.....	146
4.3.2.3.1. Alemdâr'ın Oğullarına İhsan Olunan Haremeyn Mukâta'ası.....	152
4.3.2.4. Rusçuk ve Hezargrâd Çiftlikleri'nden Elde Edilen Yağ ve Hububat'ın Zabt Edilmesi.....	156
4.4. Alemdâr Mustafa Paşa'ya Sadareti Dönemi'nde Tahsis Edilen Has Mukâta'a Gelirlerinin Müsâderesi.....	159
4.5. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Bir Kısım Mallarının Vakfedilmesi.....	161
5. ALEMDÂR MUSTAFA PAŞA'NIN MUHALLEFAT DEFTERLERİ VE MÜSÂDERE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	165
5.1. XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nin Mali Durumu.....	165
5.1.1. Savaş Masraflarının Finansmanı Olarak Darphâne-i Âmire.....	166
5.2. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Muhallefat Defterleri'nin İncelenmesi.....	167

5.2.1. Defterlerin Tanımı.....	169
5.2.2. İstanbul ve Civarında Müzayede İle Satışa Çıkarılan Muhallefatı	170
5.2.2.1. Cariye ve Köleleri	170
5.2.2.2. Hayvanları.....	171
5.2.2.3. At Binit Takımları.....	173
5.2.2.4. Ev ve Mutfak Eşyaları.....	177
5.2.2.5. Giyim ve Kuşamı	179
5.2.2.6. Ziyet Eşyaları	180
5.2.2.7. Silahları.....	181
5.2.3. Alemdâr'ın Sadrazam Memiş Paşa'ya Devredilen Emvali ve Değeri	183
5.2.4. Alemdâr'ın Satılan Emlâkı.....	185
5.2.5. Mustafa Paşa'nın Borçları ve Alacakları	188
5.2.5.1. Borçları	188
5.2.5.2. Alacakları.....	202
5.3. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Hazinedarı Köse Ahmed Efendi'nin Müsâdere Edilen Muhallefatı.....	208
5.4. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Zevcesi Ayşe Hanım'ın Muhallefatı	209
5.5. Muhallefattan Elde Edilen Gelirin Harcanması	210
5.6. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Terekesinin Değerlendirilmesi	212
6. SONUÇ	216
EKLER.....	219
KAYNAKÇA.....	232

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Aile Cetveli114

Şekil 2. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Oğulluğu Mehmed Bekâr Bey'in Ailesi ...115

ÇİZELGELER LİSTESİ

- Çizelge 1. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Vezareti Döneminde Uhdesindeki Mukâta'a Gelir Kalemleri138
- Çizelge 2. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Uhdesindeki Cizye Evrak Bohçalarındaki Mevcut Değerler147
- Çizelge 3. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Cizye Defterine Kayıtlı Olan Evrak Değerleri148
- Çizelge 4. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Cizye Hasılatının Toplam Değerleri149
- Çizelge 5. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Uhdesindeki Cizye Kalemleri ve Hasılat Değerleri151
- Çizelge 6. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Uhdesindeki Cizye Hasılatının Kullanıldığı Gider Değerleri152
- Çizelge 7. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Oğulları ve Eşine İhsan Olunan Tırhala, Ağrıboz, İnebaht ve Mora Mukâta'a Faizli Hisselerinin Taksit Değerleri156
- Çizelge 8. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Müzayede ile Satılan Hayvanları172-173
- Çizelge 9. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Müzayede ile Satılan At Binit Takımları'nın Toplam Değerleri.....176
- Çizelge 10. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Müzayede ile Satılan Ziyet Eşyaları180-181
- Çizelge 11. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Müzayede ile Satılan Silah Çeşitleri182-183
- Çizelge 12. Alemdâr Mustafa Paşa'nın İstanbul'da Müzayede İle Satılan Malları ve Eşyalarının Değeri212

KISALTMALAR

AE.SABH.I	: Ali Emiri Abdülhamid I
A.MKT	: Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı
A.MKT.MHM	: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı
A.MKT.NZD	: Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Deva'ir Evrakı
AÜ	: Ankara Üniversitesi
BEO	: Babıâli Evrak Odası Evrakı
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.ADL	: Cevdet Adliye
C.AS	: Cevdet Askeriye
C.BLD	: Cevdet Belediye
C.DH	: Cevdet Dahiliye
C.DRB	: Cevdet Darphane
C.EV	: Cevdet Evkaf
C.ML	: Cevdet Maliye
C.ZB	: Cevdet Zabtiye
D.BŞM.MHF.d.	: Bab-1 Defteri Başmuhasebe Muhallefat Defterleri
D.BŞM.ZMT.d.	: Bab-1 Defteri Başmuhasebe Zimmet Halifesi Defterleri
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DH.MTV	: Dahiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı
D.MKF.d.	: Bab-1 Defteri Mevkufat Kalemî Defterleri
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DTCFD	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
ed.:	: Editör

H.	: Hicri
Haz.:	: Hazırlayan
HAT	: Hatt-ı Hümayun
HR.MKT	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı
çev.:	: Çeviren
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İ.DH	: İrade Dahiliye
İE.DH	: İbnülemin Dahiliye
İE.MHF	: İbnülemin Muhallefat
İ.MBH	: İrade Mabeyn-i Hümayun
İSAM	: İslam Araştırma Merkezi
M.	: Miladi
MAD.d.	: Maliyeden Müdevver Defterler
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MVL	: Meclis-i Vala Evrakı
neş.	: Neşreden
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TKGMA	: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TS. MA.d.	: Topkapı Sarayı Müzesi Defterleri
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
S.	: Sayı
Sad.:	: Sadeleştiren
SBFD	: Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi
vd.	: Ve devamı
vr.	: Varak

1. GİRİŞ

1.1. Amaç

Müsâdere, kişinin mal varlığı üzerindeki mülkiyet hakkına son verilerek bu mülkiyetin devlet hazinesine devredilmesi anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde müsâdere, klasik dönemden itibaren devlet adamlarına ölümleri neticesinde veya sürgün, katl gibi cezalarla beraber tatbik edilerek onunla beraber ailesinin taşınır taşınmaz mallarını hazine adına zapt etmek şeklinde uygulanmıştır.

XVII. yüzyıldan itibaren özellikle devlet mali anlamda büyük bir zorluk içine girmiştir. Hazinesinin ihtiyacından dolayı, miri mukâta'anın malikâne usulü ve *kayd-ı hayat şartı ile* özellikle XVII. yüzyılın sonlarından itibaren, mahalli eşraf ve âyanlar tarafından alınarak idare edilmesi, has ve mukâta'a voyvodaları ile bu gibilerin zengin olmalarına, tedrici surette nüfuz ve kudretlerinin artmasına sebep olmuştur¹.

Osmanlı Devleti, âyanların servetlerini gayr-ı meşru yollardan elde edindiklerini bildiği ve bunun doğruluğuna inandığı için de çok defa vereseşi olup olmadığına bakmaksızın âyan terekelerini zapt etmiştir. Gerektiğinde âyanların mahalli otoritelerinden idari, askeri ve türlü biçimlerde faydalanan merkezin, onlar ölünce âyanlıklarını bir bakıma suç olarak gördüğü ve hayatta olduklarında onları ya cezalandıramadığı ya da cezalandırmayı uygun bulmadığı politikalar geliştirdiği için muhallefatına el koyarak cezayı infaz etme faaliyeti içinde olduğunu söyleyebiliriz.

XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti bilhassa siyasi ve mali konularda içinde bulunduğu bu durumdan kurtulmak ve savaşları finanse edebilmek için vergiler ihdas ettiği gibi, mevcut vergileri de artırma yoluna gitmiştir. Buna mukabil para tağşişi, kıymetli madenlerden mamul eşyalar eriterek para haline getirmesi, esham adı verilen iç borçlanma ile *müsâdere yöntemine* de sıkça başvurmuştur².

¹ Selim Hilmi Özkan, "Türk Tarihi'nin Kırılma Noktası: Zenta Faciası", *Turkish Studies*, Volume IV/3 (Spring 2009), s. 1781.

² Mehmet Genç, "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2000, s. 215, 217-218.

XIX. yüzyılın ilk çeyreği, Osmanlı Devleti'nin batıya açıldığı, reform hareketlerinin ivme kazandığı ve muhteva bakımından önceki dönemlerden farklılaştığı bir sürecin başlangıcıdır. Reform programlarına model arayışı, isyanlar ve merkezi hükümetin gücünün artırılma çabaları da bu sürecin temel karakteristiğini oluşturur. Osmanlı Devleti'nin idari sistemdeki bozukluğunun mali bunalımla paralel olduğu bu sürecin aktörleri olan devlet adamlarına ait arşiv belgeleri ışığında yapılan çalışmaların az olması, tez konumuzun önemini ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti'nde savaşlar, isyanlar, mali düzenleme ve merkezîyetçilik politikalarının ağırlık kazandığı XIX. yüzyılın başlarında; Hezargrâd ve Rusçuk âyanlığı ile Tırnova voyvodalığında bulunan, vezirlik ve sadrazamlık gibi görevleri ile devletin merkez ve taşra siyasetinde söz sahibi olan Alemdâr Mustafa Paşa (1765-1808) devrin önemli siyasi figürlerindedir. Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümünün ardından mallarının müsâdere edilmesi konu itibarıyla dönemin değişen koşulları içerisinde müsâdere uygulamalarının kapsamı ve mahiyetini ortaya koyması açısından önemlidir.

Tez çalışması, XIX. yüzyıl başlarında Alemdâr Mustafa Paşa örneğiyle Osmanlı tarihinde sosyal, hukuki ve mali yönleriyle çok önemli bir yer tutan müsâdere usulünü ve yol açtığı gelişmeleri incelemesi açısından özgündür. XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı hükümetinin müsâdereyi bir hazine geliri algılayıp bunu mali politika olarak kullanıp kullanmadığı Alemdâr Mustafa Paşa örneği ile irdelenmeye çalışılmıştır. Alemdâr Mustafa Paşa'nın mallarının müsâdere süreci ve muhalefatı arşiv belgeleri ışığında incelenerek değerlendirilmesi yapılmıştır.

1.2. Yöntem

Tez çalışmasının temel kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile sağlanan arşiv malzemesi oluşturmuştur. Ayrıca Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi ile Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden yararlanılmıştır. Bunun yanında çeşitli kütüphanelerde bulunan konuyla ilgili kaynak eserlerden faydalanma yoluna gidilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde müsâdere usulü ile ilgili çalışmalar genel olarak makale tarzında olmuştur. Müsâderenin kelime anlamından başlayarak nasıl ve kimlere

uygulandığı, hukuki ve sosyal alanlardaki etkilerinin neler olduğu konusu çalışılmıştır³.

Müsâdere konusundaki akademik çalışmaların bazıları Başbakanlık Osmanlı Arşiv fonlarındaki özetlerin kullanılmasıyla yapılmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı Klasik dönemindeki müsâdere süreci ve uygulamaları ile ilgili çalışmalar da yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde müsâdere usulü ile ilgili yapılmış olan tezler, “*Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Müsâdere Kurumu*” ve “*Osmanlı Devleti'nde 1826-1839 Yıllarında Yapılan Müsâdereler*” adlı yüksek lisans tezlerinden oluşmaktadır⁴. Müsâdere'nin İslâm hukuku açısından değerlendirmesi ile ilgili olarak da mühim bir çalışma neşredilmiştir⁵. Yine Osmanlı Devleti'nde uygulanan müsâdereden, mal varlıklarını korumak ve evlatlarına bahşetmek üzere vakfa dönüştürülen kurumların ne derece hukuka uygun olup olmadığı eleştirilerine bir cevap mahiyetinde olan çalışmalar da kaleme alınmıştır⁶.

Çalışmada kullanılan kaynaklar arasında vakayinameler önemli bir yer teşkil etmektedir. *Asım Tarihi* ve Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet* adlı eseri de çalışma konumuzun esasını temsil eden Alemdâr Mustafa Paşa'nın yaşadığı dönemle ilgili kapsamlı bilgiler bulunmaktadır⁷. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* de Alemdâr'ın

³ M. Cavid Baysun, “Müsâdere”, *İA*, VIII, İstanbul, 1987; Tuncay Öğün, “Osmanlı Devleti'nde Müsâdere Uygulamaları”, *Osmanlı*, Teşkilât, VI, Ankara, 1999; Mehmet Karataş, “18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Bazı Müsâdere Uygulamaları”, *AÜ. Osmanlı Tarih ve Uygulama Dergisi*, S. 19, Ankara, 2006; Sevgi Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsâdere Uygulaması”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 12, Ankara, 2008, s. 389-420; M. Ali Ünal, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsâdere”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 49, 1987, s. 95-111; Cahit Telci, “Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/ 2, (Aralık 2007), İstanbul, 145-166; Yavuz Cezar, “Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsâdere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)”, *Belleten*, XLI/ 161, ss. 41-78.

⁴ Mahmud Esad Kalıpçı, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Müsâdere Kurumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013; Orhan Varan, *Osmanlı Devleti'nde 1826-1839 Yıllarında Yapılan Müsâdereler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2013.

⁵ Hüseyin Esen, “İslam Hukuku Açısından Müsâdere”, *DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, İzmir, 2002.

⁶ Hasan Yüksel, “Vakıf-Müsâdere İlişkisi (Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı)”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 12, İstanbul, 1992.

⁷ Mütercim Asım, *Asım Tarihi*, II, İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası, 1867; Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, IV-V, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993. Alemdâr Mustafa Paşa ile ilgili diğer önemli kaynaklar: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdâr Mustafa Paşa*, İstanbul, 1942; Efdalüddin, “Alemdâr Mustafa Paşa” *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, cüz 10, İstanbul, 1329; Fahri Ç. Derin, “Yayla İmamı Risalesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1973; Georg Oğulukyan, *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi 1806-1810 İsyenları, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdâr Mustafa Paşa*, Tercüme ve Notlar: Hrand D. Andreasyon, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat

âyanlık yaptığı Rusçuk ve civarındaki yerlerin durumuna kaynaklık etmiştir. Kalost Arapyan'ın, *Rusçuk Âyanı Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Kahramanlıkları* adlı eseri de döneme tanıklık eden önemli eserlerden biridir. Ali Seydi'nin *Alemdâr Mustafa Paşa* isimli eseri ise Alemdâr Mustafa Paşa dönemini romanımsı bir tarzda ele alan diğer önemli kaynaklar arasında bulunmaktadır⁸.

Alemdâr Mustafa Paşa ile ilgili çalışılmış olan tezler; “*Alemdâr Mustafa Paşa ve Hayatı*” ile “*Alemdar Mustafa Paşa'nın Devlet Hayatı*” isimli yüksek lisans tezleri olmuştur⁹. Bu çalışmalarda isimlerinden de anlaşılacağı üzere genel konu Alemdâr'ın hayatı ve devlet hayatında boyunca bulunmuş olduğu faaliyetleridir.

Tez çalışmasının giriş bölümünde Osmanlı Devleti'nde Müsâdere Usûlü ve Alemdâr Mustafa Paşa hakkında bir girizgâh yapılarak konunun genel mahiyeti hakkında kısa bir bilgi verilmiştir.

Birinci Bölümde, kavramsal olarak müsâdere usulünün tanımı, Osmanlı Devleti'nde müsâdere sürecinin işleyişi, uygulanması ve hukuki mahiyeti üzerinde durulmuştur. Özellikle vakıf müsâdere arasındaki ilişki ve Osmanlı toprak sisteminde tımar sisteminin bozulmasıyla ortaya çıkan yeni süreçte âyanların rolüne değinilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin müsâdere uygulamalarındaki rolüne yer verilmiştir.

İkinci Bölümde, III. Selim döneminde Osmanlı Devleti'nin idari ve mali durumu ile savaşlar ve isyanlar hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı mali durumuna paralel olarak bir kurum mahiyetinde hazinenin bu dönem içerisinde geçirmiş olduğu değişim ve ihtiyaç oranları ele alınmıştır. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk âyanlığından sadarete yükselişi ve ölümüne ilişkin konulara değinilmiştir.

Üçüncü Bölümde, Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümünün ardından mallarının müsâdere edilme süreci ele alınmıştır. Müsâdere sürecinde, Alemdâr'ın taşrada elde ettiği mal varlığı ve kısa süren sadaret dönemindeki gelirleri belirlenmiştir.

Fakültesi BAsımevi, 1972; Meral Bayrak Ferlibaş, “Alemdar Mustafa Paşa'nın Muhallefatı”, *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, S. 21, İstanbul, 2009, ss. 63-120 kayda değer niteliktedir.

⁸ Kalost Arapyan, *Alemdâr Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Kahramanlıkları*, Ankara, 1943; Ali Seydi, *Alemdâr Mustafa Paşa*, İstanbul, 1329.

⁹ Mehmet Alkan, *Alemdâr Mustafa Paşa'nın Devlet Hayatı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2011; Özgür Erbulut, *Alemdâr Mustafa Paşa ve Hayatı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2009.

Alemdâr'ın ölümünün ardından geriye kalan mirasçılarının durumu, dönemin değişen koşullarıyla hükümetin müsâdere politikası arasında belgeler ve muhallefât defterleri dâhilinde aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Dördüncü Bölümde, arşiv belgeleri ile Alemdâr Mustafa Paşa'nın *Maliyyeden Müdevver* ve *Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Muhallefat Defteri* olarak iki defter halinde tutulmuş muhallefâtı incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Alemdâr'ın eşi Ayşe Hanım'ın muhallefâtı ve Alemdâr'ın kethüdası Köse Ahmed'in muhallefâtının müsâderesi ele alınmıştır. Alemdâr'ın Rumeli ve İstanbul civarındaki mal varlığının tespiti ve satışı ile ilgili kayıtlar hesaplanmış ve bunların bazıları da tablo halinde verilmiştir. Bununla birlikte müsâdere sürecinin önemli bir aşaması olan borç-alacak hesapları yapılmış ve hazırlanan borç ödeme poliçeleri ayrı ayrı detaylandırılarak aktarılmıştır.

Böylece XIX. yüzyıl başlarındaki müsâdere sürecinde dönemin idari, mali, sosyo-kültürel ve hukuki yapısı dikkate alınarak Alemdâr Mustafa Paşa'nın müsâdere edilen mallarının kayıtlı olduğu muhallefât defterlerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde uyguladığı müsâdere usulünün, yazışmaların da ihtiva ettiği belgeler dâhilinde incelendiğinde hükümetin dönüşüm evresindeki siyasi ve mali politikalarına farklı bir bakış açısı sunduğu görülmektedir.

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜSÂDERE USULÜ

2.1. Kavramsal Olarak Müsâdere

Müsâdere, Arapça “*meydana çıkma, olma*” manasındaki “*südûr*” kelimesinin “*mufâ'ale*” veznindedir ve işteşlik belirtir¹⁰. Müsâderenin çoğulu müsâderât'tır¹¹. Umumi olarak, özel mülkiyetin herhangi bir bedel ödenmeden, devlet veya hükümdar adına alınması manasında kullanılmıştır. Lügâtlerde ise suçlu bir kimsenin malının hükümetçe padişah adına zapt olunmasıdır¹².

Müsâdere, vezirlerle devlet erkânının ve memleket zenginleriyle tanınmış adamların ecelleriyle öldüklerinde yahut herhangi bir sebeple idamlarında miraslarının ve bazen de sağlıklarında mallarının hükümet namına zapt edilmesi yerine de kullanılan bir tabirdir¹³. Özellikle kamu görevlilerinin haksız yollarla elde ettikleri gelir veya emlâkin tamamına ya da bir kısmına devletin el koymasını ifade etmektedir¹⁴. Müsâdere usulü zaman zaman kötüye kullanılan, zulüm ve işkence aracı yapılan, hatta devletin mali kriz geçirdiği dönemlerde başvurulan gelir kaynağı olarak da tarihe geçmiştir¹⁵.

Latince “*fiscus*” kelimesinden türemiş olan Batı dillerindeki “*confiscation*” kelimesi de, kişinin özel mülkiyetinde olan bir malın devlet hazinesine aktarılması anlamını ifade etmektedir. İlk olarak Roma hukukunda zikredilmiş olan *confiscation* kelimesi, merkezi devletlerin güç kazandığı dönemlerde yaygın olarak görülen bir uygulama olmuştur¹⁶.

¹⁰ Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsâdere”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 49, (Ağustos 1987), s. 95.

¹¹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2010, s. 862; Tuncay Ögün, “Osmanlı Devleti'nde Müsâdere Uygulamaları”, *Osmanlı*, VI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 371.

¹² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 1995; Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, s. 862.

¹³ “Müsâdere” *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: MEB Basımevi, 1983, s. 624-625.

¹⁴ Cengiz Tomar, “Müsâdere”, *TDVİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 65.

¹⁵ M. Cavid Baysun, “Müsâdere”, *İA*, VIII, İstanbul, 1987, s. 671.

¹⁶ *Encyclopedia Britannica*, “Confiscation”, VI, s. 296.

Müsâdere usulünün Batı'daki genel kullanlanımı, işlenen suçun mahiyetine göre cezalandırılmasında suçlunun mallarına devletin el koyması, hükümdarların herhangi bir savaş durumunda serveti ün yapmış olan kimselerin mal ve mülklerini zapt etmesi, cezası ölüm olanlar ile mirasçısı olmayan kişilerin mallarının alınması şeklinde, modern hukuk kurallarının gelişimine kadar sürmüştür¹⁷.

Hukuk literatüründe ise müsâdere, vuku bulan bir suça istinaden cezalandırılan kişinin tüm emvalinin bir kısmı üstündeki mülkiyetine son verilmesi ile söz konusu bu mülkiyetin devlet hazinesine aktarılması veya devletin herhangi bir kurumuna devredilmesidir¹⁸.

2.2. Müsâdere'nin Tarihçesi

Eski Yunan ve Roma hukukunda müsâdere tarzındaki uygulamalar bir ceza veya güvenlik tedbiri olarak algılanmış ve bu anlayış bağlamında bazı durumlarda salt ceza bazı durumlarda da asli cezaya eşlik etmesi babında uygulanmıştır¹⁹. Tarihsel olarak Roma hukukunda müsâdere, siyasal açıdan organize edilmiş toplulukların, muhtaç bireylere yeterli tazminat sunmadan, devlet hazinesine sürekli yüksek miktarda özel mülk aktarması manasında kullanılmıştır²⁰.

Roma imparatorluğu zamanında liderlerin (princeps) durumu ekonomik olarak gelişirken, onun hazinesine (fiscus) giren her bir mülk aktarımını devlet hazinesine yapılan aktarımlardan ayırt edebilmek için “*confiscation*” yani müsâdere adı kullanılmıştır. Müsâdereye eğilimli olan mallar, serbest mallar, mirasçısı olmayan mallar ve hükümlülerin mallarıydı. İmparatorluğa ait tarlalardan alınan kiralalar bile müsâdere sayılmıştır. Roma döneminde Alexander Severus'un müsâdereleri göze çarpan örneklerdendir²¹.

Romalıların mutlak mülkiyet anlayışına dayanan müsâdere kavramı, mülkiyeti sadece insani ilişkilerin hakları ve nitelikleri olarak gören topluluklarda pek hüküm sürmemiştir. Bununla birlikte feodalizm her yerde, modern anlamda müsâdereyi kapsayan yasal kuruluşlar ortaya koymuştur. Birçok küçük saldırı,

¹⁷ Ünal, s. 95.

¹⁸ *Meydan Larousse*, IX, İstanbul: Meydan Yayınları, s. 154.

¹⁹ Ögün, s. 371.

²⁰ “Confiscation”, 1995, *Encyclohaedia Universalis France*, S. A.

²¹ Carl Joachim Friedrich, “Confiscation”, ed.: Edwin R. A. Seligman ve Alvin Johnson, *Encycloaedia of the Social Sciences*, Newyork: The Macmillan Company, 1930, 183-187, s. 183.

kişinin özel mülkünden başlayarak kendine ait gerçek mallarını da kapsayarak müsâdere cezası uygulanmıştır. Bu sebepten ötürü müsâdere, her rütbeden derebeyler için en büyük gelir kaynaklarından birisi olmuştur. Vatana ihanet suçuna (crimen laesae majestatis) benzer olan olaylarda müsâdere uygulaması, krala atfedilmiştir, bu da kralın daha da güçlenmesine neden olmuştur²².

İslâm'dan önce de farklı uygulamaları görülen ve daha çok mali bir ceza niteliği taşıyan müsâderenin meşruiyeti, fakihler tarafından tartışılarak belli kurallara bağlanmıştır. Buna göre, bazı durumlarda müsâderenin ceza, tedbir veya bedel sayılma niteliği kesinlik taşımadığı gibi bu nitelikleri birlikte içermesi de söz konusu olmuştur. Devletin, görevlilerin yetkilerini kötüye kullanarak elde ettiği mal varlığına, kamu açıklarını kapatma amacıyla veyahut belirli bir meşruiyet temeli bulunmasa da tebaanın mallarının tamamını veya bir kısmını müsâdere etmesinin İslâm tarihindeki uygulamaları ve bunların siyaset ve kamu maliyesiyle ilişkisi, değişik görünümler arz etmiştir²³.

Hız. Ömer dönemi müsâdere açısından özel bir öneme sahiptir ve onun zamanında müsâdere uygulamasının beytülmalin kaynaklarından sayıldığı anlaşılmaktadır. Hız. Ömer, takip ettiği siyaset gereği üstün şahsiyetli sahabeler yanında daha çok iş bilir, askeri ve siyasi kimseleri de devlet yönetiminde istihdam etmiştir. Devlet ricaline aldığı bu kimselerin mal fitnesi karşısında ki tutumlarından emin olmak ve ileride çıkabilecek herhangi bir karışıklık ve suiistimal durumunda doğru tespitler yapabilmek için, yönetici olarak görevlendirdiği kimselerden yazılı mal beyannamesi talep etmiştir. Görevlendirdiği kimselerin mal varlıklarını sürekli kontrol ederek mal varlığında aşırı artış görünenlerin mallarının tamamına veya bir kısmına el koyarak müsâdere meselesine muhatap etmiştir²⁴.

Dört Halife (Hulefâ-yi Râşidin) zamanından beri başlayan müsâdere işlemi Emeviler döneminde de devam etmiştir. Emeviler zamanında “*dârü'l-istihrâc*” olarak adlandırılan bir kurum teşekkül etmiştir. Bu kurum, vergi toplamak ile görevlendirilmiş olan memurların vaziflerini yerine getirmede hırsızlık, rüşvet gibi davranışlarda bulunulması veyahut belli bir miktar üzerinde anlaşarak devlet adına

²² Friedrich, s. 184.

²³ Tomar, s. 65.

²⁴ Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin İlk dönemi İdarî Teşkilâtında Divânlar (132-232/ 750-847)*, Ankara: TTK Basımevi, 1997, s. 67.

vergi toplayan dikhanların yaptıkları ödemelerde usulsüzlük görülmesi müsâdere uygulamasına maruz kalmalarına gerekçe oluşturmaktadır. Ayrıca devlete karşı ayaklanan ve isyan çıkaran kimselerin malları da zapt edilerek gerekli işlem yapılmıştır²⁵.

Abbasiler zamanında “*divânü'l-müsâdere*” adıyla büyük bir kurum haline getirilen müsâdere uygulamaları, haksız iktisaplar neticesiyle müsâdereye maruz kalan kişilere ait gelirlerin beytûlmâle alınması hususu ile alakalıdır. Müsâdere edilen mallar için ilk defa halife Mansur (754-775) ayrı bir hazine tahsis ederek bu kuruma “*beytûlmâli'l-mezalim*” adını vermiştir²⁶. Halife Mansur’un cezalandırdığı şahıslardan aldığı gelir ve müsâdere uygulamalarından temin edilen meblağlar beytûlmâl-i mezâlimin kaynağını oluşturmuştur. Bu kurum, halifenin hususi hazinesini teşkil etmiştir ve daha sonra bu hazinenin bir devamı niteliğinde olan “*beytûlmâli'l-hassa*” kurulmuştur. Halifenin tasarrufunda olan mülklerin ve toprakların geliri, bir takım miraslar, ceza olarak alınan gelirler ve müsâdere edilen mal-mülkün muazzam bir kısmı ile vilayetlerin bazı gelirleri hükümdarın kendi arzusu ve emrine hitaben söz konusu hazinelere aktarılmıştır. Pek rastlanmayan müstesna bazı durumlarda halife, ahalinin ihtiyaçlarının bu hazineden tahsil edilmesine müsâde buyurmuştur²⁷.

Müsâdere usulü ile ilgili olarak yapılan araştırmalar, bu dönemde halifelerin, genellikle bürokratların mallarını müsâdere etmelerinin tek bir sebebi olduğunu göstermektedir. Bu sebep de devletin giderlerin karşılanmasında, askerinin erzak ve diğer ihtiyaçlarını tedarik etmede sıkıntıya düştüğünde özellikle devletin mali yönden kriz içinde olduğu dönemlerde gerekli paranın temin için halifelerin, büyük mal varlığına sahip olan ve kazanç yönü şüphe uyandıran üst düzey devlet yöneticilerinin mallarını zapt etmesi olarak zuhur etmiştir. Müsâdere konusunda istenilen mal ve parayı halifeye teslim eden şahıslar üzerinde herhangi bir ceza tatbik etmemiştir. İstenilen meblağıyı nakit olarak ödeme yapamayanlardan da, muayyen bir süre

²⁵ Aykaç, s. 67; Emeviler döneminde yapılan müsâdere uygulamalarından bazıları: Vali Ubeydullah b. Ziyâd, Cezze b. Muâviye'nin, Haccâc b. Yusuf, Halid b. Esed'in ve Hz. Osman'ın azatlısı olup Mus'ab b. Zübeyr'in ölümünden sonra Basra'da ayaklanma çıkarmış olan Humran b. Ebân'ın mallarını (100.000 dirhem) müsâdere etmiştir. Yine Haccâc tarafından, Irak mevalisinin önde gelen en varlıklı şahsiyetlerinden olan Firûz Husayn'ın ve haraç toplamakla görevli dikhanlardan Azâdmerd b. El-Herberd'in devlete tahsil etmesi gereken meblağdan azını ödemeleri sebebiyle malları ellerinden alınarak müsâdere edilmişlerdir.

²⁶ Celal Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984, s. 87.

²⁷ Yeniçeri, s. 139-140.

içerisinde ödeyeceklerinin taahhüdü alınmış ve bu zaman zarfında o kimseler devletin haczi altında bulundurulmuştur. Ancak halifenin müsâdere hükmü karşısında isyan edenler bu konu babında ilgili merkezlerde çeşitli cezalara maruz kalmışlardır²⁸.

Abbasilerde müsâdere, yukarıda da bahsettiğimiz gibi yalnız üst düzey devlet yöneticilerine değil, aynı zaman da bazen halktan ticaret işi ile uğraşanlara, devletten ihale ile vergi toplama görevini üstlenen kimselere ve geniş mülk sahibi olan tebaaya da uygulanmıştır. Söz konusu bu durumu, Iraklı İslâm tarihçisi Abdülaziz ed-Dûri olumlu ve olumsuz olarak iki türde ifade etmiştir. Dûri'nin ifade ettiği üzere, *“müsâdere, özel mülkiyete indirilmiş en büyük darbe olmasının yanında, diğer yönden muazzam mal varlıklarının belli kişilerin tekelinde büyümesinin engellenmesi, bir nevi mali dengesizliği yok etmesi, hükümetin hazinesine nakit aktarımı olması ve bunun da maaş ve hizmet olarak halka sunulması, neticede devletin bir gelir kapısına daha kavuşmuş olması gibi olumlu yönleri olduğunu”* savunmuştur²⁹.

Müsâdere konusu, özellikle Abbasi tarihinde, sebepleri, uygulamaları ve sonuçları itibariyle ibret verici yönleri bulunan, kayda değer siyasi, iktisadi ve sosyal olayların yaşandığı bir olgu niteliğinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda müsâdere örnekleri, özellikle birinci Abbasi tarihinin sonlarına doğru, el-Vasıl ve el-Mütevekkil döneminde (847-861) belirgin bir artış gösterir ki, bu zamanlama, idari ve mali yapıdaki sıkıntılarında baş gösterdiği bir dönem olmuştur. Daha çok, üst yönetimde görev almış ve ihmal ile kusurları tespit edilen şahısların malları müsâdere edilmiştir. Nitekim el konulan bu malların birçoğu sorumluluklarının bilincine vardıkları takdirde sahiplerine geri verilmiştir. Müsâdere konusunda daha sert bir tutum içinde görünen Halife el-Mütevekkil, Türk komutanlarından Vasıf et-

²⁸ Aykaç, s. 68. Abbasi tarihinde Bermeki vezir ailesinin idam edilmesinin siyasi yönü kadar mali yönü üzerinde de durulmaktadır. Devletin bütün iktisadi yönetimine haiz olan Bermekiler, muazzam servetler ele geçirmişler ve geniş arazilere sahip olmuşlardır. Bermekilerin yolsuzluk ve rüşvet gibi nedenlerden ötürü idam edilmelerinden sonra memleketin hemen her yerinde mevcut olan çiftlikleri de müsâdere edilmiştir. O dönemde bu arazilerden senelik 20.000.000 dirhem gelir elde edilmiştir. Bu sayılan emlâkın dışında sayısı belli olmayan köşk, saray ve arazi daha bulunmuştur. Bermeki vezir ailesinin azledilmesi ve idamlarının sebepleri hususundaki tartışmalar için bkz. Abdülaziz Dûri, *Târihu'l-İraki'l-İktisâdi fi'l-Karni'r-Râbi'il-Hicri*, Beyrut, 1987, s. 121-139; Mustafa Demirci, *İslâm'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, İstanbul: Kitabevi, 2003, s. 116-117.

²⁹ Aykaç, s. 69.

Türki'nin görevini ihmal ettiğine dair mallarını müsâdere etmek istemiş; ancak bu emelini gerçekleştiremeden Vasıf'ın adamları tarafından hayatına son verilmiştir³⁰.

Abbasi hilafetinin duraklama dönemi olarak adlandırılan 860-932 yılları arasında çöken mali yapının açıklarını kapatmak ve devlet emlakı ve imkânlarının yağmalanmasını önlemek için kayda değer mevkilerdeki üst düzey devlet adamlarının malları müsâdere edilmiştir. Bilhassa krizlerle çalkalanan ve on beşin üzerinde veziri harcayan Muktedir'in hilafetinde beytül-mâl-i hassa kalemleri arasında devletçe zapt edilen malların önemli yekûn tuttuğu görülmektedir³¹.

Abbasiler devrinde Halife el-Mutemid (870-892) de vârisi olmayan üst düzey devlet yöneticisi veya halktan kişilerin mülklerine el koymak için bir divân kurmuştur³². Bu divân, her açıdan, görevi vasiyetnameyi onaylatmak, ölen kişinin vasiyetini ispatlamak ve saptanmış bir vâris bulunmadığında mallarını hak sahipleri arasında pay etmek gibi konuları işlemiştir. Söz konusu Abbasi divânı X. yüzyıl boyunca birçok kez fesh edilip yeniden kurulmasına rağmen, Abbasi devleti teknik olarak İslâm hukuku kapsamına giren bir işlevi yerine getirmekteydi³³. Hükümdarlık otoritesinin şeriatın alanına (mülk ve veraset) genişlemesi İslâm devletinin, özellikle sünni biçimiyle, hukuk sisteminin hâmisi ve denetçisi olarak gelişimi açısından önemlidir.

Abbasi halifeleri, vârisi olmadan vefat eden şahısların mal-mülk ve emvalini müsâdere etmeye başlayınca kendi nazırları ve görevlilerinin yanı sıra mirasçısı olsun olmasın zengin tüccarlar da müsâdere uygulamasına maruz kalmışlardır. Ayrıca işi biraz daha ileri götürerek halifenin, vazifesini gerektiği gibi yerine getiremeyen nazırlara ve azledilen görevlilere bir ceza niteliğinde müsâdere uyguladığı görülmüştür³⁴.

Müsâdere yöntemi gayrı-meşru yollarla mal-mülk edinenleri bir nevi cezalandırmak hasebiyle eski Türk devletlerince de uygulanmıştır. Mesela, Büyük

³⁰ Demirci, s. 117-118.

³¹ Cengiz Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, İstanbul: Klâsik Yayınları, 2004, s. 61.

³² Bu birime "*divânü'l-mevârisü'l-haşeriyye*" adı verilmiştir. Eliyahu Ashtor, *A Social and Economic History of the East in the Middle Ages*, Londra, 1976, s. 135-136; Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed.: V. Menage, Oxford, 1973, s. 264.

³³ İslâm hukuku açısından müsâdere konusuna birkaç başlık sonra değinilecektir.

³⁴ Ashtor, s. 141-142, 216, 316. Abbasiler döneminde 923 ile 944 yıllarına ait müsâdere uygulamalarının görüldüğü belgeler cezaların 70.000 ile 7.000.000 dinar arasında değiştiğini ortaya koymuştur.

Hun Devleti'nde hırsızlık yapanların evlerindeki tüm malları töre gereğince müsâdere edilmiştir. Göktürklerde ise suçlunun, çaldığı eşyanın on mislini ödemesi gerekirdi. Bu gibi örnekler dışında Türk devletlerinde, kişilerin özel mülkiyetini kısıtlama yoluna gidilmemiştir. Kişi öldüğünde sosyal statüsü ve ekonomik durumu ne olursa olsun geriye bıraktığı mallar kanunen vârisleri arasında bölüştürülmüş, bu malların küçük bir kısmı dahi müsâdere edilmemiştir³⁵.

Müsâdere, Eyyubiler, Gazneliler ve Selçuklular gibi birçok Türk-İslâm Devleti ile Moğollar zamanında da uygulanmıştır.

Eyyubiler döneminde, devlet hazinesine giren ganimet, fide gibi gelir kaynaklarının yanında müsâdereden elde edilen meblağ bu hazineye aktarılmıştır. Ancak Eyyubiler için bunlar muntazam gelir kaynakları değildir. Bu gelir kaynaklarından belli fırsatlarda yararlanılmıştır. Selahaddin Eyyubi, 564 yılında Sudanlılarla Ermenilerin isyanını bastırdıktan sonra ellerindeki malları ve onlarla işbirliği halinde olan Mısırlı Emirlerin mallarını müsâdere etmiştir. Eyyubiler Mısır Sultanı olan Halife el-'Azid'in ölümü üzerine, Fatimi sarayındaki değerli eşyalara ve gayrimenkul gelir kaynaklarını da zapt etmiştir. Ayrıca, 577 yılında Kahire'deyken Mübarek b. Munkiz'den 110.000 dinar gibi bir meblağı müsâdere etmiştir³⁶.

Müsâdere, Selçuklular devrinde de geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Büyük Selçuklularda, "*Divân-ı Müsâdere*" diye tabir edilen özel divânlar kurulmuştur. Bu dönemde müsâdere, her ne kadar hükümdarın hükmüyle uygulama alanı bulmuşsa da bazı durumlarda yüksek devlet adamlarının ve emirlerin de bu işlemi tekrarladıkları görülmektedir. Sultan Melikşah devrinde Basra ikta sahibi Humartegin Aşağı Irak'daki el-Haddâdiyye köyünden "*Gazzâl'ın oğulları*" olarak bilinen iki şahsın 1.600.000 dinarlarını müsâdere etmiştir³⁷.

Sultan Berkyaruk ile kardeşi Muhammed Tapar arasında vuku bulan taht mücadelesinin olduğu dönemde de müsâdere uygulamalarına rastlanmaktadır³⁸.

³⁵ Ögün, s. 371.

³⁶ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983, s. 190-191.

³⁷ Erdoğan Merçil, "Selçuklularda Zengin Emirler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/ 1, 2013, s. 201.

³⁸ Merçil, s. 201. Örneğin, Melik Muhammed'in askerleri Emir Ayaz'ın Hemedan'daki evini yağmalamışlar ve adamlarından bir kısmının mallarını müsâdere etmişlerdir. Ayrıca Hemedan reisinden de 100 dinar müsâdere edilmiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde ise müsâdere, genel anlamda yalnızca ceza ve idamlar dolayısıyla uygulanmıştır. Bunun dışında bazı istisnai durumlarda da uygulandığı olmuştur. Müsâdere hususunda Selçuklu dönemi açısından aydınlatıcı mahiyette kaynaklar pek mevcut değildir. Varolan kayıtlara göre, Selçuklu sultanları, müsâdereyi bir ceza niteliğinde kendi tebaalarına ve özellikle devlet ricaline mensup görevlilere diğer cezalarla birlikte vermiştir. Selçuklularda farklı nedenlerle sopa, azil, sürgün, hapis gibi cezalara maruz kalan şahıslar aynı zamanda bu cezalara eşlik olarak mallarının tümünün veya bir kısmının müsâdere edilmesi riskiyle karşı karşıya kalmışlardır³⁹.

Türkiye Selçuklularında bir ceza olarak müsâdere, tüm menkul ve gayri-menkulleri ihtiva etmektedir. Sultanların hükmüne göre farklı şekillerde uygulanan müsâdere daha ziyade “*genel müsâdere*” olarak tezahür etmiştir. Müsâdere uygulaması özünde kişileri hedef almıştır. Nitekim genel müsâdere uygulamalarıyla, servetlerine el konulan kimselerin vârislerinin istemeden de olsa hakları zedelenmiştir. Büyük mal varlığına sahip kimselerin mülklerine el konulmasında merci kararı veren hiç kuşkusuz Sultan'ın otoritesi olmuştur. Merkezde zuhur eden müsâderelerde bu uygulamanın yürütülmesi “*Emir-i Dâd*” a⁴⁰ veya bu iş için hususi manada vazifelendirilen görevlilere havale edilmiştir. Bu görevlilerin emirlerine verilen yüksek divân memur veya kâtipleri aracılığıyla da müsâdere uygulamasındaki işlemler gerçekleştirilmiştir. Mal varlığının tespit edilmesinden sonra müsâdere işlemi başlatılır ve defterlere kaydedilirdi. Bazı durumlarda müsâdere edilen ev, eşya türündeki mallar mühürlenerek görevliler mahiyetinde güvenlikleri muhafaza edilmiştir. Merkez dışındaki müsâdere uygulamaları ise merkezin görevlendirdiği “*naibler*” tarafından yürütülmüştür. Müsâdere edilen emvalin detaylandırılarak

³⁹ Feda Şamil Arık, “Türkiye Selçuklu Devleti'nde Müsâdere”, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, I, *Tebliğler III. Türk Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 48-50.

⁴⁰ “*Emir-i Dâd veya Dâd-beğ*” Selçuklularda, öncelikle devlete karşı işlenen suçlar olmak üzere bununla tüm örfi davalara hükümdar vekili olarak haiz olan en yüksek görevliye verilen isimdir. “*Divân-ı Mezalim*” tabiri ile adlandırılan yüksek mahkemeye kurulduğu dönemde sultanlar başkanlık ederdi. Ancak hükümdarların, sorumluluklarının artmasıyla bu görevi “*Emir-i Dâd*”lara havale etmişlerdir. Sultan bu görev ile Emr-i Dad'lara sonsuz yetki vermemiştir. Onlar da, bu konu hususundaki davalarda kendi hükmünün yanında kadıların verdiği hükümleri de uygulamak durumunda idiler. Emr-i Dadlar, Sultanın buyruğu ile güç ve kudret sahibi vezirleri bile hapsetme selâhiyetine sahip olmuşlardır. Geniş bilgi için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara: TTK, 1970, s. 98; Erdoğan Merçil, “Selçuklular'da Emir-i Dâd Müessesesi”, *Belleten*, LIX/ 225, Ankara, 1995.

kaydedildiği defterler ise yine bu naibler vasıtasıyla devlet hazinesine teslim edilmiştir⁴¹.

Türkiye Selçukluları'nda söz konusu olan müsâdereler; üst düzey yönetici sınıf, ümeraya ve raiyyete olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Bilhassa “*erkân-ı saltanat*” ile “*ümera-i devlet*” e uygulanmış olan müsâdere hususu ayrıca bazı durumlarda raiyyeti de kapsamıştır. Ancak Türkiye Selçukluları'nda bir ceza mahiyetinde olan müsâdere uygulamaları, ulemadan veya din görevlilerinden kimselere riayet etmemiştir⁴².

Devlet erkânının maruz kaldığı müsâdere cezalarıyla ilgili en güvenilir kayıt, I. Alâeddin Keykubad dönemine (1220-1237) aittir. Bu devirde bazı emir ve beyler, sultanların tahta çıkmalarında etkin rol oynadıkları gerekçesiyle kuvvet ve kudretlerini arttırmışlardır. Hatta bunlardan bazılarının zenginliklerinin Sultan'dan daha fazla olduğu rivayet edilmiştir⁴³. İktidara tehdit oluşturması sebebiyle Seyfeddin Ayaba, Emir-i âhur Zeyneddin Beşara, Emir Bahâeddin Kutuğca ve Emir-i Meclis Mübârizeddin Behramşah ve muhtelif komutanlar ile adamları Sultan'ın emriyle tutuklanmıştır. Ayrıca hapsedilen bu adamların Kayseri, Konya ve başka şehirlerde tespit edilen mal valıklarına devlet adına el konulması yani müsâdere edilmesi emri verilmiştir. Bu hükümlerle vazifelendirilen görevliler söz konusu şahısların tüm mal varlıklarını tek tek belirleyerek hepsini deftere kaydetmişlerdir. Bunun dışında emlâkı içinde yer alan yazlık kışlık konak, ev, dükkân, değirmen, bahçe, tarla vs. gibi taşınmaz malları mühürleyerek taşınabilirleri de hemen devlet hazinesine aktarmışlardır⁴⁴.

2.3. Osmanlı Hukuku Açısından Müsâdere Usulü

Osmanlı devlet ve toplum geleneğinin geçmişten tevarüs ettiği değerler sistemi dikkate alınarak, Türk ve İslâm devletlerinden devralınan bir takım kurumlar

⁴¹ Arık, s. 51.

⁴² Arık, s. 52. Coşkun Üçok ve Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979, s. 204-205.

⁴³ Merçil, s. 333.

⁴⁴ Salim Koca, “Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddin Keykubad'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 25, Konya, 2009, s. 31. Türkiye Selçuklu Tarihinin mâhiyeti, şümülu ve neticeleri itibariyle toplu tasfiye ve müsâdere meselesi hakkındaki en geniş bilgiyi içeren kaynak şüphesiz İbn Bibi olmuştur. Söz konusu bilgiler için bkz. İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Ala'îyye*, Tıpkıbasım, Neş. A. Erzi, Ankara, 1956, s. 269; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s. 340

mali yapının içerisinde sosyal yapıyı, hükümet nizâmı çerçevesinde de hukuk sistemini ve bunları tümünden ihtiva eden bütün yapıları biçimlendiren ve değerli kılan bir bütünlük arz etmektedir. Türk geleneğinin bel kemiği niteliğindeki mali ve sosyal düzen, Osmanlı devlet yapısının teşekkülünde etkili olan en önemli amillerden birisini oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti daha kuruluşundan itibaren, merkezi bir devlet olma özelliğini sıkı sıkıya koruma eğilimi göstermiştir. Devlet erkânı, merkezi devlet otoritesinin devamlılığını sağlamak ve sosyal adaleti en üst düzeyde garantiye almak gayesiyle, esasında İslâm geleneğiyle de hiçbir şekilde ters düşmeyen bu yapının, güvenceye alınmasına büyük ölçüde hassasiyet göstermiştir⁴⁵.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla geçmişten kopuk tamamen farklı bir hukuk sistemi başlamıştır. Daha önceden varolan ve o zamana kadar yürürlükte olan, bütün teşekkülleri ile Osmanlı devlet anlayışına uyum gösteren Türk-İslâm devletlerinden bu hukuki yapıyı almışlardır⁴⁶. Osmanlı Devleti'nin devraldığı bu hukuk sistemi ve işleyiş yapısı sağlam temeller üzerine kurulu bir uygulamadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti güçlü bir hukuk sisteme dayandığı için, Roma hukukunda görüldüğü gibi temelden bir hukuki yapı inşa etmek durumunda kalmamıştır. Osmanlı Devleti'nin büyük ölçüde hukuki ve kültürel mirasını devraldığı Anadolu Selçuklu ve Abbasi Devletleri esas itibarıyla İslâm hukukuna dayanan ve sonuncusu hariç olmak üzere belirli ölçüde de eski Türk-Moğol hukukunu benimseyen bir hukuk düzenine hâsıl olmuştur. Osmanlı Devleti, almış olduğu bu hukuki yapıyı bazı dönemlerde devletin ve halkın ihtiyaçları doğrultusunda yeniden biçimlendirerek uygulama aşaması ile bu yeni hukuk düzenini etkin bir tarzda hayata geçirmiştir⁴⁷.

Osmanlı Devleti hukuku İslâm hukukuna dayandığından, İslâm hukukunun müsâdereye ilişkin kabulleri Osmanlı hukuku açısından da geçerlilik arz etmektedir. Dolayısıyla müsâderenin hukuki dayanaklarının izini sürmemiz için Osmanlı Devleti'nin genel İslâm ve Ortadoğu tarihi bağlamında karakteriyle ilgili bazı temel

⁴⁵ Abdülkadir İlgen, "Osmanlı Toprak Mülkiyeti Anlayışının Teşekkülü ve Bunun Sosyal Tabakalaşma Üzerindeki Etkileri", *Akademik Araştırma Dergisi*, S.11, (Kasım 2001-Ocak 2002), s. 107.

⁴⁶ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Hars Yayıncılık, 2005, s. 69.

⁴⁷ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi", *Türkler Ansiklopedisi*, ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve diğeri, X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 15.

meselelerin açıklanması gerektiği kanaatindeyim. İslâm'ın kutsal yasası şeriat ile külliye kanun adı altında toplanan hükümdarın örfi ve imtiyazi buyrukları arasında hassas bir dengeye oturan Osmanlı hukuk sistemi içerisinde müsâdere konusu değerlendirilecektir.

2.3.1. İslâm Hukuku Bakımından Müsâdere Usulü

İslâm hukukunun kaynakları temelde Kitap, sünnet, icma ve kıyas olmak üzere dört tanedir. Bunların dışında da istihsan, maslahat, örf, sahabe fetvası, önceki şeraitler, sedd-i zerai, istihab gibi tali kaynaklar mevcuttur⁴⁸.

İslâm hukuku tabiriyle aslında kastedilen şey “*fıkıh*” dır. Fıkıh'ın kelime anlamı ise bir şeyi bilmek ve anlamak manasındadır. İslâm hukukunun uygulandığı ilk dönemlerde bir ıstılâh olarak fıkıh; inanmak, ibadet veya muamelelerle ilgili bütün hükümler için kullanılan bir tabir olmuştur. Ancak, daha sonraki devirlerde fıkıh terimi, farz, haram, mubah, mekruh, batıl ve ibadetlerin kaza şeklinde olması gibi mükelleflerin bulunduğu fiillere mahsus gelişen bir hüküm olarak tasvir edilmiştir⁴⁹.

İslâm hukukunda, gerçek manada kanun hükmü veren Allah'tır, yani O'nun iradesidir. Dolayısıyla bunun haricindeki yasama kaynaklarına reel manada kanun koyucu gözüyle bakılmamaktadır. Ne var ki bunlar ilahi iradeye uygun hukuki hükümleri tespit etme kaynağı olarak görülmektedir. Bu nazarla bakıldığında İslâm hukukunda hükmü veren tek kanun koyucu Allah ve onun hükümlerini bildiren Hz. Peygamber olmaktadır. Söz konusu bu iki kaynak tüm hukuki konuların açığa çıkarılması bakımından mutlak belirleyici olamamıştır. Bazı meselelerin yalnızca umumi prensip ve esaslarını ortaya koyarak ayrıntılarını tahavvül eden şartlara göre zamanın otoritesine bırakmıştır⁵⁰. Kamu otoritesinin kendi takdir ve yetkisi dâhilinde ortaya konan hükümler, mevcut fıkıh literatüründe “*siyaset-i şeriyeye, kavanini siyaset veya kanun*” isimleriyle yerini almıştır. İslâm hukukunda bu tür kanun koyma

⁴⁸ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınları, 2009, s. 31.

⁴⁹ Abdülkerim Zeydan, *İslâm Hukukuna Giriş*, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1985, s. 109-110. İslâm hukukçuları, hukuki hükümlerde rey ve içtihatda bulunma usulüyle fikhî hükümlerin bilinmesini şart koşmuşlardır. Bu bakımdan bazı ilim adamları fikhî: “*istidlâl yoluyla hukukun mufassal delillerinden ameli (tatbiki) hukuk hükümlerini bilmektir*” diye tarif etmişlerdir. Tarifteki mükelleften kasıt âkil, bâliğ, reşid olan her insandır.

⁵⁰ Adnan Koşum, “Osmanlı Örfi Hukukunun İslam Hukukundaki Temelleri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17, Konya, 2004, s. 146.

yetkisine “*ra’yi veliyyü’l-emr*”, “*hakku’s-saltana*” yahut “*ülü’l-emre tefviz edilen umûr*” isimleri de verilmiştir⁵¹.

Kur’an-ı Kerim’e baktığımız zaman ise müsâdere hakkında doğrudan doğruya bir ayetin var olmadığını söyleyebiliriz. Ancak mülkiyet hakkının dokunulmazlığını ifade eden birçok ayet mevcuttur⁵². İslâm kişinin mal üzerindeki mülkiyet hakkını tanımıştır⁵³. Özellikle miras, zekât, sadaka, ticaret, borç, çalışma gibi konuları düzenleyen ayetler ile genel ya da özel olarak mallardan bahsedip de bu malları insanlara nispet eden ayetler, mülkiyetin varlığına Kur’an-ı Kerim’den delil olarak gösterilebilir⁵⁴. İslâm düşüncesine göre, kişi mal ve mülk üzerinde bir emanetçi konumundadır ve mutlak olan malik Allah’tır⁵⁵. İslâm hukukunda bu esas “*istihlaf*” ile ifade olunup halife ve vekil bırakmak, kendi namına tasarruf yetkisi vermek anlamlarına gelmektedir. Bu yetki de kullanma, semerelerinden yararlanma, tüketme gibi tüm hakları da barındırmaktadır⁵⁶.

2.3.1.1. İslâm’da Özel Mülkiyet-Müsâdere İlişkisi

Mülkiyet (milk)⁵⁷ lügâtte, “*bir şeyi ele geçirmek ve onun üzerinden tek başına söz sahibi olma gücü*” anlamına gelir⁵⁸. Kavram mahiyetinde ise mülkiyet, başkasını sahip olduğu herhangi bir haktan men eden ve hukuki bir engel olmadığı takdirde sahibine doğrudan doğruya tasarruf imkânı veren bir aidiyettir⁵⁹. Diğer bir ifade ile

⁵¹ M. Fuad Köprülü, “Fıkıh”, *İA*, IV, İstanbul: MEB Yayınevi, 1970, s. 614.

⁵² *Kur’an-ı Kerim Meâli*, (Yayına Haz.: H. Altıntaş ve M. Şahin), Ankara: DİB Yayınları, 2011, s. 35-36. Bakara suresinin 188. ayeti konumuz bakımından önemlidir. Bu ayet mealen “*Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları yetki sahiplerine (rüşvet olarak) vermeyin*” buyurmaktadır. Ayette başkasının malını Allah’ın caiz görmediği bir şekilde, haksız yere almanın haram olduğu ve haram olduğu bilinen bir şeyin hâkimin hükmü ile dahi helal olmayacağı şeklinde yorumlanmaktadır. Mevdudi, *Tefhimü’l Kur’an Kur’an’ın Anlam ve Tefsiri*, I, Tercüme: Kurul, İstanbul: İnsan Yayıncılık, Yenişafak, 1999, s. 152.

⁵³ Seydişehri Mahmud Esad, *Tarih-i İlm-i Hukuk*, ed.: Fatih Gedikli, Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2013, s. 263.

⁵⁴ Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara: DİB Yayınları, 2006, s.176 ve devamı.

⁵⁵ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu ve diğeri, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2010, s. 162.

⁵⁶ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, III, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, s. 31.

⁵⁷ Fıkıh kitaplarında hiç görülmeyen fakat günümüzde İslâm hukukçularınca kullanılan “*mülkiyet*” kelimesi, “*milk*” mastarından yapıma bir isimdir ve tamamen “*milk*” anlamında kullanılmaktadır. Mülkiyet fıkıh kitaplarında “*milk*” olarak ifade edildiğinde ve Arapça kullanma şekline bakarak kelimeyi “*milkiyet*” şeklinde kullanmak gerekir ise de, dilimizde “*mülkiyet*” şeklinde yerleşmiştir. Bkz. Fahri Demir, *İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, Ankara: 1988, s. 99-100. Mülk ise terim olarak, saltanat, insanlar üzerindeki hâkimiyet manasında kullanılmaktadır. Bkz. Karaman, s. 28.

⁵⁸ Karaman, s. 28.

⁵⁹ Vehbe Zuhaylı, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, çev.: Ahmet Efe ve diğeri, V, İstanbul, 1994, s. 49.

mülkiyet hakkı, hukuki bir engel bulunmadığı sürece⁶⁰ kişiye bir şey üzerinden tasarruf yetkisi veren ve başkalarının tasarrufunu engelleyen bir hâkimiyet hakkıdır biçiminde tanımlanabilir⁶¹.

İslâm hukukçularının çoğunlukla kabul ettiği görüşe göre, İslâm'da mülkiyet nizamının esasını özel mülkiyet meydana getirmektedir. Mülkiyetin iktisabı, sona ermesi, bilhassa hak ve menfaatlerin mal olarak tezahür edilip edilmemesi konusu, kapsamı ve sınırlandırılması gibi hususlarda farklı görüşler bulunmakla birlikte, özel mülkiyete konu olma bakımından, mülkiyete konu olacak malın menkul ya da gayr-ı menkul olmasının belirleyici unsur olmadığına da fakihler birlik halindedir⁶². Buradan hareketle taşınır malların özel mülkiyet konusu olduğuna göre taşınmazlarda bu kategori içerisinde değerlendirilebilir. Ancak gerek asr-ı saadet ve oluşum döneminden bu yana teşekkül eden fıkıh doktrini ve gerekse çağdaş İslâm hukukçularının görüşü benzerlik gösterse de özellikle toprak-özel mülkiyet ilişkisi hususunda farklı görüşler de ortaya çıkmıştır⁶³.

Toprağın özel mülkiyete konu olması bakımından Mahmut Talegânî, Hüseyin Hatemi ve Sadr aynı görüşü savunmuşlardır. Onların fikirlerine göre İslâm, toprakta özel mülkiyeti kabul etmemektedir; kişiler sadece işletme şartına bağlı menfaatten tasarruf hakkına sahiptir, işletmeyen elinden toprak alınarak bir başka işleyen şahsa verilir. Talegânî toprakların tabii şekilleri ile Allah'a, Rasûlü'ne ve halifelere ait olduğunu iddia etmekte, özel mülkiyet ise yalnızca belli sınırlar dâhilinde söz konusu olabilir. Ayrıca şahsın toprağı işleminin ne kadar süreceği de önemli bir konu olmuştur. Netice itibariyle şahsın işletme faaliyeti bittiğinde toprak üzerindeki mülkiyet hakkı da sona ermektedir⁶⁴.

Bu arada batılı yazarlardan Worms, İslâm'da, fethedilen toprakların fetihten sonra İslâm cemaati namına vakfedilmesi sebebiyle ferdi mülkiyetin mevcut olmadığını iddia ederken Nauphal, İslâm'da insanların malik değil, sadece zilyed

⁶⁰ Hukuki bir engelden kasıt, malikin ehliyetli veya mahcur olması gibi hallerdir. Bu engeller mülkiyet hakkının özüne zarar vermez yalnızca tasarrufa mani olur. Bkz. Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, II, İstanbul, 1990, s. 269.

⁶¹ J. Ziaadeh ve Konrad Dilger, *İslâm Hukukunda Mülkiyet Kavramı*, çev.: Halit Ünal, Kayseri, 1994, s. 107-108.

⁶² Halit Çalış, "İslâm Hukukunda Özel Mülkiyete Konu Olma Bakımından Toprak Mülkiyeti", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 14, Konya, 2002, s. 145.

⁶³ Çalış, s. 146.

⁶⁴ Talegânî Mahmut, *İslâm ve Mülkiyet*, Tercüme: Ahmet Saidoğlu, İstanbul, 1989, s. 124-125.

olduklarını, bu sebeple devletin bir kimseyi mülkünden mahrum etmesinin gasp ya da müsâdere sayılmadığını söylemektedir⁶⁵.

Her ne kadar bazı yazarlar tarafından İslâm'da arazi üzerinde özel mülkiyetin olmadığı fikri ileri sürülmüşse de bu iddiaların inandırıcı dayanaklardan yoksun olduğu aşîkârdır. İslâm hukukuna kaynaklık eden âyetler, hadisler, başlangıçtan râşid halifeler devri sonuna kadar devam eden örnekler ile o dönem içerisinde gerçekleşen uygulamalar ve içtihatlar, toprağa devletin yanında şahıslarında sahip olduğunu göstermektedir⁶⁶.

Ancak özel mülkiyet hakkının doğasından kaynaklanan bir takım sınırlamalar olduğunu da unutmamak gerekir. Dolayısıyla insan kendisine tanınmış olan mülkiyet hakkını, İslâm hukukunun öngördüğü çerçeve dâhilinde kullanacak ve böylelikle İslâm Devleti de onun mülkiyet hakkını korumaya devam edecektir⁶⁷.

2.3.1.2. İslâm Ceza Hukukunda Müsâdere

Müsâdere, daha öncede tanımladığımız gibi hukuk dilinde “*Bir malı, zorla sahibinin mülkiyetinden çıkarıp karşılıksız olarak devletin mülkü haline getirmektir*”. Diğer bir tarife göre de; “*Devletin suçtan elde edilen şeyleri ve suçta kullanılan veya kullanılmak özeliğine sahip aletleri mülk olarak almasıdır*”⁶⁸. Tanımlarda da ifade edildiği üzere, müsâderenin esası, malda mağdurun mülkiyeti yerine devletin mülkiyetini yerleştiren bir ceza niteliği olmasıdır. Müsâdere de esas olan, onun aynı bir mali ceza hükmü taşımasıdır; ancak bazı durumlarda para cezasına dönüştürülmesi söz konusu olabilmektedir. Müsâdere bazen emniyet tedbiri veya bedel olarak da uygulanabilmektedir. Ancak bu gibi durumlarda müsâdere ceza olma özelliğini kaybeder.

Ceza olarak uygulanan müsâdereye, kişinin mal varlığını kapsamaması veyahut yalnızca belirli mallarına yönelik olması bakımından iki türde tesadüf edilmektedir. Bunlardan ilki genel müsâdere olarak tanımlanmaktadır. Genel müsâdere, suçlunun menkul ve gayr-ı menkul tüm emvalini ya da belli bir oranına göre kısmen bir bölümü üzerindeki mülkiyetini ortadan kaldırarak bu mal-mülkün devletin

⁶⁵ Halil Cin, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Konya, 1987, s. 7.

⁶⁶ Çalış, s. 164.

⁶⁷ Mevdudî, *İslâm'da Hayat Nizamı*, çev.: İ. Düzen, M. Topuz, B. Başarıcı, İstanbul: Hilal Yayıncılık, 1965, s. 57; Karaman, s.33.

⁶⁸ Hüseyin Esen, *İslâm Hukukunda Mali Cezalar*, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006, s. 141.

zimmetine geçmesine imkân veren ceza niteliğindedir⁶⁹. Bu türden müsâderenin etkisi yalnızca hükümlü ile sınırlı tutulmayarak şahsın ailesini ve diğer yakınlarını da etkilemektedir. Bu tarzda uygulanan cezalar kişisellik prensibine aykırıdır ve insan hakları bağlamında yanlış bir değerdir. Çünkü kişiyi ve onun yakınlarını geçim kaynaklarından mahrum bırakarak sefalet içine sürüklemek etik olmadığı kadar da fazilet dışı bir yaptırımdır. Bu sebeple bazı yasalar, sadece vatana ihanet ve casusluk gibi suçlarda bu cezayı uygun görmektedir⁷⁰.

Genel müsâdere cezasının, İslâm hukuku içerisinde pek fazla uygulama alanı bulunduğu söylenemez. Fakat bazı fakihler, İslâm dininden çıkmak anlamına gelen irtidat suçu için genel müsâdereye cevaz vermişlerdir. Ancak öbür taraftan Hz. Ömer'in bazı Beytülmâl hizmetlilerinin mal varlığının yarısına el koyması veyahut zekâtını vermeyenin malının yarısının alınması gibi hususlar, belirli mallara yönelik olmak yerine belirli bir oranın (yarı) esas alınması bakımından genel müsâdere içinde değerlendirilmektedir⁷¹.

Özel müsâdere, yalnızca işlenen bir suçun cezası olarak mal varlığının bir kısmına ilişkin yapılan müsâdere uygulamaları kapsamında olmuştur⁷². Özel müsâdere eşitlik ilkesine aykırı olan bir cezadır. Bu konuda İslâm hukukçuları, muayyen bir mala yönelik özel müsâdereyi, söz konusu malın lizatıhi haram olan bir mal olmaması şartıyla, cevaz hükmü ile kabul etmektedir (ihtiyari müsâdere). İslâm hukukçuları, rüşvet olarak verilen malların da müsâdere edilebileceğini ifade etmişlerdir⁷³. Bu tarzda uygulanan müsâdere, suçlu için verilen karardan vazgeçilme niteliği gösterilen bir ceza mahiyetinde tezahür etmiştir⁷⁴.

İslâm hukukunda cezalar Şâri' (Allah ve Peygamber) tarafından miktarının belirlenip belirlenmemesi açısından da iki kısımda değerlendirilmiştir. Bunlardan “*Ukûbat-ı Mukaddere*”, hüküm koyanın açık bir nass (Kur'ân veya hadis metni) ile miktar ve sınırını belirlediği, tür ve miktar bakımından devlet yetkililerine (veliyyü'l-emr) tasarruf yetkisi bırakmadığı bir ceza türüdür. Diğer bir ceza türü de “*Ukûbat-ı*

⁶⁹ Bhattî, *el-Ukûbatü'l-Maliyye Beyne's-Şerîati ve'l-Kânûn*, Külliyyetü's-Şerîa ve'l-Kânûn, International Islamic University, İslamabâd 1988 (Master Tezi), s. 196, Aktaran: Hüseyin Esen, “İslam Hukuku Açısından Müsâdere”, *DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, İzmir, 2002, s. 211.

⁷⁰ Sulhi Dönmez ve Sahir Erman, *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku*, II, İstanbul, 1994, s. 710.

⁷¹ Esen, “İslam Hukuku Açısından Müsâdere”, s. 212.

⁷² Dönmezler, Erman, II, s. 710.

⁷³ Rüşvete konu olan malların müsâdere edilmesi hususunda genel olarak mezheplerin görüşleri için bkz. Huseyn Medkûr, s. 490-499.

⁷⁴ Esen, “İslam Hukuku Açısından Müsâdere”, s. 213.

Mufavvaza”, Şâri’in belirli bir çeşit ve miktar belirlemeyip bazı genel kurallar dâhilinde veliyyü’l-emrin tasarrufuna bıraktığı cezalar olmuştur⁷⁵. Veliyyü’l-emr her bir suç için işlenen suça uygun, caydırıcılık ve ıslah için elverişli bir ceza belirleyecektir. Belli bir zamana, yere ve belli kişilere, içinde buldukları topluma göre bu cezalar farklılık göstermektedir. Bu sebeple bunların cezaları yetkili idareciler tarafından tespit edilmiştir. İslâm hukukunda bu tür cezalara ta’zir cezaları adı verilmiştir⁷⁶. Ta’zir cezalarının belirlenmesi ve nasıl bir değer biçileceği yetkililerin sorumluluğuna verildiğinde, ceza mahiyetindeki müsâdere bu kapsam içerisinde değerlendirilmiştir.

Osmanlı sultanları, bazı durumlarda, İslâm ceza hukukunda şeriata aykırı uygulamalarda bulunmuşlardır. Osmanlı halife-sultanları tarafından düzenlenmiş bulunan kanunname ve fermanlar, devlet için hayati önem taşıyan bir alanda, devrin genel şartlarının gerektirdiği tedbirleri almak hususunda şeriat hükümlerinin kolaylıkla dışına çıkmıştır⁷⁷. Osmanlı ceza kanunnamesi de şeri esasları (kıyas, diyet v.s.) ihtiva etmektedir. Ancak buna mukabil şeri hükümlerin tayin ve tespit edemediği ta’zir cezalarında, Sultan, örfi yetkisini kullanarak bazı hususlarda açık kaidelerde bulunmuştur⁷⁸.

Osmanlılardan önceki İslâm devletlerinde devletin güvenliği bakımından “*divân-ı mezalim*” tarafından isyan edenlere ve ülke güvenliğini bozanlara, klasik İslâm ceza kurallarından ayrı bir yöntem kullanılarak buna binaen hareket edilmiştir. Bazı dönemlerde Osmanlı hükümdarları, nizâm-ı âlem için kardeşlerini boğdurmuş, türlü bahaneler ile vezir-i azamları idam ederek, bütün emvalini müsâdere etmiştir. Devletin askeri ve mali güvenliğine kastettikleri iddiasıyla eşkıyayı, tehlikeli gördükleri dini politikacıları, devlete borcunu ödemeyen mültezimleri de müsâdere tehdidi altında bırakmıştır⁷⁹.

⁷⁵ Esen, *İslâm Hukukunda Mali Cezalar*, s. 37.

⁷⁶ Hamid Muhammed Kamâtî, *el-Ukûbâtü’l-mâliyye beyne’ş-Şerîati ve’l Kânûn*, Bingazi, 1986, s. 72.

⁷⁷ Neşet Çağatay, “İslam Hukukunun Ana Hatları ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları”, *Belleten*, LI/ 200, Ankara: TTK, (Ağustos 1987), s. 633.

⁷⁸ Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş (Örf-i Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII/ 2, Ankara, 1958, s. 122.

⁷⁹ Çağatay, s. 633.

2.3.1.2.1. Ta'zir Cezası

İslâm ceza hukukunda belli suçlara, mutlak ve kati cezalar verilmekle birlikte suç teşkil eden bazı eylemlerin cezası tebarüz edilmemiş ve cezalandırılması gerekli olan fiilleri de suç olarak telakki etmemiştir. Bu sebeple böyle türden cezaların hükmünü vermede ikilemde kalınmıştır⁸⁰. Hakkında kati surette verilmiş olan bir ceza, bir hadd-i şeri mevcut olmayan cürümlerden dolayı tatbik edilecek ted'ib ve cezaya "ta'zir" denir⁸¹. Ta'zir cezası, işlenen suçun büyüklüğü ile paralellik göstermektedir. Suç hafif olduğunda ta'zir cezası hafif, büyük olduğunda ise, cezası da büyük olacaktır. Dolayısıyla, ta'zir cezası, hâkimin uygun gördüğü her alanda suça açık bir ceza olarak teşekkül etmiştir⁸².

Ta'zir cezası kitap, sünnet ve icma ile sabittir. İslâm hukukçularına göre mali ta'zir cezası iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan birinci grup; Hanefiler, Malikiler, Şafiler ve Hanbelilerden oluşmuş ve ta'zir cezasının caiz olmadığı görüşünde olan taraftır. Bu görüşe göre, suçlunun malını elinden alma türünde bir ceza verilmesi münasip görülmemektedir⁸³. Diğer grup ise mali ta'zir cezasının meşru olduğu görüşünü savunmaktadır. Bu konu tartışmalı bir mevzu içerisinde olup ancak rivayet ve hadislere dayandırılan örneklerle açıklanabilmektedir. Bu görüşü benimseyenler, sonraki Hanbeli âlimlerinden İbn Teymiyye (ö.728/1328) ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350); Malikilerden ise İbn Feruh (ö. 799/1396) dur. Hanefilerden Ebu Yusuf (ö. 182/798) ve tabiun hukukçulardan İshak b. Rahüye (ö. 238/852) nin de bu görüşte oldukları aktarılmıştır⁸⁴.

⁸⁰ Coşkun Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 4, Ankara, 1947, s. 125.

⁸¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilâhatı Fıkhiyye Kamusu*, III, İstanbul, 1951, s. 325-326.

⁸² Macid Muhammed Ebu Ruhaniyye, "İslâm'da Mâlî Tâ'zir Cezası" çev.: Nihat Dalgın, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, 1999, s. 313.

⁸³ Ebu Ruhaniyye, s. 317. Özellikle konumuz bakımından Şafiilerin görüşüne göre, "Hiç kimsenin borcu katlanamaz. Cezalar mala değil, bedenlere uygulanır". Görüşünü açıklamaya devamla Şafii der ki; "Devlet başkanı bir grup zengininin mallarını israf ettiklerinin, savurganlık yaptıklarını, mallarını lükse refaha ve zararlı yerlere harcadıklarını gördüğünde onların mallarını ellerinden alarak beytü'l-mâle (devlet hazinesine) devretme veya faydalı yerlere harcama şeklinde bir ceza vermede fayda görse, buna hakkı var mıdır? Biz devlet başkanının buna hakkının olmadığını söyleriz. Çünkü mülkiyeti kısıtlayıp, malı alma şeklinde bir cezadır. İslâm'da ise, cinayetler ve cezaları hakkında hayli değişik alternatifler bulunmakla birlikte, cinayet ile birlikte malı müsâdere etme şeklinde ceza öngörülmemiştir. Bu nedenle mali ta'zir (malı müsâdere) şeklinde ceza vermek meşru değildir. İnsanları suçtan alıkoyma (zerc) meşru yollarda sağlanır ve meşru yoldan ceza verme imkânı bulunduğu, onun dışına çıkılamaz".

⁸⁴ Ebu Ruhaniyye, s. 316-317. Hz. Ömer'in bazı amillerin mallarının yarısına el koyması ile ilgili rivayet bu konuya delil oluşturmaktadır. Hz. Ömer'in bu uygulaması bu konudaki İslâmi görüşünü

İslâm ceza hukukunun her fiilin cezasını belirleme gibi bir merhalesi olmadığından bazı noktalarında eksiklik olduğu muhakkaktır. Nitekim bu yüzden hükümdara ta'zir yetkisi verilmiştir. Ta'zir, İslâm ceza hukukunda tayin edilmemiş, ancak zamanla suç unsuru mahiyetinde olan durumlara karşı yargıcın kendi sorumluluğunda yetki kullanarak ceza vermesi yani bir nevi tedbirler alması olarak da yorumlanabilir⁸⁵.

Osmanlı Devleti'nde ta'zir cezalarına “*cürm-ü cinayet cezaları*” da denilmektedir. Osmanlı döneminde II. Mehmed, II. Bayezid, I. Selim ve I. Süleyman'a ait genel mahiyetteki Osmanlı kanunnamelerinin ilk babını oluşturan ceza-i hükümler, hususi kanunnamelerdeki münferit ve istisnai ceza hükümleri bu yetki kullanılarak tespit olunmuştur⁸⁶. Cezaların tatbiki yalnız sultani otoritenin inhisarındadır. Kadı, gerek şeriat gerekse kanun-i sultani sahasında yalnızca hüküm vermek salâhiyetine haizdir. Bu sebeple devletin bekası için genel düzen ve devletin emniyeti ve menfaatleri endişesi, hükümdara bu alanda mutlak iradesini göstermek imkânını sunmuştur⁸⁷. Bu durum örfi-sultani hukukun şahsi surette gelişmesine mazhar olmuş bir hukuk sahasıdır diyebiliriz. Osmanlı Devleti'nde örfi hukukun gelişimi ve sultanın iradesi altında baş gösteren müsâdere uygulamalarını diğer bir başlık altında aktarmayı konunun daha iyi anlaşılması bakımından daha uygun olacağı görüşümdedir.

2.3.2. Örfi Hukuk-Müsâdere İlişkisi

Örf, İslâm hukukunun temel dayanaklarından biridir. Bu kavram, lügâte göre, insanlar arasında tanınmış, beğenilmiş ve tekrar edilegelmiş bulunan şey manasında kullanılmaktadır⁸⁸. Bu tabir “*Örfi Sultan-i*” şeklinde, şeriatın iktibaslarda bulunamadığı bir hususda hükümdarın, nassların dışına çıkmamak kaydıyla cemiyetin hayrı ve faydası için, bizzati kendi iradesine dayanarak çıkardığı kanunlar için de kullanılmıştır⁸⁹.

açıklar niteliktedir. Çünkü amillerin bir kısmını müsâdere etmek Hz. Ömer için bir sorumluluk olup, bu hareketi başka düşünce mahsulü değildir. Bu tür şeyler geldiğinde onu asıl yeri olarak gördükleri devlet hazinesine havale etmiştir. Hz. Ömer bu tür uygulamayı ilk başlatan şahıs değildir. Çünkü Hz. Peygamber de amiller ve valilerle alakalı aynı uygulamayı gerçekleştirmiştir.

⁸⁵ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007 s. 41.

⁸⁶ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk İslam Hukuk Tarihi*, I, İstanbul, 1990, s. 195.

⁸⁷ İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, s. 122.

⁸⁸ Abdulvahhab Hallâf, *İlm-u Usûli'l-Fıkh*, Kuveyt, 1970, s. 89.

⁸⁹ İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, s. 103.

Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi salt şeriatla bağlı bir sistem olmamıştır. Bazı hususi meselerde şeriatın düzenleme getirmediği alanlara da el atan bir hukuk nizâmı geliştirmiştir. Buna imkân veren ilke ise örf, yani hususi manada hükümdarın yalnızca kendi iradesine dayanarak, şeriatın kapsamına girmeyen alanlarda kanun koyma salâhiyetidir⁹⁰. II. Mehmet dönemi kaynaklarından olan Tursun Bey eserinde örfü;

“...ve ehl-i şer’ ana şerî’a dirler, ve vâzî’na şâri’ itlâk iderler ki, peygamberdür. Ve illâ ya’ni bu tedbir ol mertebede olmazsa belki mücerred tavr-ı akl üzre nizâm-ı âlem-i zâhir için, meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa, sebebine izâfet iderler, siyâset-i sultâni ve yasağ-ı pâdişâhî dirler ki, örfümüzce ana örf dirler...”⁹¹

ifadeleri ile tanımlamıştır. Osmanlı hukuk sisteminde şeriat yanında kanun ve örf, yani sırf hükümdarın iradesinden doğan ayrı bir hukuk nizâmı, daha önceden Türk-İslâm devletlerine de yerleşmiş bir durumdur. Şunu belirtmek gerekir ki “*örfi hukuk*”⁹² ortaya koyma geleneği ilk olarak Osmanlılarda görülen ve sadece onların kullandığı bir uygulama olmamıştır⁹³. Fakat şer’i hükümlerin dışına çıkmadan, örfi hukukun hemen hemen tüm alanlarında düzenleme yapma yetkilerine haiz olan ve umumi manada örfi hukuk metinleri meydana getiren ilk İslâm devleti Osmanlı Devleti’dir⁹⁴. Osmanlı örfi hukuku, kendi hükümlerini belirlerken ve ortaya koyduğu hükümlerde pek fazla şeriat kurallarının dışına çıkmamıştır⁹⁵. Osmanlı Devleti, örfi hukuk uygulamasında bulunurken her hükmün mutlaka şer’i kurallara uygun olup olmadıklarının tespit edilmesi babında kadı ve müftülerin kontrollerinden geçmesini şart koşmuştur⁹⁶.

⁹⁰M. Fuat Köprülü, “Fıkıh”, *İA*, IV, İstanbul: MEB, 1970, s. 618.

⁹¹Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, (Yayına Haz.: Mertol Tulum), İstanbul: Baha Matbaası, 1977, s. 12.

⁹²Örfi hukuk tabirinde kullanılan isimlendirilmenin yanı sıra “*siyaset-i sultani*”, “*siyaset-i şer’iyye*”, “*yasa*”, “*yasag*”, “*yasağ-ı padişahi*”, “*yasakname*”, “*örf-i padişahi*”, “*örf-i müniif-i sultani*”, “*kanun-ı müniif*”, “*kanunname*” isimleri de kullanılmıştır. Ömer Lütfi Barkan, “Kanun”, *İA*, VI, İstanbul: MEB Yayınları, s. 185-195; Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1999, s. 361-362; Halil İnalçık, “Türk-İslâm Devletlerinde Devlet Kanun Geleneği”, *Osmanlıda Hukuk, Devlet, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 27; Halil İnalçık, “Örf”, *İA*, IX, İstanbul: MEB, 1970, s. 480.

⁹³İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, s. 102-103.

⁹⁴Ahmet Akgündüz, “Osmanlı Kanunnameleri”, *Türkler*, ed.: Kemal Çiçek, Salim Koca, X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 21.

⁹⁵İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, s. 110-123.

⁹⁶Ahmet Akgündüz, “Osmanlı Kanunnamelerinin Şer’i Sınırları”, *Osmanlı*, ed.: Kemal Çiçek, Cemal Oğuz, IV, İstanbul, 1999, s. 408.

İslâm hukukunun özellikle kitap ve sünnet tarafından detaylı bir şekilde tatbik edilerek düzenleme yapılmamış konularda, hükümdara muayyen bir takdir hakkı sunması, Osmanlı Sultanlarının yüzyıllarca, bilhassa ceza ve mali hukuk alanlarında yaptıkları düzenlemelere uygun bir ortam hazırlamıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi had ve kıyasın aksine ta'zir suçları denen çok geniş bir suç kategorisinin düzenlenmesi, İslâm hukukunca devlet başkanına bırakılmıştır. Ne tür eylemlerin suç kabul edileceği ile hangi türden bir cezanın tatbik olunacağı esaslar dâhilinde hükümdar tarafından tespit edilmiştir⁹⁷.

Müsâderenin ta'zir türünde bir ceza olması ve bu tür cezaların mahiyetinin de devlet başkanının takdirine bırakılması, Osmanlı hükümdarlarının genel müsâdereye hükmetmesinin mümkün olabileceği fikrini destekler niteliktedir. Fakat her ne kadar devlet başkanı taz'ir suç ve cezaların miktarını belirleme hususunda yetkiliyse de, bu yetkisinin esas sınırı İslâm hukuku olmuştur. Osmanlı hükümdarları da şer'i hukukun ayrıntılı olarak düzenlenmesinde etkili olmuşlardır. Ancak bunları yaparken şer'i hukukun cevaz vermediği hiçbir hususta kanun koymamaya dikkat etmişlerdir⁹⁸.

Osmanlı Devleti'nde örfi hukukun hükümdara verdiği yetki ile mali bir ceza niteliği taşıyan müsâdere, özellikle haksız kazanç elde etmekten kaynaklanan hususlara yönelik bir uygulama alanı olmuştur. Nitekim ta'ziren mali ceza verilmesine karşı olan birçok hukukçu, bu tür müsâdereleri hakkın asıl yerine iadesi olarak görmektedir. Bu nedenle beytül mâlden haksız kazanç sağlayanlara yapılan müsâderelerde devletin dayanabileceği alanın oldukça geniş olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı hukukçularının müsâdereyi dayandırdıkları temel esas da şeyhülislam fetvaları olmuştur. Müsâdereye cevaz verilmesi, yapısı gereği kötüye kullanıma açık olan müsâderenin siyasi bir silah, bir zulüm aracı olarak kullanımına yol açacağı için Şeyhülislam da bu hususta fetva verirlerken oldukça dikkatli davranmışlardır⁹⁹.

Osmanlı Devleti'ndeki müsâdere uygulamalarına ilişkin en önemli fetvalar Şeyhülislam Sunullah Efendi¹⁰⁰ ve Feyzullah Efendi¹⁰¹'ye ait olanlardır. Örnekleri

⁹⁷ Aydın, "Türk Hukuk Tarihi", s. 72.

⁹⁸ Erol Özbilgen, *Osmanlı Hukukunun Yapısı*, İstanbul: Nihal Kitabevi, 1985, s. 89

⁹⁹ Mahmud Esad Kalıpcı, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Müsâdere Kurumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 85-86.

¹⁰⁰ Şeyhülislam Sunullah Efendi, XVII. yüzyılın başında görülen sipahi isyanı sırasında katledilen Yahudi Kira Kadın Espanzo Malchi'nin mal varlığının müsâderesi ile ilgili fetva vermiştir ve bu olay göstermektedir ki Osmanlı hükümdarları müsâdere sistemini uygulamadan önce fetva alınması yoluna

çoğaltılabilecek olan fetvaların müsâderenin esas mahiyetine ilişkin yansıttıkları görüşlerde İslâm hukukuna uygun bir türde sadece haksızlıkla elde edilen bölümün müsâderesini öngörmektedir. Öyle ki fetvaların birçoğunda ilk olarak haksız kazaç ile elde edilen mal tasvir edilmekte, daha sonra ise bu malın müsâderesinin şer'i hukuka uygun olup olmadığı irdelenmiştir. Dolayısıyla verilen cevaz da, hakkın yerine iadesi gayesine uygun bir fikir olarak, söz konusu malın eğer kötü yollarla alınmış ise hak etmediği gerekçesi ile yeniden devlet eline geçmesi gerekir. Diğer bir ifade ile “*haksız kazançlar miktarınca müsâdere olunur*” şeklindeki kurallar fetvalara yansımış durumdadır¹⁰².

Osmanlı Devleti'nde uygulanmış olan müsâderelerin olduğu kısımda görüleceği üzere bazı fetvalar da haksız kazanç suçu ile müsâdereye maruz kalmış olan ulemanın malvarlığının dayanak noktasını teşkil etmesi bakımından önemlidir. Osmanlı hukukunda ulemaya uygulanan müsâderenin nadiren görülmesi itibarıyla oldukça ilgi çekici olmakla birlikte, bu husustaki esas etkenin Osmanlı Devlet sistemi içerisinde ulemanın ayrı ve özel yeri olduğunun kanıtı niteliğindedir.

Osmanlı Devleti'nde “*örfi hukuk*” kavramı ilk olarak II. Mehmet döneminde görülmüştür. Bu devrin en önemli tarihçilerinden Tursun Bey, şer'i hukuk ile birlikte örfi hukukun da mevcudiyetinden bahsetmektedir. Osmanlı Devleti'nde örfi hukuku meydana getiren nedenler, diğer Türk-İslam devletlerinde de şekil ve muhtevaları farklı bile olsa, benzer düzenlemeleri gerekli kılmıştır¹⁰³. Osmanlı Devleti'nin belli

gitmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahir Aydın, “Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar”, *Belleken*, LXV, Ağustos 243, Ankara, 2002, s. 623 vd.

Osmanlı kaynaklarında farklı isimlerle adı geçen Kira Kadın'ın Safiye Sultan'ın hizmetinde iken siyasete karışması, gümrükleri iltizam etmesi ve atamalarda rüşvete aracı olması gibi faaliyetlerinde bulunduğundan dolayı düzeni bozduğu gerekçesi ile nefretleri üzerine çekmiş ve sipahilerin gazabına uğramıştır. Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, VI, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008, s. 129, 134, 135; Erhan Afyoncu, Ali Ünal ve diğerleri, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010, s. 14-15, 38-39.

Selaniklize Mustafa Efendi, Kira Kadın öldüğünde müsâdere edilen servetinin muazzam büyük bir yekûn tuttuğunu aktarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. es-Selâniki Mustafa Efendi, *Selâniki Tarihi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, no: 00903, vr: 222.

Müsâdere edilen mallarından elde edilen gelirin 5.000.000 akçe olduğuna dair bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, Ankara: TTK Yayınları, s. 121.

¹⁰¹ Asıl adı Mehmed olan Es-Seyid Fezullah Efendi, Sultan II. Süleyman ve II. Mustafa zamanlarında iki kez Şeyhülislamlık görevinde bulunmuştur. 1703'deki Edirne ayaklanmasında görevini son verilerek öldürülmüştür. Bkz. Mehmet Serhan Tayşi, “Fezullah Efendi, Seyyid, TDVİA, XII, İstanbul, 1995, s. 527; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, II, (Yayına Haz.: Nuri Akbayar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 533,534; Fahri Ç. Derin, “Şeyhülislam Fezullah Efendi'nin Nesebi Hakkında Bir Risâle”, *İÜEF Tarih Dergisi*, X / 14, 1959, s. 97.

¹⁰² Kalıpçı, s. 94.

¹⁰³ İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, s. 103.

dönemlerde yaşadığı mali, askeri ve idari şartlar, hükümetin de bu alanlarda bazı hukuki düzenlemelerde bulunmasını gerektirmiştir. Geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunan devlette sükûn ve asayişin belli dönemlerde daha güç temin edilmesi, ağır bir ceza siyasetini, devletin mali bakımdan sıkıntılı olduğu zamanlarda para cezalarının, donanmada kürekçiye ihtiyaç duyduğu dönemlerde de kürek cezalarının ağırlık kazanmasına sebep olmuştur. Bu gibi gerekçelerden ötürü devlet, ihtiyaçlarına uygun olarak bu gibi düzenlemeleri yapmaktan geri durmamıştır¹⁰⁴.

Osmanlı ceza kanunnamesi, genel mahiyette şer’i esasları (kısas, diyet vs.) içine alır. Ancak bunun yanında şeriatın tayin ve tespit etmediği ta’zir cezalarında sultanın örfi ilkelerine mensuben bir takım belli kanunlar çıkarılmıştır. Bu sebeple, Osmanlı ceza kanunnameleri de hükümdarın bir emr-i fermanı yani hükmü mahiyetinde tebliğ ve ilan edilmiştir. Bazı durumlarda da şeri olarak mutlak maddelerde, misal adam katline ait diyet, diyet miktarı yine örfi-sultani bir emir konusu olmaktadır (Fatih Kanunnamesi, s. 21, madde 2). Para cezaları, ülkenin güvenliğinden sorumlu olan subaşı, tımarlı sipahi gibi memurların dirliklerine dâhil önemli bir gelir kaynağı olduğundan devlet buna ait hususların düzenlenmesini ve teferruatın tespiti ile meşgul olmak zaruretini duymuştur. Tüm bu anlatılanların yanında yine de cezaların uygulanması meselesi yalnızca sultani iktidarın inhisarında gerçekleşmektedir. Kadı, gerek şeriat gerekse kanun-i sultani sahasında sadece hüküm vermek yetkisine haizdir. Dolayısıyla kadı, hükümdarın düzenlediği ceza kanunları ile doğrudan ilgilenmiştir. Ülkenin genel düzeni ile devletin emniyeti ve menfaatleri endişesi, Devlet’in Sultanı’na bu alanda mutlak otoritesini göstermek imkânını vermiştir¹⁰⁵.

Bu konu hakkındaki genel çerçeveye bakacak olursak, Osmanlı Devleti’nde ceza alanı, örfi-sultani hukukun şahsi suretle gelişmesine imkân veren bir hukuk sahası oluşturmuştur. Sultan II. Mehmet döneminde iktisadi-mali hususlar hakkında geniş manada çıkarılan ferman ile kanunların ve yasaknamelerin uygulanmasını sağlamak için hükümdar, kendi iradesiyle bir takım örfi cezalar koymaktadır ki, bunlar sakalın kesilmesi gibi olağan tahkir usullerinden, burun yarmak, idam ve malların müsaderesine kadar gitmektedir. Örneğin gümüşün yasaklandığı bir

¹⁰⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Kanunnameler”, İA. VI, s. 185-186.

¹⁰⁵ İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, s. 122-123.

dönemde kalp para basanlar, kadı hükmü alındıktan sonra idam edilerek mallarının müsâderesi emri verilmiştir¹⁰⁶.

Konuyu daha iyi kavramak için müsâdereyi gerekli kılan sebepleri kısaca hatırlamak gerekirse; müsâdere yöntemi, sultanların otoritesini tehdit edebilecek mahiyette kudrete sahip olan siyasi oluşumları etkisiz hale getirmek, hazineye gelir sağlamak ve isyan, isyana teşebbüs, vatana ihanet, katl, yağma, rüşvet gibi ağır cürümleri cezalandırmak amacıyla uzun bir dönem sıklıkla uygulanmıştır. Bu uygulama daha çok siyasal güç ve servet sahibi olan devlet erkânını hedef almaktadır.

2.3.2.1. Kul Sistemi ve Müsâdere

Kul (gulâm) sistemi, Osmanlı devlet idaresinin temel kurumlarından birini teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti'nde saray ve devlet hizmetinde yararlanmak gayesi ile kölelerden gençler yetiştirilmesi usulü, Ortadoğu İslâm devletlerinden gelen eski bir geleneğin devamı niteliğindedir¹⁰⁷. Kaynakların hem fikir olduğu üzere, devşirme usulü¹⁰⁸ kul sisteminin kökünü oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından, Orhan Bey döneminde Avrupa'ya geçilmesi ile birlikte, devletin askeri kuvvete olan ihtiyacı artmış bu da devlet adamlarına savaşta esir düşen Hristiyanlardan devletin hakkı olan 1/ 5'lik bölümün İslamlaştırılarak ordu hizmetine alınmasını ilham etmiştir¹⁰⁹.

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında, kulların kaynağı savaş esirleri olmuştur. I. Murad döneminde Çandarlı Kara Halil ve Molla Rüstem'in liderliğinde Gelibolu'da "Acemi Oğlanlar Ocağı" kurulmuştur. Önceleri yalnızca savaşta esir düşen "Pençikoğlan" ları Acemi Oğlanlar Ocağına alınırken, bu durum giderek değişmiş ve

¹⁰⁶ İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", s. 123; Özbilgen, s. 91-92; Aydın Yetkin, "Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devleti'nin Gelişim Süreci", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI/ 24, (Kış 2013), s. 385.

¹⁰⁷ M. Fuat Köprülü, "Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri", *Belleten*, TTK, VII/ 28, I. Teşrin, Ankara, 1943, s. 275; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 83.

¹⁰⁸ Devşirme sistemi, Osmanlı Devleti'nin zimmi tebaasının çocuklarını belirli kurallar dâhilinde toplaması manasında kullanılmıştır. Hristiyan ailelerin birden fazla erkek evadlarına sahip olması durumunda bunlardan 8 ila 18 yaşları arasında, sağlıklı ve kuvvetli olanları devşirme olarak almışlardır. Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *TDVİA*, IX, s. 254; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 619.

¹⁰⁹ Sevgi Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Yönetici sınıf Açısından Müsâdere Uygulaması", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XII/ 1-2, Ankara, 2008, s. 395; Özcan, s. 256.

devşirmeler de uygulamaya dâhil edilmiştir¹¹⁰. Görevliler tarafından bir araya getirilen bu çocuklar, ilk olarak Anadolu'daki Türk ailelerin yanlarına verilerek Müslüman-Türk kültürü üzerine yerleştirilmişler, bunlar arasında yetenekleri ile kendini gösterenler Saray Enderun Mektebi'nde eğitim almışlardır. Bir kısmı da Acemi Oğlanlar Ocağı'na alınarak burada yetiştirilmiş ve Yeniçeri Ocağına geçmiştir¹¹¹.

Bazı araştırmacılar, devşirme meselesinin iyi anlaşılabilmesi veya Osmanlı Devleti'ndeki uygulamaları İslam hukuku kapsamında göstermek gayesiyle devşirme kökenli devlet adamlarına uygulanan müsâdere yöntemini, İslam köle hukuku ile açıklamışlardır. İslam hukukuna göre, efendi kölesinin mirasçısı olduğundan bunlar vefat ettiklerinde ya da hükümetçe katledildiklerinde elde ettikleri mal varlıkları yine efendileri olan devlete aktarılmalıdır¹¹². Bu zihniyete göre müsâdere, hukuki açıdan İslam kölelik hukukuna uygun görünmektedir. Hükümdar, kulunu (kölesini) belli bir vazife ile görevlendirmiş ve bunu yürütebilmesi için gerekli salâhiyeti de kendisine sunmuştur. Sultan'ın vermiş olduğu bu görev süresince kul, vazifelerini yerine getirmek amacıyla mala, mülke tasarruf edebilir; ancak bu mal-mülkün esas sahibi hükümdardır¹¹³. Bu hukuk anlayışı, Osmanlı merkezi otoritesinin güçlenmesi babında izlemiş olduğu politikaya da uygun düşmektedir. Buna göre, Padişah otoritesi ile görevlendirilen yüksek devlet adamları ölümünlerine dek varlıklı bir hayat sürdürebilir ve devletin tüm imkânlarından yararlanabilir; fakat öldükleri zaman bütün mal ve nakit servetleri müsâdere edilerek, herhangi bir aristokratik ve feodal oluşuma fırsat verilmemiştir¹¹⁴. Devletin temel merkezîyetçilik politikasına sağladığı pratik fayda bakımından bu durumun korunmasına bilhassa gayret sarfedildiği anlaşılmaktadır.

¹¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları 1-Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara: TTK Yayınları, 1943, s. 5-6; Ahmed Refik, "Hazine-i Evrak Tetkikâtı-Devşirme Usulü, Acemi Oğlanlar, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, V/ 1-2, Haziran-Kanûn-i Evvel 1926, s. 2, 3.

¹¹¹ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı*, IV, ed.: Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 22.

¹¹² Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, I, İstanbul, 1992, s. 200; Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsâdere", s. 101; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985, s. 296.

¹¹³ S. Şakir Ansay, *İslam Hukuku*, Ankara, 1946, s. 37; Coşkun Üçok, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 1976, s. 203.

¹¹⁴ Osmanlı Devleti'nde kul sistemine atıfla müsâderenin meşrulaştırılmış olup olmadığı meselesi ve köle hukuku-devşirme gibi hususlar konumuzun dışında kaldığı için sadece bilgi vermek amacıyla açıklanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi ve karşılaştırmalar için; Özcan, s. 256. Y. Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin sonu 1800-1909*, çev.: Bahar Tırnakçı, İstanbul: Kitap yayınları, 2004, s. 20.

Devşirme kökenli kul statüsündeki devlet görevlilerinin iktidara getirilmesinde, Fetret döneminden Sultan II. Murad döneminin sonuna kadar fonksiyonlarını sürdüren Türk kökenli “*namdar*”¹¹⁵ beylerin zaman zaman devlet otoritesi için oluşturdukları tehlikenin payı büyüktür¹¹⁶. Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar vezir-i azamlar, vezirler ve diğer üst düzey devlet görevlileri soylu Müslüman-Türk aileler arasından seçilmiştir¹¹⁷. Güç ve kudret sahibi ailelerden gelen bu devlet adamları bir yandan Sultan’ın geniş yetkilerini sınırlayan kontrol mekanizması görevini sürdürürken, diğer yandan da hanedan ailesi içinde kimin iktidara geçeceğini belirlemede etkili olmuşlardır. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul’u fethettikten sonra bu durumun katmış olduğu güç ve cesaret ile iktidarını fiilen sınırlandıran Çandarlı Halil Paşa’yı azletmiştir. Çandarlı Halil Paşa’nın hapsedilerek mallarının müsâdere edilmesi ve ardından idam edilmesi eski köklü Müslüman-Türk ailelerin evvelce istifade ettikleri devlet iktidarını paylaşma olayının ortadan kalktığı bir göstergesi niteliğindedir¹¹⁸.

Fatih’in iktidara geldiğinde merkezi otoriteyi kuvvetlendirmek ve egemenliğine ortak olabilecek yeni grupların meydana çıkmasını önlemek maksadı ile aldığı tedbirlerden birisi de “*devşirme-kul*” sistemini yaygın bir şekilde uygulayarak, mühim devlet adamlarını ve vezirleri kullar arasından seçmesidir¹¹⁹. Bu şekilde teşekkül eden kul sistemi, II. Mehmed’in merkezi otoritesini daha da

¹¹⁵ Osmanlı’nın bir beylik olarak ortaya çıkmasından itibaren topraklarının genişlemesi ve yönetimdeki değişikliklerle birlikte serhat beyler faaliyet göstermiştir. Akıncı beyleri (Mihaloğulları, Malkoçoğulları, Turhanoğulları gibi) yeni topraklarda arazi ve gelir edinmişler ve böylece kendi askeri ve adamları ile birlikte bölgelerinde birer mahalli güç oluşturmuşlardır. Colin İmber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, çev.: Şiar Yalçın, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 168.

¹¹⁶ Ünal, s. 100.

¹¹⁷ Osman Gazi’den Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar devletin en büyük makamı olan ve tüm salâhiyetlere haiz olan genellikle ulema sınıfında yetişen “*Vezaret-i Uzman*” yani sadaret mevkiî hep Anadolu Türklerinin elindedir. Bkz. İsmail Hami Danişmend, *Tarihi Hakikatler*, İstanbul: Tercüman Tarih ve Kültür Yayınları, 1978, s. 326.

¹¹⁸ Çandarlı Kara Halil, 29 Mayıs 1453’te İstanbul’un fethinden 1 gün sonra vazifesinden alınarak Edirne Kalesindeki Yelli-Burgaz kulesine hapsedilmiştir. Yaşı hayli ilerlemiş olan vezirin çocukları ve taallukatını da tevkif etmiş, elde ettiği mal-mülk ve emvali müsâdere etmiştir. 121.000 dukaya balığ olan hazinesinin eskiden kalma ve yeniden mal mülk her ne varsa hepsi müsâdere olunarak kırk gün sonra katl edilmiştir. Bkz. Halil İnalçık, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı*, İstanbul: Timaş Yayınları: 2011, s. 115; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara: TTK Yayınevi, 1988, s. 83; Danişmend, s. 326; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Şehir Matbaası, 1957, s. 466-467; Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmi Gelenek*, çev.: İsmet Özel, İstanbul: Çıdem Yayınları Tercüme Eserler, 1989, s. 48.

¹¹⁹ Çandarlı Halil Paşa’yı vezirlikten azlettikten sonra Karamani Mehmet Paşa, Manısalı Mehmet Paşa, Çandarlızade İbrahim Paşa dışında kalan 34 vezir-i azam devşirme kökenli olup, kul sistemi içinde yer almışlardır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara: TTK Basımevi, 1994, s. 11.

güçlendirmiş ve egemenliğine hissedar olabilecek yeni grupların oluşmasına fırsat vermemek gayesiyle farklı bir anlama bürünerek etkisini artırmıştır. Devşirme usulü, XV. yüzyılın ilk yarısından XVII. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık olarak iki asır boyunca istikrarlı bir şekilde uygulanmış, bu tarihten itibaren ise pek devşirme yapılmamıştır¹²⁰. Böylelikle XVII. yüzyılın ortalarından itibaren devşirme kökenli olmayan devlet adamlarının sayısında da bir artış söz konusu olmuştur. Ancak ne var ki devşirme olsun veya olmasın vezir-i azamlık makamına kadar yükselebilen bu devlet görevlileri müsâdere uygulamalarına maruz kalmışlardır¹²¹.

Osmanlı Devlet teşkilatında, “kul” kökenli vezirlerin paye edinmeleri ile müsâdere uygulamasında yeni bir döneme giriş yapılmıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın ortalarına kadar ki uzun zaman dilimi içerisinde, vezir-i azamlar başta olmak üzere “ehl-i örf” e dâhil herkes için “katl” hadiseleri olağan işlerden olmuştur. Katledilenlerin malları ise “canîb-i mîrî” adına müsâdere edilerek gelirleri devletin iç hazinesine¹²² aktarılmıştır¹²³.

2.4. Osmanlı Devleti’nde Müsâdere Uygulamasının Niteliği ve Kapsamı

Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde, I. Murad zamanında başlayan merkezileşme hareketi Yıldırım Bayezid zamanında etkisini daha da artırmıştır. İdari ve mali usullerin yanında saray teşkilatında ve kapıkulu askeri sisteminin genişleyip güçlenmesinde kendini gösteren bu gelişme neticesinde Osmanlı beyi bir Uc-beyi (Arap kaynaklarında “sâhibu’l-Ucât”) olmaktan çıkarak merkezi ve mutlak otorite sahibi bir sultan haline gelmiştir¹²⁴.

¹²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Devşirme”, *İA*, III, İstanbul, 1988, s. 565.

¹²¹ Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, babası Köprülü Ahmet Paşa’nın ölümü üzerine 1661 yılında vezir-i azamlığa tayin edilmiştir. On beş yıldan fazla sadaret makamında görev alan Fazıl Ahmet Paşa, sadaret döneminin hemen hemen 9 senesini cephelerde geçirmiştir. Edirne’ye giderken 1676 yılında Siros hastalığından vefat etmiştir. Çok sayıda cami, vakıf ve kütüphanesi bulunan Fazıl Ahmet Paşa’nın ölümüyle 1000 kese akçesi İç Hazine’ye alınmıştır. Ahmet Refik Altınay, *Köprülüler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, 96; M. Tayyib Gökbilgin, “Köprülüler”, *İA*, VI, Eskişehir: MEB Yayınları, 2001, s. 889; Vahid Çabuk, *Köprülüler*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988 s. 157; Abdülkadir Özcan, “Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa”, *TDVİA*, XXVI, Ankara, 2002, s. 256.

¹²² İç Hazine, gelirlerini XVII. yüzyılda malikâneler, padişah hasları, darphane gelirleri vs. ve muhalledat ile müsâdere gelirleri oluşturmaktadır. Kadir Arslanboğa, *Osmanlı Devleti’nde İç Hazine Harcamaları (1649-1680)*, Çanakkale Onsekiz Mart Yayınları: Ankara, 2014, s. 5.

¹²³ Mumcu, *Siyaseten Katl*, s. 62. Ünal, s. 100.

¹²⁴ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi”, *Ankara Üniversitesi SBF D*, XIV/ 1, Ankara, 1959, s. 89.

Osmanlı Devleti'nde merkezîyetçilik babında egemen selâhiyeti için hükümdarın yanındaki bütün müstakil kuvvetlerin bertaraf edilmesi sebepsiz değildir. Bahsi geçen bu durum, Sultan'ın evvelce iktidarı paylaşmak durumunda olduğu kendi boyunun mensuplarını, saf dışı bıraktığı XIV. yüzyılın ikinci yarısına tesadüf etmektedir¹²⁵. Daha önceki dönemlerden itibaren bağımsız hareket etmeye alışmış olan Türkmen beyleri, devletin kuruluş döneminde de bu tarzda devam etmişler ve kendi başlarına yaptıkları akınlarla elde ettikleri bol ganimetler sayesinde siyasal etkinliklerini artırmışlardır. Yıldırım Bayezid döneminde (1389-1402) temelleri atılan merkezîyetçi politikalar sebebiyle bir zaman için siyasal güçleri zaafa uğrayan bu beyler, Ankara savaşının ardından merkezîyetçi devlet yapısının dağılmasıyla birlikte eski nüfuzlarını yeniden elde etmişlerdir¹²⁶.

Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında başlayan taht mücadelelerinde Emir Süleyman'ı destekleyen Türkmen beylerin Musa Çelebi tarafına geçmesiyle, Musa Çelebi, Edirne'de Osmanlı tahtını ele geçirmiştir¹²⁷. Musa Çelebi, son tecrübenin etkisiyle Çelebi Mehmed'e karşı verdiği taht mücadelesinde haklı olarak yanındaki Türkmen beylere karşı eski güveni kalmamıştı. Bu nedenle nüfuzlarını kırarak onları merkezi otorite için bir tehdit unsuru olmaktan çıkarmak gayesiyle keyfi olarak mallarını müsâdere etmeye başlamıştır. Yalnız ileride müsâdere uygulamasının mahiyetini daha da artırmış, divânda otururken zengin beylerden ve paşalardan kimi görse, “*şol arada flori* ¹²⁸ *kokar*” deyip katlettikten sonra mallarını müsâdere etmiştir¹²⁹.

Osmanlı Devleti'nin yapısı gereği, Osmanlı sultanları kâğıt üzerindeki mutlakîyetçiliği, iktidarın tek egemen olduğu bir yönetim tarzı kurarak, gerçek bir varlık haline getirmişlerdir. Osmanlı içtimâî siyaset, içtimâî barış ve nizâm için,

¹²⁵ Klaus Röhrborn, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsâdere ve Mutavassıt Güçler”, *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 1973, s. 254.

¹²⁶ Feridun Emecen, “Osmanlı Siyasi Tarihi”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, İstanbul, 1994, s. 6-18 vd.

¹²⁷ Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979, s. 74.

¹²⁸ Filori kelimesi, İtalyanca filorinden gelmektedir. Florin, II. Mehmed devrine kadar filori ismiyle Osmanlılar'da en fazla kullanılan altın para durumundadır. Ancak sonradan filori, Osmanlılar tarafından altın para karşılığı olarak hem kendi bastıkları hem de Avrupa menşeli olanlar için kullanılmaya başlanmıştır. Halil İnalçık, “Filori”, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, s. 137.

¹²⁹ Ögün, s. 374. “*Rumeli beylerinden be-nam be-nam beyleri tutup, helâk edip malını almağa başladı. Hatta Divan'da otururken maldâr beylerden ve paşalardan kimesne görse, 'Şol arada flori kokar' deyip, öldürüp malını alırdı*” Mehmet Neşri, *Cihânnümâ*, (Yay. Haz.: Necdet Öztürk), İstanbul: Çamlıca Yayın, 2008, s. 227.

hükümetin her şahsı, kendisine makûl sosyal bir mevkide tutması gerektiği şeklindeki geleneksel telâkkîye sıkı sıkıya bağlı kalmıştır¹³⁰.

Osmanlı Devleti'nde, XV. ve XVI. yüzyıllarda devlet kurumunun özdeşleştiği ve menfaatlerini en fazla muhafaza ettiği sınıf, hanedan mensupları ile vezirlik, defterdarlık, kazaskerlik, beylerbeyliği ve sancak beyliği gibi yüksek payelere haiz olan “*kul aristokrasisi*” olmuştur. Fakat tüccarlarla işbirliği içinde olan bu sınıf homojen bir yapı taşımıyordu ve iç çelişkilerle bölünmüş durumdaydı. Dolayısıyla devlet, sınıfsal hukukunu geliştirememiş ve bu sınıf ile vasıta amacı güdülememiştir. Merkezi devlet, farklı bir üretim temelinde ve farklı sınıflardan oluşan bir yapıda ortaya çıkan bonapartist devlette¹³¹ olduğu gibi çeşitli sınıflar arasında denge kurmaya çalışmıştır¹³². Bu yüzden varlıklı sınıflar için dikkati çekecek kadar servet sahibi olmak tehlikeli bir şeydir ve bunlar çoğu kez servetlerini gizlemişlerdir. Bu durumdaki devlet ricalini tehdit eden “*müsâdere*” bir silah olarak tasvir edilmiş ve başlangıçta nüfuz suiistimaline karşı uygulanırken, daha sonraları tüm servetlerini tehdit eden bir hale dönüşmüştür¹³³.

Osmanlı Devleti'nde toplum *askeri* ve *askeri olmayan* şeklinde iki bölüme ayrılmıştır. Padişahın başka devlet görevine haiz olan herkes askeri sınıfa dâhildir. Sadrazam ve vezirler bu tasnife girer; fakat sadrazamdan sonra en büyük makam sayılan Şeyhülislâm, askeri sınıfın yasalarına muhatap tutulmamıştır. Şeyhülislâm verdiği fetvalar ile siyasete yön vermiş olsa bile, yaptığı iş “*ilme ve dine uygun fikir beyan etmek*” olduğu için, askeri sınıf içerisinde tevazül gösterilmiştir¹³⁴.

Askerî sınıfın icraî-idarî tabakasını oluşturan ve kayıtlarda ehl-i örf olarak adlandırılan bu sınıf klasik dönemde kul statüsü durumundadır. Kul statüsündeki devlet adamları ömürleri vefa ettiği sürece hükümdarın iradesine tâbi olmuşlardır. Hükümdar'ın bu statüdeki devlet ricalini yüksek payelere haiz kılması gibi görevinden azletmesi, idam ile cezalandırması ya da mal varlığını müsadere etmesi de tabii bir durumdur. Çünkü kendilerine hem icra yetkisi verilmiş, hem bu yetkilerin kullanılmasından ötürü onlar sorumlu tutulmuştur. Buradaki esas gaye, adil olmak ve

¹³⁰ Halil İnalçık, “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, *Türkiye Günlüğü*, S. 11, (Yaz 1990), s. 31.

¹³¹ Sınıflar arası denge durumunda ortaya çıkan bu tip devlet tipleri için ilginç gözlemleri Engels yapmıştır. Bkz. *La Guerre des Paysans en Allemagne*, Paris, 1976, s. 84-85.

¹³² Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara: İmge Kitabevi, 1994, s. 248-249.

¹³³ Baysun, s. 669-673.

¹³⁴ İsmet Bozdağ, *Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990, s. 25.

eşitlik prensiplerini ayakta tutan bir yönetim sağlamaktır. Bu koşullar çerçevesinde her kim ki bu prensiplere uymaz ise, onun malı-mülkü ve hayatı, ailesi padişahın iradesine göre son bulurdu. Yani Sultan'ın hususi iradesi ile siyaseten katl edilebilir, malı-mülkünün defteri tutulabilir ve bu durum dolayısıyla ailesine bile sorumluluk düşebilmektedir¹³⁵. Müsâdere uygulamasına alınacak devlet görevlisinin savaş esiri, köle ya da devşirme kökenli olması bu bakımdan bir farklılığa sebep değildir.

Aslında reaya sınıfına dâhil olan şahıslar da devlete ve Sultan'a isyan etme, eşkıyalık gibi suçlarda ceza mahiyetinde siyaseten katl ve müsâdere uygulamasına maruz kalmışlardır. Ancak bunların yargılanması ve cezalandırılmaları kadınlıklarda yapılmıştır. Kul durumundaki devlet ricalinden olan kimselerin çocukları kuramsal manada babalarının mesleklerini idame etmek gayesi ile herhangi bir ayrıcalığa mâlik olmamışlarsa da tımar sahiplerinin çocuklarına babalarının tımarına müracaatı için manevi yetki tanınmıştır¹³⁶.

Osmanlı Kuruluş dönemine ait kaynakların az olmasına rağmen, XV. yüzyılda yaşamış tarihçilerin dolaylı olarak konuya temas etmeleri ve Fatih Sultan Mehmed'e ait bazı fermanlar¹³⁷ müsâdere düşünce ve uygulamasının temeli olarak nitelendirilen 1453'e kadar ki süreç dâhilinde nasıl bir gelişim çizgisi takip ettiği konusunda bazı fikirlerde bulunmamıza yardımcı olmuştur. Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar Osmanlı padişahlarında müsâdere fikrinin yer almadığı görülmektedir¹³⁸. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi Musa Çelebi, kuruluş döneminin ilk müsâderesi olması bakımından dikkati çekmektedir. Hiçbir hukuki gerekçe olmadan tamamen keyfi bir uygulama olarak Osmanlı Devleti'nde ilk defa uygulanmıştır¹³⁹.

¹³⁵ Askeri sınıfın sorumluluğunun ailesine kadar indirgenmesinin sebebi, bir üst düzey devlet görevlisinin hizmeti sırasında ailesinin etkisi altında kalabileceğinin hesap edilmiş olmasıdır. Sadece görevini aksatan kimseyi cezalandırmak, onun teşvik edeni takipsiz bırakmak anlamına geleceği içindir ki, askeri sınıfa giren kimselerin birinci derecedeki hısım ve akrabaları da bu sınıf içerisinde değerlendirilmiştir. Bkz. Bozdağ, s. 26.

¹³⁶ Mehmet Öz, "Osmanlı Toplumu", TDVİA, XXXIII, İstanbul, 2007, s. 533; Bozdağ, s. 26.

¹³⁷ Halil İnalçık, "Bursa Şer'iyye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'e Ait Fermanlar", *Belleten*, S. 44, Ankara: TTK Yayınları, 1967, ss. 693-709.

¹³⁸ Âşık Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eserinde geçen "Bâzâr Bacı" rivayeti, devletin kurucusunun halkın malına karşı duyduğu saygıyı ifade etmesi bakımından önemlidir. Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, (Yayına Hazırlayanlar: Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç), İstanbul: Gökkubbe, 2010, s. 62.

¹³⁹ Ünal, s. 99.

XV. yüzyılın en önemli müsâdere uygulaması şüphesiz Çandarlı Halil Paşa'nın katledilip, mallarının tamamen zapt edilmesi olayıdır. Kul sistemi içerisinde Fatih Sultan Mehmed, merkezi otoriteye tehlike oluşturması bakımından Çandarlı Halil'i katl ederek mallarını müsâdere etmiştir. Bu olaydan sonra da devşirme kökenlileri Enderun'da eğiterek sadarete yükselmelerine olanak sağlamıştır. Fakat Osmanlı tarihçileri, II. Murad'ı, inzivaya çekildiği Manisa'dan çağırarak II. Mehmed'in yerine tekrar tahta çıkmasını sağlamanın Fatih'in Halil Paşa'ya karşı "husumet" duymasına sebep olduğunu, İstanbul'un kuşatılmasına karşı olması dolayısıyla da bu husumetin arttığını söylemektedirler¹⁴⁰. XV. yüzyılda Sultan II. Mehmed'in hayatına ve seferlerine dair eserleri ile tanınan Bizanslı tarihçi Kritovulos ve dönemin ünlü müelliflerinden Hayrullah Efendi tarihlerinde Halil Paşa'nın Bizans ile gizli ilişkilerde bulunarak II. Mehmed'in *tasavvurlarını ifşa* ettiği ve rüşvet aldığı için katl olunduğu anlatılırsa da, bu kayıt diğer Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde yer almamıştır¹⁴¹.

Fatih Sultan Mehmed ulemadan Çandarlı Halil Paşa'yı idam ettirerek eski Lalaları Zağanos ve Şehabeddin'i yanından uzaklaştırmıştır. Bu olayın ardından, Sırp olan Mahmud'a Paşa sıfatı vererek vezir-i azamlık payesine yükseltmiştir. Rumeli'de başına buyruk Uc beylerini hizaya getirmiş ve saltanatın sonlarına doğru İmparatorluk ölçüsünde büyük bir toprak reformu gerçekleştirmiştir. Bu reform, binlerce vakıf ve mülkün, şahısların özellikle din adamlarının eline verilmiş toprakların gelirlerini müsâdere ederek ordu mensuplarına dirlik olarak dağıtmaktan ibarettir. Bu reform, özellikle tekke ve zaviye mensupları arasında uzun yıllar devam eden derin bir hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Fatih'ten sonra Sultan olan II. Bayezid'in hükümrانlığında söz konusu vakıf ve mülkler geri verilmiştir¹⁴².

Çandarlı Halil Paşa'nın katledilmesinden sonra hükümet teşkilatının da devşirme kökenli vezirlerin eline geçmesiyle (1453) yeni bir dönem başlamıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere bu tarihten itibaren müsâdere yöntemi, ehl-i örf dâhil servet sahiplerinden herhangi bir şekilde görevinden ayrılan (eceliyle öleni

¹⁴⁰ Münecimbaşı, *Sahaifü'l-Ahbar*, III, İstanbul, 1285, s.370.

¹⁴¹ Hayrullah Efendi, Sadrazam Halil Paşa'yı büyük bir itham altında bırakarak, o kadar ki vatana ihanet durumunda göstermiştir. Bizanslıların verebileceği rüşvete karşı müsteğni olduğunu vurgulamıştır. Hayrullah Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Yayına Haz.: Zuhuri Danişman), IV, İstanbul: Son Havadis Yayınları, s. 146-151.

¹⁴² İnalçık, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı*, s. 115; İmber, s. 49. II. Bayezid, Çandarlı'nın müsâdere edilen mülklerinden bir kısmını aileye iade etmiştir.

azledilen veya katledilen) herkese, suçlu olup olmadığına bakılmaksızın uygulanan bir gelenek halini almıştır¹⁴³. Nitekim XVI. yüzyıldan sonra bütünüyle bu anlayış yürürlükte kalmıştır. Çünkü katledilen veya azledilen ümeranın serveti *kadimden olageldiği üzere* derhal *ahz u kabz* edilmiştir¹⁴⁴.

Bu dönemde yüksek dereceli devlet ricâlinin aldıkları ücretler değişmez ve belirli miktarda olmadığından uzun süre yüksek bir görevde bulunup kendi özel işlerini iyi düzenleyenler, kayda değer miktarda mal ve para biriktirebilmiştir. Bu nedenle müsâdere uygulamalarının muhatapları daha çok yönetici sınıf üyeleri olmuştur¹⁴⁵. Özellikle vezirlerin çevreleri gerektiğinde kullanılmak üzere küçük bir ordu hükmünde bulunduğundan, nakit paralarıyla bazı değerli eşya, silahlar, hayvanlar ve çadırlar gibi askeri sefer gereçleri devlet tarafından zapt edilmiştir¹⁴⁶.

Bu uygulama, Osmanlı yönetim anlayışında, görevlilere sunulan imkânların şahsa değil, makama ait olduğu düşüncesinin hâkim olduğu izlenimini vermektedir. Bu nedendir ki çoğunlukla devlet hazinesi ile görevlilerin servetleri arasında açık bir ayırım yapılması dahi mümkün olmamaktadır. Hatta serdarların şahsi servetleri ile sık sık sefer masraflarının bir kısmını karşılamak zorunda kalmış olmaları da bu anlayışın bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Yine bunun gibi sadrazamların bazen Kapıkullarının ulufelerini kendi hazinelerinden ödedikleri görülmüştür¹⁴⁷.

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın başlarından itibaren yönetim açısından sosyal ve ekonomik durum bakımından yeni şartlarla karşı karşıya geldiği gözlenmektedir. Gerek çağdaş arşiv, gerekse kitaplık bilgileri bu devrenin başlangıcını Kanuni devrine kadar indirmekte, III. Murad'ın saltanatında kesin şekilde belirlendiği hususunda birleşmektedir. Gerçekten de, III. Murad ve oğlu III. Mehmed devirlerindeki sosyo-ekonomik değişmeler gözlemlendiğinde, böyle bir tarih yaşantısının önceki yüzyılın devlet düzenini sarsıp Osmanlı İmparatorluğu'nu en az,

¹⁴³ Öğün, s. 376.

¹⁴⁴ Ünal, s. 101.

¹⁴⁵ Osmanlı Devleti'nde müsâdere uygulamasının her ne kadar yönetici sınıfa uygulandığını aktarırsak da Yavuz Sultan Selim döneminde siyasi ve ekonomik şartlar gereği İran ile ticaretin yasaklanmasına rağmen bu yasağa uymayan bir tüccarın malları müsâdere ettirilmiştir: Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise müsâdereye maruz kalan tüccara tazminat ödenmiştir. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, Sabah Yayınları, s. 5.

¹⁴⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ül-Vukuat*, I-II, (Sad.: Neşet Çağatay), Ankara: TTK Basımevi, 1987, s. 308.

¹⁴⁷ Röhrborn, s. 256-257.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak yeni bir sosyal ve siyasal düzen içine atmış olduğu anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyıldaki müsâdere uygulamalarından özellikle dikkati çeken Defterdar İskender Çelebi'nin katli ve mallarının müsâderesi olayıdır. Kanuni döneminde yükselişe geçmiş olan İskender Çelebi, dönemin en zengin devlet adamlarından biri olmuştur¹⁴⁸. Fakat Irakeyn seferinde Vezir-i azam İbrahim Paşa bazı düzen ve hileleriyle önce azlettirilmiş, daha sonra da At pazarında idam edilmiştir¹⁴⁹. İdam edilmesine müteakip tüm mal varlığı müsâdere edilmiştir¹⁵⁰.

Kanuni'nin damadı ve vezir-i azamı Rüstem Paşa Türk tarihinde olumsuz bir rol oynadığı için birçok tarihçinin Rüstem Paşa'yı rüşvet alan ve bunun kapısını açan vezir-i azam olarak nitelendirmesine sebep olmuştur¹⁵¹. Koçi Bey, Osmanlı Devleti'nin gerileme ve duraklama dönemine girmesinin önemli bir sorumlusu olarak Rüstem Paşa'nın devlet yönetimine soktuğu haksız kazanç ve rüşveti göstermiştir¹⁵². Uzun bir dönem iktidarda önemli faaliyetler gösteren Rüstem Paşa öldüğü zaman geride kalan serveti muazzam bir yekûn tutmaktadır¹⁵³. Bu da gösteriyor ki XVI. yüzyılın özellikle ikinci yarısı devşirme kökenli Osmanlı ümerası için servet ve mal biriktirmeye müsait bir dönem olmuştur. İmparatorluk topraklarının azami sınırlara erişmesi, Osmanlı devlet erkânının nüfuz ve kuvvetlerinin artmasına ve büyük servet edinmelerine olanak sağlamıştır¹⁵⁴.

¹⁴⁸ Ali Yıldırım, "16. Yüzyılda Büyük Bir Devlet Adamı ve Edebiyat Hamisi Defterdar İskender Çelebi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X/ 1, s. 218.

¹⁴⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi*, II, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971, s. 174; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, II, Ankara: TTK Basımevi, 2011, s. 882.

¹⁵⁰ İskender Çelebi'nin olağanüstü değerli ve süslü elbiseler giydirilmiş 600 maiyeti ile birlikte 600 adet kölesi mevcuttur. İskender Çelebi bir yerden bir yere giderken maiyetinde, takımları altın ve gümüşlü 1.200 atlısı bulunurdu. Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VII, İstanbul: Yeni Matbaa, 1965, s. 32. İskender Çelebi'nin idamından sonra Kanuni, defterdarın 6000-7000 i bulan kölelerinin müzayede ile satılmayarak Sultan hazinesi için müsâdere edilmesini emretmiştir. Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, İstanbul, 2008, s. 87.

¹⁵¹ Son dönemlerde Prof. Dr. Tayyip Gökbilgin'in arşiv vesikaları içerisinde bulup yayınladığı bazı mektuplar, Rüstem Paşa hakkındaki bu ithamı kuvvetlendirmektedir. Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, II, s. 1107.

¹⁵² Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, s. 241.

¹⁵³ Rüstem Paşa'nın öldüğünde terekesindeki mal varlığının bir kısmı şöyle: " 8000 yazma Kur'an, 5000 yazma kitap, 130 adet murassa Kur'an, 170 köle, 1160 deve, 80000 üdbend, 780 bin altın, 100 yük, yani 100 milyon değerinde gümüş külçe, 33 adet olağanüstü değerli taş, 5000 hil'at, 1100 altın üsküf, 600 gümüş eğer, 500 murassa' (mücevherli) altın eğer, 130 çift altın özengi, 860 murassa' (mücevherli) kılıç, 1500 gümüş tulga, 1000 gümüş şeşper (topuz), 2009 yük keçe, 2000 zırh, Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif köşelerine dağılmış 1.000 kadar çiftlik ve 476 değirmen..." izah edilmiştir. Zuhuri Danişman, VII, s. 48.

¹⁵⁴ Ünal, s. 104.

1593'ü takip eden yıllarda Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile savaşa girmesinde büyük tesiri olan Sinan Paşa da, Rüstem Paşa gibi nüfuz ve kudretiyle beş kez sadaret makamına yükselmiş ve çok büyük bir servet biriktirmiştir¹⁵⁵.

III. Mehmed'in (1595-1603) iktidara gelmesiyle vezir-i azamlığa yükselen Ferhat Paşa, sipahi isyancıların iftiralari ve Sinan Paşa'nın düşmanlığı neticesinde Yedikule'de hapse atıldıktan sonra, padişaha mufassal bir telhis gönderilerek, "*hemen hakkından geline*" fermanı ile şehid edilmiştir¹⁵⁶. Ferhat Paşa'nın öldükten sonra "...*cümle nukud ve emval ve erzâkı ve de çiftliği mirîye kabz olunmak bâbında fermân-ı âlî ...*"¹⁵⁷, ifadeleri ile çıkarılan emirde malları müsâdere edilmiştir¹⁵⁸.

XVI. yüzyıldan itibaren gelenek halini alan müsâdere usulü ile ilgili Osmanlı Devlet adamları farklı görüşlerde bulunmuşlardır. Kanuni'nin Veziri-i azamı Lütfi Paşa'dan başlayarak ondan iktibaslarda bulunan Defterdar Sarı Mehmed Paşa'ya kadar, birçok devlet ricali müsâderenin yersizliğinden yakınmaktadır. Lütfi Paşa,

*"...vezir padişahı meyl-i mâldan ve mâl takarrübü ile vebalden saklamak gerekdir nice Beyt'ül-Mâl nâmına akça düşse vereseşi gelince Bâb-ı Hümâyûnda emânet vaz' olunmağı bu hakir itirdim ve padişahımız sultan Süleyman Han-ı 'adâlet-'unvân yedi yıla dek Bâb-ı Hümâyûnda emanet vaz' olunub yedi yıla dek nakl ile yahûd sâir tarik ile bir varis zuhur itmezse hazineye alınmak buyurmuşlar, zirâ emvâl-i halkı bi-vech dâhil-i mâl-i pâdişah-î olmak fenayı devlete delildir"*¹⁵⁹

İfadelerinde kendisinin de devşirme kökenli olması itibariyle şahsının ve haleflerinin hükümdar karşısında hiçbir hukuki güvenceleri olmamıştır. Dolayısıyla

¹⁵⁵ Sinan Paşa öldüğü zaman: "...600 bin duka altınundan başka 2.900.000 akça, 20 sandık zeberced, 15 inci tespih, 30 rota elması, 20 miskal altın tozu, 20 ibrik, bir satranç takımı, elmas ile süslenmiş meşinden yedi sofra örtüsü, 16 siperlik, 16 eğer, 34 üzengi, güzel taşlarla müzeyyen 32 kalkan, 140 miğfer, 120 kemer, kıymetli taşlarla süslü 16 bilezik, sahanlar, 600 samur kürk, 600 vaşak kürk, 30 siyah tilki kürkü, sormalı ve ipekli 1075 parça kumaş, 900 diğer kürk, 61 ölçek inci, 2 elmas gerdanlık, murassa 2 örtü, ince işlenmiş 30 eyer..." den oluşan muazzam bir servet bırakmıştır. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IV, s. 239.

¹⁵⁶Solakzade, *Solak-zâde Tarihi*, (Yay.: Vahit Çabuk), Kaynak Eserler Dizisi: 34, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 371.

¹⁵⁷Sultan Ahmet Han döneminde ise Derviş Paşa, Ferhat Paşa'nın tüm mal varlığının müsâdere edilmesiyle ailesinin müşkül duruma düştüğünü ve çiftliğin geri verilmesini talep etmiştir. "...*lakin devletlü padişahım muşârunileyh Ferhad Paşa kulunuzun birkaç yetimleri kalmışdur; cümle erzakı kabz olunup bir nesnelere kalmamağla çiftliği dahı alınırsa zikr olunan yetimler cerr etmeğe muhtaç olurlar; gayet fakirlerdür, bir akça ve bir habbe kadir değillerdür. Sadakat-ı hüsrevânî'den çiftlikleri merhameten mezkurlere inayet buyrullaki...*" Sultan Ahmet "*Verdüm*" şeklinde emir vermiştir. *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler: Telhisler (1597-1607)*, (Yayına Haz.: Cengiz Orhonlu), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970, s. 131.

¹⁵⁸ Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbar II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, I, (Yayına Haz.: Faris Çerçi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000, s. 247-249.

¹⁵⁹ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, (Yayına Haz.: Ahmet Uğur), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 15.

“*padişahların meyl-i mâldan*” vazgeçirilmesi devşirme ümerâ için bir umut vadetmiştir. Lütü Paşa, sadareti döneminde müsâdere usulünde yetimlerin malını muhafaza eden ve miriye aktarılan emvali 7 sene gibi bir zaman aralığı ile güvenceye alıp eğer bu malı gözeten kimse çıkmaz ise o vakit hazineye geçmesini sağlayan bir uygulama getirmiştir¹⁶⁰.

Osmanlı Devleti’nde genel olarak devlet erkânından olan görevlilerin gelirleri bilim öğrenmek, eğitim ve çoğu kişinin ihtiyaçlarını gidermek için yapıp ortaya koydukları hayır ve yardım kuruluşları için harcanmıştır. Aslında tüm yönetici sınıfa rüşvet ve yolsuzluk merhalesini yüklemek pek de doğru olmayacaktır. Diğer devlet ricali ile karşılaştırılınca bunca büyük paralardan çoğunun yerine sarf edilmiş olduğu görülmektedir. Bunların içinden, kaza eseri olarak ya da gerektiği için sürgüne yollanıp malları müsâdere edildiğinde ya da yangın ve başka türden felakete uğrayanlara, görevdeki devlet ileri gelenleri büyük yardımlarda bulunmuşlardır¹⁶¹.

Sultan Ahmet’in (1603-1617) tahta çıkmasıyla görev sürecinde 2 yıllık Mısır Hazinesi ile gelmek üzere iken sadrazamlığa tayin edilen Ali Paşa, Macar Seferine çıkmışken Belgrad’da vefat etmiştir. Bunun üzerine Ali Paşa’nın muhalefatı miri için kabz edilmiştir. Mısır muhafazasında olan Vezir Hacı İbrahim Paşa’ya Ali Paşa’nın orada sahip olduğu emval ve parasının müsâdere edilmesi hususunda emir gönderilmiştir¹⁶². Neticede her durumda devlet, bu yönetici sınıf mensuplarını müsâdere töhmetiyle karşı karşıya bırakmıştır.

Sultan İbrahim döneminde (1640-1648), Ahmed Paşa, Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa’nın tezkireciliğine yükselmiştir. Kara Mustafa Paşa tarafından evrakta sahtecilikten katledilmek istenmiş fakat paşanın yakınları bunun yerine konacak ehil bir adamın mevcut olmadığını söyleyerek paşaya affettirmişlerdir. 1646’da defterdarlık ve Salih Paşa’nın idamıyla da sadareti elde etmiştir. Ahmed Paşa’nın sadrazamlığı sırasında rüşvet aleni bir hâl almış, samur ve anber salması adı

¹⁶⁰ Mirasçısı olmayan veya kayıp malların bekletilmesi Lütü Paşa’nın iddiasının aksine onun ihdas etmesinden çok önce mevcuttur. Bu hususta Fatih sultan Mehmed’in bir fermanında yer alan “*veledi gaip terekelerin*” bir süre bekletilmesi konusunda hükmü görülmüştür. Bkz. Halil İncalçık, “Bursa Şeriyeye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed’e Ait Fermanlar”, *Belleten*, TTK Yayınları, s. 693-703; Ümit Kılıç, “Sadrazam Lütü Paşa’nın Tire Vakfı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIV, S. I, (Temmuz 2009), s. 55.

¹⁶¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, III-IV, (Sad.: Neşet Çağatay), Ankara: TTK Basımevi, 1992, s. 105.

¹⁶² *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler: Telhisler (1597-1607)* s. 86.

altında salmalar yapılmıştır. Bu münasebetle müsâdere uygulaması kendisine de icra edilmiştir¹⁶³.

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıldan itibaren mali, idari ve askeri açıdan gittikçe ağırlaşan büyük bunalımlara sürüklenmesi ile müsâdere uygulamaları iyice yaygınlaşmış ve bu meyanda ulema sınıfı da müsâdere kapsamına alınmıştır¹⁶⁴. Aslında ulema sınıfı içerisinde olan devlet görevlileri kul statüsü içerisinde yer almadıkları gerekçesi ile sistem olarak vefat ettiklerinde mal-mülk ve emvali diğer üst düzey bürokratlar gibi müsâdere edilmemiştir¹⁶⁵. Ancak burada açıklanması gereken esas konu yöntemin ulema sınıfından sadece suçu sabit görülenler hakkında uygulanmış olmasıdır. Ulema sınıfına uygulanan ilk müsâdere örneği, kaynaklarda “*Cinci Hoca*” olarak geçen Safranbolulu Hüseyin Efendi olmuştur¹⁶⁶. XVII. yüzyılda yaşamış olan Cinci Hoca, Osmanlı sarayının en ünlü üfürükçülerinden biridir. Dönemin politik ve sosyal yaşamını yansıtmaya bakımdan bir hayli dikkat çekici bir şahsiyet olan Cinci Hoca, ilmi yeterliliğe mâlik olmadan ve tamamen padişahın tasarrufu ile Anadolu kazaskerliğine kadar yükselerek ulema sınıfını kontrolü altına alacak güce ulaşmıştır¹⁶⁷.

XVII. yüzyılda, Osmanlı hanedanının en zayıf padişahlarından biri olarak gösterilen Sultan İbrahim (1640-1648) üzerinde büyük bir nüfuz kurmuş olan Cinci Hoca, gerek siyasi faaliyetleri ve gerekse saray ve ulema çevrelerinin hoşnutsuzluğuna sebep olan girişimleri nedeniyle, hamisi olan İbrahim'in hal ve katline müteakip, öldürülmüş ve malları da müsâdere edilmiştir¹⁶⁸. Kâtip Çelebi, Cinci Hoca'nın katli ve mallarının müsâderesi konusunda şunları kaydetmiştir;

“Cinci Hüseyin Efendi'den iki yüz kise imdâd taleb olunmuş idi. Mezbûr imtinâ' idüp virmemekle ahzına âdem gönderilüp mezbûr dahi hem civârı damından fîrar iderek bir eve girüp bi'l-âhire vezir-i a'zam tarafından bulunup Paşa sarâyı'nda hasb ve müsâdere olundu. Her bâr ki kendüye paşa lutf ile su'al eyledikçe mâla müte'allık ikrâr sâdr olmayıp gâh tâlâka ve gâh 'atâka yemin eylerdi. Lâkin binâ eylediği yerler yoklandıkça hazâ'in ü defâ'in zuhur idüp yük yük paşa kapusuna çekilip

¹⁶³ Mustafa Cezar, *Mufasssıl Osmanlı Tarihi*, IV, Ankara: TTK Basımevi, 2011, s. 1984.

¹⁶⁴ Ögün, s. 377.

¹⁶⁵ Akyılmaz, s. 408.

¹⁶⁶ Ögün, s. 377.

¹⁶⁷ Zeynep Aybican, *Kâtip Çelebi, Fezleke Tarihi Tahlil ve Metin, I-III*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 1038.

¹⁶⁸ İsmail Katğı, “Osmanlı Devleti'nde Ulemâ Yozlaşmasının Tipik Bir Temsilcisi Olarak Safranbolulu Hüseyin Efendi”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, X/ 10, (Temmuz-Aralık 2012), s. 197;

kul mevâcibine ve inâma virilür idi. Üç bin kadar kîse nakd olunup sâ'ir eşyasına ta'arruz olunmadı. Ve mâh-ı mezbûrun yirmi dördünde bir çavuş ile Mihaliç canibine neyf olunup anda Şevvâlin on yedinci gün izâle olundu"¹⁶⁹.

Kâtip Çelebi aynı yerde Cinci Hoca'nın kethüdası Hacı Nuri'nin de hapis ve 150 kesesinin müsâdere edildiğini belirtmektedir. Evliya Çelebi de Kâtip Çelebi'yi doğrular niteliktedir. Bunun yanında Cinci Hoca'nın kendisine verdiği atı da müsâdereye dâhil etmek istediklerini ancak buna aldırış etmeyerek İstanbul'daki seyahatini devam ettirdiğini ifade etmektedir¹⁷⁰.

Cinci Hoca'nın, yaşanan bu olaylara müteakip kendisinin padişaha hoca tayin edilmesi durumunda 100 kese kuruş nakledeceğine dair ifadeleri kaydedilmiştir. Ancak muazzam büyüklükte bir zenginliğe sahip olduğu iyi bilindiği için yaşadığı yerde yapılan tahkikatta 200 kese kuruşun yanında denkler, bohçalar ve sandıklar dolusu altın ve mücevherat ile 50'den çok samur kürke ve mülklerine miri adına el koyulmuştur. Bunun yanında diğer mallarının yerini söylemesi için de Cinci Hoca'ya Cellad Kara Ali tarafından zulüm edilerek geride kalan saklı serveti de ortaya çıkarılmıştır. Servetindeki tüm nakitler bu olaydan bir zaman sonra bile "*Cinci Akçesi*" ismi ile tedavülde kalmıştır¹⁷¹.

XVII. yüzyılda II. Osman'a sunulan Kitab-ı Müstetâb'ın müellifi de, ulema sınıfı mensuplarının en büyük zaafı olarak rüşvet almalarını, aralarında rüşvetin yaygınlığını göstermektedir. Bunun nedeni de, gösterişe önem vermelerine ma'zûliyet dönemlerinde rahat yaşayabilmeleri için, görevde iken olabildiğince bol para kazanma isteklerine bağlarken şu gözlemde bulunmaktadır: "...*Nihayet mîr-i mîrân ve mîr-i livâa olanlar ile 'sen çok aldın, ben az aldım' deyü biri biriyle kavgalarından gayri kendülerinde bir sadâkat kalmamıştır*". Koçi Bey, Risâlesinde ulemanın iyi yetişmediğinden ve bu nedenle sayılarının çoğaldığından görev alanların rüşvetten başka bir şey düşünmediklerinden yakınmıştır¹⁷².

¹⁶⁹ Bkz. Aybicin, *Fezleke Tarihi*, s. 1041.

¹⁷⁰ "Ba'dehu Cinci Hoca'yı katl idüp üç bin kise malı kalıp, bu kadar mal ve emlakı miriye (devlet hazinesine) zabt ettiler. Hatta hakire verdiği atı emir-i ahur tarafından sual ettiler. Hakir asla vücud vermeyip ata binip İstanbul içre reftar ederdim." Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Yayına Haz.: Nijat Özön), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.

¹⁷¹ Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, II, (Yayına Hazırlayan: Metin Hasırcı), İstanbul: Emre Yayıncılık, 2002, s.149; Abdülkadir Özcan, "Cinci Hoca", *TDVİA*, XVIII, İstanbul, 1998, s. 542.

¹⁷² Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler III*, Ankara: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1981, s. 21.

1683 yılına kadar ki dönemde gelen devlet adamlarının da etkisiyle, Osmanlı Devleti'nde her açıdan farklı bir istikrar havası oluşmuştur¹⁷³. Fakat 1683'ten sonraki döneme damgasını devlet adamları ile savaşlar vurmuştur ve her alanda kendini göstermiştir. Özellikle 1650-1700 yılları devletin sistemini temelden sarsacak uzun, yorucu ve masraflı savaşlara girilmesi, Osmanlı'nın üçlü sacayağı denilen sisteminin zarar görmesine sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin mali yapısı devlet hazinesi, tımar toprakları ve Sultan'ın hazinesinin meydana getirdiği sacayağı üzerine oturmuştur. Sistem bu üç öge arasında oluşturulan hassas denge üzerinde işlemekteydi. Bu mali sistemin yolunda gittiği zamanlarda, Osmanlı maliyesinde görülen bazı pürüzlerde bu üç ögenin sistem içerisindeki rol ve ağırlıkları ile bir kaç hareketle sıkıntı geçiştirilip denge yeniden kurulmuştur¹⁷⁴. Kendisinden gelir beklenerek açılan Viyana Seferi, mağlubiyetle biterek Osmanlı Devleti için hem büyük bir mali kayba sebep olmuş, ayrıca hazinenin savaş meydanındaki kaybıyla ve mağlubiyet sürecinin başlatıcısı olmasıyla mali sıkıntının devam etmesine neden olmuştur¹⁷⁵. Bu dönemde Viyana seferindeki başarısızlığın suçlusu görülerek katledilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın serveti müsâdere edilmişse de katlinden bir müddet sonra 1095 Safer (M. 1684) tarihli bir fermanla Süleymaniye'deki sarayı ile Eyüp'teki bahçesi ve Edirne'deki sarayı ve Timurtaş'taki çiftlik yanında Rumeli ve Anadolu'daki çiftlik, emlak ve akarı çocuklarına ihsan buyrulmuştur¹⁷⁶.

1697'de Silistre beylerbeyi İbşir Hasan Paşa, Özi muhafızlığına atanmışsa da, görevini ağırdan aldığı ithamı ile vezareti ref olunarak Kale'ye hapsi istenmiştir. Bu

¹⁷³ Ahmet Refik, "Tesavir-i Rical", *Kitabhane-i Askeri*, İstanbul, 1332, s. 4; Ziya Karamürsel, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara: TTK Yayınları, 1989, s. 10.

¹⁷⁴ Ebubekir Sofuoğlu, "1650-1700 Tarihleri Arasında Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*, (08-11 Haziran 2000), Merzifon Amasya, s. 62.

¹⁷⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985, s. 206-215.

¹⁷⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, kısım II, Ankara, 1977, s. 423; Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Belgrad'a gönderilen yeniçeri ağası ve kapıcılar kethüdası tarafından idam edilmiştir. Bkz. Silahdar Mehmet Ağa, *Silahdar Tarihi*, çev.: Mustafa Nihat Özün, Ankara: Akba Kitabevi, 1932, s. 43; Diğer bir kaynağa göre, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idamından sonra nakid ve mücevheratı müsâdere edilmiş ve İstanbul, Anadolu ve Rumeli'deki emlakinin oğlu Ali Paşa ile kızı Fatma hanıma bırakılmıştır. Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, IV, s. 2166.

süre içerisinde de bütün emvali, malı-mülkü miri adına hazineye alınarak müsâdere edilmiştir¹⁷⁷.

Diğer bir örnek olarak 1697 yılında Sente savaşında şehit düşen, ordu ileri gelenlerinden sadece Yeniçeri ağası Vezir Mahmud Paşa'nın da eşyası Hazine-i Âmire'ye uygun bulunduğundan bunlar dış hazineye, 500 kese tutarındaki parası da Beylik hazineye konulmuştur¹⁷⁸. Osmanlı Devleti, müsâdere uygulamasını yaparken mal varlığını, niteliğine ve miktarına göre en ihtiyaç duyulan kuruma nakletmiştir diyebiliriz.

Müsâdere, Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya konulduğu dönemlerde yalnızca devlet kademelerinde vazifelendirilen şahısların malları için uygulandıysa da, daha sonraları özellikle XVII. yüzyılları takip eden yıllarda merkezde ve taşrada varlıklı, serveti ile ün yapmış biri olarak tanınan herkes için uygulanmaya başlanmıştır¹⁷⁹. Müsâdere uygulamasında kişilerin herhangi bir rüşvet olayı veya yolsuzluktan ötürü devlet tarafından katledilmiş ya da sürgüne gönderilmiş olması gerekçe olarak gösterilmesiyle birlikte ilerleyen dönemlerde eceliyle ölen şahıslarında mal varlıkları bu uygulamaya dâhil edilmiştir. Müsâderenin uygulama alanının bu şekilde genişlemesinin temel sebebi olarak XVII. yüzyıldan sonra artan nakit ihtiyacının karşılanması gösterilmektedir. Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıldan itibaren müsâdere artık mali bir tedbir olarak görülmeye başlanmıştır diyebiliriz¹⁸⁰.

2.4.1. Müsâderenin Ceza Olarak Uygulanması

Osmanlı Devleti'nin bilhassa XVIII. yüzyılına baktığımızda, bir ceza mahiyetinde kaynaklara yansıyan müsâdere sebepleri, devlete ve topluma karşı işlenen suçlar olarak iki kategoride değerlendirilmiştir. Bununla birlikte kaynaklarda görüldüğü üzere devlet, bu iki suç unsurunun da yakından takipçisi sıfatındadır. Hükümete karşı yapılan fiillerde, bilhassa Padişah tarafından buyrulan emr-i fermana riayet edilmemesi ile birlikte sosyal ve askeri sistem içerisinde mahâl gösteren

¹⁷⁷ Silahtar Fındıklı Mehmet Ağa, *Nusretnâme*, Sad.: İsmet Parmaksızoğlu, I, Fasikül III, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964, s. 260. İbşir Hasan Paşa'nın eşyası akçesinden sarf olunan mebalığıne dair makbuz : BOA, İE. DH, 60/ 5615 (09/Za/1108-12/Şubat/1707)

¹⁷⁸ Silahtar Fındıklı Mehmet Ağa, s. 307.

¹⁷⁹ Cahit Telci, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII/ 2, (Aralık 2007), s. 147.

¹⁸⁰ Baysun, s. 669.

karışıklık ve de sefer dönemlerinde isteksizliğe sebep olmak, orduya olumsuz manada tesir etmek, devletin yönetim işlerine bir şekilde müdahalede bulunmak gibi nedenler gösterilmektedir.

Diğer bir bölümde ise bilhassa taşradaki yerel yöneticilerinden bazı şahıslar ile ilgili, bulunduğu bölge ahalisine zulüm yaptıkları sebebiyle, burada yaşayan halkın yakınmalarına bağlı olarak uygulanan müsâdereler tasvir edilebilir¹⁸¹. Söz konusu bu durumlar dönemin resmi evraklarına yansıyan hususlar olarak bize ulaşmaktadır. Bu eylemlerin bir ceza olarak hukuki karşılığı, müsâdere değildir. Müsâdere yalnızca burada cezanın şiddetini biraz daha arttıran bir unsur olarak uygulanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde genellikle rüşvet¹⁸², zulüm¹⁸³, devlete ait bir malı zimmetine aktarma, usulsüzlük¹⁸⁴ karaborsacılık, isyan¹⁸⁵, eşkıyalık¹⁸⁶, görevi ihmal

¹⁸¹ Telci, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci", s. 146-147.

¹⁸² "1142 senesi şevvalinde zuhur-i vak'aya dek Darbhâne nâzırı olan Yoğurtçuzâde Süleyman Efendi, Mehmed Kethüda'ya nedim-i bezm-i hâssü'l-hâs olmağla intisâb-ı küllisi nümâyan ve mezbûra ta'alluk u istinâdı sebebiyle hisâb u kitabına açıktan himâye vü müsa'ade olunarak, emânet-i şa'irde tahsil-i ser ü sâ mân eylediğinden gayri, nehhâb-ı gayr-i vehhâb olan metbû'nun miyâne-i nâsda ifrât-ı nüfuz-ı kelâm ve celb-i emvâl ve gadr-i enâm ile şöhret-i tâmmuna binâen, merkumu isnâd-ı dâd u sited-i irtişâi ve maslahat-güzârı ve vesâtet-i ahz u i'ta ile nişâne-i neşâbe-i ittiham olup, meclalis-ü mehâfilde zikr-i mezemmeti zebân-zed-i hâss u âmm olmuştu. Binâberin mansıb-ı nezâret-i mezkûrdan hengâm-ı işti'âl-i fitne vü gavgada darb-ı tapanca-i ser-şiken-i azl ile üftâde olıcak, taraf-ı miriden yüz kise akçe müsâdere ve mütâbelesiyle bostancılar odasında habs u iz'âc ve garet-gerân-ı eşkıya dahi gâh hanesini, yağma vü talân ve gâh istimâ'-ı kelimât-ı va'd ü va'id ile ilka-yı bim ü ümmid-i cân iderek eyâdî-i sürbe-gân ile nuk3ud-ı vâfire ve emval-i kesîresi ahz u târaâc olundukda, matlub olan meblağ-ı merkumu Hâzine-i Âmire ve havâle olunan mahallere teslimi". 1730 senesinde Darphâne Nazırı olan Yoğurtçuzâde Süleyman Efendi'nin rüşvet ve devletin malını zimmetine geçirmek suçundan elde ettiği mal varlığının müsâdere olduğuna dair bkz. Vak'anivüs Subhi Mehmed Efendi, s. 118-119.

¹⁸³ "1206 senesinde Mora Valisi İsmail Paşa'nın işkence yaptığı gerekçesi ile gizlice ele geçirilip hapsedilmesi ve mal varlığının müsâderesi ile vezaretinin kaldırılması hususunda" bir hatt-ı hümayûn gönderilmiştir. BOA, HAT, 104/ 4091, (25/R/1206- 22/Aralık/1791).

¹⁸⁴ "Şam Valisi ve Mîri Hac Vezirim Esat Paşa'ya Hüküm ki: Şam-ı Şerif Hazinesi Defterdarı olan Seyyid Fethi nâm yaramaz gavurun habâset-i meşhûnu hile ve ğara ve nice habâset-i mütenevvi ile zâlim ve tekâlif tarh-ı mübâderet... Bir şahs-ı bed-fial olduğundan nâşi, envâi hâlet-i irtikâba cesaret ve dâimâ reâyâ ve berâyâya mezalim ve tekâlif-i tarh mübâdered ve acze ve fukaraya cer ve ezâ iden ve işret eylediğinden başka belde-i merkume bundan akdem söze zuhur ve sen ki, vezir-i müşarünileyhsin senin say ve ikdâm ve dikkat ve imtimâmın ile mahkûr olub başbuğluğun vücûd-ı habs oldukları anda ve niceleri şer-u şerlerinden birer dâi te'min ve tathir olunan yerlu kulu nâm... ve etbâ'ından olanlara kimesne çorbacı ve kimesne yayabaşı ve zâbit ve nefer iderek makhûrları kendi maiyetinin ücretine edâ ve bu takrir ile izhâr-ı mâfi elbeyanda mübâderet zimnında mukaddemâ Şam-ı Şerifte hâkimül şeriyede Şam kadısının dâhi mahkemesini basmada ve onun yanında zuhur eyleyen fesâd-ı adamın ekserinde eli ve maârifeti olduğuna binaen merkum Fethi mazarratü'l-nas ve saat bi'lfi'l olduğu bundan böyle dâhi kayd-ı hayatta kalmak lâzım gelürse belde-i Şam-ı mübîni, Şam-ı fetne ve halelden hisab olacağı bu defa... Kimesnelerden yakinen mesmû ve ma'lûm-ı âli halel kilindiği olmağın mezbûrun serian tertib ve cezası sana fermânım ve ser-i maktûu mübâşir-i mûmâ-ileyh marifetiyle der galebe ve irsâl eyleyib...". Bkz. BOA, MAD.d., gömlek no: 152, s. 248, (Evahir-i CA/1159-11/12 Haziran/1746); Tahir Sevinç, "Seyyit Fethi Efendi'nin Şam Defterdarlığı ve Muhallefatının Müsâderesi (1728-1746)", *History Studies, International Journal of History*, IV/ 4, (November 2012), s. 350. Seyyid Fethi Efendi'nin haktan zorla vergiler tayin etmesi, fakirlere karşı acımasız olması ve kendi mahiyetinden birçoğunu Şam ordusuna çorbacı, yayabaşı, zabıt ve nefer

etmek, görevi suiistimal¹⁸⁷, hilâf-ı rıza harekette bulunmak, görevine layık olmayan ahval içine girmek, devletin seferberlik zamanında yardıma hacet olduğu halde bundan kaçınmak¹⁸⁸ gibi hareketlerde bulunanlara yönelik bir ceza olarak

olarak yazdırdığı ve bunları kötü işlerine alet etmesiyle, cezalandırılarak, sahip olduğu bütün mal ve emlakine el konulmasına karar verilmiştir. Seyyid Efendi'nin Muhallefat defteri için bkz. BOA, D.BŞM.MHF, 38/ 29, (29/Z/1159-12/Ocak/1747).

¹⁸⁵ “İlbasan sancağına tabi Eşbat, Draç ve Peklin kazaları cizye bakayasının tahsiline teşebbüs olunca yirmidört köy ve çiftlik ahalisinin muhalefet ederek isyan ettiklerinden, mallarının mirice zabtı” emredilmiştir. BOA, C. ML. 278/ 11428, (03/M/1131-26/Kasım/1718).

“ Mısır ümerasından isyan eden ve bu kerre mecruhan tutulup hapsedilen Ali Bey'e ait bütün emval ve emlak beytümale ait olmakla gerek emval ve eşyasının ve gerek helvanlarının bilmüzayede satılarak bedellerinin İstanbul'a gönderilmesi için Mısır vali ve kadısına ve Şeyhülbedel Ebüzzeheb Mehmed Bey'e ve yedi ocak zabitan ve ihtiyarlarına hitaben kaleme alınan emr-i âli müsveddesinin takdimine dair”. BOA, C. ML, 39/ 1769, (21/Ra/1187-12/ Temmuz/1773).

“ İsyanı sebebiyle idamına cihet-i şerriyeden fetva verilen Sarrafoğluna itaat ve devletine hıyanet eden Hacı Mazlum ismindeki zalimin bütün muhallefatının miriden zapt edilmesi”. BOA, C.ML, 329/ 13501, (15/N/1212-3/Mart/1789).

¹⁸⁶ “Arnavud taifesinden olup isyanları sebebiyle cezalandırılan eşkıyaların mal ve eşyalarını bildiren defter”. BOA, D..BŞM.MHF.d... Gömlek No: 12861.

“Delvine Mutasarrıfı Mirimiran Kuka Mustafa Paşa'yı sarayını basarak katleden Şamid ağzadelerden Mahmud ve kardeşleri ile Zekeriya oğlu ali Zot elebaşılığındaki Arnavut eşkıyanın cezalarının tertib edilmesi ve muhallefatlarının zabtı için mübaşir gönderilmesi”. BOA, HAT 25/ 1252, (07/M/1198-2/Aralık1783).

“Elbistan kazasına tabi Yarboz Karyesi sakinlerinden iken adam olunan eşkıyadan Hacı İsmail oğlu Mehmed'in nukud-ı metrukü olan para ve Bayezid taraflarına gönderilen bin kadar koyun sürüsünün, gümüş eşyasının ve sair kaffe-i muhallefatının zapt ve tahriri”. BOA, C.ADL, 15/ 963, (01/B/1213-13/Ağustos/1798).

¹⁸⁷ Canik'te ele geçirilen malların müsâderesi edilmesi babında 1207 (M. 1792) senesinde Mehmet Ağa Canik Sancağına gönderilmiştir. Fakat hiçbir yardımda bulunmayarak devletin dikkatini üzerine çekmiştir. Bunun üzerine bölgede etkinliğini arttıran Genç Ağa'nın mütegalibeden olduğu söylenerek mallarının müsâdere olunması emri çıkarılmıştır. “...Canik Sancağı kazalarına atale-i dest-i tagallüb üzere olmakla taraf-ı devlet-i aliyeden varid olan mübaşerete itibar ve evamir-i aliyeye itaat etmeyip ihtilal-i belde ve tatil-i umur-u mühimmeye...” sebep olduğu bildirilmiştir. Abdullah Bay, “Ünye Âyanından Canikli Genç Mustafa Ağa'nın Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (Güz 2005), s. 64.

¹⁸⁸ Sultan Selim dönemine ait bir arzda bu çeşit suç işleyenlerin ne surette tedib edileceği tartışılmış ve neticede bir seneliğine çiftliklerin zapt edilip gelirinin cihada sarf olunmasının uygun olacağı sonucuna varılmıştır: “ Bu defa vuku' bulan sefer-i hümayun masraflarına medâr olmak için rical-i devlet-i aliyeye ve bazı ashâb-ı iktidardan ba'dehu İrâd-ı Cedid hazinesinden temâmen eda olunmak şartıyla ber-vech-i istikrâz Darbhâne-i Âmire'ye teslimi irade buyurulan mebâliğden kusur kılanların tahsili hususunu sadrazamları kulları Rikâb-ı Hümayûn Defterdarı efendi bendelerine havale etmil olmakdan nâşi mebâliğ-i merkümeden Hatmanzâde Şemseddin Beğ'den istikraz ve tahsili ferman olunan yirmi beş bin guruşu izhâr-ı acz ederek vermekte tereddüd eylediğini efendi-i mümâileyh bir kut'a takririyle müşârunileyh bendeleri Üsküdâr'da iken lede'l-inhâ merkûm Şemseddin Bey mütemevvil ve kesîrû'l-irâd olub matlûb olan miktar değil üç dört katını ikrâz ve edaya kudreti zâhir iken izhâr-ı acz eylemesi mücerred bahl ve imsakinden nâşi olmağla bu makule zevi'l-iktidardan olub bu miktâr meblâğ-ı cüzinin edasında taannüd ve isrâr eden tama'kârlardan bir kaçının îâne-i cihâd maddesinde tekâsül ve bahl eyledikleri için dirlikleri ve südde ittihaz ettikleri tarikleri ref' ve te'dib ve müsâdereten malları miriden zapt ile sâire ibret kılınmaları icâb itmeğın mir-i merkumu getürdüb mefhum-ı fermân-ı âliyi tefhim kemâ fi's-sâbık edâda taannüd ve muhâlefet eder ise bu muâmele ibtidâ bunun hakkında icrâ olunmak için keyfiyeti ifâde eylesini nâtik zikrolunan takrir bâlâsına fermân-ı âli sâdır olduğuna binâen efendi-i mümâileyh mir-i merkumu getürdüb mantûk-ı fermân-ı âliyi etrafiyla ifade eyledikte freyad ve figandan gayrı kârı olmayub birkaç defa teemmül ve mülâhaza eylemek üzere tenbih olunmuş iken yine nihayetide adem-i kudretinden bahs ile cevâb-ı kat'i verdiğini ve bu makule bahil ve leim adamların tarikini ref' ve kendiyü te'dib ve malını müsâdereden ise eben an ced âyanlıkla fukârâdan gasbolunmuş olub malımdır dedikleri çiftlikler, îâneten li'l-cihâd fakat bir sene cânib-i miriden zapt ve hâsilâtı ümûr-ı sefere sarf olunub ba'dehû kendiyü terk olunmak evlâ

görülmüştür. Bu tür durumlarda ise müsâdere, mevcut olan asli cezaya eşlik etme mahiyetinde uygulanmıştır¹⁸⁹.

Osmanlı iktisadi hayatında bilhassa XVIII. yüzyılda eskisi gibi işlemeyen devlet maliyesine mukabil bir önlem mahiyetinde başvuru, bunun yanında hükmü bir hayli ağır bir biçimde tezahür eden müsâdere usulü ya bir şahsın vefatına müteakip mal varlığının zapt edilmesi ya da şahsın sağlığında “*servet ve yesar*” sahibi olduğunun bildirilmesi halinde, elde ettiği servetin ve gücün sadece devlet ile olan münasebeti sonucunda kazanılacağı anlayışıyla bir suç olarak kabul edilerek cezasının düzenlenmesi ile uygulanmıştır¹⁹⁰.

Müsâdere, belli durumlarda da şahsın çeşitli nedenlerle hükümete olan borçlarının ödenmesi münasebetiyle ölümlerinin veya cezalandırılmalarının ardından uygulamaya konulmuştur¹⁹¹.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, müsâdereler giderek artan bir yoğunlukla uygulanmıştır. Ayrıca daha da önemlisi, özel şahısları arasında zengin olanların terekelerine de devlet el koymaya başlamıştır¹⁹². Hatta yönetim kademelerindeki bazı kimseler, muarızlarını ortadan kaldırmak için padişaha, filan

görünüp emsaline dahi ibret olacağını takrir ve eşâr itmek hasebiyle manzûr-ı şâhâneleri buyurulmak için ma'ruz-ı huzur-ı mülûkâneleri kılınmağla fi-nefsi'l-emr masârıf-ı cihâdiyye için karzan matlûb olan mebâliğin i'tâsında iktidârı derkâr iken bahlinden nâşi taannüd edenlerin gayrı güne te'dibten ise vech-i meşrûh üzere çiftliklerinin hâsılatı fakat bir sene cânib-i miriden zabt olunması emsaline irâde-i seniyye-i cihandârieleri sün3uh ider ise öylece amel ve hareket olunacağı ma'lûm-ı âlileri buyurulduk da emr u fermân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velnimetim efendim Padişahım hazretlerindedir”. Sultan III. Selim, “Takrîr muccebince çiftlikleri zabt oluna” şeklinde hattını çekmiştir. BOA, HAT, 266/ 15418, (4/M/1214-8/Haziran/1799).

¹⁸⁹ Müsâderenin salt bir ceza olarak görünümünün istisnai bir durum olduğuna dair bkz. Ahmet Mumcu, *Osmanlı'da Zulüm Kavramı*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985, s. 31; Naima eserinde 1052 (M. 1642) senesi vekayiinde Silahdar Ahmed Paşa'nın katli konusunda müsâdereden bahsederken “*mal-ı miriden şey almak mekruh ise de anın mucâzâtı müsâdere ve istirdaddır*” ifadelerini kullanarak müsâdereyi bir ceza olarak telakki etmiştir. Telci, “Muhassılın Serveti”, s. 552

¹⁹⁰ “*Kirmasti'de erbab-ı servetden olup katledilen Efendizade Seyyid Ömer Ağa'nın nukudu, çiftliklerinde mevcut hububatı, eşyaları, borçları ve alacakları*” hakkında tutulan defter için bkz. BOA, TS. MA.d, gömlek no: 9507.

¹⁹¹ Miriye olan borçlarından dolayı Halebli Miroğlu Hacı Mustafa ile Hacı Hasan'ın eşyaları zabt olunmuştur. BOA, C. ML, 379/ 15597, (08/Z/1128-15/Kasım/1716).

Eski Aydın muhassılı müteveffa Vezir Abdullah Paşa'nın miriye olan borcuna mukabil cümle emval ve emlakının zabtı hakkında halen Muhassıl olan Vezir Hüseyin Paşa'ya verilen hüküm. BOA, C. ML, 474/ 19314, (11/C/1141-12/Ocak/1729).

Muhallefat-ı miriden zapt olunan Kandıye Muhafız Vezir Ahmed Paşa'nın nü kud ve Muhallefat bahası miriye borcuna kâfi gelmediğinden Girid Defterdarı Ahmed Efendi'nin kendi eliyle kestiği ikibinyüzyirmibeş kuruşun tahsil ve irsalı. BOA, C. AS, 694/29114, (15/M/1148-7/Haziran/1735).

Miriye borcu olan Ilgın Voyvodası Gülşen Ahmed Ağa'nın metrukâtı veresesi tarafından ahz ve bütün muhallefatı satıldığına dair hulusa. BOA, C. ADL, 73/ 4376, (29/RA/1188-9/Temmuz/1774).

¹⁹² Mehmet Genç, “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, Yapıt, *Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, S. 49, (Nisan-Mayıs 1984), s. 60.

görevli katledilecek veya azledilecek olursa, servetinden devlete şu kadar miktarda para sağlanabilir, diye teklifler de getirmişlerdir¹⁹³.

Osmanlı Devleti'nde müsâdere, bazı durumlarda cezanın kendisi olarak, bazende hükümdarın verdiği ceza yanında uygulanmıştır¹⁹⁴. Devlet ricâlinden bazı şahısların azledilmesine müteakip veya sürgün edilmesi yanında tüm mal varlığının müsâderesi şeklinde zuhur etmiştir¹⁹⁵. Bazen de kesin surette siyasetten katl edilecek olan devlet görevlisinin ilk olarak malları müsâdere edilirdi. Sultan II. Mehmed döneminde tamamen yerleşmiş olan kul sistemi ile de hemen hemen bütün siyaseten katl cezasından sonra müsâdere uygulanması bir gelenek haline dönüşmüştür¹⁹⁶.

III. Ahmed döneminde (1703-1730) sadareti sırasında rüşveti teşvik ve devlet makamlarını satmak suretiyle vezir-i azamlığı elinden alınan Kavanoz Ahmed Paşa'ya “*eğer servetini saklamaya kalkışmazsan hiçbir şeyden korkman gerekmez*”

¹⁹³ XVIII. yüzyıl ortalarında Şam'da defterdar olarak bulunan Fethi Efendi'nin katledilmesiyle devlete 1.000 kise gelir sağlanacağına dair Şam Valisi Esad Paşa tarafından padişaha arz gönderilmiştir. Şeyh Ahmet El-Bediri El-Hallak, *Berber Bediri'nin Günlüğü (Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar)*, çev.: Hasan Yüksel, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995, s. 101.

¹⁹⁴ Mora Valisi İsmail Paşa'nın işkenceleri sebebiyle gizlice yakalanıp hapse atılması ve mal varlığının müsâderesi ve vezaretinin kaldırılması hususunda hüküm. BOA, HAT, 104/ 4091, (25/R/1206-19/Mart/1792).

Su-i hareketine binaen cezası verilen Boğdan Başbuğu Ahmed Paşa'nın idamından sonra vezaretinin kaldırılması ve Selanik'te kalebind edilmesi, bil cümle nakit ile emvalinin devlet hazinesi için zabtı. BOA, HAT, 1411/57365, (11/B/1203-7/Nisan/1789).

Anapa Muhafızı Merfuu'l-vüzera Mustafa Paşa'nın Sarı Baba namındaki sihirbaza uyarak şeriata mugayir ve vezarete muhalif harekâtından naşi Anapa'dan azil ve vezaretinin refi ve emval ve eşyasının zabtı ve İstenköy'e neyfedilmek üzere Sinop'ta tavrifi ve sihirbazın idamı ve arkadaşlarının bulunarak hapsi vesaire hakkında. BOA, C.DH, 246/12282, (29/C/1211-23/Kasım/1796).

¹⁹⁵ Sevgi Gül, s. 400-401; Katli ve malı müsâdere olunan sabık Baş muhasebeci Mehmed Hamdi Efendi'nin muhalefat ve metrukâtının esamisini gösteren defter. BOA, İE.MHF, 1/ 57, (12/L/1099-10/Ağustos/1688).

Kesret-i akar ve emvalleriyle mütearif olub katledilen ümera-yı Mısıriyeden Cüce Hasan ve Cin Ali Beylerle Mısır'dan birer mahalle nef ve sürgün olunan Azap Ocağı kethüdasının ve Yeniçeri Ocağı ihtiyarlarından Mustafa Çavuş'un bütün emvalinin ve eşyalarının zapt edilmesi ile müsâderesi hususundaki emr-i fermanın Baş muhasebeye kaydedilmesine dair. BOA, C.ML, 523/ 21363, (29/S/1182-15/Temmuz/1768).

Sivas Valisi Dağıstanlı Ali Paşa kendisine vezaret verildiği günden beri memur olduğu işleri yoluyla görmeğe çalışacağı yerde gerek kendisi gerek etbai halkı saymağa ve mal toplamaya çalıştıklarından müşarünileyhin idamı ile kesik başının gönderilmesine ve emvalinin zabtına dair mübaşir, Sivas kadısı, alay beyleri vesaireye hüküm. BOA, C.DH, 335/ 16728, (29/L/1194-28/Ekim/1780).

Rakka ve Halep eyaletlerinin Behram Paşa uhdesinden ref-i vezaretiyle müsâdere-i emvali Diyarbekir'de ikamete memuriyeti ve Diyarbekir'e vusulünde idamı hakkındaki fermanların sureti icrası hakkında. BOA, HAT, 469/ 22908, (29/Z/1237-16/Eylül/1822).

¹⁹⁶ Ahmet Mumcu, *Siyaseten Katl*, s. 149, 151-152.

sözü verildiği halde gayr-ı meşru olarak topladığı büyük serveti elinden alındıktan sonra Lepanto'ya sürgün edilmiştir¹⁹⁷.

XVIII. yüzyılda devletin yaygın halde uyguladığı müsâdere, kendi mal varlıklarını her an tehdit altında gören dönemin devlet adamlarının farklı yorumlarına açık hale gelmiştir. Bununla birlikte hiçbir görüş miri ile münasebeti olmayan kişilerin mal varlıklarına el koyulmasına onay vermemiştir. Müsâdere mekanizmasının en önemli aktörlerinden olan defterdarlık makamında uzun süre görev alan Defterdar Sarı Mehmet Paşa, muhtemelen 1714-1717 tarihleri arasında yazmış olduğu eserinde, "...padişahların hazineye borcu olmayan kimseleri küçük bahanelerle sıkıştırıp mallarına el koyarak mal yüzünden günaha girmekten çekinmeleri gerektiğini..." ifade ederek hükümdarların bu davranışlarından kaçınmaları babında onları bir nevi ikaz etmiştir. Mehmet Paşa, halkın müsâdere edilen mallarının haksız yere Sultan'ın hazinesine girmesinin devletin yok olmasına ve hazinenin zararına yol açacağını belirtmiştir¹⁹⁸.

III. Ahmet döneminde baş gösteren Patrona Halil isyanı nedeniyle Lale Devrinin ünlü sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ve Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa¹⁹⁹ ve Dâhiliye Nazırı Mehmet Paşalar katledilerek²⁰⁰ mal varlıkları müsâdere edilmiştir²⁰¹. İsyân sonucunda bu paşaların katledilmesi ve bazılarının da azilleri üzerine hazineye pek çok mal ve para girdiği anlaşılmaktadır. Öyle ki adı geçen ümeranın ve sair muhallefatlarının zabtedilmesiyle elde edilen gelirin 29.529 kese olduğu kayıtlarda görülmüştür.

¹⁹⁷ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VII, (Yayına Haz.: Mümin Çevik), İstanbul: Milliyet, 2010, s. 1945.

¹⁹⁸ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 20-21.

¹⁹⁹ Damat İbrahim Paşa'nın Muhallefatı için bkz., *BOA*, D.BŞM.MHF, 20/ 14, (21/Ra/1143-3 Kasım 1730).

²⁰⁰ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, (Yayına Hazırlayan: Mustafa Uğur), İstanbul: Türkiye Yayınevi, s. 18.

²⁰¹ "Sadr-ı esbak müteveffa İbrahim Paşa'nın zuhûr iden nukûdu iki bin dört kise ile altmış bir guruş ve Kapudan Mustafa Paşa nukûdu üç yüz altmış beş kise ile üç yüz yetmiş dört guruş ve Mehmed Kethüda'nın medfûn u mevcûd bulunan nukûdu yirmi üç bin üç yüz dokuz kise üç yüz otuz altı buçuk guruş ve İbrahim Paşa etbâ'ından ve eşkiyâ muhallefâtından alınan bin üç yüz yirmi yedi kise ile yüz doksan iki buçuk ve Azmoğulları emvalinden Enderûn-ı Hümayûn Hazînesi'ne teslim olunandan mâ'adâ taşra hazinesine alınan bin beş yüz dokuz kise ile iki yüz seksen beş buçuk guruş ve Bâb-ı Hümayûn'da kırk dört senesi ramazânı gayetine dek mecmû'î fûruht olunan emlâk ü eşya bahasından bin on üç kise ile iki yüz seksen guruş ki min-haysi'l-mecmû' mevâdd-i mekûreden yirmi dokuz bin beş yüz yirmi dokuz kise ile üç yüz kırk guruş hâsıl olmuştur." Vak'anüvis Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi: Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte*, (Yayına Haz.: Mesut Aydın), İstanbul: Kitabevi, 2007, s. 156.

XVIII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde artık müsâderenin miri ile münasebeti olsun olmasın, oldukça geniş bir zümreyi muhatap alan etkin bir kullanıma büründüğü belirtilmektedir²⁰². Zamanla hazinenin dar anlarında bir gelir sağlama aracı halini alan müsâdereye yönelik evvelden tesis edilmiş olan kabullenme hissi, uygulamanın miri ile münasebeti olmayan kimselere de sirayeti ile zedelenmiş ve aleyhe sesler çıkmaya başlamıştır. Bununla birlikte müsâdere uygulamalarının kısa vadede hazineye sağladığı fayda çok abartılmamalıdır. Söz konusu uygulamaların devlete esas faydayı, servet ve sermaye birikiminin engellenmesinde oynadıkları rolle sağladıkları söylenebilir²⁰³.

Osmanlı Devleti'nin 1787 senesindeki savaş döneminde baş gösteren mali bunalım, müsâdere usulünün tatbik alanının genişlemesine “*Muhallefat bedeli*” isminde oranı yüksek bir miras vergisinin yaygınlaşmasına da neden olmuştur²⁰⁴.

2.4.2. Ölüm Halinde Müsâdere

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren uyguladığı müsâdere sisteminin şümûlu giderek değişmiş ve daha önceleri devlet malını zimmetine geçirenler ve devlete karşı isyan edenlerin cezalandırılmaları esnasında uygulanan müsâderenin kapsamı, bilhassa XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sağlıklarında servetleri ile şöhret bulanların, ölümlerinin hemen ardından servetlerinin miri adına zabt edilmesine kadar gitmiştir²⁰⁵. Ölümünün haber verilmesi ile zenginlerin tüm mal varlıkları “*mîrînin müzayâkası*”²⁰⁶ var denilerek mühürlenip muhallefat defterine kaydedilmekte bazen belli bir bedel karşılığında hak sahiplerine geri verilmekte,

²⁰² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007, s. 220.

²⁰³ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisâdi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 168; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, ed.: İsmail Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, s. 360.

²⁰⁴ Feridun Emecen, “Bedel”, *TDVİA*, V, 1992, s. 301.

²⁰⁵ Dersaadet'le Rumeli ve Anadolu'da ile memleketin bazı yerlerinde ikamet eden eceliyle veya maktulen ölümleri neticesinde ya da kaçak olan vüzera, muhassıl, mütesellim, ağayan, emin, voyvoda vesair memurunin ve erbab-ı servetten isimleri muharrer kimselerin görülen lüzum üzerine muhallefatının emval ve emlakıyla çirtlik ve arazisinin canib-i miriden zabtıyla fûruhtuna ve bedelatının Darbhane'ye veya Hazine-i amire'ye teslimine ve emlakı satın alanlara mülknameleri ile tapu senedlerinin itasına ve iltizamat ve mukataat bedelatıyla sairden miri matlunatin tajsiliyle hazineye teslimine, aşhas zimematının Muhallefat esmanından tesviyesine ve bunlara müteferri sair muhtelif işlerin hal ve faslıyla muktezasının ifasına dair valilere, kadılara ve saireye yazılan hükümleri ve verilen emirlerin tarihleriyle kuyudatını ve muhtevi muhallefata dair ahkam defteri. *BOA*, MAD.d., Gömlek No: 9740.

²⁰⁶ Devlet'in mali sıkıntı ve darlık içine düştüğünü ifade etmektedir.

bazen de *irade-i hükkâm* (kadınların iradesi) ile mal varlığının satışından elde edilen gelir devlet adına alınarak mirasçılar haklarından mahrum bırakılmıştır²⁰⁷.

Aynı zamanda devlet görevinde bulunmakla, elde ettiği zenginliğin kaynağı da devlet malı olanların (*erbab-ı servetten* olanların), bu malın rüşvet ve yolsuzlukla mı kazanılıp kazanılmadığına dair herhangi bir husus belirtilmeden ölümleri sonucunda mal varlıkları müsâdere edilmiştir²⁰⁸. Bir şekilde “*cânib-i mîrî ile ahz ü itası*” yani devletle münasebet içerisinde olması, ölümlerinin ardından malların müsâderesi için bir gerekçe oluşturmuştur²⁰⁹.

XVIII. yüzyılda müsâdere meselesine muhatap olan görevlilerin ölümleri neticesinde muhalefatlarına el koyulması iki bağlamda açıklanmaktadır. Bunlardan ilki, üzerinde mukâta’a olan vezirler ve devlet adamları ile beytül-mâl ile münasebeti

²⁰⁷ Ölen Eğriboz Muhafızı İbrahim paşa'nın Eğriboz'da mevcut olup zabt ve temhir edilen emval ve emlakı oğlu Mehmed Paşa tarafından 275 kese akçe teslim edilmek üzere veresesine ihsan edildiği beyanıyla ol babda muamelât-ı mukteziyenin ifasına dair, Eğriboz kadısına hüküm. *BOA*, C.ML, 536/22045, (11/RA/1185-24/Temmuz/1771).

Adana Beylerbeyisi olup bilahire Özi Kalesi muhafızı iken vefat eden Karlızade Hasan Paşa'nın, bütün emval ve muhalefatı miriden zabt ve temhir olunarak, İstanbul'a gönderilmesi hakkında Adana kadısına hüküm. *BOA*, C.ML, 445/ 17999, (29/M/1183-4/Haziran 1769). Bu belgeden adı geçen temhir kelimesi malların mühürlenmesi anlamına gelmektedir. Yani kişinin ölümünden sonra eşyalarının mühürlenmesi mal varlığının müsâdere edileceğini göstermektedir.

Tarsus voyvodası Tavuzzade Ali Bey'in ölümünün ardından mal varlığının müsâderesi ve tahriri babında mübaşir tayin edilmesi. *BOA*, HAT, 268/ 15647, (29/Z/1205-29/Ağustos1205).

²⁰⁸ Vüzera ve memurin-i devlet ile erbab-ı servetten ölen veya firar eden ve isimleri yazılı olan müslim ve gayr-ı müslim kimselerin mübaşirler marifetiyle zabta geçirilen nakit, mal, emlak ve eşyalarının satılarak bedellerinin Darphane, İrad-ı Cedid veya Hazine'ye teslimini; alacaklarının tahsil edilerek zimmetlerinin terekeden ödenmesini; emlakın satıldığı şahıslara ita edilecek mülk nameler için suret, ilmühaber ve tezkere verilmesini; maksut eşyanın zarara uğratılmamasını; müsâdereden kaçırılan mal ve eşyanın bulunmasını; Dersaadet'e sevk edilen hazinelerin temin-i selametini; bazı kalelerin mühimmatıyla mustahfazını alacaklarının mukataa emvalinden ödenmesini; muhalefatına muayyen bedel mukabilinde varsilerine terkini; müteveffa üzerindeki malikâne mukataa kayıtlarının silinmesi için vali, kadılara yazılan ferman hükümleri ile verilen emirleri ve saireyi ihtiva eden Muhalefat ahkâm defteri. *BOA*, MAD.d., Gömlek No: 9748.

Bu konu ile ilgili arşiv belgelerinden örnekler: Köstendil'de vefat eden Sabık Çavuşlar kethüdası Ahmed'in külliyyetli nukud ve emval ve emlaki olduğu ve kendisi mukataat ve iltizam ile meşgul olmasına göre serveti emval-i miriyeden hâsıl olmuş bulunduğu cihette muhalefatının tahrir ve miriye zabtına dair. *BOA*, C.ML, 26/ 1208, (20/Z/1183-16/Nisan/1770).

Evvelce Mısır-ı Kahire'de ocak mütekellimi olup bu kerre vefat eden ve erbab-ı servet ve yesardan bulunan abdurrahman kethüdanın muhalefatının miriden zabtına dair Mısır Valisi eski sadrazam İzzet Paşa ile Şeyhü'lbelede vesaireye hüküm. *BOA*, C.ML, 45/ 2054, (29/R/1190-18/Mayıs/1776).

Birkaç sene Niğde Mütesellimliği yapan ve Develi Karahisarı'nda ölen Abuş, servet ve yesar ile şöhreti haiz ve zulmen de emval-i kesire cem etmiş olduğundan bütün muhalefatının emval ve eşyasının mirice zabtı. *BOA*, C.ADL, 30/ 1774, (29/Z/1193-7/Ocak/1780).

Sirozlu Mühürzade müteveffa Mustafa Efendi servet ve yesar sahibi olduğundan, bütün muhalefatının miriye zabtı. *BOA*, C. ML, 698/ 28541, (22/R/119-25/Şubat/1783).

²⁰⁹ Cezire hükümeti mutasarrıfı Mehmed Bey'in bila-veled vefat ettiği ve birkaç bin keselik serveti olup kendisi hükümet memuru olmak itibarıyla metkratı miriye a,t olduğu cihetle bütün muhalefatının mirice zabtına dair Bağdat Valisine hüküm. *BOA*, C.ML, 101/ 4463, (19/S/1207-6/Ekim/1792).

olan cizyedâr (cizye vergisi toplayan memur), mültezim²¹⁰ ve âmil gibi görevlerde bulunmuş olmalarıdır. Bu tür müsâdere uygulamaları vefat eden kişilerin devlete olan borçlarının sağlıklı bir şekilde tahsil edilmesi amacıyla yapılmıştır. Miriye olan borçların hesaplanarak resmi kayıtlarının tutulduğu dönemlerde, mal varlığının telef olmaması gayesiyle ölen kişinin mal varlığı zapt edilir ve tahrir olunurdu. Yapılan tahkikat neticesinde vuku bulan miri borçları, vefat eden şahısların muhallefâtından ilk olarak tahsil edilen olmuştur²¹¹.

Osmanlı Hükümeti, bazı devlet ricalinden olan kimselerin konumları hasebiyle mal varlıklarını miri mal nazarında görmüştür. Bir defterdar tahririnde cizyedâr, mültezim ve zekât memuru şeklinde sayılan devlet görevlileri beytûlmâle hizmet edenler sınıfını oluşturmuştur²¹². Devletin bu kesim üzerindeki önyargılı bakışına Kıpti cizyedârı Hüseyin'in mal varlığını müsâderesi üzerinden misâl verilebilir. Konuya ilişkin arzda müteveffanın zengin ve mültezim sınıfından olduğuna binaen emval ve eşyasının devlet tarafından zapt edilmesi gündeme gelmiştir. Müteveffanın hanesinin mühürlenmesi üzerine eşi tarafından mani olunca cebren bu işlemin yapılıp yapılmayacağı Padişah'a danışılmıştır. Padişah da "*mültezim gürûhundan olduğu surette malı mîrînindir*" diyerek durumu kendisine arz edenleri azarlamıştır²¹³.

²¹⁰ İltizam, özel bir kişinin devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel ödeyerek karşılığında kendi üzerine almasıdır. Bu işle görevlendirilen kişiye *mültezim* denir. Mehmet Genç, "İltizam", *İA*, TDV^{İA}, XXII, s. 154.

²¹¹ Cizye eski muhasebecisi Mehmed Emin'in vefatı üzerine Varna kalesi bina emniyeti hesabından ve uhdesinden mukataa emvalinden borcu olmakla, bütün muhallefâtının miriden zabtına dair. *BOA*, C.ML, 738/30110, (29/B/1192-23/Ağustos/1778).

Kocaeli Sancağı mutasarrıfı iken vefat eden Abdurrahman Paşa'nın, miriye olan borçlarına mukabil eşya ve emvalinin zabtı. *BOA*, C.ML, 655/ 26822, (7/S/1193-24/Şubat/1779).

Afyonkarahisar mutasarrıfı Ali Zot Paşa'nın vefatı üzerine miriyle öteden beri olan muamelat-ı maliyesine ve birçok borcu zuhuruna binaen Yanya tarafındaki bütün emval ve eşyasının, akar ve çiftliklerinin, hayvanat ve alacaklarının taraf-ı miriden zabt ve tahrir edilmesi emredilmiştir. *BOA*, C.ML, 171/ 7238, (10/Za/1193-19/Kasım/1779).

²¹² Devlette bu tür hizmetleri görenlerin miri mal ile olan ilişkileri nedeniyle üzerlerinde çokça mal olduğuna dair bir ön yargı hâkimdir. Sultan I. Abdülhamit önemine ait bir hükümde muhasılların emval-i miriyyeyi *ekl ü bel'* ettikleri etraflıca dile getirilmekte ve üzerlerindeki *emvâl-i miriyyenin* tahsili istenmektedir. Hüküm bu sınıfın miri olan münasebetini yansıtır niteliktedir. "*Birkaç seneden beri Halep muhassılı olanlar dest-res oldukları emvâl-i mîrîyeyi bayağıca ekl ü bel'e me'lûf olub gönderilen mübaşirlerin dâhi bi-hikmetini Te'alâ kimisi rehâvet ve betâet ve kimisi tama'a tebaiyyet birle bir iş görmeğe muvaffak olamadıklarından gerek muhasıllar yedlerinde müterâkim olan ve gerek sinîn-i sâlifeden a'yan ve ahâli zimmetinde kalan meblağ-i vâfirenin*". *BOA*, AE.SABH.I, 200/ 13415, (21/B/1198-10/Haziran/1784).

²¹³ "*Mültezim gürûhundan olduğu suretde malı mîrînindir. Cümle malı harice çıkması emrimdir. Bir kariya cevab verecek haliniz yok mudur? Bunda şemâtât mülâhaza tmek ve istizân etmek oldu mu*". *BOA*, HAT, 1387/ 55111, (29/Z/1203-20/Eylül/1789).

Sultan'ın, müsâdere hükmünü verdiği ikinci türü ise mirasçısı olmadan vefat edenlerin mallarının beytûlmâle intikali amacıyla yapılmış olanlardır. Ancak zamanla mirasçısı veya devlete borcu olup olmadığına bakılmaksızın, mültezim, esnaf farkı yapılmadan servet sahibi olanların mal varlığı zapt edilmiştir. Ashab-ı servetten olup da mirasçı bırakmadan vefat edenlerin müsâderesine ilişkin belgelerde, şer'î gerekçe olan mirasçı bırakmadan vefata ya da *bilâ-veled* vefat haline özellikle atıf yapılması da bu hassasiyeti yansıtır niteliktedir²¹⁴. Hükümet, yalnızca ashab-ı servetten olmayı mallarına el koymak için yeterli görmüş olsaydı böylesine bir gerekçelendirmede bulunmamış olurdu²¹⁵.

Müsâdere uygulaması, hükümdarın defterdara takriri ile başlayan bir süreç olması münasebetiyle çoğu zaman Padişah'ın hatt-ı hümayûnu ile sonuçlandırılmıştır. Çavuşbaşı Mehmed Seyda Efendi'nin vefatı gerekçesi ile Defterdar takriri üzerine I. Abdülhamid, "*Merhumun menzil-i menhusesi duhan odasında kâffe-i emval ve eşyası kemal-i dikkat ve ihtimamen zabt ve tahrir ve taraf-ı hümayyununa arz edilsin*" ifadelerinde bulunmuştur. Dolayısıyla padişahın bu hattı ile onların müsâdere uygulamasını yakından takip ettiklerinin bir göstergesi mahiyetinde olmuştur²¹⁶.

Osmanlı Devleti'nde vefat eden şahısların arkalarında vârislerinin olması ile geriye kalan malların taksiminde bir mirasçının başvurusu, ölen kişinin devlete borçlu olması ya da mirasçılarının reşit olmaması durumunda kassâmlar tarafından pay edilmiştir²¹⁷. Vâris bırakmadan ya da mirasının tümünü hak edecek nitelikte ve sayıda mirasçısı olmadan vefat eden kişilerin terekeleri ise, kimsenin malı olmadığı gerekçesi ile koruyucusuz mal adledildiğinden devlete kalmıştır²¹⁸.

²¹⁴ Tophane'de Paşa hamamcısı Mustafa Ağa bila-veled vefat ederek külliyetli serveti bırakmakla mirice zabtına ve zevcesinin mutalebatına dair takrir. BOA, C.ML, 95/ 4280, (08/Ca/1208-11/Ocak/1794).

²¹⁵ "*Sâbikan Rumeli Kazaskeri Veliyyüddin Efendizâde Mehmed emin Efendi kulları irtihâl-i dâr-ı bekâ idüb asabe ve zevilerhâmdan vâris-i ma'rufu olmadığı müsellemler olduğuna binâen kâffe-i emval ve eşya ve çiftlikâtında mevcûd devâb ve mevâsi ve emlâki hazine-i beytûlmâle ait ve râci' olmağla taraf-ı Devlet-i Aliye'den zabt u tahrîr iktizâ eylediğini semâhatlü Şeyhülislam Efendi kulları bir kıt'a takririyle*". BOA, HAT, 106/ 4162, (29/Z/1221-09/Mart/1807). Veliyyüddin Efendi'nin el konulan malvarlığından etbânın aylıklarının verilmesine ilişkin belge. BOA, C.ML, 77/ 31735, (9/N/1220-1/Aralık/1805).

²¹⁶ BOA, HAT, 14/ 568, (29/Z/1203-20/Eylül/1789).

²¹⁷ Kassamların müdahil olduğu terekeler için bkz. Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, İstanbul, 1995; Said Öztürk, "Kassâm", TDVİA, XXIV, s. 579.

²¹⁸ Arif Bilgin ve Fatih Bozkurt, "Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Vârisiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytûlmâl Mukataaları", *İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, I, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari

Vefat eden kişi askeri sınıfa mensup ise mal varlığı “*hassa beytümâl eminleri*”, sivil halktan ise “*âmme beytümâl eminleri*” tarafından kabzedilirdi. Bu türden müsâdere uygulamalarında mirasçısı olmayan terekeler ile bunları tespit ederek el koyan ve emr-i ferman üzerine satışını gerçekleştirerek gerekli masrafları yaptıktan sonra elde kalan meblağı devlet hazinesine ya da belirlenen her hangi bir harcama alanına yönlendiren beytümâl mukâta’aları olmuştur²¹⁹.

2.5. Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Müsâdere

Osmanlı Devleti daha kuruluşundan itibaren, merkezi bir devlet olma özelliğini sıkı sıkıya koruma eğilimi göstermiştir. Söz konusu merkezîyetçilik çerçevesinde Orhan Gazi döneminden başlayarak, tımar ve zeamet sisteminin Çandarlı Kara Halil Paşa tarafından ortaya konulduğu söylenebilir²²⁰. Kuruluşundan itibaren tımar sistemi üzerinde bu derece hassasiyetle durulmasının altında yatan en önemli sebep, ihtimaldir ki, “*soy aristokrasisine*” dayalı eski Türk tabakalaşmasının, merkezkaç eğilimleri daima bünyesinde barındırıyor olmasından kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Devlet erkânı merkezi devlet otoritesinin devamlılığını sağlama almak ve sosyal adaleti azami ölçüde güvencede tutmak gayesi ile zaten İslâm geleneğiyle de hiçbir hususta çatışmayan bu yapının korunmasına azami ölçüde hassasiyet göstermiştir²²¹. Geniş sınırlar dâhilinde ulaştırma imkânlarının kısıtlı olduğu, mali-bürokratik organizasyon, metot ve araçların yetersiz bulunduğu ve elde edilen hasılanın çok küçük bir bölümünün nakit olarak katıldığı ziraâ bir ekonomide, büyük ve güçlü bir devleti ayakta tutabilmenin orijinal ve başarılı bir dayanağı olarak beliren *tımar sistemi*, Osmanlı mali metotlarına ait merhalelerin ilki ve en önemlisi olmuştur²²².

Osmanlı Devleti’nde saray, bürokrasi ve ordu mensupları için vergilerin nakit olarak merkezi hazineye intikali ve oradan da bahis konusu zümrelere maaş olarak ödenmesi gereği vardır. Bunun için Osmanlı Devleti’nde tımar sisteminin dışında

Bilimler Fakültesi, (7-8 Eylül 2007), (Yayına Haz.: Rahmi Deniz Özbay ve diğerleri), İstanbul: Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, 2010, s. 250.

²¹⁹ Bilgin ve Bozkurt, s. 250.

²²⁰ Ziya Karamürsel, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, 1989, s. 198.

²²¹ Abdulkadir İlgen, “Osmanlı Toprak Mülkiyeti Anlayışının Teşekkülü ve Bunun Sosyal Tabakalaşma Üzerindeki Etkileri”, *Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl 3, S. 11, (Kasım 2001-Ocak 2002), s. 108.

²²² Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Türk İktisat Tarihi Semineri*, Ankara, 1975, s. 231-232.

iltizam usulü kurulmuş ve geliştirilmiştir. İltizam bir çeşit özel girişim olup mültezimler tarafından yönetilmiştir²²³.

İlk dönemlerde ticaret ve sanayi işletmelerinin mukâta'a olarak hizmete alınması düşünülürken, hazinenin mali darlık içine düştüğü zamanlarda yüksek gelir getiren tımar ve zeametler çözülmeye başlamış ve bunun üzerine devlet yeni vergiler meydana getirerek iltizam usulünü ülke genelde yaygın bir kullanım haline dönüştürmüştür²²⁴. Miri mukâta'a adı verilen Hazine-i Âmire'ye bağlı gelir kaynaklarının “malikâne usulü” ve “kayd-ı hayat” şartı ile “ricâl-i devlet” ve “âyan-ı memleket” e satılması 12 Ocak 1695'te bir hatt-ı hümayûn ile kabul edilmiştir²²⁵. Malikâne yönetiminde hükümete yapılan tahsilatlar, ilk olarak muaccele sıfatıyla belirlenen bir nakit ödeme ile yapılmaktadır. Bu uygulamanın en önemli maksadı devletin aldığı bu peşinatların dönemin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları giderecek değerler olmasıdır²²⁶.

Hazineye yeni gelir kaynakları tahsis etmek gayesi güdülen ve köylü kesimi refaha erdirmek amacıyla uygulamaya konulan bu düzenleme ile âyanlar bölgelerindeki en önemli gelir kaynaklarına sahip olmuşlardır. Böylelikle âyanlar, git gide nüfuzlarını arttırmakla birlikte siyasi ve idari bir takım imtiyazları da elde etmişlerdir²²⁷. Miri mukâta'aların, mahalli âyan ve eşraf idaresine verilmesi, görevlerine müteakip has ve mukâta'at voyvodalıkları ile büyük mal varlığı elde etmelerine imkân sunduğu gibi yavaş yavaş nüfuz ve kudretlerinin artması ile mal

²²³ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 101.

²²⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993, s. 578.

²²⁵ 1695'den önce mültezimler bu mukataaları üzerlerine aldıklarında, zamanın kısalığı yani vergi toplama sürelerinin azlığı gerekçesiyle bölgelerinin imarına ve bakımına pek önem vermediklerinden ve ahalden fazla vergi toplamaya çalıştıklarından, devlet yeni tedbirler almak durumunda kalmıştır. Bunun üzerine belirli bedelleri senesinde teslim kılınmak ve önceden bir miktar muaccelede alınmak şartıyla bunların kayd-ı hayat şeklinde verilmesi ile hem memleketin onarılacağı, hem de zulmün azalacağı düşünülerek miri mukataaların bir kısmının böyle dağıtılması kararlaştırılmış ve bunlara “malikâne mukataat” adı verilmiştir. Devlet hazinesinde kalanlara da eskisi gibi, “mukataat-ı miriye” denilmiştir. İbrahim Erdoğdu, “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme”, *OTAM*, S. 11, 2000, s. 129.

²²⁶ Deniz Karaman, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Malikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler”, *Bilgi*, S. 29, (Bahar 2004), s. 144.

²²⁷ Özcan Mert, “Âyan”, *TDVİA*, VI, İstanbul, 1991, s. 196. Bu konu itibarıyla, Osmanlı Devleti'nin 1683'ten sonraki savaş dönemlerinde ortaya çıkan sıkıntıları gidermek maksadı ile aldığı tedbirler âyanların siyasi ve mali açıdan nüfuz sahibi olmalarında etkili bir rol oynamıştır. Bkz. Feridun M. Emecen, “Doğu Karadeniz'de Âyanlık: Tirebolululu Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa”, *Belleten*, LXV/ 242, (Nisan 2001), s. 194.

varlıklarını erkek çocuklarına intikal ettirerek güçlü hanedanlıkların meydana çıkmasına olanak sağlamıştır²²⁸.

Osmanlı Devlet'nde uygulanan toprak mülkiyeti anlayışında, vergilerin belli bir hazinede muhafaza edilerek ihtiyaç halinde ilgili mahallere tevzi olunmasının zorluğu, aynı zamanda soy aristokrasisine bağlı feodal oluşumların merkezi devlet otoritesini zayıflatma olasılığı en alt seviyeye indiren özellikleri hasebiyle, toprağın soyut mülkiyetinin devlet elinde bulundurulması, uygun ve geçerli bir yöntem olarak asırlarca tatbik edilmiştir. Toprakların işletilmesinden sanayi ve iş erbabına kadar hemen herşey, devletin tekeline yürütülmekteydi. Osmanlı Devleti eliyle haiz olunan statüyü kötüye kullanarak haksız kazanç elde eden devlet ricaline ait malların müsâderesi yoluyla yeniden devlete iade edilmesi sebebi, bu surette meydana gelen muazzam mal varlıklarının gelirlerinin de devlete intikâlini gerektirmiştir²²⁹.

Müsâdere her ne kadar Osmanlı örfi hukukuna dayandırılarak meşrulaştırılmışsa da keyfi bir uygulama olması onu bir tehdit unsuru haline getirmiş, böylelikle de güç dengesini ortaya koyan bir gösterge niteliğine büründürmüştür. Bu nedenle XVIII. yüzyıla geldiğimizde güç dengesinin belirli zamanlarda ve belirli yerlerde büyük toprak sahibi olmaya doğru giden kimselerin, neredeyse mutlak diye nitelendirilebilecek mülkiyet haklarından istifade etmesine imkân tanımıştır. Ancak yapmış olduğumuz tanımlamadaki güç dengesi duruma göre farklılıklar arz etmiştir. Niteliksel bir dönüşümde toplum tarafından onay almış ve hukuken de cevaz verilen yaptırım gücüne kavuşmuş mülkiyet haklarına evrilmedikçe, feodal bir miras devralan topraklara özgü ekonomik bir örgütlenişten söz edemeyiz. Her an mevcut olan müsâdere tehdidinin hesaba katılması gerektiği bir durumda neredeyse mutlak mülkiyet haklarından bahsetmek mümkün görünmemektedir²³⁰.

2.5.1. Âyan-Müsâdere

“Âyan, eşraf, kârgûzâr, hacı” tabirleri ile tanımlanan fakat âyan olarak adlandırılan bu şahısların ortaya çıkışları, bazı kaynaklarda XVI. yüzyıla kadar

²²⁸ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986, s. 32.

²²⁹ İlgen, s. 117.

²³⁰ Çağlar Keyder, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed.: Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 11-12.

indirilmiştir²³¹. Âyanların kökenlerine ilişkin farklı açıklamalar olmakla beraber, bu ifadelerin birleştiği nokta, âyanların amaçlarına ilişkin olmuştur. Buna göre, âyanlar buldukları bölgelerde ya nüfuz sahibi olmak veyahut zenginlik elde etme peşindedirler. Başka bir deyiş ile âyanlar mevcut nüfuz ve servetlerini elde edilecek yeni vazifeler ile artırmayı istemektedirler.

Âyan ve eşraf olarak tanımladığımız ve toplumun çeşitli bölgelerinde öne çıkan isimlerinden oluşan bu zümre uzun bir dönem itibariyle iltizam işleri olan vergilerin toplanması, savaş zamanlarında asker tedariki ve ordunun zehayir ihtiyaçlarının giderilmesi ile kredi ve faiz işlemlerinden kâr sağlanması ve çiftlikler kurma gibi yollara başvurmuştur²³². Bilhassa XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idari, askeri ve mali alanlarda yaşadığı gelişmeler âyan zümresinin devlet içerisinde daha belirgin bir duruma gelmesine olanak sağlamıştır. Ekseriyetle belgelerde *âyan-ı vilâyet*, *âyan-ı memleket*, *âyan ve eşraf* gibi söyleyişlerle adı geçen bu kesim idari anlamda herhangi bir yetki ve nüfuzla sahip olmasa da özellikle devlet iktidarının taşrada tesisi ve sürdürülebilirliği noktasında yerel yöneticilerin en büyük yardımcıları olmuşlardır²³³.

Âyan ve eşraf zümresi haiz oldukları konumları bakımından, mal varlıkları ve içtimai durumları itibari ile dikkat çeken bir grup olmuştur. Her sancakta ve kazada âyan içinde de hiyerarşik bir sıralama mevcuttur²³⁴. Yaşadıkları bölgelerde güç ve servet sahibi olarak öne çıkan yerel aileleri, sahip oldukları güçleri nispetinde bölgelerinin âyanı olabilmek için büyük mücadele vermişlerdir²³⁵. Âyan arasında servet ve itibar olarak öne çıkanlar “*âyanın da âyanı*” diyebileceğimiz bir konuma yükselmiştir. Şehir yaşamında toplumsal piramidin en üst katında yer alan bu grup içine girenler çoğunlukla mütesellimlik, âyan reisliği, şehir kethüdâlığı, pazarbaşılık,

²³¹ Kemal Karpat, âyanları köken bakımından erken XVI. yüzyıla kadar indirmiştir. Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s.70-71; Halil İnalçık'a göre âyan statüsünde olan bu sınıfın geçişini, Celâli İsyânlarının bir sonucu olarak eyaletlere yerleştirilen ve zamanla yeni bir üst sınıf biçiminde şehirlerde örgütlenen ve sayıları artınca taşra toplumunun en etkin sınıfı olarak ulemâ, lonca başları ve tüccarlara katılarak nüfuz ve güçlerini çoğunlukla mültezim olarak edinmiş büyük servet toplamakta kullanan yeniçerilere dayandırmaktadır. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, 2003, s. 56.

²³² İnalçık, 1980, s. 41.

²³³ Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Dönemindeki Âyan ve Eşraf üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları*, III, 1982, s. 106.

²³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*”, VIII/ 14, Ankara, 1970, ss. 51-61.

²³⁵ Mustafa Kaya, “18. Yüzyılda Ankara'da Âyanlık Mücadeleleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, (Güz 2012), s. 119.

nakîbü'l-eşraf kaymakamlığı, nâiblik, mültezimlik, mütevellilik, vakıf kaymakamlığı gibi kendi iş alanlarının dışında şehirlerdeki bazı yetki alanlarını tasarruf eden kişilerdir²³⁶.

Âyanların gücü, XVIII. yüzyıl ortalarında merkezi otoritenin zayıflaması ile birlikte daha da artarken, onlara yüklenen vazifeler de çeşitli hâle gelmiştir. Artık âyanlar, asker ve zahire teminiyle bunların nakli, eşkıya tedibi, vergilerin toplanması, fiyatların tespiti, bilirkişilik, kamu binalarının tamir ve inşası, kereste temini ve nakli gibi bir dizi devlet hizmetinden sorumlu devlet görevlileri olmuştur²³⁷. Bu uygulama Osmanlı Devleti'nin hemen hemen bütün sınırlarına ulaşırken, devlet katında elde ettikleri görev ve yetkilerinin tanımlanması, atama ve azletme gibi durumların belirli bir düzene oturtulmasıyla kurumsal bir nitelik de kazanan âyanlar giderek nüfuzlarını arttırmışlardır²³⁸.

XVIII. yüzyılın ortalarında Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerlerinde yaygın bir hal almış olan âyanlık müessesesinin²³⁹ mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Bilhassa taşrada görülen âyan idaresi, yerel nüfuz güçlerinin kendi bölgelerinde idare yetkisi verme anlamını taşıdığından, kentlerden beldelere ve köylere kadar hemen her bölgenin nüfuzlarının devletten aldıkları sorumluluk bakımından kendi aralarında kademelenmeleri ile sosyal bir zorunluluk durumu yaratmış ve derebeylik rejiminin gerekçesi de bu yönde zuhur etmiştir²⁴⁰.

Âyan zümresinin, özellikle taşrada dinamik bir içtimai yapı içerisinde meydana çıkması, geniş miktarda arazilere ve çiftliklere ehli olan Osmanlı sosyal

²³⁶ İlgen, s. 110.

²³⁷ Özer Küpeli, "Yenişehir (Bursa) Âyanı Sarıcaoğlu Osman Ağa ve Muhallefatı", *History Studies*, III/ 3, 2001, s. 246.

²³⁸ V. P. Mutafçieva, "XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyanlık Müessesesi", *Tarih Dergisi*, S. 31, 1977, s. 178-180.

²³⁹ Uzunçarşılı, 1682'de Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında başlayan seferlerin, Lehistan, Venedik ve Rusya'nın da düşman ilhâkı ile on altı yıl sürmesi, hazinenin ihtiyacından dolayı mâli mukâta'atın malikâne usulü *kayd-ı hayat* şartı ile 1694 senesi itibariyle, mahalli eşraf ve âyanlar tarafından alınarak idare edilmesi, has ve mukâta'at voyvodalıkları ile bu gibilerin servet sahibi olmaları, derece derece etki ve güçlerini arttırmıştır demekle, XVII. yüzyılın son senelerinden beri Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra hayatında âyan ve derebeyi zümresinin malikâne usulünden istifade ederek, kuvvet kazanmaya başladığına işaret etmiştir. Fuat Köprülü ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Âyan", *İA*, II, Eskişehir, 2001, s. 40.

²⁴⁰ Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri", s. 53.

düzeninde mühim değişimlere neden olmuş ve üst düzey yönetici ile toprak kaynakları arasında daha öncekilerden farklı bir ilişki durumu ortaya çıkmıştır²⁴¹.

Anadolu'nun kendi başına örgütlenen “*Âyan veya derebeylik*” usulü, ülke idaresinin devletçe yasal hale getirilip kanunlaştırılması ile Rumeli'nin tamamına uygulanan olağan bir devlet düzeni durumuna getirilmesi, daha evvel ki düzen merkeziyetçiliğini uzun ve sürekli iç karışıklıklar öldürdüğüne göre, modernleşme çalışmalarına gerekli olan sosyal huzuru âyanlar eliyle de olsa getirildiği saptanmaktadır. Birçok türde oluşmuş olan bu âyan valileri kendi masrafları ile ve kimi zaman devletten de para yardımı alarak toplayacakları levendlerle seferlere katılacaklar, üzerine “*muhasıllık*” da almak suretiyle devletin vergisini toplamayı ele geçirerek içlerinden “*vezirlik*” rütbesine kavuşanlar rical arasına karışıp kölelikten gelme Enderunlu rical yanında Türk halkının yüksek idare görevine katılması anlamını ifade etmiş bulunacaklardır²⁴².

Osmanlı Devleti'nin miri toprak rejimi olan tımar sisteminde meydana gelen değişim ile birlikte bu topraklarının mukâta'a olarak bir hayli yüksek meblağlarla servet sahibi, yerli ve sivil kişilere belli bir ücret karşılığı verilmeye başlanmasıyla mukâta'a ve malikâneyi ellerinde bulunduran mültezimler, büyük toprak sahipleri haline gelmelerinin yanında siyasi nüfuzlarını da tahkim edecek beylerbeyi, sancakbeyi gibi askeri sınıfa dâhil görevlilerin nüfuz, güç ve zenginlik elde ederek bunu devam ettirmelerini görev süreleri ve müsâdere ile sınırlamıştır. Fakat XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başlarında büyük oranda âyandan olan mültezimlerin durumları farklı olduğundan diğer görevlilere nazaran daha kolay mal varlığı elde edebilmekteydiler²⁴³.

²⁴¹ Ertaş, 2009, s. 149.

²⁴² Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *AÜ. DTCF Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, VIII/ 14, 2005, s. 53-54.

²⁴³ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, *Belleten*, XLII/ 168, 1978, s. 668 vd.; 1779'da vefat eden Yörük Ağasızade es-Seyyid Mustafa Ağa'nın muhalledatının miriye zaptı “*uhdesinde Yörük Mukataası mâl-i mîrî ve kalemiyye ve cebelü belediyesinden cânib-i mirîye düyün-ı vefiresi bulunduğundan başka kendisi dahi sâhib-i servet ve yesâr ve emvâl-i kesîre ile şöhret-şîâr olduğundan nâşi cânib-i mirîye olan deyni mukâbil*” olarak emredilmiştir. Âyandan olan Mustafa Ağa Bursa Yörükân Mukataası'nın malikâne olarak mutasarrıfıydı. Gerekçe olarak belirtilen miriye olan borcu onun mutasarrıf olarak ödemesi gereken vergilerdi. Nilüfer Alkan Aygün, “Müsâderenin Sosyal ve Ekonomik Bir Analizi: 18. Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Yapılan Müsâdereler”, *Belleten*, LXXVI/ 277, (Aralık 2012), s.795-796.

XVIII. yüzyılda beylerbeyi ve sancakbeyleri ile daha önceki dönemlere oranla sayıları oldukça artmış olan vezirlerin sorumluluklarında farklı türden vazifelerinde bulunması münasebetiyle kendilerine arpalık olarak gelir tahsil edilmesi “*mütesellimlik*” kurumunu meydana getirmiş ve mütesellimler çoğunlukla bölgenin yerel, nüfuzlu, zengin, asayışı sağlayabilecek güçte olan ve merkezden gelen emirleri uygulayabilecek şahıslar arasından seçilmiştir²⁴⁴. Gelirlerinin Padişah ve ailesinin uhdesinde olan has topraklarına tayin edilen voyvodalar ise sancakbeyinin vazifelerini yerine getirmekte, âmir olarak beylerbeyine bağlı durumdadır²⁴⁵.

Bu koşullar mahiyetinde XVIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu’da güç ve kudret sahibi hanedanlardan büyük çoğunluğu mütesellim olmak için mücadele etmeye başlamıştır. Bu yerel şahıslar içerisinde zenginlik ve nüfuz alanı en güçlü olan mütesellimlik görevine haiz olmakta ya da bir nevi âyan gibi kendi hükümlerine göre davranarak halktan vergi toplamaktadır. Daha evvelden voyvodalık ile mütesellimlik gibi vazifelere sahip olan hanedanlar valilik ve kadılık tarzında görev yapan kişilere nazaran daha şanslı durumdaydılar. Yerel hanedandan gelen aileler ise miri mukâta’aları ve sancakları malikâne olarak ele geçirerek dolayısıyla ailelerin etki ve kuvvetlerini artırmakta ve âyanlıklarının temelini atmaktaydılar²⁴⁶.

Yine bu yüzyılda, Anadolu’daki sancak, kaza ve köylerde devlet idaresi gücünü ve nüfuzunu kaybettiğinden dolayı paşaların, âyanların ve diğer görevlilerin halka yaptıkları zulümler ve soygunlar neticesinde, sürekli olarak İstanbul’a bölgede yaşayan ahalinin şikâyetlerini ifade eden dilekçeler yollanmıştır. Osmanlı hükümeti bu durum karşısında yeterli güce sahip olamamanın da verdiği hassasiyetle Anadolu ve Rumeli’de kuvvet ve etkisini arttıran paşaları ve yerel hanedandan olan şahısları cezalandırmak istese de bunun pek mümkün olmadığı maksadı ile onları uyarıcı mahiyette “*adalet fermanları*”, “*adaletnameler*” ve bu anlamda *hatt-ı hümayûnlar* gönderip, gerek görev sahiplerinin gözlerini korkutmak, gerekse onları okşayıcı

²⁴⁴ Mütesellim tayinleri için bkz. Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, *AÜ. DTCFD*, XXIV/3-4, 1970, ss. 369-390.

²⁴⁵ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, XIII, (Yayına Haz.: Hasan Celal Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 700.

²⁴⁶ XVIII. yüzyılda Kilis ve A’zaz’da diğer Osmanlı kentleri ve beldelerinde görüldüğü üzere yönetimi zorla ele geçiren ve sonradan devlet tarafından da kabul edilen ve kendisine paşa unvanı verilen kişi Daltaban-zâde Mehmed Emin Ali Paşa olmuştur. İsmail Kıvrım, “Kilis ve A’zaz voyvodası Daltaban-zâde Mehmed Ali Paşa ve Muhallefatı”, *OTAM*, S. 24, 2008, s. 150.

sözlerle suiistimalden vazgeçirmek yollarına başvurmuştur. Fakat yaptığı bu uygulamalar hükümet için gerektiği kadar fayda sağlamamıştır²⁴⁷.

XVIII. yüzyılda bu şekilde çıkarılan adalet fermanlarının yoğun olarak yayınlanmış olması ve bu fermanlardaki konuların da çoğunlukla aynı olması Osmanlı Devleti'nin içtimai yapısının bozulduğunu ve mali yetersizliklerin idari yapıyı da derinden etkilediğini açıkça göstermektedir. Özkaya, bu hususu, “1726 ‘ya kadar olan adalet fermanlarının bir kısmında halkın korunması, eşkiyanın ortadan kaldırılması için vali, kadı, subaşı, mütesellim, muhassıl, sancakbeyi ve diğer memurlara hitap” edildiği halde, “1726’da ileri gelen bazı yerli hanedanlara sancak beyliği verilmesi ile Anadolu’da pek çok aile âyan olma yollarını aramaya başladı” şeklinde izah etmiştir²⁴⁸. Gerçekten bu devirde âyanlık, hükümet tarafından görev ve yetki tanımlaması yapılmış, atama ve azilleri belirli bir düzene göre yapılan kişilerin temsil ettiği bir kurum haline gelmiştir diyebiliriz²⁴⁹.

Osmanlı Devleti'nin en mühim ganimeti savaşlarda elde edilen toprak ve bu toprak üzerinden elde ettiği gelir ve asker tedarikidir. XVIII. yüzyıl ile birlikte maddi olarak büyük sıkıntılara sebep olan 1736-1739 Rusya ve Avusturya savaşı ile 1739’dan sonra yaşanan savaşız dönem süresince gerekli düzenlemelerin yapılamaması, 1768’de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı’nın neden olduğu nakit ve asker ihtiyacı, Osmanlı Devleti’nin kazalarda idareyi ellerine almış olan âyanlara başvurmasına neden olmuştur. Bu oluşun süreçte Küçük Kaynarca antlaşmasının kabul edilmesi (1774) ile yaşanan mali sıkıntının devam etmesi ve düzeltilmesi yönünde girişimlerde bulunulamaması gibi durumlar gelişmelerin âyanların lehine dönmesine olanak sağlamıştır²⁵⁰.

1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları özellikle Rumeli’de vilayet ve kazaların idaresinde âyanların söz sahibi olmalarına sebep olmuş ve buna mukâbil “âyan tagallübünün” durdurulamaz bir hale dönüşmesine fırsat tanımıştır. Osmanlı Devleti, savaş zamanlarında devletin kendilerine muhtaç halini görüp, bundan aldıkları cesaretle güç ve servetlerini kişisel çıkarları için kullanan, merkezin

²⁴⁷ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, Ankara: TTK Yayınları, 1994, ss. 447-448.

²⁴⁸ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu’da Âyanlık İddiaları”, *AÜ. DTCFD*, XXIV/ 3-4, Ankara, 1848.

²⁴⁹ Vehbi Günay, “Batı Anadolu’da Âyanlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancılı Veli”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI/ 2, (Aralık 2006), s. 96.

²⁵⁰ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih)*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986, s. 338.

emirlerini dinlemeyen, devamlı birbirleriyle çekişmeler halinde bulunan ve vergi almak bahanesiyle halka zulümler yapan âyanların nüfuzunu kırmak için, 1786'da âyanlık uygulamasına son verip, yerine *şehir kethüdalığı* getirmiştir. Ancak bu sistemin başarısız olması üzerine birkaç yıl sonra tekrar eskiye dönmüş, âyanlara hakları iade edilmiştir (1790)²⁵¹.

XVIII. yüzyılın Osmanlı'da yerel düzeyde belli bir ekonomik güç düzeyine ulaşmış âyanların en etkin dönemi olduğunu söylemiştik. Balkanlardan Ortadoğu'ya, Anadolu'dan Kuzey Afrika'ya kadar birçok bölgede ortaya çıkan âyanların en önemlileri arasında Yozgat ve civarında Çapanoğulları²⁵², Manisa ve çevresinde Karaosmanoğulları²⁵³, Kayseri'de Zennecizadeler ve Doğu Karadeniz'de Tirebolulu Kethüdazade Mehmed Emin Ağa²⁵⁴ gibi isimler sayılabilir. Zikrettiğimiz âyan zümresinin mal varlığında dikkat çekici yükselişler gözlenirken, aynı zamanda Batı Anadolu'daki Balıkesir-Edremit'te Müridzade Hacı Mehmed Ağa²⁵⁵ ve Orta Anadolu'da Amasya-Vezirköprü'de Kör İsmailoğlu Hüseyin²⁵⁶ gibi daha düşük servete ulaşmış örnekler de görülmektedir. XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda yerel manada muayyen bir birikime erişmiş âyan zümresi oranı mühim değerlerde bir büyüklüğe tekabül etmektedir. Âyanların ekonomik güçleri, devlet adına topladıkları vergiler sayesinde elde ettikleri gelirler ve merkezin âyanlara olan ihtiyacından kaynaklanmaktadır²⁵⁷.

Osmanlı Devleti, idari, askeri ve türlü hallerde âyanların mahalli güçlerinden faydalanma yoluna gitmiştir. Ancak âyanların ölümü ile âyanlıklarını bir suç istinâd ederek tüm mal varlıklarına devlet adına el koymuştur. Aslında âyanların sağlıklarında elde ettiği görevlerde yaptıkları usulsüzlükler ile bir nevi eşkıyalık,

²⁵¹ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s. 285-289; Köprülü ve Uzunçarşılı, s. 41.

²⁵² Ömer Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1980, s. 358.

²⁵³ Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara: TTK Yayınları, 1997.

²⁵⁴ Feridun Emecen, "Doğu Karadeniz'de Âyanlık: Tirebolulu Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa", *Bellekten*, LXV/ 242, 2001, ss. 193-214.

²⁵⁵ Suraiya Faroqhi, "Zeytun Diyarında Güç ve Servet: Edremit âyanından Müridzade Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed.: Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 81-100.

²⁵⁶ Yavuz Cezar, "Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsâdere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)", *Bellekten*, XLI/ 161, s. 41-78.

²⁵⁷ Mehmet Bulut, "Osmanlı Ekonomi Politigine Yeniden Bakış", *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 62, (Yaz 2012), s. 78.

rüşvet ve devlete isyan suçları münasebeti gerekçe gösterilerek müsâdereye tabii tutulmuşlardır²⁵⁸.

Diğer bir ifade ile Osmanlı Devleti, yerel düzeydeki sermaye sahiplerine, merkezi devlet otoritesinin bekâsı ve toplumsal düzeyde oluşturulan dengelerin bozulmasına sebebiyet verdiği düşüncesiyle karşı çıkmış ve âyanların gücünü kırmak için müsâdere dâhil diğer tüm gerekli tedbirlerin uygulanmasında hiçbir sakınca görmemiştir²⁵⁹.

2.6. Osmanlı Devleti'nde Vakıf Sistemi ve Müsâdere

İslâmi bir devlet olan Osmanlı Devleti'nde her ne kadar şeriat hukukunun yanında örfi hukuk meriyette idiye de örfi hukukun uygulama alanı şeriatın cevaz verdiği bir ölçüyle sınırlı olmuştur. Bu sebeple, müsâdereye cevaz veren sistem, vakıf mülklerinin ve mallarının müsâderesine fırsat ve ruhsat vermemiştir. Hatta II. Mehmed gibi güçlü bir hükümdar bile, bazı vakıfların ilgası doğrultusundaki hükmünü icra edememiştir²⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nde, bazı vakıflar özellikle zürri ve yarı hayri vakıfların kurucularının vefatından sonra, sağlıklarında muhtelif şekillerde elde ettikleri mal varlıklarını mirasçılara devredebilmek ve servetlerine devletin ilişmemesini temini için, vakıf müessesesinden istifade ettikleri görülmektedir²⁶¹. Önceleri mal ve mülkleri müsâdereye tabi olanlar, kul asıllı ehl-i örf mensupları olmuştur. Ne var ki bu uygulama daha sonra ister kul asıllı ister sivil halktan olsun veya askeri sınıfa mensup olsun ya da olmasın ölen, azledilen birçok servet sahibi kişiyi kapsamıştır.

Muhtemelen bu uygulama, zürri ve yarı hayri (yarı ailevi) vakıfların mahiyetinin büyük bir kitleyi kapsamasının sebebi olarak görülmektedir. Böylece şahsın elde ettiği mal varlığını vakıf yoluyla vârislerine bırakması, müsâdere endişesinden ileri gelmektedir diyebiliriz²⁶².

²⁵⁸ Cezar, Bir Âyanın Muhallefatı, s. 49.

²⁵⁹ Bulut, s. 78-79.

²⁶⁰ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: TTK Basımevi, 1988, s. 441-442.

²⁶¹ Hasan Yüksel, "Vakıf-Müsâdere İlişkisi: Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 12, s. 407.

²⁶² Şam Valisi Vezir Mustafa Paşa hal-i hayattayken edindiği mülkü, vakıf adıyla çocukları arasında şer'i taksimata göre bölüştürerek ölümünden sonra, vuku bulacak müsâdereden alıkoymuştur. Çünkü Paşa'nın ölümüyle diğer bütün malları müsâdere edilmiştir. Yüksel, s. 409-414.

Vakıflara ait mal-mülk ve nakit meblağlar, İslâm hukukunun temel kaidesi bakımından müsâdere kapsamına girmedikleri halde vakıf sisteminin yozlaşması sonucunda hükümetin de vakıfların müsâdere edilemeyeceği kuralına her daim riayet göstermediği görülmektedir²⁶³.

Osmanlı Devleti'nde, vakıf ve mülk arazileri ilk olarak Yıldırım Bayezid döneminde geniş ölçüde miri arazi haline getirilmişlerdir²⁶⁴. XV. yüzyıldan itibaren servetlerini korumaya çalışan şahıslar eliyle tesis edilen aile vakıflarının yeniden artış göstermesi, devlet hazinesinin nakit sıkıntısı yaşamasına sebebiyet vermiştir. Vakıf arazisinin askeri tımarlar aleyhine genişlemesi devletin en sağlam süvari kollarını oluşturan sipahilerin sayısının da tehlikeli bir şekilde azalmasına neden olmuştur. Bu durumda Sultan II. Mehmed, hazineye gelir sağlamak ve asker sıkıntısını gidermek için vakıf arazisinden bir kısmının vakfiyetini kaldırarak tımara tesis etmek durumunda kalmıştır. Ancak ne var ki bir zaruret sonucu ref edilen bu vakıflar II. Bayezid devrinde tekrar hayat bulmuş ve işlerlik elde etmiştir. Bunun sonucunda da vakıfların sayısı gün geçtikçe artış göstermiştir. Bu durumun yaşanmasında XVI. yüzyıldaki iktisadi ve mali kalkınmanın etkisi büyük olmakla birlikte bilhassa aile vakıflarının kurulmasında devletin müsâdere temayüllerinin de önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür²⁶⁵.

XVI. yüzyıl sonu ile XVII. ve XVIII. yüzyıllar, Osmanlıların yeni sorumluluklar üstlendiği bir dönem olmuştur. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren sultanların, eşlerinin ve cariyelerinin kutsal şehirlere hizmet eden hayır kurumları (Evkafü'l- Haremeyn), kurmaya başlamaları buna iyi bir misaldir. Söz konusu bu vakıflar, merkezi otoritenin başkentte yuvalanmış çok sayıda çıkar çevresi nedeniyle sulandığı bir zamanda, dönemin politik atmosferine uygun kurumlar mahiyetindedir²⁶⁶.

Sabık Şam Valisi maktul Esad Paşa'nın, uzun müddet devam eden murabahacılığı sırasında, gayr-i meşru olarak iddihar ettiği emlakı ve nukudu, hükümetin zabt ve müsaderesinden kurtarmak emeliyle evladına vakfettiği bu vakıf meşru sayılamayacağından, ferman mucebince emlak-ı Hümayun'a ilhak olunmak üzere zaptedildiğinin beyanını havi kayıt suret ile adı geçen emlak ve akarın cinsi, nevi ve miktarını havi müfredat, hesap ve karar sureti defteri. *BOA*, TS.MA.d, Gömlek No: 5137.

²⁶³ Cezar, "Bir Âyanın Muhallefatı", s. 45.

²⁶⁴ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı*, s. 113-114.

²⁶⁵ Ögün, s. 375.

²⁶⁶ Jane Hathaway, "Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayrılması Sorunu: 15. ve 18. Yüzyıllar", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, (Yayına Haz.: Mustafa Armağan), İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 68.

XVII. yüzyıla gelindiğine ülkedeki vakıfların geniş bir alana yayıldığı gözlenmektedir. Vakıfların birçoğu zirai hayatında esasını oluşturan askeri tımarların, saray mensupları ile büyük devlet erkânının tasarrufuna sunulması şeklinde zuhur etmiş, bu gidişat devletin merkezi otoritesinin zayıflamasına sebep olmuştur²⁶⁷. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de vakıf toprakları üzerinde şahısların yetki ve tasarruf haklarının daha da genişlemesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin, müsâdere gibi aşırı zenginleşmeye yönelik sınırlayıcı uygulamaları dikkate alındığında geriye yalnız devlet ricali ve üst düzey yöneticilerin bir sermaye sınıfı oluşturma imkânından bahsedilebilir. Bu sınıfta büyük birikim durumları belirlendiğinde güçlerini kullanarak bu varlığın edinildiğine, müsâdere usulü ile de mal varlıklarının zapt edildiğini daha önceki bölümlerde de söylemiştik. Bunun yanında devlet erkânının vakıf yoluyla kendi yakınlarına mal aktarımı yapması yöntemleri üzerinde durulabilir.

Devlet adamlarının vakıf kurmak münasebetiyle eşleri, çocukları gibi birinci derecedeki yakınlarına vakfiyeye koydukları hükümler yoluyla (vakıf gelirinun yüzde yetmiş oğluma, kızıma gibi) servet aktarma yoluna gittikleri görülmektedir. Osmanlı Devleti, bu konuda tezahür eden bu türden vakıfları da müsâdereye tabii tutmuş ve vakfiyedeki bu hükümleri, söz konusu şahısların aleyhine olmak üzere yeniden tanzim ettirmiştir²⁶⁸.

Osmanlı Devleti'nin müsâdere mekânizmasının faaliyet alanı içerisinde değerlendirdiğimiz özellikle vârislerin mülkiyeti kapsamında vakıflar önemli rol üstlenmişlerdir. Konu ile ilgili Barkan'ın değerlendirmesi şöyledir:

“...şehirlerdeki mülklerin tasarruf ve mirası şekillerinde de şer'i hukukun en esaslı bazı hükümlerini tatbik edilmez bir hale sokmanın yolu bulunuyordu. Gerçekten şehirlerde umumiyetle tatbik edildiği gibi, evlatlık bir vakıf haline sokulan bir mülk üzerinde aile fertlerinin faydalanma şekilleri şart-ı vakıflarla teşekkül ve inkişaf etmekte olan hususi bir mülk ve miras rejimi yaşatıyordu”²⁶⁹.

²⁶⁷ Ziya Kazıcı, *İslâmi ve Sosyal Açından Vakıflar*, İstanbul, 1985, s. 60-61; Nazif Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişim Açısından Vakıflar*, Ankara, 1983, s. 84;

²⁶⁸ Bulut, s. 79.

²⁶⁹ Ömer Lütfi Barkan, *15 ve 16. Asırlarda Osmanlı Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I, Kanunlar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2001, s. 568.

Barkan'ın konuyu ile ilgili ifadelerinde, vakıflar üzerinde kamunun tasarrufta bulunamamasının, Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her döneminde müsâdere uygulamasının etkili olduğu görüşünü ortaya çıkarmaktadır.

Herhangi bir sebeple hükümdarların gazâbına uğrayan bürokratların hapsedilmesi ve idamı ile tüm mal varlıklarının “*beytü'lmâl*” namına zaptı ve müsâderesi, Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde daima tesadüf edile gelen bir hadise olmuştur. Bu bağlamda vakıflar, müsâdere gibi bir uygulama karşısında ailenin sefaletle düşmemesini temin eden bir nevi sigorta vazifesini görmüştür. Bazı İslâm hükümdarlarının zaman zaman *siyasi* ve *idari* mülahazalarla veyahut *mali* sebeplerle vakıflara el koyduklarını, vakıf varidatını tamamen veya kısmen devlet hazinesine aldıklarını görmekteyiz. Ancak buna mukabil bazı durumlarda da aile vakıflarında şahıslara tahsis edilmiş menfaatleri iptal ettikleri de olmuştur²⁷⁰.

Vakıf müessesesi uzun asırlardan beri, bütün İslâm memleketlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de muazzam derecede ehemmiyet kazanmış, içtimai ve iktisadi hayat üzerinde de derin tesirlerde bulunmuş dini ve hukuki bir müessesedir. XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında vakıf müessesesinin Osmanlı İmparatorluğundaki gayr-i menkul servetin büyük kısmını teşkil ettiğini ifade edebiliriz²⁷¹.

2.7. Müsâdere Sürecinin İşleyişi

Müsâdere usulü, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde sadece devlet malını zimmetine geçirenler ile isyancılar hakkında uygulanan bir ceza şeklinden ibaret iken²⁷² giderek merkezi yönetime bir takım siyasi ve iktisadi menfaatler sağlamak gayesiyle başvuru bir vasıta halini almıştır.

Osmanlı Devleti'nin her döneminde padişah tarafından verilmiş olan müsâdere hükmünün devlet tarafından nasıl gerekçelendirildiği ele alınması gereken ilk mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konunun aydınlatılması, bazı şahısların müsâdere uygulamasına maruz kalırken onlardan daha fazla servete sahip olan bazılarının da nasıl bunun dışında bırakıldığını belirlememizi sağlayacaktır.

²⁷⁰ M. Fuat Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005, s. 295.

²⁷¹ Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, s. 312.

²⁷² Mumcu, s. 129.

Bihassa XVIII. yüzyılda Osmanlı hükümdarları müsâdere hükmünü verirken önemli iki sebep gerekçe gösterilmiştir. Bunlardan ilki eşkıyalık, devlet malını zimmetine geçirmek ve devlete karşı isyan etmek gibi bir suça mahall olmak, ikincisi ise askeri sınıfa mensup olmak ve elde ettiği mal varlığının kaynağında devlet görevleri ile sahip olduğu gerekçesi ile devlet malı olmaktır. Devlet görevinde bulunması ile edinilen serveti aslında bir suç teşkil etmemiştir. Ancak, değişen mali politikalar dâhilinde şahsın vefatına müteakip mal varlığı müsâdere edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde müsâdere uygulaması iki evrede gerçekleşmektedir. İlk olarak müsâdere uygulamasına maruz olan şahsın müsâdereye konu olan mallarının neler olduğunun belirlenmesi ve bu iş ile görevlendirilen kişilerin vakit kaybetmeden ilgili yerlere ulaşip, söz konusu şahsın mallarının tümünü ehemmiyet altında muhafaza ederek herhangi bir suiistimal ya da toplu yağmadan koruması, daha sonrasında hiçbir ayrıntı gizlenmeden tahrir edilmesidir. Diğer aşama ise yerli yerinde güvenlik altına alınarak muhafaza edilen bu terekenin bir bir sayımı yapılarak bu menkul ve gayr-ı menkullerin değerlendirilmesi meselesidir²⁷³.

Osmanlı Devleti'nin bürokrasisinde, diğer birçok uygulamalarda olduğu gibi müsâdere uygulamasında da bu süreç, kişinin vefat etmesi, katledilmesi, idamı, firar etmesi üzerine, kişi İstanbul'da ise o anda, eğer taşrada ise haberin İstanbul'a ulaşmasından sonra, Sultan'ın emr-i fermanı ile başlamıştır²⁷⁴.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde devlet katında eşkıya niteliğinde tanımlanan Sarıcaoğlu Osman Ağa'nın öldürülmesine binaen kendisinin, ailesinin ve adamlarının sahip olduğu taşınır taşınmaz tüm mal-mülk ve emvali hazine adına *müsâdere* edilmiştir. Padişahın hükmü ile müsâdere süreci Hüdavendigâr Valisi Aziz

²⁷³Amcazade Hüseyin Paşa, ölümünden sonra mallarına el konulan bürokrat bir şahıstır. Görevinde azledildiğinde malına yönelik herhangi bir müsâdere işlemi olmayan Paşa'nın ölümü ile kendisine ait para, eşya, arazi ve emlak gibi bütün taşınır ve taşınmazlarının tespit, tahrir ve zaptedilme işiyle Mirâhur-i Evvel Yusuf Paşa görevlendirilmiştir. Bu husus defterdar, İstanbul kadısı ve kaymakama gönderilen hükümlerle bildirilmiştir. Bununla da yetinmeyip gönderilen hükümlerle herhangi bir mal kaçırma veya saklama olayının olmaması için, Paşa'nın İstanbul'daki konak, yalı, saray ve diğer ikametgâhlarında bulunan başta para, eşya, mücevher ve silah olmak üzere "külli ve cüz'i, kalil ve kesir her nesi var ise bir nesnesi zâyî' olmamak üzere gereği gibi" mühürlenip korunması, adı geçen görevlinin görevini rahatlıkla yerine getirebilmesi için kendisine yardımcı olunması istenmiştir. Görevine başlayan mirâhur-i evvel, öncelikle Paşa'nın mal ve parası hakkında bilgi sahibi olan kethüdası, hazinedarı, hazine kâtibi, mühürdarı ve diğer hizmetlilerini tedkik etmiştir. Yaptığı sorgusual ile ilk etapta Paşa'ya ait olduğunu tespit ettiği 10.000 akça nakit parayı hazineye teslim etmiştir. Bununla beraber, 2 bargiri koçu, 10 beygir, 5 at ve 1 koça da miri adına el koymuştur. Murat Yıldız, "Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Muhallefatı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 26, (Bahar 2012), İstanbul, s. 75.

²⁷⁴ Telci, "Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci", s. 146.

Paşa'nın gözetiminde başlatılmıştır²⁷⁵. İlk olarak firari olan bu şahsın yakalandığında üzerinde ve yanındaki nakit para, altın ve diğer eşyalar tutanakla kayıt altına alınmıştır²⁷⁶.

Müsâdere uygulamalarının yoğunlaştığı XVIII. yüzyılda özellikle Sultan I. Abdülhamid'in müsâdere olunacak malların ne şekilde zabt olunacağı ve nasıl satılacağına ilişkin çıkarttığı hatt-ı hümayunları belgeler ışığında görmekteyiz²⁷⁷.

Ancak Sultan'ın fermanından önce taşrada bazı mahalli idarecilerin böylesi bir ölüm vakasının hemen akabinde, bir emir ya da görevi yerine getiriyormuş gibi, duruma el koyarak ilgili şahsın ya da onunla ilgili evlerini temhir (mühürlediği) ettiği de görülmüştür²⁷⁸. Bu durum gösteriyor ki taşrada varlıklı kabul edilen bir kişinin ölümü sonrasında, daha defin gerçekleşmeden, kişinin mallarının müsâdere süreci, merkezin emri olmaksızın da başlayabilmektedir.

Merkezi otorite, bir şahsın mal varlığını müsâdere ettirecek ise ve bu mallar taşrada bulunuyorsa ilk olarak o mahallin vali, sancakbeyi, kadı, yeniçeri zabıtları gibi görevlilere hitaben bir ferman göndererek süreç başlatılırdı. Bu süreç çoğunlukla müsâdere edilen tüm mal varlığı ve müsâdereye maruz olan kişinin de aynı zamanda yakalanması, cezasının verilmesi, İstanbul'a gönderilmesi gibi hususları da içerebilmektedir. Bazı durumlarda müsâdere edilen mal varlığı umulan miktarın altında çıkabilirdi. Müsâdere uygulamasında şüpheli bir durum sezildiğinde vârisler sorgu sual edilebilir ve uzak yerlerdeki hısımları da sorgulanabilirdi²⁷⁹.

²⁷⁵ BOA, HAT, 80/ 3326, (17/L/1228-13/Ekim/1813).

²⁷⁶ Nakit ve altın paranın dışında, 1 dürbün, 19 at ve katır, 8 tüfek ve 14 piştov ile çok az miktarda pala, kılıç ve bıçakları mevcuttur. Bunların yanında 1 hilali saat, 1 abdestlik ve 2 enam-ı şerif diğer eşyalar ve de giysi olarak üzerindeki hemen el koyulmuştur. BOA, D. BŞM.MHF. Gömlek No: 13217, s.6-7, 10-11, 14-15.

²⁷⁷ Firuz Paşa'dan alınan Diyarbakır eyaletinin Mustafa Paşa'ya ilhakına mı yoksa mansıbsız olarak Osman Paşa'ya mı verileceğine dair, vüzeratı alınan Feyzi Süleyman Paşa'nın miri tarafından zabt olunarak orduya getirilen muhalefatı İstanbul'da mı satılsın, yoksa Ordu'da satılıp parası mı gönderilsin ve yine bazı eşyasını gizlemiş olduğundan bunun zabtı için Ordu'dan gelen emir ve Ordu defterdarının göndermiş olduğu takrire dair olup, bunların üzerine ayrı ayrı Abdülhamid'in hatt-ı hümayunu vardır. BOA, HAT, 20/ 938, (29/Z/1203-20/Eylül/1789).

Livadyeli İspirdaki'nin ve kardeşinin cezaları ve mallarının müsâdereleri suretlerinin ve mahbus olan Sadr-ı sabık ali Paşa ve adamlarının vaziyetlerini ve Ali Paşa'nın emvalini zabtına dair arzlar olup Birinci Abdülhamid'in hattı vardır. BOA, HAT, 959/ 41182, (29/Z/1203-15/Şubat/1809).

²⁷⁸ Sakız'da ikamete memur iken vefat eden sad-ı sabık Memiş Paşa'nın muhalefatının tahir ve temhir edildiğine dair Sakız naibi ve muhasıllığından gelen evrakın huzura takdim olduğu. BOA, HAT, 518/ 25292, (29/Z/1224-4/Şubat/1810).

²⁷⁹ Sabık Haleb mütesellimi Ahmed ve kardeşi Mustafa'nın hıyanetleri tahakkuk etmesine binaen İstanbul'da tutulan Mustafa'nın irade mucebince idam edileceğine ve Haleb mütesellimi Ali Bey'in işarına nazaran Ahmed orada idam edildiği cihetle mallarının müsâderesi ve akrabalarının ve onlarla

Müsâdere sürecinde mal varlığı tespit edilecek şahsın yakalanma, sürülme gibi bir durumu olmayıp, eceliyle öldüğünde, merkezden görevlendirilen bir mübâşir vasıtasıyla terekenin sayım işlemine başlanırdı²⁸⁰. Devlet, müsâdere sürecinde mirasçılar veya bölge halkı gibi bazı kesimlerden tepkiler de gelebileceği için, bilhassa o bölgenin ya da yakın yerin mutasarrıf, mütesellim, voyvoda gibi güçlü ve nüfuzlu kişilerini, bu zapt etme ve deftere kaydedilme sürecine nezaret etmek üzere vazifelendirmişti²⁸¹.

XVIII. yüzyıldaki müsâderelerin bazıları bütün mal varlığının devlete taksimi şeklinde bir kısmı da “*bedel-i Muhallefat*” adıyla vârislerinden alınan belli bir bedel karşılığında terekenin onlara devredilmesi şeklinde uygulanmıştır. Bu yüzyılda daha çok bedel ödeme şeklinde muhallefatın mirasçılara verilmesi gibi müsâdere uygulamaları yaygınlaşmıştır²⁸². Muhallefat bedeli devlet hazinesi tarafından miras üzerinden alınan bir tür vergiye benzetilebilir. Ancak bu bedel kişiye göre çeşitlilik arz etmiştir ve bazı durumlarda pazarlık söz konusu olmuştur. Bazen vârislere mirasın büyük çoğunluğu verilmesi gerekirken bazen de % 5-10 gibi düşük bir oranda seyretmiştir²⁸³.

muharebede bulunan Şerif Bey’in tebidleri hakkında emirler verildiğine dair. *BOA*, HAT, 1232/58002, (29/Z/1245-21/Haziran/1830).

Kandıye muhafızlığı görevinde bulunurken ölümü üzerine emvali müsâdere olunan Konya Muhafızı eski Sadrazam Silahtar Mehmed Paşa’nın hapsedilen hizmetçilerinden Zahrab Daniel ile Davnik Paşa’nın bıraktığı başka eşya veya malın olup olmadığı hakkında yapılan soruşturmaya dair. *BOA*, HAT, 185/ 8665, (29/Z/1203-20/Eylül/1789).

Eşyası ve emvali kaydedilen eski Sadrazam merhum Hasan Paşa’nın, konağında gömülü olan parasının olup olmadığını anlamak için şüpheli mahallerin yazılması. *BOA*, HAT 204/10660, (29/Z/1205-29/Ağustos/1791).

Selanik’te ikamet üzere iken vefat eden Rumeli eski Valisi merfu-ül-vezare (vezirlik rütbesi elinden alınmış olan), Mustafa Paşa’nın muhallefatı mirice zabtedilmiş olup, daha fazla emval ve nukudu olması ihtimaline karşın ber muceb-i ferman tekrar mübâşir irsal ve Dersaadete gelen kethüdası haps ve istintak edildiğine dair hatt-ı hümayun. *BOA*, HAT, 227/ 12626, (29/Z/1219-31/Mart/1805).

²⁸⁰ Telci, “Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci”, s. 151.

²⁸¹ Malatya Mutasarrıfı Ömer Paşa’nın vefatının akabinde ölüm haberinin Malatya Voyvodası Esseyid El-hâc Ali Bey tarafından hükümete bildirilmesi üzerine gönderilen emr-i fermanda, Malatya kadısı ile birlikte o bölgede görevi sebebiyle bulunan ve Ömer Paşa’nın muhallefatıyla ilgili mübâşir olarak atanan Kaymakam Çukadarlarından Bekir marifetiyle hazinesinin mühürlenmesi istenmiştir. Ayrıca, Ömer Paşa’nın gelirlerine sahip olduğu mukâta’alardan alacakları ile hazinesinde bulunan nakit para, mücevher ve diğer değerli eşyalar ile uhdesinde olan çiftlik, hayvan ve gelir getiren her neyi var ise ortaya çıkarılması, bir tanesinin bile gizli kalmaması için Malatya Kadısı, Keban ve Ergani Madenleri Emini Yusuf Ziya Paşa’ya, Mübâşir Bekir marifetiyle detaylı bir şekilde tetkik edilerek belirlenmesi talep edilmiştir. Faruk Söylemez, “Malatya Mutasarrıfı Rışvanzade Ömer Paşa’nın Muhallefatı”, *OTAM*, 2010, s. 172.

²⁸² Canay Şahin, *The Rise and Fall of an Âyan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 166.

²⁸³ Nilüfer Alkan Günay, “Müsâderenin Sosyal ve Ekonomik Bir Analizi: 18. Yüzyıl sonlarında Bursa’da Yapılan Müsâdereler”, *Belleten*, LXXVI/ 277, (Aralık 2012), s. 800-801.

2.7.1. Mübaşir Tayin Edilmesi ile Mal Varlığının Belirlenmesi

Mübaşirlerin çoğunlukla Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılardan²⁸⁴ (Ser bevâbîn-i Dergâh-ı Ali) seçildiği görülmekle birlikte, Ruznamçe-i Evvel²⁸⁵, Silahşorân-ı Hassa²⁸⁶, Hacegân-ı Divân-ı Hümayun²⁸⁷, Mirâhur-i Evvel²⁸⁸ gibi vazifelere haiz olanlar arasında da seçilmiştir. Müsâderenin uzun bir zaman devam eden bir süreç olması münasebetiyle, mübaşirin başkanlığında Başbâkikulu²⁸⁹, Çavuşlar kâtibi²⁹⁰, Muhasebe-i evvel, Maliye tezkerecisi gibi şahısların bilhassa, mühürlenmiş ev, konak veya saray'ın beklenmesi, bazı kalemlerin İstanbul'a gönderilerek satışının yapılması konularında görev aldıkları görülmektedir²⁹¹.

²⁸⁴ Uhdesinde Bolu voyvodası mukataası bulunan tersane emini kapıcıbaşılardan Hacı Ahmed'in, Bolu voyvodası olup vefat eden Hasan'ın kaffe-i muhallefâtını zabta mübaşir tayin edildiğine dair kadılara hüküm. *BOA*, C.ML, 741/ 30211, (24/Ş/1188-30/Ekim/1774).

Şam Valisi müteveffa Azimzade Mehmed Paşa muhallefâtını zapta memur, Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılardan Tayfur Beyle, Divan-ı Hümayun hocalarından Tefik Efendi'den müşterek mektupların münderacı (içeriği). *BOA*, C.ML, 632/ 25969, (27/S/1198-21/Ocak/1784).

Rumeli Valisi iken, Ordu-yı hümayunda vefat eden Vezir Mustafa Paşa'nın, Solca mütesellimliği mahiye, seferiye ve sairesinden zimmetinde kalan dört bin kuruşun, temin-i istifası için mirice zaptedilen muhallefâtı bedelinden, zapta memur Kapıcıbaşı Mustafa'ya teslim edilmesi. *BOA*, C.ML, 550/ 22642, (24/Za/1205-25/ Temmuz/1791).

²⁸⁵ Vefat eden Reisülküttab Ahmed Vasif Efendi'nin muhallefâtının nazır tayin olunan Ruznamçe-i Evvel Raşid Efendi tarafından yaptırılan tespit sonucunda, oğluna sekiz kese, kızlarına ve hanımına dörder kese verilerek hanelerinin de kendilerine bırakılmasına karar verildiğine dair hatt-ı hümayun. *BOA*, HAT, 1501/ 19, (29/Z/1222-27/Şubat/1808).

Müteveffa Hadimoğlu muhallefâtına memur Ruznamçe-i evvel Salih Efendi'nin, Bayramiç'te müteveffaya aid vultuğu bir miktar parayı gönderdiği hakkında telhis. *BOA*, HAT, 1268/ 49108, (29/Z/1227-3/Ocak/1813).

²⁸⁶ Emval, eşya ve emlakının zaptına memur olduğu Arnavut Mehmed Efendi muhallefâtından, tahsilat ve zimematı havi tanzim ve huzur-ı şeride ve cümle muvacehesinden kıraat olunan iki kıta defterin gönderildiği, Hassa Silahdarı Kapıcıbaşı Seyyid mir mumi imzasıyla. *BOA*, C.ML, 600/ 24763, (26/S/1208-3/Ekim/1793).

²⁸⁷ Sabık Kastamonu Sancağı Mutasarrıfı Ahmed Paşa'nın muhallefâtını zabt ve tahşire memur olan Dergâh-ı Ali kapıcıbaşılardan sabık Cebecibaşı Ahmed Bey'in muhasebesine memur olan Divan-ı Hümayun hacedanından Seyfullah Lami Efendi ve cümle ahali ve eşraf huzurunda Kastamonu Mahkemesi'nde çeşitli araştırma ve soruşturmaları yapılarak tesbit edilen sabık Mutasarrıf Ahmed Paşa'nın Kastamonu kazaları ahali ve zimmetlerindeki zimemat ve bakayasının olduğu defter için bkz. *BOA*, D.BŞM.ZMT.d, Gömlek No: 13971.

²⁸⁸ Amcazade Hüseyin Paşa, ölümünden sonra mallarına el konulan üst düzey bir devlet adamıdır. Paşa'nın ölümü üzerine kendine ait para, eşya, arazi ve emlak gibi bütün taşınır ve taşınmazların tespit, tahrir ve zaptedilme işleriyle alakadar olarak Mirâhur-i Evvel Yusuf Paşa görevlendirilmiştir. Yıldız, s. 75.

²⁸⁹ Merfu'ül-vezare sırrı Selim Paşa zimmetindeki matlubunun zabt ve furuht olunan Muhallefat bedelinden tesviyesini Rikab-ı Hümayun Başbâkikulu Şaban Ağa'nın istida ettiği ve defterdarın tesviyesi hakkındaki takriri ile arz edildiğine dair hatt-ı hümayun. *BOA*, HAT, 213/11663, (29/Z/1205-29/Ağustos/1791).

²⁹⁰ Ahaliye zulmünden dolayı katlonulan Yanya Sancağı Mutasarrıfı Süleyman Paşa'nın, muhallefâtını zapta memur edilen padişah müzahiblerinden mübaşir Canım Mehmed'e, Rumeli Çavuşlar Kethüdası Ahmet Ağa tarafından yardım edilmesi. *BOA*, C.ML, 558/ 22912, (29/N/1177-1/Nisan/1764).

²⁹¹ Telci, "Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci", s. 153.

Müsâdere, kısa vadede sonucuna ulaşılan bir uygulama olmaması münasebetiyle mübaşir tayin edildikten sonra ilgili yerdeki kadı, mütesellim ve başka yerel görevlilerle birlikte şahsın mal ve mülkleri mühürlenerek bunların tahrir işlemi başlatılmıştır. Müteveffanın veyahut varislerinin müsâdereden kaçırmak için mal ve eşya saklayabileceği her yer titizlikle aranarak gerektiğinde varisler ve mevtanın yardımcılarını yerlerinde ya da İstanbul'a götürülerek sorgu suale tabii tutulmuşlardır²⁹².

Müsâdereye konu olan mal varlığının bulunduğu yer, eğer taşrada ise, konu ile görevli mübaşir, oraya vardığında, ölen, kaçan veya tutuklu bulunan kişinin evi çoğunlukla kadı ya da âyan tarafından mühürlenmiş halde olurdu. Bu mühürleme işi bizzati mübâşir marifetiyle yapılabilmektedir. Mübaşir, eşyanın sayımına herkesin önünde, mühürler kırılarak başlamak durumundadır. Mühürlerin herkesin huzurunda açılması herhangi bir suiistimal iddiasının engellenmesine yöneliktir. Eşyaların sayım sürecinde malların kalem kalem kaydedileceği defteri mühürleyip onaylayacak olan kadı ya da onun temsilcisinin de orada bulunması gerekirdi. Bu durumda yine, malların hangi türde olduklarının tespit ve tayininde bölgenin imkânları nispetinde bir bilirkişi (*dellâl, ehl-i hibre*) de bulundurulmalıdır²⁹³. Bu söz konusu bilirkişi, malların cinsini, niteliğini ve değerini doğru tayin edebilen bir kişidir. Özellikle muhalefatın tahrir sürecinde sıradan saat ile değerli taşlarla süslenmiş bir saati ayırt edebilen, eşyaların kıymetini isabetle tespit edebilen kimselerdir. Fakat taşrada, her zaman bu vasıflara ehliyetli kimseler bulmak pek mümkün değildir. Bu sebeple mübaşirlik görevine çoğunlukla Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılıarı içinden biri seçilmiştir. Çünkü bunlar padişahın bulunduğu yerde yani Saray-ı Hümayûn'da yaşadıklarından hem bilgi ve görgü sahibi olmaları hem de hakikate muvaffık olan, nasıl iş gördükleri malum kişilerdir²⁹⁴.

Genellikle müsâdere sürecinde, malların yazılı olduğu defterler iki türde olmuştur. İlk kaydı tutulan defter, malları müsâdere olunan kişinin evi, hanesi veya sarayı gibi yerlerde, bizzat mübaşir tarafından, gözüyle görerek kaydettiği ve mahallin imkânları çerçevesinde bulunan bilirkişi vasıtasıyla da tarif edilen unsurlardan oluşan muhalefat defteridir. Diğer türdeki defter ise malların

²⁹² Nagata, s. 29

²⁹³ Telci, "Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhalefat ve Müsâdere Süreci", s. 153.

²⁹⁴ Abdülkadir Özcan, "Kapıcı", *TDVİA*, XXIV, s. 346.

yazımından sonra satışının yapılıp kaydedildiği veya satış değerlerinin belirlendiği defterler olmuştur²⁹⁵.

Taşradaki müsâdere uygulamalarında mal varlığının belirlenmesi için tayin edilen mübaşirin müsâdere edilecek her türlü mal ve emvali yerinde mühürleyerek tespit etmesi üzerine, bazen hükümet, mübaşirin tespitinden hemen sonra kaydı alınan malları İstanbul'a getirmesi için Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından birini gönderirdi. Kapıcıbaşı, bölgenin beylerbeyi ve Vilayet âyanı ile kadısı huzurunda malları tekrar tahrir ettirip bu şekilde teslim alırdı. Mübaşir eliyle eşya ve emvalinin sayım ve yazımının yaptırılarak mühürlenmesine rağmen, Kapıcıbaşının tekraren tahrir ettirerek bir nevi sağlamasını yaptırması, şahsın devlet ricalinde önemli bir mevkiye sahip olduğunu ve şahsa ait külliyeti ve nitelikli emval hakkında herhangi bir kötüyeye kullanma iddiasına karşı alınmış olan bir tedbir olarak görülmektedir²⁹⁶.

Hükümet, müsâdere işlemini malını müsâdere edeceği kişinin azledilmesinin ya da vefatının hemen ardından başlatırdı. İlgili kişinin yakınlarının veya başkalarının herhangi bir şekilde mal kaçırmasını engellemek için azledilen ya da ölenin bütün emlakını mühürler ve buralara ilgili görevlileri tayin ederdi. Buna müteakip buralardaki mallar igneden ipliğe varıncaya kadar ayrıntılı bir şekilde deftere yazılırdı²⁹⁷. Kaydedilen bu mallardan taşınabilir olanlar, çeşitli nakil vasıtalarına yüklenerek hazineye götürülüp teslim edilirdi. Müsâdere edilip mühürlenmiş gayri-menkuller ise, hükümetten gelecek ikinci bir emr-i fermana kadar vazifelendirilen görevliler eliyle muhafaza edilirdi.

Bazı durumlarda bir ceza niteliği taşıyan müsâdere uygulamalarında zapt edilen mallar, çoğunlukla saray bürokrasisinden güvenilir birisi görevlendirilerek tahrir edilirdi. Müsâdere işlemi için görevlendirilen şahıs, suçlunun mallarını titiz bir şekilde araştırıp soruşturarak devlet adına “*ahz u kabz*” ile bir deftere kaydedirdi. Bu gibi işlemler, suçlunun tedbir alma, kaçma, isyan etme riskine karşı çoğunlukla

²⁹⁵ Telci, “Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci”, s. 153.

²⁹⁶ Yeniçeriler Ağası Köse Mehmed Ağa'nın Serdar-ı Ekrem'den izinsiz seferden geri dönmesi üzerine olup bitenin payitahta bildirilmesi ile Ağa'nın tüm mal varlığına devlet tarafından el koyulmuştur. Konya'da yakalanan Ağa'nın servetinin hepsini belirlemek için Küçük Mirahor Cafer Ağa görevlendirilmiştir. Ardından müsâdereye edilecek olan malları İstanbul'a taşımak için padişah fermanıyla memur olan Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından Mustafa Ağa Konya'ya varmıştır. Mustafa Ağa burada Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa, Vilayet Âyanı ve bu deftere onaylayacak olan Konya Kadısı Mehmet'in huzurlarında malları tekrar tahrir ettirip teslim almıştır. Tarık Özçelik, “Yeniçeri Ağası Köse Mehmet Ağa ve Muhallefatı”, *Historys Studies*, V/ 1, (Ocak 2013), s. 298.

²⁹⁷ Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, s. 156.

büyük bir gizlilik içinde yapılması gereken işler olmuştur. Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritenin sarsıldığı, mahalli yöneticilerin kendilerini en güçlü hissettikleri bir evrede suçluları ürkütmeden cezalandırabilmek çok hassas ve riskli bir işlem olmuştur. Cezaya muhatap olanlar çoğu kez mallarını gizleyebilmiştir. Şöyle ki bölge halkı, suçlunun mallarını görevli memura söylemekten bile çekinir vaziyettedir. Birçoğunun İstanbul'da şahsi adamları, muhbirleri mevcuttur ve kendileriyle ilgili olumlu veya olumsuz tüm gelişmeleri hemen öğrenebilmektedirler²⁹⁸.

29 Şevval 1227/ 5 Kasım 1812 tarihli terekede, Hacı Ahmed Ağa'nın taşınır taşınmaz malları, hayvanları ve zehayiri ile üstünde olan paraları gibi her nesi var ise bir bir belirlenerek ve tasnif edilerek kaydedilmiştir. Hanesindeki eşyalarının yazımında odalar esas olarak alınmış, çiftliklerinde bulunan eşya ve hayvanlar ise, kethüdalarının adı altında verilmiştir. Zimmetinde bulunan paralar, iltizam ve mukâta'a gelirleri de ait oldukları kaza ve köylere göre tasnif edilerek tek tek şahıs isimleri verilmiş, hububat ve hayvan nev'inden olan kayıtların ise bazıları sadece miktar itibariyle verilirken, bazıları hem miktar hem fiyat olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte zimemat, mukâta'at ve iltizama dair kayıtlar kuruş cinsinden muntazam olarak verilmiştir²⁹⁹.

Hükümet, taşradaki bir şahsın mallarını müsâdere ettiğinde, bu malın İstanbul'a getirilip getirilmemesi hükmünü verirken, dikkate ettiği en önemli husus, bir mal veya eşya, eğer hazineye alınmayarak satılacaksa, bu malın değerinin nakliye masrafına değer olup olmayacağı meselesi olmuştur. Bu sebeple nakliye masraflarının çok olması, müsâdereden beklenen maddi kıymeti de azaltacağından,

²⁹⁸ Cizre Başbuğu ve Trablusşam Beylerbeyi Hasan Paşa'yı ürkütmeden cezalandırmak ve mallarını zaptetmek için birbirinden farklı iki ferman düzenlenmiş, müsâdere için kapıcıbaşı ağalarından eski Diyarbakır Voyvodası Şeyh oğlu İbrahim Ağa görevlendirilmiştir. BOA, HAT, 257/ 14778, (29/Z/1208-28/Haziran/1794).

Bosna mevleviyeti payelilerden Giridli Mustafa Emin'in Tipoliçe'ye neyfedildiği arz olunması üzerine kızına mülk ettiği malların ne makbule mallar olduğu ve Girid İhtilali'nde cem eylediği paraları nereye koyduğunu bildirmesi, bildirmese iz'ac olunacağına dair irade sadır olduğu.

“Menfi-i merkumun diğer emr-i âlî mucibince bil-cümle muhalledatı zabt ve tahririne mübâşeret lâzime-i hâlden ise de merkumun minel-kadîm efkâr u endişesi hile ve hud'a olduğundan cümle emlakine sağire kerimesi üzerine neyf-i milk olub muhâfiz-ı müşârun ileyh ve mübâşir-i mûmâ ileyh taraflarından ikdam olunsa senedât ibrazıyla bir alay kıl ü kâl olacağından gayri menfi-i merkumun şöhreti nukûd-ı mütekâsire ile mütevâtir ve kendineden başka bir ferd mahall-i iddihârını bildikleri olmadıkları istiknâh olunub te'hir olunmağın kemâ fi'l-evvel merk3umun muhalledatı zabtına ikdâm-ı şahâne buyrulur”. BOA, HAT, 283/ 16871, (16/M/1229-8/Ocak/1814).

²⁹⁹ Mehmet Güneş, “Karahisâr-ı Sâhib A'yânı Molla-zâde Hacı Ahmed Ağa'ya Ait Bir Tereke Defteri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/ 2, (Aralık 2006), Afyon, s. 69.

yükte hafif paha da ağır eşya dışındakilerin mahallinde satılarak bu satıştan elde edilen gelirin İstanbul'a getirilmesi yolu tercih edilmiştir³⁰⁰.

2.7.2. Mirasçıların İhsanda Bulunması ve Muhallefatın Satışı

Müsâdere sürecinde tutulan defter İstanbul'a gönderilerek incelenip merkezde bulunan protokole kaydedildikten sonra, bu muhallefat konusunda yapılması gereken işlemler mübaşire bildirilirdi. Bazı defterler de belli mallar üzerine kırmızı kalemlerle işaret konularak (sürh ile mim konulmak suretiyle) merkeze gönderilmesi talep edilirdi. Defter yeniden mübaşire gönderilerek, mahallinde satılacak olan mallar ile merkeze gönderilecek olanların da ayrı ayrı defterlere kaydedilmesi istenirdi. Mahallinde satılan malların kayıtlı olduğu defter, satıştan elde edilen meblağ ile beraber İstanbul'a gönderilirdi³⁰¹.

Tahrirat tamamlandıktan sonra muhallefatın açık artırma ile satışına başlanırdı. Bu sırada mübaşir de aile tarafından misafir edilirdi. Mübaşirin, hatta konuyla ilgili yazışmaları taşıyan ulakların konaklama masrafları ve ücretleri de merhumun parasından düşülürdü³⁰².

Müsâdere edilen malların satış emri geldiği zaman bu işlem çoğunlukla müsâderenin uygulandığı mahalde yapılmaktadır. Satış yapılacak olan malları kimlerin satın alabileceği konusu da bir hayli mühimdir. Muhallefat defterinde yer alan küçük kalemler bir yana, arazi, tarla, bağ, konak gibi büyük kalemleri yine zengin kişilerin satın alabileceği açıktır. Başka bir ifade ile söz konusu satılan büyük kalemler o bölgenin eşraf, âyan ve büyük tüccarlarının eline geçmektedir³⁰³.

Müsâdere sürecinde muhallefat defterine kaydedilen bazı mallar da, İstanbul'a havale edilerek orada da müzâyede ile satılabilirdi. Burada furuht olunan mallarda satış bedelleri ile ayrıca deftere kaydedilirdi. Ayrıca, müsâdere edilen mal varlığı üzerinde mevcut iddialara binaen, müsâdere edilen mallar ayrılarak taliplerine

³⁰⁰ Şam Defterdarı Seyyit Fethi Efendi'nin ölümü üzerine malların sayımı ve müsâderesi için Şam Valisi Esat Paşa ve Mübaşir Cerrah-zade Mustafa Bey görevlendirilmiştir. Maktul defterdara ait muhallefatına tespitinden sonra, sahip olduğu eşyanın değeri parasal hesaplanarak deftere kaydedilmiştir. Deftere kaydedilenlerin bir kısmı da Mübaşir Mustafa Bey kontrolünde defteri ile beraber İstanbul'a gönderilmiştir. Harem odalarında tespit edilen eşya, mücevherat, mutfak eşyaları, kürk, elbise değerleriyle satılarak deftere kaydedilmiştir. Sevinç, s. 353.

³⁰¹ Telci, "Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci", s. 162.

³⁰² Mısır Valisi müteveffa Ebubekir Paşa'nın muhallefatının tahrir ve zabtolunması, bu Muhallefat ile müşarünileyhin ailesinin İstanbul'a gönderilmesine muktezi masarının muhallefattan verilmesi. BOA, C.ML, 738/ 30107, (16/M/1176-7/Ağustos/1762).

³⁰³ Kıvrım, s. 159.

birer belge (temessük) karşılığında verilenler için de defter tanzim edilmiştir. Zaman zaman muhalefat içerisinde yer alan borçlar, alacaklar, gayr-ı menkuller ile kira gelirleri, miktarlarının çok ya da az olmasına bağlı olarak, topluca ya da ayrı ayrı defterlere kaydedilmiştir³⁰⁴.

Tereke³⁰⁵ nin yazılma işlemi bittikten sonra sıra borç ve alacak hesaplarının görülmesine gelirdi. İlgililer bir yandan ölenin alacaklarını tahsil etmeye uğraşırken, öte yandan ölenin borçlarını hesap ederlerdi. Eğer devlet alacaklı durumda ise bu borcun ödenmesine öncelik tanınırdı. Merkezden gelen emirde ölenin borcu ile ilgili bir kayıt varsa, aynı miri borç gibi bu da mahalli borçlara üstünlük arz etmiştir³⁰⁶. Eğer ilgili bütün ödemelerin hemen yapılabilmesi için ya ölenin yeterince nakit parasının mevcut olması veya borçlarını karşılayabilecek alacakları varsa bunların hemen tahsil edilebilmiş olması gerekmektedir. Ama ne var ki merkezden “*muhallefatına tahriri*” ile beraber “*füruhtu*” yani satışı için emir gelmemişse, satış hemen yapılmaz ve merkezin cevabı beklenirdi³⁰⁷.

XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti’nde müsâdere usulünün bu yönüyle ilgili tatbikatına baktığımızda, merkezin gerektiğinde belli bir esnekliği olan bir politika içine olduğu görülür. Yani, eceliyle vefat eden ya da bir ceza mahiyetinde katledilerek mal varlığı müsâdereye tabii tutulan şahsın eğer geride bakıma muhtaç çocuk veya kendisinin bakımını sağlamakla görevli olduğu diğer kişiler var ise hükümet, bunların sefil olmaması için ölenin bazı mallarını ya bir ihsan³⁰⁸ şeklinde

³⁰⁴ Telci, “Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci”, s. 162.

³⁰⁵ Tereke, kadılar tarafından kaydı tutulan, vefat etmiş olan kişiye ait mal dökümlerinin olduğu kayıtlardır. Bu kayıtlarda ölen kişilerin para değeri olan menkul gayr-ı menkul bütün malları ile borç aldığı ve verdiği miktarlar yazılmıştır. Gülser Oğuz, “Tereke Kayıtlarının Güvenirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri”, *Turkish Studies*, IX/ 1, (Güz 2014), Ankara, s. 409

³⁰⁶ Cezar, “Bir Âyanın Muhallefatı”, s. 45.

³⁰⁷ “...müteveffay-ı mezburin nukudi diyununa vefa itmekle defter-i mumzada mastûr olan Süleyman karyesinde vâk’i çiftlik müşârun-ileyh Hafız Ali Paşa hazretlerine deyni mukabelesine 2500 guruşa virilüb sâir emval ve eşyanın fûrûhtına irâde-i aliyye-i cihândari buyurulmadığına mebni bu cihetle çiftlik-i mezbûr paşay-ı müşârun-ileyhe virildikten sonra sah-el-bâki 5565 guruş kalup mebâliğ-i mezbûr paşay-ı müşârun-ileyh ve mübaşir-i mûmâ-ileyh ma’rifetleri ve ma’rifet-i şer’le mahall-i muhafazada temhir olunup der adalet-karara takdim olunub ve ne veçhile emr-i irâde-i katia-i hazret-i cihândari buyurulur ise ana göre amel ve harekete kıyam olunacağı...”. Hafız Ali Paşa kendi borcunu tahsil için satışı beklememiş ve alacağının bir kısmına mahsuben Hüseyin Süleyman köyündeki çiftliğe el koymuştur. Cezar, “Bir Âyanın Muhallefatı”, s. 46.

³⁰⁸ Vefat eden Gelibolu Baruthanesi sabık Emîni Mustafa Kâmil Efendi’nin muhalefatının, borçları ödenmek şartıyla ailesine verilmesine, gerek uhdesindeki mukataa ve gerek baruthane hesabının tesvidi suretine dair. BOA, HAT, 198/ 9980, (29/Z/1206-18/Ağustos 1792).

Ölen Eğriboz Muhafızı İbrahim Paşa’nın Eğriboz’da mevcut olub zabt ve temhir edilen emval ve emlakı oğlu Mehmed Paşa tarafından 275 kese akçe teslim edilmek üzere veresesine ihsan edildiği beyanıyla ol babda muamelât-ı muktezienin ifasına (ödenmesi) dair, Eğriboz kadısına hüküm. BOA, C.ML, 536/ 22045, (11/Ra/1185-24/ Temmuz/1771).

bunlara geri vermekte veyahut belli bir bedel karşılığında bazı malları onlara bırakmaktadır³⁰⁹.

XVIII. yüzyılda İmparatorluğun başka yerlerinde yapılan müsâderelerde de muhallefatları miras olarak alabilmek için varislerin ödediği bedeller oldukça değişkenlik göstermektedir. Saruhan âyanı Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa mütesellim olarak reayaya eziyetleri gerekçesiyle 1755 yılında idam edilmiş ve muhallefatının 15-20 milyon kuruş olduğu tahmin edilerek tümünün zaptı emredilmiştir. Ancak ailenin mal varlığının tespiti için sorgulama ve tahrir işleri devam ederken, oğlunun talebiyle varislerin 700.000 kuruş (ortalama servetinin %5'i veya 4'ü kadar) ödemesi karşılığında miras aileye bırakılmıştır³¹⁰. 1785'te vefat eden Canikli Ali Paşa'nın muhallefatı için oğlu Tayyar Bey 500.000 kuruş bedel ödemiştir. Çapanoğlu Mustafa Bey'in muhallefatı için ödenen bedel 1.900.000 kuruştur³¹¹.

Muhallefatın kaydedildiği geniş izahlı defterler ile muhallefata konu olan malların furuhtü ile yazılan defterlerdeki malların satış değerleri görevliler tarafından ayrıntılı bir biçimde tahrir olunurdu. Çünkü muhallefattan sorumlu olan görevliye malların mahallinde satışı emri verilmiş ise bu durumda, eşyaların teslim senetlerinin biri biriyle denk olması, hesap olunduğu zaman mufassal muhallefat defteri ile furuht defterleri ve senetlerinin toplamının eşit olması, müsâdere işleminin önemli noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu konu ile ilgili bazı dönemlerde bir takım problemler meydana çıkmıştır. Örneğin, muhallefatın belirlenmesi için vazifelendirilen bir şahsın, muhallefattan bazı yerlere yaptığı tahsilatlar karşılığında senet almaması veya alamaması nedeniyle, bazı malların kendi zimmetinde kaldığı durumlar yaşanmıştır³¹².

Hicaz'a giderken yolda vefat eden sabık Şam Mütesellimi Derviş Ağa'nın haline ve ailesine kesretine merhameten ashab-ı düyun iskat edilmek şartıyla muhallefatının mirice zaptına sarf-ı nazarla veresesine terk edildiğine dair irade-i seniyye sadır olduğu. *BOA*, C.DH, 224/ 11182, (17/M/1237-14/Ekim/1821).

³⁰⁹ Müteveffa Dalbantzâde'nin mal varlığından hamam, değirmen ve iki adet tarla müzâyede olarak satışa çıkarılmıştır. Fakat herhangi bir alıcı tesadüf etmemiştir. Dolayısıyla söz edilen emlak Dalbantzâde'nin yetimleri olan Mehmed Haşim Bey ve Mehmed Reşid Bey'e annelerinin vesayetiyle seneli 500 kuruş taksitle 3.000 kuruşa satılmıştır. Kıvrım, s. 59.

³¹⁰ Nagata, Tarihte Âyanlar, s. 29-30.

³¹¹ Günay, s. 802.

³¹² Söylemez, s. 172.

2.7.3. Muhallefat Defterinin Kaydedilmesi

Osmanlı Devleti'nde vefat eden kişilerin çeşitli sebeplerle mal varlıklarının kaydedilmesi sonucu ortaya çıkan Tereke Defterleri, Osmanlı muhasebe tekniği çerçevesinde düzenlenmiştir. Tereke, vefat eden kişinin miras bıraktığı değeri ifade eden varlıklar demektir. Kassam, Tereke veya Muhallefat defterleri adı verilen bu defterler, bulunduğu tarihi dönemin birey düzeyinde servet ve servetle direkt ilişkisi bulunan refah düzeyini yansıtmada önemli bir başvuru kaynağı olmuştur³¹³.

Defterlerdeki verilerin en büyük özelliklerinden biri kişisel servet analizlerine imkân tanımış olmasıdır. Vefat eden kişinin hayatta iken sahip olduğu bütün menkul ve gayr-i menkul mallar bu defterlere kaydedilmiştir. Gerek devlet hazinesine intikal edecek terekeleri, gerekse mirasçılar arasında anlaşmazlık çıkan terekeleri ve vefat eden kişinin muhtelif menkul ve gayr-i menkul mallarını, deftere tek tek kaydederek, takdir edilen fiyatları da yazılan malların altlarına kaydedilmiştir³¹⁴.

Tereke defterleri, diğer bir ifade ile vefat eden bir şahsın muhallefatı ile bunların rayiç değerleri belirtilerek mirasçılar arasında taksimi ve vâsiyeti, ihtiyaç varsa bunların belirlenmesi ile diğer resmi işlem ve vergileri ihtiva eden resmi kayıtlardır. Tereke kayıtları iki şekilde zuhur etmiştir. Bunlardan ilki vefat eden kişinin mirasçılarının kimlik bilgileri ve durumlarının belirlendiği ilk kısım, bir de taşınır taşınmaz malların terekenin birim ölçüleriyle birlikte tespit ve fiyat değerlerinin ayrı ayrı yapıldığı ikinci kısım olarak belirtilmektedir³¹⁵.

Müsâdere uygulamasında, muhallefatına el koyulmasına karar verilen kimsenin emvâl ve eşyası ile birlikte kimlerden alacağı olduğu ve kimlere borcunun olduğuna dair vazifelendirilen memurlar aracılığı ile mahallinde tespit edilerek deftere geçirilmiştir. Bundan sonraki süreçte merkeze getirilerek, İstanbul'a getirilmesi istenilen eşya ile mahallinde, yerli rayiçten satılması istenilenler ayrı ayrı olarak işaretlenmiştir. Mahallinde satılan eşya ve satış fiyatları daha sonra ayrıca bir

³¹³ Tahsin Özcan, "Muhallefat", TDVİA, XXX, İstanbul, 2005, s. 406-407; Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, s. 11-12; Cengiz Tomar, "Müsâdere", TDVİA, XXXII, İstanbul, 2006, s. 65-67.

³¹⁴ Cengiz Toraman, "Bir Kamu Politikası Uygulama Aracı Olarak Tereke Muhasebesi ve Osmanlı Uygulaması", *Mali Çözüm Dergisi*, S. 71, s. 119-120.

³¹⁵ Nuri Köstüklü, "Osmanlı-Türk Aile Kurumu Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, I/ 1, s. 18-19.

deftere kaydedilmiş ve yine İstanbul'a gönderilerek hazineye giren ya da İstanbul'a satılanlar da ayrıca defterlere kaydedilmiştir³¹⁶.

Osmanlı Devleti'nde müsâdere usulü tatbik edilirken uygulama sürecinin en önemli kısmını muhallefât defterleri meydana getirmektedir. Çünkü müsâdere edilen malların sayımı ve deftere yazım işlemleri çok titizlik gerektiren ve uzun zaman isteyen bir durumdur. Bu konuda hem defterlerin tanzimi hem de işlemin tatbiki açısından muhallefât defterleri farklılıklar göstermektedir. Müsâderenin nasıl yapılacağı defterlerin nasıl tutulacağı mal ve eşyaların deftere nasıl kaydedileceği ya da hangilerinin kaydedilmeyeceği gibi hususları kesin bir dille açıklayan veya tasvir eden bir nizâmname ya da talimat henüz tespit edilebilmiş değildir.

Muhallefatın müsâderesi kısmındaki en önemli meselelerden biri de mutfak eşyalarının deftere kaydedilmesidir. Ancak Anadolu'da hemen her sıradan evde bile un, şeker, tuz, pirinç, bulgur, irmik gibi dayanıklı tüketim maddeleri çuvalla alınır. Bununla beraber bir Osmanlı paşasının saray ya da konağında da önemli miktarda bu gibi dayanıklı tüketim mallarından bulunması gerekir; fakat birçok müsâdere metninde bunlara tesadüf edilmez ya da umduğumuzdan daha az dikkati çekmiştir³¹⁷.

Muhallefat defterindeki kayıtlar, malları müsâdere etmekle görevlendirilen müsâdere komisyonunun tuttuğu kayıtlardır. İlk defterde malların tür ve miktarları yazılı iken, ikinci defterde ise tür ve miktarlarının yanı sıra değer tespiti yapılarak kıymetleri de yazılmış ve satışa konu olmuş ise satış fiyatları da eklenmiştir.

Muhallefat uygulamasında asıl olan defter, mübaşirin bizzat ve şahitler huzurunda görüp, tarif ettiği mal ve eşyaların kaydedildiği defterlerdir. Bu işlemde sonra, muhtelif vesilelerle yapılan tanımlar ile bu esas kayıtların tutup tutmadığı tatbik edilmiştir. Müsâdere sürecinde ele alınan bir muhallefâtın deftere kaydedilerek, malların ele geçirilmesi sırasında, zapt edilen malların tamamının yer aldığı muhallefât defteri ile mahallinde satılanların *Füruht defteri*, İstanbul'da biri biriyle kontrol edilmektedir. Eğer zapt edilen mallardan, muhtelif sebeplerle başka yerlere teslim edilenler bulunuyorsa, teslim edildikleri yerlerden alınan senetlerinin de İstanbul'a gönderilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla *Füruht defterleri* ve belli

³¹⁶ Söylemez, s. 172.

³¹⁷ Cahit Telci, "Muhassılın Serveti: Aydın Muhassılı Abdülbaki Paşa'nın 25 Temmuz 1697 (6 Muharrem 1109) Tarihli Muhallefatı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI/ 2, (Aralık 2011), s. 553.

yerlere ulaştırılan malların senetlerinin toplamı, mubaşirin bizzat, malları teker teker görerek kaydettiği defter ile ayniyet göstermelidir. Bu senetler olmadığı takdirde müsâdere edilen muhallefatta eksik ortaya çıkmaktadır³¹⁸.

Müsâdere sürecinde son olarak, deftere kaydetme ve sayım işlemi bittiğinde, mal varlığının tümü belirlendikten sonra, söz konusu muhallefat hakkında ne olacağına dair birkaç türde hüküm verilirdi. Bunlar, müsâderenin esası olarak devlet miri adına tüm mallarına el koyabilir, çok tesadüf edilen bir durum olarak mallar belli bir bedel karşılığı vrislere devredilebilir veya müsâdereden umulan değerde bir servete sahip değil ise hiçbir karşılık alınmadan mirasçılara ihsan olunabilirdi. Belli durumlarda da bilhassa hazineye nakit aktarımı olurken geride kalan vrislere eşyalar terk edilebilirdi.

Osmanlı Devleti'nin mali ve idari politikası çerçevesinde ele aldığımız müsâdere sürecinde *Muhallefat kayıtlarının* neminin altını bir kez daha çizmiş bulunuyoruz. Ele aldığımız konu mahiyetinde XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde yanlıktan sadrazamlığa kadar yükselmiş önemli bir şahıs olan Alemdâr Mustafa Paşa'nın müsâdere süreci ve muhallefat defterinin değerlendirilmesi yapılacaktır.

³¹⁸ Telci, "Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci", s. 163.

3. ALEMDÂR MUSTAFA PAŞA’NIN TARİH SAHNESİNDEKİ ROLÜ

III. Selim dönemi, Osmanlı Devleti’nin dönüşüm yılları ile birlikte mali sıkıntıların da baş gösterdiği bir dönem olmuştur. Osmanlı’da modernleşmenin girişi ile başlayan köklü değişmeyi, imparatorluğun karşılaştığı tek değişme olarak tanımlayamayız. Reform hareketlerinin değiştirmeye, belirli bir düzen ve istikamet vermeye çalıştığı imparatorluk yapısı, Osmanlı İmparatorluğu’nun gücünün zirvesinde olduğu dönemlerde var olan klasik yapı değildir.

III. Selim’den itibaren reformcuların ellerindeki malzeme, merkeziyetçiliği büyük oranlarda kaybetmiş, yerel güç odalarına teslim olmuş, hayati olan klasik kurumların işlemez ve gerekli görevlerini yerine getiremez hale geldiği kendi içindeki bütünlüğünü ve tutarlılığını kaybetmiş bir yapıdadır. Böylesi bir yapılanma döneminde tarih sahnesinde yer edinen Alemdâr Mustafa Paşa ve onun faaliyetlerine binaen tasarrufunda bulundurduğu idari görev ve vaziyetler ileride yükselerek sadaret makamına hâsıl olmasına değin devam edecektir.

3.1. III. Selim Dönemi Osmanlı Devleti’nin İdari ve Mali Durumu

Aslında yerel güç odaklarının merkezi yapıyı sarsması ve devletin emin olduğu alanda, savaşlarda yenilmeye başlaması klasik sistemin işlerliğinin azalmasının neticeleri ve göstergeleri olmuştur. Askeri alanda girişilen reform çabaları, modernleşme sürecinin temel iskeletini vermiştir. Osmanlıların modernleşme çabalarına savaşlardaki yenilgilerle başladıkları ve askeri reformları her şeyin üstünde tuttıkları, biraz da tenkid edilerek çok tekrarlanan bir husustur. Ancak bu çabanın askerlikle sınırlandırılması düşünülemez. Ordunun yenilgileri üzerinde düşünmek ve tedbir aramaya girişmek, bütünüyle Osmanlı Devlet sistemini teşhir masasına yatırmak demektir. Savaşlarda yenilen ordu, devletin ana unsuru veya temel dayanaklarından biri değil, bizatihi kendisidir. Osmanlı Devleti, ekonomisinden maliyesine, bürokrasisinden diplomasisine kadar devasa bir savaş makinası gibi organize olmuştur³¹⁹.

³¹⁹ Mümtaz’er Türköne, *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, İstanbul: Yeni Şafak Kitaplığı, 1995, s. 25.

XVIII. yüzyılda, merkezin siyasi gücü, yani saltanat makamı gittikçe zaafa uğramıştır. Bu vak'anın muhtelif nedenlerinden başlıcası, idari merkezin en üst kuvveti olan hükümdarın ve onun devlet idaresini deruhte eden bürokratların ekseriyetle ihata, iktidar, liyakat ve malumatça noksanları ile seciye ve ahlakça düşkünlükleri ve merkezi otoritenin mesnedi olan muntazam askerlerin, yani yeniçerilerin her türlü intizam ve itaatten mahrum, mütemadi kıyam ve iğtişâşlarla meşgul olmuş olmalarıdır³²⁰.

Merkezi devlet otoritesinin eyaletlerde sarsılmasının sebebi, en büyük mülki ve askeri âmir olan ve merkezden tayin edilen vezirlerin gelirlerinin kısılmasında görülmektedir. Evvelce sefer için görevlendirilen bir vezirin 7-8 bin kapı halkıyla sefere vardığı, “*padişah duâsına hâsıl ve itibara kavuşmak*” için büyük gayret sarfettiği; fakat zamanın geçmesiyle bunların elindeki sancakların has ve mukâta'a olarak alındığı, bu sebeple gelirlerin azaldığı bildirilmektedir. Bunun sonucu olarak “*vezirler fakir hale gelmiş; bir voyvoda kadar nüfuz ve kuvvetleri kalmamış*”, vilayetlerinde padişah fermanını dinlemez olmuşlar, sergerdelere, vilayet halkına ve eşkıyaya mağlup görünmüşlerdir³²¹.

Bilhassa XVIII. yüzyılın başlarından itibaren merkezi hükümet ve elitler arasında vergi gelirlerinin paylaşımı üzerinden yeni bir ilişki kurulmuştur. Bununla birlikte Osmanlı Devleti ile söz konusu bu üst tabakanın bir arada nüfuzuna sebebiyet vermiştir. Âyan zümresinin savaşlarda ordu için asker tedarik etmesi, nakdi olarak merkezi hazine gelirlerinin bu gibi ihtiyaçlara sarfedilmesini önlemiştir. Yine bu dönemde hazine gelirleri olarak devlet iç borçlanma, tağşişler³²² ve servetlerin müsâderesi gibi yöntemlerle savaşlar için ek finansman sağlamaya devam etmiştir³²³. Modernleşme ile birlikte halkın tüketim mallarına, altın ve gümüş eşyalara rağbet etmesiyle piyasada para darlığı yaşanmıştır. Etnik ayrılıklar ve savaşların çoğalması,

³²⁰ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, Ankara: TTK Basımevi, 1988, s. 5.

³²¹ Ziya Nur Aksun, *Yozlaşma, Yenileşme, Değişim Kısacasında Dört Muzdarip Padişah (III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud, I. Abdülmecid)*, (Yayına Haz.: Erol Kılınç), İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 2011, s. 47-48.

³²² Tağşiş, sikkenin içindeki metal miktarında devlet lehine azaltma yapılması demektir. Oğuz Tekin, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Para”, *Yeni Türkiye Ekonomi ve Toplum*, 701 Osmanlı Özel Sayısı II, XXXII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s. 175.

³²³ Kıvanç Karaman ve Şevket Pamuk, “Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi”, *Toplumsal Tarih*, S. 191, İstanbul, 2009, s. 27.

savaşlarla ödenen tazminatları Osmanlı maliyesine yük getirmiştir. Askerlerin ganimet elde etmemesi ile savaşa istekleri de azalmıştır³²⁴.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaş için başvurulan mal ve hizmetlerde büyük bir artış gözlenmiştir. Bu durumun esas sebebi, düşmanın imkânlarındaki olumlu değişimlerdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin en önemli rakibi olan Çarlık Rusya'sı, silahlanma ve savaş taktiklerinde ilerlemesinin yanında asker mevcudunu da % 80'e kadar arttırmıştır. Osmanlı Devleti de bir yandan Rusya'nın asker teçhizatına yetişebilmek diğer taraftan çok geniş bir coğrafyayı kapsayan toprakları için gerekli savunma giderlerini sağlamak maksadıyla daha fazla kaynak seferber etmiştir. Fakat ne yazık ki savaşlar çoğunlukla yenilgi ile bittiğinden masrafları daha ağır bir hâl almıştır³²⁵. Bu gelişmelerle bağlantılı olarak fiyatlar hızlı bir yükselişe geçmiştir. Bilhassa savaş masrafları için devletin önceki duruma nazaran daha fazla ihtiyaç duyduğu mal (hububat, et gibi gıda maddeleri, dokuma, deri, metal ve nakliye araçları) ve hizmetlerin (üretimden çekilmiş olan iş gücü) piyasa fiyatı 1760'lardan 1800 yılına kadar % 200 üzerinde bir artış göstermiştir³²⁶. Devlet harcamalarında da ülkenin barış zamanlarında % 30, savaş yıllarında ise % 100 civarında bir artış olmuştur³²⁷.

III. Selim döneminin mali açıdan sıkıntılı olduğu zamanlarda, bu mali bunalımdan kurtulmak amacıyla türlü yollar denemiştir. Böylesine sıkıntılı bir ortamda, müsâdere uygulamalarına da sıklıkla başvurulduğu görülmektedir. Ahmet Refik, “o devirde zenginlerden biri vefat ettiği zaman, mîrînin muzâyakası ileri sürülür, muhalledatı zapt olunurdu” demiş, ardından da Sultan'ın Defterdar

³²⁴ Ömer Açıkgöz, “Osmanlı Para Politikasında Reform Çabaları: 1800-1844 Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VI/ 12, 2010, s. 388.

³²⁵ Yusuf Oğuzoğlu, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ordusunun Durumu”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 20, İstanbul, 2000, s. 296-297.

³²⁶ Osmanlı parasının esasını önceleri gümüş akçe teşkil ederken, akçe iç ve dış mali cereyanların etkisiyle zaman içinde devalüasyona uğrayarak yerini kuruş ve kuruşun 1/40'ı paraya bırakmıştır. Devlet birçok tedbir almasına rağmen XIX. yüzyılda para sürekli değer kaybetmiştir. Böylece XIX. yüzyılın başlarında, Osmanlı tarihinin en hızlı tağşiş ve enflasyon dönemi yaşanmıştır. Nitekim tağşişler uzun vadede fiyat artışının nedeni olmuştur. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 245.

³²⁷ *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, (Yayına Haz.: Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 126-127; Mehmet Genç, “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000, s. 215.

Efendi'nin takriri üzerine yazdığı hatt-ı hümayuna dayanarak müsâdere uygulamalarını Padişah'ın beytümâli koruması olarak yorumlamıştır³²⁸.

3.1.1. Âyanlığın Güç Kazanması

XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti, askeri, idari ve mali alanlarda da sorunlar yaşamaktaydı. Bu dönemde merkezi otoritenin zayıflaması taşra yöneticilerinin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmelerine neden olmuştur. Valilerin fazla para ödeyen şahsa âyanlık buyruhdusu vermeye başlamaları, kazalardaki yerli aileler arasında rekabet ve mücadelenin yaşanmasına yol açmıştır. Valiler kadı ve naibler üzerinde de etkili olmuş, adalet mekanizmasının doğru işleyişini engellemişlerdir. Kadı ve âyanın birlikte anlaşarak hareket ettiği durumlarda vali de onların yanında yer almıştır. Âyanlar bu dönemde güçlenmeye başladıkları ve kadılar üzerinde etkili oldukları için taşra yöneticileri âyanlarla iyi geçinmeyi, kuvvetli olanların yanında yer almayı tercih etmişlerdir.

Valilere birkaç sancağın arpalık olarak verilmesi ile valiler bu sancaklara mütesellim tayin etmiştir. Bu mütesellimler genellikle ileri gelen yerli ailelerden seçildiğinden kısa sürede güçlenmiştir. Mütesellimlerin zaman zaman sancak dışından atandığı da olmuştur. Bu durumda görev genellikle ileri gelen yerli ailelere tahsis edilmiştir. Mütesellimlikte olduğu gibi voyvodalık ve muhasıllıklara da ileri gelen aile mensuplarının tayin edilmesi bu dönemde sıkça görülen bir uygulamadır. Bunlar görevleri sayesinde kuvvetlenmiş, servet sahibi olmuş ve hatta bazıları kapıcıbaşılık gibi görevleri de elde etmiştir³²⁹.

Vilayet ve mutasarrıflıklardaki şehirler âyan ve mütesellimler tarafından idare edilmekteydi. Âyan ve mütesellimler daha ziyade idari ve mali işlerle meşgul olmuşlardır. Adalet tevzii kadılar tarafından yapılmaktaydı. Köylerin idaresi de kâhyalar marifetiyle görülürdü. Bu mülki sistemin iyi işlemesi vilayet ve sancaktaki paşaların şahsi otorite ve merkezîyetlerine bağlı hale gelmiştir. Bazen isyan ederek muayyen bir müddet zarfında buldukları yeri müstakilen idare etmişlerdir. Bu vaziyette, ya kendilerine rütbe verilir ve yahut askeri bir hareketle yani bir nevi dâhili

³²⁸ Ahmet Refik, "Sultan Selim-i Sâlis'de Halk ve Millet Muhabbeti (Hatt-ı Hümayunlarına Nazaran), *Yeni Mecmua*, S. 23, (13 Kanun-i Evvel 1917), s. 449, 450.

³²⁹ Yücel Özkaya, "XVIII. yüzyılın ilk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirîşleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", *Bellekten*, XLII/168, 1978, s. 674; Yücel Özkaya, *XVIII. yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985, s. 196-198.

harp ile idarelerine nihayet verilir. Âyanların sivrilmesine bazen de vali veya mutasarrıfın bizzat Bab-ı Âli'ye isyan etmesi de sebebiyet vermiştir³³⁰.

XVIII. yüzyıl boyunca gelişen ve Osmanlı Devleti'nin idari, iktisadi ve tabii olarak askeri yapısını etkileyen dönüşüm süreci, ordunun asker ihtiyacı, lüzumlu maddeler, mühimmat, hububat ve ulaşım araçlarını temin eden taşra idarecilerinin, kısmi olarak merkezi yönetimin denetimi dışında hareket etmesine olanak sağlamıştır. Taşrada etkin duruma gelen bu sınıf, daha evvelden olduğu gibi merkezden tayin edilmek yerine çoğunlukla yerel nüfusun önde gelen bireyleri arasından seçilerek oluşmaya başlamıştır. Bu seçkinlik, muhtelif yollarla elde edilen bir unvan haline geldiğinden, dönemin koşullarını iyi değerlendirebilenler genellikle âyan unvanıyla taşrada kontrolü ele geçirmişlerdir. Böylelikle taşra idaresinde iş görebilecek, devletin isteklerini karşılayabilecek ve bölge halkını bu taleplere göre organize edebilecek nüfuza sahip şahıslar, merkezi idarenin hükümleri ile kişisel çıkarları arasında bir denge kurmaya çalışmış, şahsi çıkarlarına tamamen ters düşen emirleri uygulamamayı veya ertelemeyi tercih etmişlerdir³³¹.

Taşradaki âyanlar ile merkezi yönetim arasında bir anlamda koordinasyonsuzluk yaşanması, bilhassa savaş dönemlerinde ve iç isyanlarla karşılaşıya kaldığında büyük sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Bu türden problemlere rağmen devlet vergileri toplayan aracılardan payını hesaplayarak onlara ödeme yapmak yoluna gitmiş³³² bu durumda iktisadi bunalımları beraberinde getirmiştir. Çünkü vergi gelirlerinin yaklaşık 2/3'si taşradaki mültezimlere, sarraflara ve başkentte iltizam ihalelerine katılan bürokratlara verilmekteydi³³³.

Göreve gelen âyanların bu görevde kalma süreleri güçleriyle orantılı olmuştur. Bazı âyanlar kısa süre görevde kalırken bazıları 20-30 yıl, bazıları da ölene kadar görevlerinin sürdürmüş, hatta bazıları bu görevi oğullarına devretmiştir. Kendilerinden memnun olunmadığı için görevden alınan âyanlar öldürülebilir, esir edilebilir, sürgüne gönderilebilir veya para cezası ödemekle yükümlü

³³⁰ Enver Ziya Karal, *Selim III. 'ün Hat-tı Hümayunları*, Ankara: TTK Basımevi, 1988, s. 7.

³³¹ Nagehan Üstündağ Özdemir, "Vidin Sicillerine Göre Zıştovi ve Yaş Antlaşmalarının Osmanlı Taşrasında Uygulanışı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXXII/ I, (Haziran 2015), s. 261.

³³² Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları: Seçme Eserleri*, I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, s. 67.

³³³ Macit İnce, *Devlet Borçları ve Türkiye*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2001, s. 71.

tutulabilirlerdi³³⁴. Öldürülen âyanların mallarına genellikle devlet tarafından el konulmuştur. Sürgüne gönderilen ya da hakkında ölüm fermanı çıkarılan âyanların affedildiği de olmuştur³³⁵. Kendilerinden memnun olunan âyanlara ise devlete olan bağlılıklarını devam ettirmek için mutasarrıflık, mirahurluk ve sancakbeyliği gibi ilave görev ve rütbeler verilmiştir³³⁶.

Halkın bir kısmı âyanlardan memnun iken diğer kısmı âyanların azlini talep ettirmiştir. Halk genellikle valilerin ve eşkıyaların baskısından korunmak için 1800 yılından itibaren âyanlığın güçlü kişilere verilmesinden yana bir tutum sergilemiştir³³⁷.

Osmanlı Devleti'ni XVIII. yüzyılın sonlarında uğraştıran en önemli sorunlardan biri dağlı eşkıyası olmuştur. Hükümet eşkıyayı ortadan kaldırmak için âyanların yardımına başvurmak zorunda kalmıştır. Âyanlar genellikle bu talebe olumlu cevap vermekle beraber, zaman zaman kendi çıkarları gereği eşkıya tenkilinde gevşek davranmış, hatta dağlı eşkıyası ile işbirliği yaptığı da olmuştur. Âyanlar, Arnavutlar ile Kırçali ve Deliorman bölgelerinden topladıkları pek çok eşkıyayı maiyetlerinde istihdam etmiş, gerektiğinde bu eşkıyayı hükümete karşı kullanmıştır³³⁸.

Avrupa devletlerinde XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyılın gerisinde kalan ve modern mali döneme bir geçiş olarak adledilen iltizam sistemi, XIX. yüzyıl başlarında ve daha sonrasında Osmanlı Devleti'nin gelir ve gider düzenlemesini dengeleyebilecek en uygun mali sistem olarak kalmıştır. XIX. yüzyılda Osmanlı maliyesinin bu alanda yaptığı tek olumlu değişiklik iltizam yolu ile taşrada servet sahibi olan ve devlet otoritesine başkaldıracak kadar güçlü yöneticilerin mevcudiyetine son vermesi olmuştur.

³³⁴ Nagata, *Muhsinzâde Mehmed Paşa*, s. 5-6; Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s. 141.

³³⁵ Milas Âyanı Ömer'in orduya gitmesi hakkındaki fermana itaatsizliğinden dolayı rütbesinin ve uhdesindeki mukataanın alınarak Rodos'a nefyine hüküm sadır olmuş ise de sonradan affedilmiş olduğundan bir güne tarizatta bulunulmamasına dair hüküm. *BOA*, C.DH, 153/ 7623, (29/L/1205-1/Temmuz/1791).

³³⁶ Rusçuk Âyanı Tirsiniklizade İsmail Ağa'ya benzer amaçla kapıcıbaşı ve mirahur-ı evvel payeleri verilmiştir. Bunda devletin özellikle savaşlarda âyanların askeri kuvvetlerine ihtiyaç duyması etkili olmuştur. Meryem Kaçan Erdoğan, Meral Bayrak Ferlibaş ve Kamil Çolak, *Rusçuk Âyanı Tirsiniklizade İsmail Ağa ve Dönemi (1796-1806)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2009, s. 31.

³³⁷ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, s. 291.

³³⁸ Meral Bayrak Ferlibaş ve diğerleri, s. 32.

3.1.2. Savaşlar ve Mali Kriz

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşları sonucunda Osmanlı Devleti o tarihe kadar imzaladığı en ağır antlaşma olan küçük Kaynarca antlaşmasını kabul etmiştir. Bu antlaşma ile Kırım Osmanlı topraklarından çıkmış ve 1783 yılında da Rus işgaline maruz kalmıştır³³⁹. Kırım'ı Ruslardan geri almak ve Rusya'nın da Osmanlı aleyhindeki politikalarını engellemek için 1787'de Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Ancak sefer için ilkbaharın gelmesi beklenmiş ve sefer hazırlığı yapılmıştır³⁴⁰. 1788'de de Rusya'nın müttefiki sıfatıyla Avusturya'da savaşa dâhil olmuştur³⁴¹. Böylece Osmanlı Devleti iki cepheli bir savaşı yürütmek durumunda kalmıştır. Savaşın iki cepheli devam etmesi bu dönemde askeri giderleri olağanüstü arttıran ve mali sıkıntıları şiddetlendiren en önemli etken olmuştur.

Osmanlı Rus-Avusturya savaşlarının devam ettiği sırada I. Abdülhamit'in vefatıyla yerine geçen III. Selim, memleketin iç ve dış meselelerine vakıf olarak tahta çıkmıştır. III. Selim, 1789'da tahta çıktığı zaman Osmanlı devleti mali bakımdan önemli bir sıkıntı içindeydi. Rusya ve Avusturya'ya karşı başlatılan savaş için para gerekliydi. Bu durum esnasında ordunun paraya ve zahireye ihtiyacı sebebiyle Serdâr-ı ekrem tarafından, III. Selim'e gelen arızanın üzerine;

“Mukaddemâ zuhur-ı seferden âşinâ değilim; kaldı ki sefer demek, şiddet demek safa demek değil medâr-ı küllîsi akçe ve zahire olduğu cümleye malûm; lâkin bunlarda killet var deyu durup oturmak olmaz düşman ne derse müsaade eylemek din ve devlete yakışmaz, eğer benden cevap isterseniz ben, rahat ve cem-i mal hülyasını kurmadım, sizden rey ve benden infaz lâzım, cümleliz bir araya gelip hazine nereden hâsıl olur, nereye sarf olunur mülâhaza edip dininiz gibi doğrusunu söyleyiniz, bu hususların cümlesi sizden matlub-ı şâhânemdir.”

İfadesi ile hazinenin doldurulması için gerekli hazırlıkların yapılması hususuna açıklama getirmiştir.

Osmanlı Devleti, savaş giderlerinin artması ile oluşan mali açığı kapatmak için çoğunlukla vergi artırımını yoluna başvurmuştur. Osmanlı'daki mali vergi sistemi

³³⁹ Cengiz Fedakâr, “1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi Nehri ve Hocabey Muharebeleri, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (Yaz 2015), S. 46, s. 120.

³⁴⁰ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IX, Sabah Yayınları, s. 74-75; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. 504.

³⁴¹ Erhan Afyoncu, “III. Selim Dönemi İç ve Dış Olayları”, *III. Selim İki Asrın Dönemecinde*, ed.: C. Yılmaz, İstanbul: Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, 2010, s. 73-81; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 253.

mal ve hizmeti kim ne kadar üretiyorsa o oranda vergi almaya dayanıyordu. Vergilerdeki artış, fiyatlardaki yükseliş ile birlikte, üreticinin mal ve hizmet kalitesinin azalmasına ve elde edilen ürünün kalitesinin düşmesine sebep olmuştur³⁴². Dolayısıyla bu gelişmeler, bütçe açıklarının kronikleşmesine ve fiyat artışlarının devam etmesine sebep olan gelişmeler olmuştur.

Bu ekonomik kriz döneminde Osmanlı Devleti, savaşları finanse etmek için âyanlardan ordunun ihtiyaçları ve mühimmat talepleri ile vadesi dolan ve hazineye aktarılmamış vergilerin toplanması, müsâdere, tağşiş ve iç borçlanma yöntemlerine başvurmuştur³⁴³.

Hazine müzayakasına çare olmak üzere devlet ilk defa dış yardıma başvurmuştur. Flemenk hükümetinden 15 bin kese borç istenmiş; fakat alınamamıştır. İspanya'nın da böyle bir teklifi reddetmesi üzerine III. Selim, saraydaki altın ve gümüş eşyanın Darphâne'ye sevki ve para tahlilini emretmiştir³⁴⁴. İstanbul'da ve eyaletlerde de altın ve gümüş eşyalar hazineye teslim edilmiştir. İstanbul'da altın ve gümüş kap kacak kullanımının yasaklanması ve savaş masrafları için Darphâne-i Amire'ye alınması da devletin mali durumunu açıkça ortaya koymaktadır³⁴⁵.

Bu dönemde bulunduğu bölgede, devlet görevine haiz olmasıyla elde ettiği serveti ile ün yapmış olan bir şahsın muhallefatinin herhangi bir suça mazhar olması yalnızca askeri sınıfa mensup olmaktan veyahut da miriye borçlu olması gerekçeleri ile müsâderesi gerçekleştirilmektedir. 1780 senesinin sonlarında Bursa'nın en zengini olarak ünlenen ve muazzam mal varlığının gücü *murâbahacılığa* (faizciliğe) dayanan Çınkıllı Oğlu Damadı el-Hac Hasan Ağa'dan devletin borç istemesi ve yapılan tahsilat hakkında son derece ayrıntılı arşiv kaynakları bulunmaktadır. Bu kaynaklara göre Mayıs 1788 senesinde Ağa, mahkemeye çağırılmış ve orada devletin

³⁴² Genç, "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaşı", s. 218-219.

³⁴³ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, s. 135-139.

³⁴⁴ Zuhuri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, XI, İstanbul: Yeni Matbaa, 1966, s. 106.

³⁴⁵ Altın ve gümüş evani kullanılmasının men edilmesine dair: "Hatem ve hilyei seyf ve kuşak paftası hallii nisadan maada envani zerü sîm istimali şer'an haram idüğü zâhir iken refte refte zerü simden evai evani masnu olarak tavrından çıkub kat nü kud için iktiza zerü sîme halel terettüb eylediği böyle seferler vukuunda ise nü kudun teksiri derecei vücubda oldığı bahir olmakdan naşi bu hususun ciheti şer'isi Şeyhülislam Efendi hazretlerinden sual olundukta; altun ya gümüşden masnu olan eşyanın istimali haram ve zekâtu vacib ve habsi bilâ faide ve cihad için lüzumu olmağla Debhane-i Âmire'ye eshabı beyi itmeleri için emr-i âli sâdır olmuştur 1204'te". Ahmet Refik, *Onüçüncü Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1786-1882)*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988, s. 5-6.

borç talebini ileten ferman kendisine sunulmuştur. Kaydedildiği üzere ilk olarak devletin iki cephede savaşması sebebiyle savaş masraflarının tedariki için nakde ihtiyacı olduğu belirtilmekte ve yardım edebilecek durumda olan Hasan Ağa'dan ne kadar olursa o miktar kadar borç istenmektedir³⁴⁶. Daha sonra verdiği borcun Bursa cizye vergisinden ve yine o bölgedeki diğer gelir kalemlerinde (sefer döneminde taksitler halinde ya da sefer sonrasında tek kalemde) kendisine geri ödenebileceği belirtilmiştir³⁴⁷.

1787-1792 savaşları sırasında devlet, özellikle yerli hanedan ailelerden faydalanma yoluna gitmiştir. Aralık 1789 sonlarında Ankara kadılarında Sarı Kadioğlu Mimarzade Şakir, Şorba kazasında Tiryaki, Murtazâbâd'dan Katipoğlu “*malen ve bedenen gaza ve cihada*” memur olmuşlardır. Ocak 1790 ortalarında yine Mimarzade Şakir, Tiryaki, Kâtipoğlu ve diğerlerinden yardım talep edilmiştir. Ayrıca, bu konuda Çapanzadelere, Kara Osmanzadelere, Zennecizadelere ve diğerlerine bir hayli ferman gönderilerek asker tedarikinin karşılanması düşünülmüştür. Zahire nakli için de memleketin ileri gelen âyan ailelerine belli görevler dâhilinde başvurulmuş dolayısıyla bu dönemde âyan ailelerinin önemi daha da artış göstermiştir³⁴⁸.

Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşların coğrafi, siyasi, mali ve askeri bakımdan esas bölgesinin Balkanlar olması, Osmanlı merkezi açısından taşra idaresini ve idarecilerinin niteliklerini oldukça değerli kılmaktadır. Devlet, taşra idaresinin kimlerle ve ne şekilde yürütüldüğü savaş ve mali durum gibi hayati konuların çözüm şeklini belirlerken diğer yandan bölgede yaşayan halk bakımından benzer bir şekilde günlük yaşamın akışını, geçim sağlama yollarını ve netice de ne şekilde hayatta kalınacağını belirleyen büyük bir öneme sahiptir³⁴⁹.

III. Selim ordunun başarısızlığından büyük bir üzüntü duymaktaydı. Kaymakam Paşa'ya yazdığı bir hatt-ı hümayûnda, askerinin içinde bir alay yağmacının olduğunu, seferde askerinin düşmandan kaçtığını, seferlerde ocaklara, asker, zahire,

³⁴⁶ Nilüfer Alkan Günay, “Osmanlı Yönetiminin Bursalı Zenginlerden Borç Alma Girişimi (1787-1792)”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/ 23, (Şubat 2012), Bursa, s. 273.

³⁴⁷ Osmanlı Devleti, temessük ile kayıt altına alınan bir şekilde borç istediği söylenebilir; ancak uygulamadaki muameleler daha çok bir müsâdereye benzemektedir. Fermanı getiren mübaşir, Hasan Ağa'nın parasını zapt ve alacaklarını da tahsil ile görevlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Günay, “Osmanlı Yönetiminin Bursalı Zenginlerden Borç Alma Girişimi (1787-1792)”, s. 273-274.

³⁴⁸ Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, s. 52.

³⁴⁹ Nagehan Üstündağ Özdemir, s. 261.

çeşitli levazım ve diğer malzemenin gerektiğini, gerekirse kendisinin de sefere gidebileceğini belirtmiştir³⁵⁰. III. Selim, yeniçeri ocağının yanında yeni bir ordu kurmak niyetindeydi ve 1792’de meşveret meclisinde talimli piyade askerinin kurulması için karar alınmıştır. Bu yeni orduya “*Nizâm-ı Cedîd*” ordusu adı verilmiştir. Nizâm-ı Cedîd ordusu için bir de kanunname hazırlanmıştır³⁵¹.

XVIII. yüzyılın son yıllarında Osmanlı Devleti’nin mülki idaresi ve sosyal hayatı büyük karışıklık içerisindeydi. III. Selim, devletin içinde bulunduğu sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla öncelikle askeri alanda olmak üzere idari, sosyal, ekonomik ve diplomatik sahalarda bir dizi yenilik hareketine girişmiştir. III. Selim’in Osmanlı toplumunda yapmak istediği yeniliklerin tümüne de “*Nizâm-ı Cedîd*” denilmiştir³⁵².

III. Selim, orduda ve donanmada yapılan yeniliklerin getirdiği gelirleri sağlamak için *Îrâd-ı Cedîd* (yeni gelir) *Hazinesi* adı altında özel bir hazine kurmuştur³⁵³. Askeri alandaki en mühim adım olan *Îrâd-ı Cedîd*, yeni gelir denilen ve bir hazinesi olan, bilhassa devlete zarar veren malikâne sistemini tasfiye etmeye yönelik olmuştur. Aynı zamanda *Îrâd-ı Cedîd* ile diğer hazinelerin ödemelerine destek olunmuş ve Nizâm-ı Cedîd ordusunun masrafları gibi önemli giderler bu kalemden karşılanmıştır³⁵⁴.

3.1.3. Hazinenin Durumu

Osmanlı Devleti’nde, kuruluştan itibaren maliye hazinesi anlamına gelen ve “*Beyt’ülmal*”, “*Hazine-i Hümayûn*” gibi isimlerle anılan hazine yanında sonraları harp ve diğer olağanüstü giderleri karşılamak için bir ihtiyat hazinesi olarak düşünülen “*İç Hazine*” ya da “*Enderun Hazinesi*” de vardır. Bilindiği üzere, saray giderleri ve kapıkulu askerlerinin maaşı darlık anında bu hazineden tahsil edilmiş ve sonra da yerine konulmuştur³⁵⁵. 1793 yılına gelinceye kadar merkezde Hazine-i Âmire (Dış Hazine) devletin tek hazinesi iken 1793 yılında *Îrâd-ı Cedîd* Hazinesi’nin

³⁵⁰ *Tarih-i Cevdet*, IV, s. 365.

³⁵¹ *Tarih-i Cevdet*, VI, s. 58-59; Karal, *Selim III’ün Hat-ı Hümayûnları*, s. 50-51.

³⁵² Uğur Ünal, “İdari ve Sosyal Alanlarda Nizâm-ı Cedîd Çabaları”, *Ankara Üniversitesi OTAM*, S. 14, 2003, s. 275.

³⁵³ Nihad S. Sayâr, *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, İstanbul: Nihad Sayâr Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, 1977, s. 162.

³⁵⁴ Carter. V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik, 1789- 2007*, İstanbul, 2011, s. 33.

³⁵⁵ Serkan Açar, “Geçmişten Bugüne Mali İdare”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 59, 2005, s. 374.

kurulması ile birlikte Osmanlı Devleti'nde mali yapıda tek hazine ve tek defterdar düzeni sona ermiştir.³⁵⁶

III. Selim döneminde, savaş masraflarının ve askerlerin maaşları da İrâd-ı Cedîd Hazinesinden karşılandığı için hazineye giren devlet gelirleri bile bu yükü kaldıramaz duruma gelmiştir. Dolayısıyla 1795 yılında Zahire ve 1805 yılında da Tersane hazineleri kurulmuştur³⁵⁷.

III. Selim, başa geçtiği sırada gönderdiği bir buyruldu da para basımevinde anapara akçesi 2.000 kese “Enderun” ve “Harem-i Hümayûn” hazinesinde 150 kese kadar ve devlet hazinesinde ise para olmadığını belirtmiştir³⁵⁸.

1793'te III. Selim, mukâta'aların düzeni için yeni tedbirler almak gereğini hissetmiştir. Miri ve Haremeyn mukâta'alarının boş olanlarının faizlerinin on keseden fazla geliri olanlarının satılmayıp, devletçe zapt ve iltizam usulüyle yönetilmesi, mukâta'lara mu'accele takdir ve zecriye³⁵⁹ lerin de bu şekilde verilmesiyle hazineye bir miktar gelir sağlayacağı düşünülmüştür. Faizi on keseden düşük olan mukâta'aların boşalması sonucunda bunların mu'accele ile verilmesi kararlaştırılmıştır. Ocak 1793'te on keseden fazla geliri olan mukâta'alar devlet tarafından zapt olunmuştur. Geliri on keseden az olanların sekiz senelikten az olmamak şartıyla isteklilerine açık artırmayla satılması karara bağlanıp, ferman-ı âli çıkarılarak zecriye malı da tamamen İrâd-ı Cedîde gelir olarak ayrılmıştır³⁶⁰.

Öte yandan İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ni güçlendirmeyi amaçlayan III. Selim de muhalefat gelirlerinin bu hazineye girmesine büyük önem vermiştir³⁶¹. Şöyle ki, Rusya ve Avusturya ile iki yıldan beri devam etmekte olan savaş Osmanlı maliyesini

³⁵⁶ Erdoğan Öner, *Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, Ankara, 2001, s. 162.

³⁵⁷ Cezar, *Mali Tarih*, s. 209-210.

³⁵⁸ Nurullah Kara, “ Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6, (Ekim 2014) ,s. 33

³⁵⁹ Zecriye, alkollü içkilerden alınan bir vergi türüdür. İçkinin yasak olduğu dönemlerde kaldırılmış olan bu vergi İrad-ı Cedîd Hazinesine gelir sağlaması için tekrar vergi kapsamına dâhil edilmiştir. Cezar, *Mali Tarih*, s. 183.

³⁶⁰ Cevdet Paşa, IV, s. 49.

³⁶¹ Muhallefatların miriye zabtını emreden fermanlardaki ortak gerekçe ise *servet sahibi olarak tanınmaktadır*. Neye göre ve kime göre servet sahibi olması müsâdere mekanizmasının işleyişinde bir o kadar kilit bir belirleyici olmuştur. XVIII. yüzyıl Bursa'sında kime zengin diyoruz sorusunu Suraiya Faroqhi de sormuştur. Faroqhi, 1790 yılında ölen Bursalı Debbağ Hacı İbrahim'in kendi evi kadar sekiz ev daha alınamayacak 10.000 kuruşluk mirasıyla zengin olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir. Suriya Faroqhi, “18. Yüzyıl Bursa'sında Zengin olmak: Debbağ Hacı İbrahim Serveti”, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev.: Gül Çağalı Güven ve Özgür TÜresay, İstanbul: Yapı kredi Yayınları, 2004, s. 200-201.

alt üst etmiştir. III. Selim bu krizi aşabilmek amacıyla bir takım çareler aradıysa da başarılı olamamıştır. Sonunda bizzat işe girişerek para tedârik etmek istemiş ve aklına gelen ilk tedbir de müsâdere olmuştur. Ancak bu uygulama itirazlara yol açınca, itirazlara cevap olmak üzere neşrettiği bir hatt-ı hümâyûnda şu ifadeler yer almaktadır;

“Benim vezirim, mâl-i eytama taarruz eylemek benim hilâf-ı meşrebimdir. Müdâhale olduğuna bir türlü rızam yoktur. Ve maâzallahü-teâlâ ticaret ve san’at ve harâsetle tahsil-i mâl eylemiş adamlardan her kim vefat ederse mâ-dem ki vârisi vardır, bir akçesi cânib-i mirîye alınmasın, lâkin menâfi’-i devletimi kendüye me’kel eyleyüb emvâl-i mîrîyeden servet kesbeyemiş ricâl ve kibardan vefat eyleyenlerin mâlî ne benim ve ne müteveffanın ve ne vârislerininindir; ancak beytü’l-mâli müslimîn ve emvâl-i mîriyenindir; tamamca alınır hıfz-ı din devlet için sarfeyleyim...”³⁶²

XIX. yüzyıl başlarında hazinenin gelir kaynaklarından birini bütçelerden anıldığı biçimiyle “*Miri ve Haremeyn mukâta’alarının faizlerinden İrâd-ı Cedîd Hazinesi’ne teslim olunan akçeler*” oluşturur. Faiz’i, yani yıllık kârı İrâd-ı Cedîd Hazinesi’ne ait olacak olan söz konusu bu mukâta’alar “*malikâne mukâta’a*” idiler. “*Malikâne mukâta’a*” kayd-ı hayat koşulu ile peşin bir bedel (muaccele) karşılığında taliplere satılmış ve yıllık “*mal ve kalemiyye*” si dışındaki tüm hâsılatı satın alana bırakılmış mukâta’a (vergi kaynağı) demektir. Bu mukâta’alar (ya da hisseleri) ancak sahiplerinin ölümleri halinde devlete rücû eder (buna mukâta’a veya hisselerin mahlûl olması denirdi) ve bunlar istenirse yeniden yeni bir bedelle satışa sunulurdu.

Buna rağmen özellikle II. Mahmud (1808-1839) zamanında müsâdere yönteminde öyle bir döneme girilecektir ki zengin ve varlıklı herhangi bir kimsenin öldüğünün ihbar edilmesi, terekenin devlet tarafından müsâdere edilmesi için yeterli olacaktır. İhbar etme ve bunun karşılığında elde edilen ihbariye ücreti müsâdere olayında mekanizmanın işleminde kolaylık sağlamaktaydı³⁶³.

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda en çok müsâdereye uğrayanlar tüccarlar, Murahabacılar (faizciler), memurlar ve âyandan kimseler olmuştur³⁶⁴.

³⁶² Karal, *Selim III’ün Hat-tı Hümâyûnları*, s. 33.

³⁶³ Tuncay Ögün, s. 379.

³⁶⁴ Göçek, s. 130.

Müsâdere uygulamalarının en büyük muhatapları âyanlar olmuştur. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren güç kazanmaya başlayan XVIII. ve XIX. yüzyıllarda devletin politikası içinde bir türlü vazgeçemediği âyanlar öldüklerinde mallarına *canib-i miri* için el koyulmuştur. Merkezi otoriteyi yeniden tesis etmek azminde olan II. Mahmud, bu amacına ulaşabilmek için müsâdere yöntemini etkili bir şekilde kullanmıştır. Rusçuk Âyanı Alemdâr Mustafa Paşa'nın bir yeniçeri isyanı sonucunda öldürülmesini (16 Kasım 1808) fırsat bilerek, âyanların nüfusunu kırmak amacıyla, çoğunu idam ettirip mallarını müsâdere ettirmiştir³⁶⁵.

3.2. Rusçuk Âyanlığından Sadarete Alemdâr Mustafa Paşa

1765 tarihinde doğan Alemdâr Mustafa Paşa'nın³⁶⁶ hayatı hakkında pek fazla bilgi olmamakla birlikte Alemdâr'ın Hacı Hasan Ağa adlı bir Rusçuk yeniçerisinin oğlu olduğu ve Rusçuklu ya da Hotinli olduğuna dair rivayetler vardır³⁶⁷. Alemdâr Mustafa'nın çocukluğu Hotin'de geçmiştir. Hayatı boyunca herhangi bir eğitim almayan Alemdâr Mustafa'nın okuma yazması da yoktur. Kaynaklarda gayet mert ve cesur, asker yetiştirmeye kadir, cömert, yoldaş uğruna can vermekten çekinmeyen bir insan olarak tasvir edilmiştir³⁶⁸.

Bütün kaynakların hem fikir olduğu konu ise Alemdâr'ın yeniçeri Kırkıncı Bölüğü'nün yoldaşlarından olduğudur. Alemdâr Mustafa Paşa, "*Alemdâr*" ismini ise katılmış olduğu bir Rus seferinde bölüğün bayraktarlığını yapmasından dolayı

³⁶⁵ Mert, "Âyan", s. 195-198.

³⁶⁶ Uzunçarşılı, Alemdâr Mustafa Paşa'nın 1747 yılında doğduğunu söylemektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdâr Mustafa Paşa*, Ankara, 1942, s. 40; Fakat Kalost Arapyan ve Hayrettin Ziya Taluy, Alemdâr Mustafa Paşa'nın öldüğünde kırk dört yaşında olduğunu söylemiştir. O halde Alemdâr 1765'de doğmuştur. Kalost Arapyan, *Alemdâr Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Kahramanlıkları*, Ankara, 1943, s. 3; Hayrettin Ziya Taluy, *Yurt İçin Alemdâr Mustafa Paşa*, Ankara, 1945, s. 56; Ç. Çağatay Uluçay, Alemdâr'ın 1750 yılında doğduğunu söylemektedir. Ç. Çağatay Uluçay, *Alemdâr Mustafa Paşa*, İstanbul 1979, s. 3.

³⁶⁷ Uzunçarşılı, Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuklu ya da Hotinli olduğunu söylerken, Uzunçarşılı, s. 40; Cevdet Paşa, Rusçuklu olduğunu iddia etmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, V, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984, s. 2268) söylemiştir; Arapyan ise Alemdâr'ın Hotinli olduğunu söylemiştir Arapyan, s. 3; Lamartine ise Alemdâr'ın Bulgaristan ve Arnavutluk'u ayıran yaylalarda bir çobanın oğlu olarak dünyaya geldiğini söylemiştir. Alphonse de Lamartine, *Düşerken, Türkiye Tarihi*, VII, 1001 Temel Eser, s. 1813; Ali Seydi de Alemdâr'ın Arnavut asıllı olduğunu söylemiştir. Ali Seydi, *Alemdâr Mustafa Paşa*, İstanbul, 1329, s. 46.

³⁶⁸ Cevdet Paşa, V, s. 2268; Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi (Târih-i Devlet-i Osmâniyye)*, (Yayına Haz.: Musa Duman), İstanbul: Bilimevi Basın Yayın, 2005, s. 375; Kemal Beydilli, "Mustafa Paşa (Alemdâr)", *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 308.

almıştır³⁶⁹. Alemdâr Mustafa, babası gibi ziraat ve hayvan alım-satım ile servet edinmiş, hizmetkâr ve âyanların kendisine karışamayacağı kadar da iktidar sahibi olmuştur³⁷⁰.

3.2.1. Alemdâr Mustafa'nın Rusçuk Âyanı Oluşu

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı merkezi sisteminin bozulmasıyla vilâyetlerde ve kazalarda güçlerini daha da arttıran âyanlar, valilerin emrinde olmalarına rağmen onların emirlerini dinlemiyor hatta bazı yerlerde eyaletin merkezine bile valileri sokmuyorlardı.

1797-1798 yılı başlarından itibaren Alemdâr'ın bulunduğu Rusçuk ve civarı da Tirsiniklizâde İsmail Ağa'nın kontrolündeydi. Tirsiniklizade İsmail Ağa, bölgede güç ve nüfuzunu artırarak Rusçuk âyanlığı yanında Tırnova ve Zıştovi voyvodası da olmuştur. 1801 yılı sonlarında Gabrova ve Selvi taraflarındaki kazalar ile Hezargrâd ve Deliorman bölgesindeki bazı kazaların İsmail Ağa'nın nüfuzu altında olduğu bilinmektedir³⁷¹. Alemdâr da Tirsiniklizâde'nin hizmetinde bulunmaktaydı. Arapyan, Tirsiniklizâde'nin Alemdâr'a çok güvendiğini ve bu güven neticesinde de onu kendine hâzinedar daha sonra da ordusuna bayraktar yaptığını ifade etmektedir³⁷².

1802 yılının Nisan ayında elçi olarak Paris'e gönderildiğinde Rusçuk'a uğramış olan Galip Efendi, Alemdâr'ı Tirsiniklizade'nin en iyi adamlarından biri olarak tanımlamış, inatçı bir kişiliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Mustafa Alemdâr, *Hassa Silahşörü* olduktan sonra, Hezargrâd Âyanı Hacı Ömerzade'nin oğullarının miras taksiminde karışarak emval ve eşyalarını yağma etmiştir³⁷³. Alemdâr yine Hassa

³⁶⁹ Ahmet Cevdet Paşa, tarih vermeyerek Alemdâr'ın Sultan Mustafa devrinde meydana gelen Rus seferinde Bayraktarlık yaparak "*Alemdâr*" diye şöhret olduğunu söylemiştir. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, V, s. 2268; Uzunçarşılı, Taluy ve Uluçay, Alemdâr'ın katıldığı Rus seferinin 1768 yılında olduğunu ve Alemdâr'ın bu seferde bölüğünün bayraktarlığını yaparak "*Alemdâr*" olarak nam aldığını ifade etmiştir. Ancak Alemdâr Mustafa Paşa'nın 1768'de 3-4 yaşında olduğu tahmin edilirse bu pek de muhtemel görünmemektedir. Uzunçarşılı, s. 40; Taluy, s. 10; Uluçay, s. 3.

³⁷⁰ Cevdet Paşa, V, s. 2268; Kemal Beydilli, "Alemdâr Mustafa Paşa", *TDVİA*, II, İstanbul, 1989, s. 364; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Mustafa Paşa", *İA*, VIII, İstanbul: MEB, 1993, s. 720.

³⁷¹ Erdoğan, Ferlibaş ve diğeri, *Rusçuk Ayanı*, s. 54.

³⁷² Arapyan, s. 3.

³⁷³ "...*Silh-şör Mustafâ Alemdâr nâm kimesne, Cum'a Kazâsı A'yânlığı nizâ'ı behânesiyle Hezârgrâd Kazâsı'na vürüd ve müteveffâ-yı merkûmun oğulları Abdullâh ve Hasen ve Süleymân "zide kadru-hüm"ün konaklarına nüzül ve kendülere su'-i kasd niyyetinde olduğu mûmâ ileyhimin ma'lûmları oldukda, mûmâ ileyhim leylen Şumnî tarafına firâr eylediklerinde, merkûm Mustafâ Alemdâr, mûmâ ileyhimin hânelerini tahrîb ve evlâd ü ayâllerini tard ü ib'âd ve mevcûd olan esb ü bâr-gîr ve emvâl ü eşyâlarını nehb ü gâret ve çiftliklerinde olan hubûbât ü zehâyiri ve iltizâmlarında olan karyeleri, tarafından subaşılar nasbıyla zabt ve hâsîlâtın pey-der-pey tahsîl etmekte olduğu ve mûmâ ileyhim üftân ü hîzân, Şumnî ve Yenibâzâr taraflarında mütehayyir ü perîşân ve vücûhla merhamet ü şefkate*

Silahşörü iken Tırnova'ya saldırmış olan Pazvantoğlu'nun adamlarını mağlup ederek Selvi Kazasına kaçmak zorunda bırakmıştır. Pazvantoğlu isyanında gösterdiği başarıdan dolayı Tirsiniklizâde İsmail Ağa'nın girişimleriyle “kapıcıbaşılık rütbesi”³⁷⁴ ile birlikte “*Hezargrâd Âyanlığı*” tasarrufunda bulundurmıştır³⁷⁵.

Tirsiniklizâde İsmail Ağa'nın kontrol edilemeyen yükselişi düşmanlarının artmasına hatta devlet ricalinden bazı kişiler kendisinin ortadan kaldırılması gerektiğini bile düşünmüştür. Tirsiniklizâde İsmail Ağa şahsen bu gelişmelerden haberdar olduğu için devlete bağlı olduğuna dair haberler göndermiş; ancak sadakatının hükümet tarafından kabul gördüğü yönündeki cevabını alamadan Tirsinik Köyü'ndeki çiftliğinde öldürülmüştür³⁷⁶. İsmail Ağa'nın cenazesi Rusçuk'a götürülerek Hezargrâd Âyanı Alemdâr Mustafa Ağa'ya haber gönderilmiştir³⁷⁷.

Rusçuk'un ileri gelenleri mahkemeye başvurup İsmail Ağa döneminde huzurlu olduklarından bahsederek Alemdâr Mustafa Ağa'nın kazalarına âyan olmasını istediklerini arz etmişlerdir. Bunun üzerine Rusçuk kadısı Hasan Reşid Efendi halkın bu yöndeki isteklerini bir ilam ile merkeze bildirmiştir³⁷⁸. Halkın bu arzını dikkate alan hükümet, aynı zamanda Hezargrâd âyanı olan Alemdâr Mustafa

şâyân olduklarından bahisle, merkûmun hilâf-i Şer'-i Şerîf, fuzûlî ahz ü kabz eylediği emvâl ü eşyâlarının istirdâdı bâbında Emr-i Şerîf'im sudûrunu tahrîr ü istid'â olunmağla..., BOA, C.DH., 52/ 2591, (29/Ca/1216-7/Ekim/1801).

³⁷⁴ Eflak Voyvodası Konstantin'in, Rusçuk Âyanı İsmail Ağa'nın arzusu üzerine Totrakan'daki eşkıyaya karşı başarılı hizmetler eden Mustafa Ağa'ya kapıcıbaşılık rütbesinin verilmesine dair tahrirat. BOA, HAT, 56/ 2582, (03/R/1218-19/Ekim/1803).

³⁷⁵ Seydi, *Alemdar Mustafa Paşa*, s. 46; Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 41-42.

³⁷⁶ Arapyan, Tirsinikli'nin düşmanlarının biri tarafından düzenlendiği eğlence gecelerinden birinde öldürüldüğünü ve Alemdâr'ın sadrazam olduktan sonra Tirsinikli'yi öldüreni Manisa'da buldurarak öldürttüğünü söylemiştir. Arapyan, *Rusçuk Âyanı Mustafa Paşa*, s. 8; Efdalüddin Bey, Tirsinikli oğlunu çok çapkın biri olduğundan bahsedikten sonra mahiyetinde bulunan Süleyman Ağa'nın dillere destan bir karısı olduğunu ve Tirsinikli'nin ona göz koyarak ele geçirdiğini, bunu duyan Süleyman Ağa'nın çiftliğe gelerek Tirsinikli'yi vurduğunu söylemiştir. Efdalüddin Bey, *Tarih-i Osman-i Encümeni Mecmuası*, “Alemdâr Mustafa Paşa” maddesi, S. 7-12, s. 600; Kadı Abdurrahman Paşa'nın 22 Ağustos 1806 tarihinde İstanbul'a gönderdiği bir tahriratta, İsmail Ağa'nın kendi kölesi tarafından öldürüldüğünü ifade etmiştir. Alemdâr Mustafa Ağa, sadrazam olduktan sonra Tirsiniklizâde İsmail Ağa'nın katilini Manisa'da bulup Karaosmanoğlu aracılığıyla getirterek 26 Eylül 1808 tarihinde Rusçuk'ta öldürtmüştür. Cevdet Paşa, V, s. 2264; Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 28-29; Cabi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, (Yayına Haz.: Mehmet Ali Beyhan) I, Ankara: TTK yayınları, 2003, s. 235.

³⁷⁷ “*Tirsinikli İsmail Ağa tenezzüh için Tirsinik çiftliğine gidip, oltarafta meluf olduğu üzere icra-yı hava ve hevesle meguliyeti esnasında konağının kapısı önünde otururken 29 Temmuz gecesi Rumeli valisinden zahire nakli için araba tedariki hakkında bir tahrirat getirmesini müteakip meşezarin içinden tüfenk atılarak İsmail Ağa'nın vuruldu m sadası işitildiği ve ahalinin daveti üzerine Hezargrâd Âyanı Mustafa Bayraktar'ın Rusçuk'a davet olunduğu*” Bayraktar Mustafa Ağa'nın Rusçuk'a davet edilmesi hakkındaki hatt-ı hümayûn. BOA, HAT, 253/ 14401A, (29/Z/1221-9/Mart/1807).

³⁷⁸ Vefat eden Rusçuk Âyanı Tirsiniklizade İsmail Ağa'nın yerine Hezargrâd Âyanı Mustafa Ağa'nın tayini hakkında Rusçuk Kadısı Hasan Reşid Efendi'nin ilamı. BOA, HAT, 41/ 2056A, (27/Ca/1221-11/Eylül/1806).

Ağa'nın "Ruşçuk Âyanlığını" kabul etmiştir³⁷⁹. Bu gelişmede, Alemdâr Mustafa Ağa'nın âyanlığı kabul edilmediği takdirde, Tirsiniklizâde İsmail ölmeden kısa süre önce Nizâm-ı Cedîd meselesiyle ilgili olarak Edirne tarafına gönderdiği Köse Ahmed Efendi ve kuvvetlerinin, bulunduğu bölgede büyük tahribata yol açabileceği endişesi etkili olmuştur. Alemdâr'ın âyanlığının kabul edilmesi durumunda Köse Ahmed Efendi'nin Edirne taraflarında geri çekilebileceği de hesaba katılmıştır.

Alemdâr Mustafa Ağa'nın, Tirsiniklizâde kadar güçlü olmasını istemeyen hükümet, Rusçuk ve Hezargrâd âyanlığı dışında herhangi bir şeye karışmasını istememiştir³⁸⁰. Hâlbuki Tirsiniklioğlu, Silistre ve etraf köyleri müstesna olmak üzere Silistre eyaletine tamamen sahip olduğundan bu eyalet dâhilinde adeta müstakil gibi hareket etmiştir. Buna binaen hükümet Alemdâr'ın aynı kuvveti ele almasını mahzurlu gördüğünden onu yalnız Silistre eyaletindeki muhtelif kaza âyanlarından biri olarak tanımak istemiştir. Fakat İsmail Ağa'nın vefatı üzerine onun kurduğu düzen bozulmayarak Hezargrâd âyanı olan Alemdâr Mustafa, hemen bütün Silistre eyaleti âyanları ile ittifak yaparak "Âyanlar Âyanı" olmuştur³⁸¹. Böylece Silistre ve Aydos kazası Alemdâr'ın kontrolüne girmiş, Selvi ve İbrail kuşatma altına alınmıştır. Alemdâr Mustafa Ağa'nın nüfuzu altına giren kazaların sayısı 45'e ulaşmıştır³⁸².

³⁷⁹ Tirsiniklioğlu'nun helakinden sonra Mustafa Alemdâr'ın onun yerine geçmek isteyerek, Rusçuk âyanı olduğuna dair hatt-ı Hümâyûn. BOA, HAT, 55/ 2526, (29/Z/1221-9/Mart 1807); Yine Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk âyanı olmasına hitaben bir Hatt-ı Hümâyûn: "Devlet-i Aliyyeleri'ne te'yîdât-ı İlâhiyye âsârından olarak te'sîr-i inkisâr-ı Mülûkâneleri'yle Tersenglioğlu'nun vücûd-ı hıyânet-nümûdu izâle olunmuş olduğuna binâ'en hâlik-i mezbûrun zîr-i zabtına geçmiş olan Deliorman ve sâ'ir ol havâlî kazâlarının taht-ı râbitaya idhâliyle nizâm ü âsâyiş-i bilâd esbâbı istihsâli lâzimededen ve hâlik-i mezbûrun ol tarafda olan sarrâfdan Der-Se'âdet'deki şerikine yazdığı mektûbda, Rûşçuk A'yânlığı'nın kendüye ihâlesi istihâmını hâvî Hezargrâd A'yânı Mustafa Alemdâr tarafından arz u mahzar vürûd edeceği..."

"...Tersenglioğlu'nun vücûdu kalkmış olduğundan, müstevlî olduğu kazâlar ahâlisinin celb ü te'lîfiyle nizâm-ı aslisine ircâ' kılınarak âsâyiş-i bilâd ve vâkı'â, zikr olunan takrîrde münderic olan ârâ vü tedâbir, vakt-i hâle ve icâb-ı maslahata muvâfık olmak hasebiyle bu tedbir, cümle indinde müsellemler olup sâ'ir kazâlara karışmamak üzere merkûm Mustafâ Alemdâr'ın Rûşçuk'a a'yân nasbı maslahata cesbân olup zîrâ istimâ' olduğuna nazaran, merkûm sâ'irlerinden ehven olduğundan, kat'-ı nazar ibtidâ-yı emrde unüf ü şiddet mu'âmelesi gösterilmeyip celb ü te'lîf kılınarak nizâm u âsâyiş esbâbının istikmâli, muktezâ-yı maslahat-ı vaktiden olduğuna binâ'en ve merkûm Mustafâ Alemdâr dahî Rûşçuk A'yânlığı'nın kendüye ihâlesini arz u mahzar irsâliyle istihâm etmiş idüğüne ibtinâ'en, yalnız Rûşçuk A'yânlığı'nın merkûma ihâlesi münâsibdir." BOA, HAT, 63/ 2771, (29/Z/1221-9/Mart/1807).

³⁸⁰ Vezaretle Silistre eyaleti uhdesine tevcih olduğundan Silistre âyanı Yılıkzâde Süleyman Ağa ile iyi geçinmesine ve her âyanın kendi memleketinden başka bir yere karışmamasına ve Bayraktar Mustafa'nın Rusçuk ve Hezargrâd âyanı olmasına dair İbrail Nazırı Ahmed Ağa'ya Sadareten gönderilen hatt-ı hümâyûn. BOA, HAT, 43 /2189, (29/Z/1221-9/Mart/1807); BOA, HAT, 63/ 2771, (29/Z/1221-9/Mart/1807).

³⁸¹ Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 50.

³⁸² BOA, HAT, 56/ 2580.

3.2.2. Rusçuk Şehri ve Alemdâr Mustafa'nın Faaliyetleri

Tuna'nın önemli geçit noktalarından biri üzerinde olması dolayısıyla askeri ve ticari sevkiyat açısından da mühim bir merkez olan Rusçuk, Bulgaristan'da Tuna Nehri'nin güney sahilinde ve Lom (Kara Lom) Nehri'nin Tuna'ya birleştiği yerdedir³⁸³.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a sahip olmasına kadar ki süre zarfında Bulgarların Ortaçağ Tuna kalesi hüviyetinde olan Rusçuk, İkinci Bulgar Devleti'nin (XII-XIV. yy.) kuzey sınırındaki savunma hattını oluşturan kaleler silsilesinden oluşmaktadır. Osmanlıların bölgeyi fethetmesinden hemen hemen bir asır sonra, Türk kalesi olarak tekrar ortaya çıkmıştır³⁸⁴. Balkanlarda Osmanlı fetihleri başladığında Bulgar toprakları da yavaş yavaş Osmanlı hâkimiyetine girmiş, 1388 senesinde Tuna kenarındaki diğer kaleler gibi Rusçuk da fethedilmiştir³⁸⁵.

XVI. yüzyılda Rusçuk, hızla gelişerek nakliye, ticaret ve askeri açılardan, bölgenin son derece hareketli bir merkezi haline dönüşmüştür. Bunun en önemli nedeni, Rusçuk'un Osmanlı ordusunun stratejik planlarına dâhil olmasıdır. Bu dönemde Rusçuk kaza merkezi olmuş, Tuna limanları arasında önemli bir yer işgal ederek Yergöğü ile birlikte Polonya, Transilvanya ve Vlaşko'dan imparatorluğun başkentine giden yolu muhafaza etmiştir. Rusçuk, Varna ile İstanbul arasındaki trafığe at ve arabacılar temin eden önemli bir kara istasyonu olması ile birlikte Kladova-İsakça arasındaki nehir yolu boyunca kayık, gemi ve eğitilmiş personel sağlayan hareketli bir liman ve tersaneye de sahip olmuştur³⁸⁶. Coğrafi konumu mali hayatın gelişimine de uygun şartlar sağladığından Rusçuk şehri Osmanlı pazarına aktif bir şekilde katılmıştır³⁸⁷.

Rusçuk pazarında; un, bakliyat, taze ve kuru meyve, bal, süt ürünleri, büyük ve küçükbaş hayvan, çeşitli kumaş ve giyim eşyaları ile deri ürünleri ve esir

³⁸³ P. L. İnciciyan ve H. D. Andreasyon, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3 (Ayrı Basım), İstanbul, 1974, s. 130.

³⁸⁴ Mehmet Topal, "Rusçuk Şehrinin Yeri ve Adı Üzerine Düşünceler", *History Studies*, II/ 2, 2010, s. 244.

³⁸⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, İstanbul: Türkiye Yayınları, 1971, s. 76; Mehmed Neşri, *Cihannüma*, s. 117; Franz Babinger, "Rusçuk", *İA*, IX, İstanbul: MEB Yayınevi, 1988, s. 784.

³⁸⁶ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara: TTK Yayınevi, 1992, s. 23.

³⁸⁷ Topal, s. 245.

satılmaktadır³⁸⁸. Rusçuk'a ticaret için Dobrovnikli ve Latin tacirler gelmiş ve Latinler Rusçuk pazarında çuha ve giyim eşyası gibi ürünlerin ticaretini yapmıştır³⁸⁹.

Rusçuk İskelesi de Rusçuk'un ekonomik hayatında önemli bir yer tutmuştur. İskele üzerinden ticareti yapılan ve gümrüğe tabi olan ürünler arasında özellikle tuz, sığır, koyun, at, kaz, tavuk, balık, et, yağ, bal, tulum peyniri, ham bakır, keten, şarap dikkat çekmektedir. Bu ürünler Rusçuk'a genellikle Macaristan, Eflak, Vidin, Semendir'e, Kili gibi yerlerden getirilmiştir³⁹⁰.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Rusçuk'ta on iki mahalle, dokuz büyük cami, altı han, haffafhane, bedesten, saat kulesi, tersane, birçok hamam ve kale altında bir gümrük bulunduğu görülmüştür. Hezargrâd tarafından doğarak gelen Ak Lom nehri, Çilingir Köyü'nde Kara Lom nehri ile birleşerek Rusçuk'tan Tuna'ya dökülmektedir. Lom nehri üzerinde Rusçuk'un sosyo-ekonomik hayatına önemli katkılar sağlayan değirmenler, nehir kıyısı boyunca da bağlar ve bahçeler mevcuttur. Ayrıca nehir kenarlarında liman yakınında dükkânlar, atölyeler, gümrük binaları ve gıda ambarları bulunurken, Tuna Nehri kıyısında bir debbağhane³⁹¹ ve Rusçuk mahallerinin hemen hemen her birinde kahvehane olduğu kaydedilmiştir³⁹².

XIX. yüzyılın başlarında hala devam eden Osmanlı-Rus savaşlarında Rusçuk stratejik bir önem kazanmıştır. Rusçuk'un savaşın sınır bölgesinde kurulu olması, askeri fonksiyonunun önemi ve askeri şartlara uygun konumu vasıtasıyla yeni bir savunma sisteminin içinde yer almasına sebep olmuştur³⁹³. Rusçuk kalesi Şumnu, Varna ve Silistre kaleleriyle birlikte Osmanlı Devleti'nin kuzeyindeki toprakları korumak amacıyla oluşturduğu savunma sisteminin içinde bulunmuştur³⁹⁴.

Alemdâr'ın Rusçuk âyanı olmasıyla, Alemdâr'a karşı mülâyimâne (yumuşak huylu) hareket edilmesi her ne kadar aşikâr olsa da Silistre havalisinde devletin nüfuzunu iade eylemiş, o zamana kadar Silistre'ye girmeyen valilerin eyalet

³⁸⁸ *Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi*, Niğbolu Mufassal Defteri, 42, vr. 18a.

³⁸⁹ Erdoğan, Ferlibaş ve diğeri, s. 9.

³⁹⁰ *TKGMA*, Niğbolu Mufassal Defteri, 58, vr. 6b-7b.

³⁹¹ Debbağhane: Derileri serpileyip meşin, sahtiyan (cılalanmış deri), kösele vesaire yapan yerin adıdır.

³⁹² Erdoğan, Ferlibaş ve diğeri, s. 12-13.

³⁹³ Teodora Bakardjieva, "Kargaşa ve Yaratıcılık Arasında: XVIII. Yüzyılın Sonu ve XIX. Yüzyılın Başında Bir Taşra Kasabasının Hikâyesi", *Osmanlı*, V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 637; Machiel Kiel, "Rusçuk", *TDVİA*, XXXV, İstanbul, 2008, s. 248.

³⁹⁴ Meryem Kaçan Erdoğan, "Rusçuk Kalesi", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyum Bildirileri*, (Eskişehir 11-13 Mayıs 2005), İstanbul, 2005, s. 426.

merkezinde bulunmaları temin olmuştur. Alemdâr'ın Rusçuk Âyanlığı'na müteakip Kapıcıbaşılık rütbesine ilaveten kendisine *Mirahur-ı evvel* payesi de verilmiştir³⁹⁵.

Aynı dönemde Kara Yorgi önderliğinde ayaklanan Sırlara karşı isyanı bastırmak için harekete geçen Pazvantoğlu'nun bu hareket sırasında ölmesiyle Pazvantoğlu'ndan boşalan Tuna ve Silistre eyaleti için valiye gerek duyulmuştur. Bu olayı görüşmek için meclis toplanmış ve Alemdâr'ın bu göreve getirilmesi istenmiştir. III. Selim'in de kat'i iradesi üzerine Alemdâr Mustafa, Silistre Valisi ve Tuna Seraskeri³⁹⁶ olarak vezir olmuştur³⁹⁷.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk âyanlığı ve sonrasında vezirliği (1806-1812) Osmanlı-Rus savaşına tesadüf etmiştir. Alemdâr, vezir olunca da ilk işi şehrin surlarını kuvvetlendirmek olmuştur³⁹⁸. Daha sonra herhangi bir Rus saldırısına karşı Tuna kenarında bulunan Yergöğü'ne birçok asker ve mühimmat göndermiştir³⁹⁹.

³⁹⁵ *Asım Tarihi*, I, s. 194.

³⁹⁶ Tuna Sahilleri Başbuğluğu'nun Alemdâr Mustafa Paşa'ya ihâlesi ve kürk gönderilmesi hakkında hatt-ı hümayûn gönderilmiştir: “*Sen ki, Mîr-âhûr-i Evvel'im pâyesiyle bu def'a Tuna sevâhili başbûğu ta'yîn olunan Mustafâ Ağasın; Tuna sevâhiline Asâkir Başbûğluğu sana ihâle olunup bir sevb-i kürk dahî irsâl olunmuşdur. Senden her vechile dîn ü devlete hizmet, me'mûl-i Hümayûn'um olmağla, göreyim seni, İşbu Emr-i Şerîf'im mücebince amel ü hareket ve a'dâ-yı dîn-i mübinin kahr u tedmîrleriyle tahsîl-i nîk-nâma bezl-i makderet eylesin!*” BOA, HAT, 261/15081, (29/Z/1221-9/Mart/1807).

Alemdâr Mustafa Paşa'ya Tuna Seraskerliği tevcihinin verilmesi babında hatt-ı hümayûn. BOA, HAT, 1498/21, (11/R/1222-14/Eylül/1807).

³⁹⁷ Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılardan ve mirahur-ı evvel payesiyle Rusçuk Âyanından Mustafa Paşa'ya Vezirlik, Tuna Seraskerliği ve Silistre eyaleti tevcih olduğuna dair hatt-ı hümayûn: “*İşbu Bin iki yüz yigirmi bir Senesi Zi'l-Ka'de-i Şerîfesi'nin Yigirmi beşinci Günü'nde şeref-yâfte-i sudûr olan Hatt-ı Hümayûn-ı şevket-makrûnum mücebince, avâtıf-ı aliyye-i Mülûkâne ve avârik-ı behiyye-i Hüsvânemden “Rütbe-i Dâveri-i Vezâret”le kadr u şânın terfi' u i'lâ ve Tuna Ser-Askerliği ile Silistre Eyâleti dahî te'yîden sana tevcih ü inâyet edip i'lâm için ta'yîn olunmuşdur. Buyurdum ki, Hatt-ı Hümayûn-ı izzet-makrûnumla sâdır olan Fermân-ı Celîlü'l-kadrim mücebince Rütbe-i Dâveri-i Vezâret ve Tuna Ser-Askerliği ile zikr olunan Silistre Eyâleti'ne te'yîden zabt u rabt-ı memleket ve himâyet ü sıyânet-i kul u ra'îyyet bâbında ve derf' u ref'-i te'addiyât ü mezâlimde ve emr-i muhâfazası ve ümûr-i Ser-Askeriyye'de ve sâ'ir fermânım olan hudemât-i aliyyemin edâ vü gayret ü temkînine bezl-i iktidâr ü sa'y-i bî-şümâr eyleyüp min ba'd fukarâ-yı ra'îyyet ve iskân-i vilâyet ü memlekette bir vechile zulm ü te'addî vü tecâvüzden be-gâyet ihtirâz ü ictinâb üzre olasın!*” BOA, C.AS, 28/1298, (25/Za/1221-3/Şubat/1807).

³⁹⁸ Varna Kalesi'nin tamire muhtaç iç kalesinin masrafı hakkında Silistre Valisi ve Ordu Seraskeri Mustafa Paşa'ya yazılı hüküm. BOA, C. AS, 1103/48740, (07/Z/1222-5/Şubat/1808).

³⁹⁹ Rusçuk ve Yergöğü kalelerinde bulunmak üzere mühimmat gönderildiği ve Vidin muhafızı Merhum Osman Paşa muhalefatından paranın tahsil edilmesine dair Silistre Valisi ve Tuna Seraskeri Vezir Mustafa Paşa'ya hüküm verilmiştir. BOA, C.AS, 1122/49736, (18/M/1222-28/Mart 1807).

Silistre Valisi ve Tuna Seraskeri Mustafa Paşa'nın ordudaki bazı masrafların hesabının görüldüğü ve para gönderilmesinin gerektiğine dair buyruldu da, Darphâne'de nakit olmadığı gerekçesi ile beş bölüğün yazılan aylıklarının 4 yük 21.056 kuruş olduğu ve Hazine-i Amire'de zimmetli olan 88.000 kuruş ile yakın kazaların cizye mallarından 1221 ve 1222 senelerinin teslimatının tahsili için lazımgelen akçelerden “*rûsum-i zecriyye*” malı olan 180.000 kuruşun havalesine ve Eski Zağra Mukâta'ası'nın paralarının talep edilmesiyle muaccesini 7 seneliğine verilmesi ile 1223 senesinden itibaren alınacak 100.000 kuruşun tamamlanması ve hissesinin akçe bedelinin tanzim edilmesi ile

Ordusuna da birçok yeni asker takviye ettirmiştir⁴⁰⁰. Rusçuk'un her yerine çeşmeler yaptırmış, çayları, dereleri ıslah ettirerek kurak yerleri sulatmıştır⁴⁰¹. Böylece savaştan ve kuraklıktan kaçan halkın geri dönmesiyle de Rusçuk'un nüfusu artmıştır.

Alemdâr, vezir olduktan sonra Ruslar, Rusçuk'a saldırmıştır. Fakat Alemdâr Mustafa Paşa onları bozarak geri çekilmeye mecbur bırakmıştır. Buradan bir netice elde edemeyen Ruslar Yergöğü'ne saldırmışlardır. Alemdâr Yergöğü'ne gelerek bir kez daha Rusları geri çekilmeye mecbur bırakmıştır. Bunun üzerine Ruslar bu başarısızlıklarını silmek için Bükreş'e gidip Sırplarla birleşerek büyük bir karışıklık çıkarmak istediysede Alemdâr'ın müdahalesiyle geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Alemdâr Mustafa Paşa Ruslar'a karşı Bükreş'te yapmış olduğu çatışmada ele geçirdiği birkaç tane top ile 45 civarındaki savaş esirini İstanbul'a göndermiştir⁴⁰². Esirler ile topların İstanbul'a gelişi halk arasında büyük sevinç uyandırmıştır.

Alemdâr'ın bu başarıları sürerken, İstanbul hükümeti tarafından Ruslar'a karşı kesin bir başarı elde etmek isteyen Ordu-yı hümâyûn hazırlanmaya başlamıştır⁴⁰³. Hazırlanan ordu, İstanbul'dan hareket ederek Edirne'ye gelmiştir. Alemdâr'ın ordunun hareketinden hiçbir şüphe duymaması için onun yanında bulunan Ebu Bekir Ağa ile Behiç Efendi, Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa tarafından orduya davet edilmiştir. Ebu Bekir Ağa'ya Mirahur-u evvel ve Behiç Efendi'ye de Baş muhasebecilik payesi verilmiştir⁴⁰⁴. Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa, Alemdâr'a da Liva-i şerif seraskerliği payesi vermiştir⁴⁰⁵.

3.2.3. Kabakçı Mustafa İsyanının Başlaması ve IV. Mustafa Dönemi

III. Selim'in tahta çıktıktan sonra ordunun Avrupa usulleri dâhilinde yenilenmesinin yanında devletin diğer kurumlarının da yeniden yapılandırılması için

Darphâne ve Hazine-i Amire'ye "*irâd*" (gelir) ve "*mesârif*" (masraf) olarak kaydedilmesi ifade edilmiştir. *BOA*, C.AS, 401/16571, (29/Z/1222-27/Şubat/1808).

⁴⁰⁰ Yergöğü kalesine topçudan başka azap, cebeci, demirci ve sair efrad gönderildiğine dair Silistre Valisi ve Tuna Seraskeri Mustafa Paşa'ya hüküm. *BOA*, C.AS, 800/33937, (11/L/1222-12/Kasım/1807).

⁴⁰¹ Arapyan, s. 4-5.

⁴⁰² Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809)*, (Yayına Haz.: Ziya Yılmaz), I, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015, s. 600.

⁴⁰³ Silistre Valisi ve Tuna Seraskeri Mustafa Paşa tarafından tahrirat ile ordu-yı hümâyûna gelen kimseye 750 kuruş harcırah verilmesine dair buyruldu ve telhis. *BOA*, C. DH, 25/ 2591, (01/S/1222-4/Mayıs/1807).

⁴⁰⁴ Ahmed Âsım Efendi, I, s. 603; Efdalüddin Bey, s. 685; Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 60-61.

⁴⁰⁵ Ahmed Âsım Efendi, I, s. 604; Efdalüddin Bey, s. 686; Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 61; Akçura, s. 143.

başlattığı Nizâm-ı Cedîd hareketi, 1805'ten itibaren gelişen tepki ve eylemlerle sarsılmıştır. Nizâm-ı Cedîd programının yürütülmesi için, kuvvetli bir ıslahatçı ekibin varlığı, aydın sınıfın ıslahat düşüncesini açık gönüllülükle kabul etmesi ve imparatorlukta barış devrinin kurulması gerekiyordu. Hâlbuki III. Selim döneminde bu şartların hiçbir vakit ve hiçbir suretle gerçekleşmediği görülmektedir⁴⁰⁶. Yapılan uygulamalardan memnun olmayan yeniçeri ve ulema kesimi, ortak bir tavır içinde yenilikler karşısında menfaatleri zedelenen muhalefet cephesini genişletme imkânı bulmuştur.

Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'de uygulanması teşebbüsü, âyan ve mütegalibenin genel direnişi ve silahlı çatışmaları neticesinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır (II. Edirne Vakası, 1806)⁴⁰⁷. Bu uygulamadan vazgeçilmesi Nizâm-ı Cedîd faaliyetlerini zaafa uğratmıştır⁴⁰⁸. Bu olaylar devam ederken Rus savaşı sebebiyle ordunun İstanbul'dan hareketinden sonra, Karadeniz Boğazındaki kalelerin muhtemel bir Rus tehdidine karşı takviyesinin kaçınılmaz olduğundan bu husustaki bir takım tedbirler alınmasına teşebbüs edilmiştir.

Bahsi geçen kalelerde bulunan yamakların Nizâm-ı Cedîd sistemi içine sokulmak istenmesi, bunların Köse Musa Paşa tarafından el altından tahrik edilmesine fırsat tanımıştır. Yamaklara da Nizâm-ı Cedîd elbisesi giydirilmesinin düşünülmekte olduğu ve bu iş için Boğaz Nazırı Mahmud Raif Efendi ile Macar tabyası kumandanı Halil Haseki'nin görevlendirildiğine dair yapılan kışkırtmalar bunların isyanı ile bu sözü edilen iki kişinin öldürülmesine sebebiyet vermiştir. Bu olay Kabakçı Mustafa'nın önderliği ile meydana gelen isyanın çıkış noktasını teşkil etmiştir⁴⁰⁹.

Ayaklanma İstanbul'da duyulunca Köse Musa tarafından basit bir infial olarak takdim edilmiş, Nizâm-ı Cedîd ricalince de pek önemsenmemiştir. Kabakçı

⁴⁰⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 77.

⁴⁰⁷ II. Edirne Vakası 1806 bkz.: Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 63; Erdoğan, Ferlibaş ve diğeri; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 80.

⁴⁰⁸ Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı", *TDVİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 8.

⁴⁰⁹ Seydi, *Alemdâr Mustafa Paşa*, s. 21; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 81; Yücel Yaşar ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV, Osmanlı Dönemi (1730-1861), Ankara: TTK Yayınları, 1992, s. 170; Ahmet Refik Altınay, *Kabakçı Mustafa*, (Yayına Haz.: Enfel Doğan) İstanbul: Heyemola Yayınları, 2005, s. 62-64; Cevdet Paşa, IV, s. 2075; Georg Oğulkyan'ın Ruznamesi, *1806-1810 İsyamları III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdâr Mustafa Paşa*, Tercüme ve Notlar: Hrand D. Andreasyan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1972, s. 3; Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı", s. 8.

Mustafa önderliğindeki isyancılar sayıları giderek artan bir şekilde ulema ve yeniçerilerin de desteği ile İstanbul'a gelerek bir takım isteklerde bulunmuşlardır. İstanbul'da bulunan ve sayıları 10.000'i aşan Nizâm-ı Cedîd askerini kullanma basiretini göstermeyen III. Selim istenilen ricali feda etmiş ve Nizâm-ı Cedîd'in bütün kurum ve uygulamaları ile ilgisi isteklerine de olumlu cevap vermiştir. Fakat bu durum isyanı sona erdirememiş ve III. Selim tahttan indirilerek, adamları vasıtasıyla baştan itibaren isyanı destekleyen, III. Selim'e ve Nizâm-ı Cedîd'e karşı girişilen tertiplerin içinde etkin rol oynamış olan IV. Mustafa tahta geçirilmiştir (29 Mayıs 1807)⁴¹⁰.

IV. Mustafa padişah olmuştur ama devlet idaresinde hiçbir güce mâlik değildir. İsyân sırasında olduğu gibi devletin bütün idaresi yine asilerin eline geçmiştir. Asiler ilk iş olarak geriye kalan Nizâm-ı Cedîdçileri ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bunun sonucunda asi başları ödüllendirilerek çeşitli görevlere getirilmişlerdir.

Nizâm-ı Cedîd düşmanı olarak bilinen yeniçeri ağası Pehlivan İbrahim Ağa'nın garip bir şekilde görevden alınacağı emrinin verilmesiyle, Pehlivan Ağa yeniçerileri Sadrazam Ekrem İbrahim Hilmi Paşa'ya karşı kışkırtmaya başlamıştır. Yeniçeri Ağasının kışkırtmaları sonucu büyük bir olay çıkacağına düşünülmesiyle görevde kalınmasına karar verilmiştir; fakat Pehlivan Ağa İstanbul'da yaşanan olayları duyunca tekrar yeniçerileri kışkırtmaya başlamıştır. Olayların büyümesi sonucu can güvenliği kalmayan Sadrazam Hilmi Paşa, kaçarak Alemdâr Mustafa Paşa'ya sığınmıştır. Sadrazamın gitmesiyle orduda nizâm, dirlik ve düzen kalmamış, birçok zorba türemiştir. Ordunun karışık halini duyan Alemdâr Mustafa Paşa, yanına beş bin kadar askerle Silistre'ye geçmiştir. Alemdâr'ın ordugâha gelmesiyle zorbarlar sinmiş ve ordu yeniden nizama girmiştir⁴¹¹.

⁴¹⁰ Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809)*, (Yayına Haz.: Ziya Yılmaz), II, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015, s. 776-777; Ömer Efendi, *Cabi Tarihi*, s. 140. Oğulokyan ve Cabi Ömer Efendi, Sultan Mustafa'nın tahta çıkmak istemediğini fakat Sultan Selim'in zorlamasıyla tahta çıktığını söylemiştir. Yalnız diğer kaynakların da gösterdiği gibi Sultan Mustafa'nın Kabakçı isyanının da bizzat parmağı olduğunu bilinmektedir. Öyle ise Sultan Mustafa'nın, Sultan Selim'in zoruyla tahta çıktığı söylenememektedir. Oğulokyan, *1806-1810 İsyânları*, s. 10-11; Ömer Efendi, s. 140; Kemal Beydilli, "*Kabakçı İsyanı*", s. 8.

⁴¹¹ Cevdet Paşa, IV, s. 2102; Efdalüddin Bey, s. 689; Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 69; Taluy, s. 29.

3.2.4. Alemdâr Mustafa Paşa'nın İstanbul'a Gelişi ve İsyanı Bastırması

Sadrazam Hilmi Paşa'nın ordudan kaçtığı İstanbul'da duyulunca ordunun başına Serdar-ı Ekrem ve Sadrazam olarak Anadolu valisi ve Akdeniz Kumandanı Çelebi Mustafa Paşa görevlendirilmiştir⁴¹². Sultan IV. Mustafa, Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'dan orduda bulunan Nizâm-ı Cedîdçilerin sürülmesini ya da öldürülmesini istemiştir. Ancak sadrazam, padişaha göndermiş olduğu telhiste, Refik Efendi'nin azlinin uygun olmadığını, Tahsin Efendi'nin Alemdâr Mustafa Paşa'nın yanında olduğu, diğer Nizâm-ı Cedîdçi Ramiz Efendi'nin de Kavala'ya sürüldüğünü bildirmiştir⁴¹³.

Bu sırada Çelebi Mustafa'nın Silistre'ye gelmesiyle Alemdâr Mustafa Paşa Rusçuk'a geri dönmüştür. Hayatta kalan bazı Nizâm-ı Cedîd taraftarları canlarını kurtarmak için Alemdâr Mustafa Paşa'ya sığınmıştır. Bunlar Alemdâr ile bir araya gelerek tarihe "*Rusçuk Yaranı*"⁴¹⁴ olarak geçen bir cemiyet kurmuşlardır. Rusçuk Yaranı şunlardır: Silistre Valisi ve Tuna seraskeri Rusçuklu Alemdâr Mustafa Paşa, Mustafa Refik, Mehmet Sait Galip, Abdullah Ramiz, Mehmet Tahsin ve Mehmet Emin Efendi.

Rusçuk Yaranı'nın esas gayesi Sultan Selim'i tekrar tahta geçirmektir. Yapmış oldukları toplantılarında Alemdâr'ı sürekli tahrik etmişlerdir. Bu tahrikler sonucunda galeyana gelen Alemdâr, "*Abe..! Söyleyin görelim o işi... Gidelim mi İstanbul'a ka(dar)*" demiş⁴¹⁵ diğer Rusçuk Yaranı da buna pek memnun olmuşlardır.

Alemdâr ve Yaran, nihayet emellerine ulaşarak İstanbul'a doğru harekete geçmişlerdir. Yaran, planın bundan sonraki aşamalarında her hangi bir sorun çıkmasını istemediğinden, İstanbul'a ulaştıklarında kendilerine bir gaile çıkaracağını

⁴¹² Musa Kılıç, *Kabakçı Mustafa İsyanı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s. 154.

⁴¹³ BOA, HAT, 1324/ 53523; Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 70-72.

⁴¹⁴ Uzunçarşılı, s. 82; Seydi, *Alemdâr Mustafa Paşa*, s. 45; Taluy, *Yurt İçin Alemdâr Mustafa Paşa*, s. 31; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 87; Yücel-Ali, *Türkiye Tarihi*, IV, s. 173.

⁴¹⁵ Efdalüddin Bey, s. 692; Ebu Bekir Efendi, *Vaka-i Cedid* adlı eserinde Fransız Sefiri Sebastiyani'nin Rusçuk'a gelerek Alemdâr'ı Sultan Selim'i kurtarması için teşvik ettiğini söylemiştir. Ebu Bekir Efendi, *Vaka-i Cedid*, (Baskıyı Hazırlayan: Yavuz Senemoğlu), Tercüman 1001 Temel Eserler, s. 161; Arapyan Efendi ise Sultan III. Selim'i kurtararak tekrar tahta çıkarma fikrinin Alemdâr Mustafa Paşa tarafından ortaya atıldığını ve bu konunun ordu ricali tarafından tartışıldığını söylemiştir. Arapyan, s. 6.

düşündüğü Kabakçı Mustafa'yı ortadan kaldırmak için Pınar Hisarı Âyanı Hacı Ali'yi onun üzerine göndermiştir⁴¹⁶.

Hacı Ali Ağa, adamlarıyla gizli bir şekilde Kabakçı Mustafa'nın evini sarmışlar ve içeri ansızın girerek “*hakkında emir var*” diyerek, yatak odasında kafasını kesmişlerdir. Hacı Ali Ağa, Kabakçı'yı öldürdükten sonra onun mal varlığını yağmalamış ve kesik başını Çorlu konağında bulunan orduya göndermiştir. Kabakçı Mustafa'nın ortadan kalkmasıyla İstanbul'a gelmekte olan Alemdâr Mustafa Paşa ve Yaran için büyük bir sorun bertaraf edilmiş, böylece de İstanbul'da Yaranın önünü kesecek kimse kalmamıştır.

3.3. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Sadrazam Oluşu ve Faaliyetleri

Orduy-ı Hümâyûn, Edirne'den İstanbul'a dönerken Alemdâr Mustafa Paşa da askerleriyle beraber sadrazama yoldaşlık etmiştir. Kabakçı'nın idamı Boğaz yamakları, İstanbul yeniçerileri ve hatta saray erkânı arasında büyük telaş uyandırmıştır. Padişah ilkin mukavemete karar vermişken vazgeçmiştir. Zorbalar öldürülmeye, fesatçı ulema sürülmeye başlanmıştır⁴¹⁷.

Sadrazam, Alemdâr'ın çalışmalarından memnun olmuş; fakat gittikçe artan nüfuzundan endişe duymaya başlamıştır. Bu yüzden İstanbul'u terk etmesi gerektiği yolunda bazı telkinlerde bulunmuştur. Buna rağmen Alemdâr onbeş bin kişilik ordusuyla 28 Temmuz 1808 sabahı Bab-ı Ali'ye saldırmıştır. Bunun üzerine Sultan Mustafa ise tahttan çekilmek istemeyerek III. Selim ile şehzade Mahmud'un öldürülmesini emretmiştir. Bunun üzerine katiller grubu oluşturulmuş ve katiller harem dairesinde ibadetle meşgul olan Sultan III. Selim'i öldürmüştür⁴¹⁸.

⁴¹⁶ Cevdet Paşa, Alemdâr'ın ordu harekete geçmeden iki gün evvel Pınar Hisarı Âyanı Hacı Ali'yi Kabakçıya öldürtmesi için gönderdiğini söylemiştir. Cevdet Paşa, IV, s. 2194; Arapyan Efendi ise Alemdâr'ın ordusunun Edirnekapı'ya gelmesiyle Hacı Ali'yi Kabakçı'ya karşı gönderdiğini söylemiştir. Arapyan, s. 8; Efdalüddin Bey, s. 845; Lamartine ise ordunun hareket halindeyken Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'nın, Hacı Ali Ağa'yı çağırarak onu Kabakçı'yı idam etme görevi verdiğini ve Boğaziçi'ndeki tüm bataryaları kumanda etmesi için ona bir ferman verdiğini söylemektedir. Lamartine, *Düşerken*, VII, s. 1761.

⁴¹⁷ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, V, Ankara: TTK Basımevi, 2011, s. 2824.

⁴¹⁸ Ahmed Âsım Efendi, II, s. 1418-1419; Ata Efendi, *Tarih-i Ata*, III, s. 53; Efdalüddin Bey, s. 973; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ül-Vukuat Kurumları ve Öğütleriyle Osmanlı Tarihi*, III-IV, Sadeleştirilen, Notlar ve Açıklamalar Ekleyen: Prof. Dr. Neşet Çağatay, Ankara: TTK Yayınları, 1992, s. 228; Adil Şen, III. Selim'in Hayatı ve Dönemindeki İslahat Hareketleri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kayseri 1996, s. 121; Haluk Şehsuvaroğlu, “Topkapı Sarayında Tarihi Odalar, III. Selim'in Öldürüldüğü Oda”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.05.1953, s. 9.

Şehzade Mahmud, III. Selim'i öldüren katillerin elinden cariyeye ve hizmetkârlarının yardımıyla, sarayın çatısına çıkartılarak kurtulmuştur. Alemdâr Mustafa Paşa ve askerleri bu sırada sarayın kapılarını kırarak içeriye girmiştir. Alemdâr önce III. Selim'in cesediyle karşılaşmış ve daha sonra şehzade Mahmud'u aramaya başlamıştır. Şehzade Mahmud, yanındaki Anber Ağa ve İmam-ı Evvel Hafız Ahmet Efendi ile beraber Alemdâr'ın yanına doğru hareket etmiştir⁴¹⁹. Alemdâr ile karşılaşan II. Mahmud, Şeyhülislam ile birlikte hırka-i şerif odasına girmiş ve cülusunu ilan etmiştir. Alemdâr Mustafa Paşa'yı da kendine sadrazam yapmıştır. II. Mahmud'un Sadaret'e tayin ettiği Alemdâr Mustafa Paşa'ya reaya, beraya ve devletin hukukunu korumada gereken ihtimam ve dikkati göstermesi emir ve tavsiyesini içeren hatt-ı hümayûnu şöyledir:⁴²⁰

“Sen ki, Vezîr-i A'zam ve Vekîl-i Mutlakım Mustafa Paşa'sın; ma'lûmun ola ki, este'izü bi'llâhi: “İnnâ ce'alnâ-ke halîfeten fi'l-erdi. Fe'hküm beyne'n-nâsi bi'l-hakkı. Ve lâ tettebi'î'l-hevâ” Âyet-i Kerîmesi mamzmûn-ı şerîfi üzre takdîr-i Sübhânî ile cülûs-i Hümayûn'um vukû' bulup, ihsân buyurulan Devlet-i Muhammedî ve Saltanat-ı Ahmedî inâyetullâhdan olduğundan, evvelâ tenbîh-i Hümayûn'um budur ki, vedî'a-i Rabbü'l-müste'ân olan cümle Ümmet-i Muhammed ve sâ'ir re'âyâ ve berâyânın ve Devlet-i Aliyye'min bâ-cem'i-him ümûr u husûsâtlarını Şer'-i Şerîf'den istiftâ ve ihkâk-ı hakk edip Şerî'at-i Garrâ'yı icrâda şol kadar ihtimâm ü dikkat edesin ki, Devlet-i Aliyye'min ve cemî'-i ibâdullâhın üzerine Şerî'at'in nûrâniyyeti zâhir ü bedîdâr olup âmme-i muvahhidîn müsterihu'l-hâl olalar. Vekîl-i mutlakım ve ulemâ-yı izâm ve ricâl-i devletim ve ocaklı kullarım ile ittifâk ve ittihâd üzre ru'yet edip ecdâd-ı izâmımın kânûnunu icrâda vâhil menâsıbının hıdmet-i mu'tebereleri her ise herkesin kendü ümûrunu ru'yet edip mâdde-i hilâf ü nifâka sebep olan digerânın ümûruna müdâhale etmeyip nifâka sebep-i âdî olan mâddelerden be-gâyet ictinâb eyleyip Asâkir-i İslâm'ın ve guzât-ı muvahhidînin ve Yeniçeri Ocağı'nın ve Cebbe-hâne-i Âmire'm ve Top-hâne-i Âmire'm ve sâ'ir ocaklarımın intizâm-ı hâlleriyle ma'mûriyyetime sa'y ü ihtimâm ve mukâbele-i ecdâda olan asâkir-i nusret-me'âsirimin refâh-ı hâllerine sebep olan zehâyir ve cebbe-hâne ve sâ'ir berren ve bahren mâlzeme olan edevât-ı seferiyyenin ez'âf-ı muzâ'af tertîb ve tekmîline sarf-ı makderet ve kalyoncu asâkirinin ve topçuların ta'lîmi ile âmâde bulunmalarına cidd-i mevfûr ve âsâyiş-i ibâdullâh olan narh-ı câri'e dâ'imâ dikkat edip her şey değer bahâsıyla furûht etdirip ziyâdeye ruhsat verilmeye ve fukarâ ve gurabâ ve zu'afâya merhamet ile hâllerini teftîş ve tefâhhus eyleyip ahvâllerinden haberdâr olup hilâf-ı Şer' ve hilâf-ı kânûn tekâlîflerini tenzîl ve def' u ref'-i mezâlîme hâzır olasin!”

⁴¹⁹ Cevdet Paşa, IV, s. 2205; Efdalüddin Bey, s. 1046.

⁴²⁰ BOA, HAT, 1506/ 19, (21/C/1223-15/ Temmuz/1808).

Alemdâr Mustafa Paşa, sadrazam olduktan sonra beraber çalışacağı kişileri belirlemiştir. Salihzâde Ahmet Esat Efendi şeyhülislam olmuştur. Rusçuk Yaranından Ramiz kaptan-ı deryalığa, Tahsin Efendi defterdarlığa, Mustafa Refik Efendi sadaret ketküdüâlığına ve Mehmed Seyyid Galip Efendi reisülküttâplığa getirilmişlerdir⁴²¹.

Alemdâr Mustafa Paşa sadrazam olarak devleti yönetmek için yeterli güce ve kuvvete sahip değildir. Ömrünün büyük bir bölümünü Rusçuk'ta geçirmesi sebebiyle İstanbul'da devlet işlerinin nasıl yürütüldüğünü bilmediğinden, bazı konularda aciz kalmıştır. Hatta saray halkının birçoğunu tanımamaktadır. Bu sebeple İstanbul'u ve hükümet işlerinin nasıl yürütüldüğünü bilen Yaranın sözleriyle hareket etmek zorunda kalmıştır⁴²².

Alemdâr Mustafa Paşa, İstanbul işlerini yoluna koyup, kendi yönetim kadrosunu oluşturduktan sonra Anadolu ve Rumeli'deki karışıklığı düzeltmek için harekete geçmiştir. Her iki yerin ileri gelen âyanlarını İstanbul'a çağırmıştır. Alemdâr, çağırana kadar hükümetin entrikalarına kurban gitmemek için sürekli uyanık bekleyen ve İstanbul hükümetinin hiçbir davetine iştirak etmeyen âyanlar, kendileri gibi âyanlıktan gelme, sözünün eri ve nüfuzlu Alemdâr Mustafa Paşa'ya güvenerek İstanbul'a gelmişlerdir.

II. Mahmud, gelen âyanları Kağıthâne'de karşılamış ve onlara büyük bir ziyafet vermiştir. Ziyafetin ardından *Meşveret-i Amme* adı altında büyük bir toplantı yapılmıştır. Sadrazam başkanlığında yapılan toplantıya Şeyhülislam, devlet ricali, yeniçeri ağası ve âyanlar katılmışlardır. Sadrazam Alemdâr Mustafa Paşa, bu toplantıda uzun bir konuşma yapmıştır. Burada ele alınan en önemli konu merkezi hükümet ve âyanlar arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi olmuştur. Uzun müzakereler sonunda tarihe "*Sened-i İttifak*"⁴²³ olarak geçen bir senedin düzenlenmesine karar verilmiştir⁴²⁴. Siyasal otoriteyi tanımlama ve sınırlama girişimi olarak vücut bulan *Sened-i İttifak*'ı, düşünce itibarıyla Behiç, Ramiz, Tahsin, Refik

⁴²¹ Cevdet Paşa, IV, s. 2226-2227.

⁴²² Cevdet Paşa, V, s. 2249.

⁴²³ Sultan Mahmud'un tahta geçtiğine müteakib Alemdâr Mustafa Paşa'nın sadaretinde bilumum vüzerâ, ulema ve ümeranın ittifakiyle alakalı alınıp umumu tarafından imza ve taahhüd olunan senedin sureti olup Alemdâr Mustafa Paşa ile şeyhülislam, kadiasker ve ümeranın isimleri, *Sened-i İttifak* sureti. BOA, HAT, 35242/746. (29/Z/1223-15/Şubat/1809).

⁴²⁴ Alemdâr Mustafa Paşa'nın *Meşveret-i Amme*'de konuşmasının tam metni için Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 141-142; Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 91-92.

gibi Alemdâr'ın akıl hocaları olarak tanımlayabileceğimiz eski Nizâm-ı Cedîd ricalinin bir eseri olarak düşünebiliriz⁴²⁵.

Bu toplantıda ele alınan diğer bir önemli konu da yeniçeri ocağının nizama sokulması olmuştur. Toplantıdan kısa bir süre sonra Alemdâr, yeni bir ordu kurulması için çalışmalara başlamıştır. Alemdâr, yeni kurulacak ordunun çekirdeğini eski Nizâm-ı Cedîdçi Vezir Kadı Abdurrahman Paşa'nın askerlerinden oluşturmaya karar vermiştir. Yeni kurulan orduya yeniçerilerin tepkisini çekmemek için kapıkulu ordusunda artık var olamayan Sekban birliklerinin adı verilerek Sekban-ı Cedid denilmiştir. Bununla birlikte yeniçeri ocağının esamelerinin satın alınması ve tersanenin nizama sokulması gibi konularda da yeni düzenlemeler yapılmıştır⁴²⁶.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın pek uzun sürmeyen sadareti dolayısıyla Sened-i İttifak tatbik imkânı bulamamıştır. Ancak, II. Mahmud'u yeterince tedirgin ve bundan sonraki dönemlerde bu unsurların ortadan kaldırılması istikametinde sistemli bir siyaset geliştirme zaruretine ilham ettiğini ifade edebiliriz.

3.4. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Ölümü

Alemdâr Mustafa Paşa ve Rusçuk Yaranı iktidarı ele geçirdikten sonra kendi iktidarına engel olabilecek ve irtica hareketine başkanlık etmiş olan kimseleri ya öldürmüştür ya da sürgüne göndermiştir. Böylece iktidarda tek söz sahibi kendileri olmuştur. Fakat yapmış oldukları faaliyetler bazılarının menfaatine dokunmuştur. Özellikle Sultan IV. Mustafa'nın tekrar tahta geçmek için yeniçeri ocağını kışkırtması, yeni kurulmuş olan sekban ocağına devletin ileri gelenleri tarafından büyük önem verilmesi ve yeniçerilere sırt çevrilmesi gibi sebeplerden ötürü Yeniçeriler, Alemdâr Mustafa Paşa ve askerlerine kin bağlamıştır. Bu sebeple bunlar Alemdâr ve Yaranını ortadan kaldırmak için fırsat kollar hale gelmiştir⁴²⁷.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın yakın çevresinde bulunanlar ve ileriye gören kimseler yaklaşmakta olan tehlikenin farkına varmıştır. Yeniçerilerin Bab-ı Ali duvarlarına yazdıkları bu sözleri görünce tehlikenin çok yakında olduğunu

⁴²⁵ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri", *İlmi Araştırmalar*, S. 8, İstanbul, 1999, s. 56.

⁴²⁶ Cevdet Paşa, IV, s. 2242; Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 142-143; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 92-93.

⁴²⁷ Özgür Erbulut, *Alemdâr Mustafa Paşa ve Hayatı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2009, s. 47-48.

hissetmişler ve Alemdâr Mustafa Paşa'ya “işlerin gidişi iyi değil ordunu al Rumeli'ye geç biraz kuvvet topladıktan sonra tekrar İstanbul'a dönersin” demişlerdir. Fakat Alemdâr onların sözlerine ehemmiyet vermeyerek yeniçeriler hakkında şunları söylemiştir: “Bir takım, Manav, leblebici güruhu ne yapabilir”⁴²⁸. Bunun üzerine Alemdâr'ın bazı adamları Rusçuk'taki işlerini bahane ederek geri dönmüşlerdir. Yine bu sıralarda Pazvantoglu'nun ölümüyle boşalan Vidin ve çevresini kontrol etmek için Vidin Valisi olan İdris Paşa yeniçerilerin kışkırtmasıyla Rusçuk'a saldırmıştır. Bunu öğrenen Alemdâr Mustafa Paşa, mahiyetinde bulunan askerinin büyük kısmını Boşnak Ağa ile Rusçuk'a göndermiştir. Yaşanan bu olaylar Alemdâr'ın İstanbul'da yalnız kalmasına yol açmıştır⁴²⁹.

Yeniçeriler, daha önce söz ettiğimiz sebeplerden ötürü gizlice bir araya gelerek Alemdâr Mustafa Paşa'yı nasıl öldüreceklerine dair planlar yapmışlar ve Sekban-ı Cedîd askerinin sayısını daha fazla arttırmadan harekete geçmek için karar almışlardır. Bu arada Alemdâr Mustafa Paşa, hakkında söylenenlere her ne kadar ehemmiyet vermediyse de herhangi bir saldırı ihtimalini göz önüne alarak kendisini koruyan muhafızların sayısını arttırmayı da ihmal etmemiştir⁴³⁰.

Şaban ayının 8. perşembe günü (30 Eylül 1808) ulema, devlet ricali, ocaklı, Rumeli ve Anadolu askeri, Sultan II. Mahmud'un geldiği İmrahor Kasrı önünde İlga olunan Nizâm-ı Cedîd tarzında ve Sekbân-ı Cedîd adında yeni askeri teşkilat kurulmasını taahhüt ettiler⁴³¹.

Yeniçeriler, yapılan görüşmeler üzerine Alemdâr Mustafa Paşa'yı öldürmek için yaptıkları planları uygulamaya başlamıştır. Alay köşkü tarafına giderek, Sadaret kethüdası dairesini yakmışlar ve etrafa ateş etmişlerdir. Kurşun seslerini duyarak ne olduğunu anlamaya çalışan Sekban askerleri de Yeniçeriler tarafından tek tek vurulmaya başlanmıştır. Yeniçeriler Alemdâr'ın bulunduğu konağı ateşe vermişlerdir. Haremlik dairesinde bulunan Alemdâr Mustafa Paşa, yanındakilerle

⁴²⁸ Cevdet Paşa, IV, s. 2251; Taluy, s. 50.

⁴²⁹ Özgür Erbulut, *Alemdâr Mustafa Paşa ve Hayatı*, s. 58

⁴³⁰ Yeniçerilerin dokuzuncu bölüğü, yedinci ve elli altıncı cemaat ortalarından bazı ustalar ve zabitleri bir araya gelerek Alemdâr'ı öldürmek için gizli bir cemiyet kurmuştur. Bunlar, aralarından Alemdâr Mustafa Paşa'yı ortadan kaldırmak için bir fedai grubu seçmiştir. Bu fedai grubu Alemdâr'ı gittiği davetlerin birinde öldürecekti. Bunu haber alan Alemdâr Mustafa Paşa, korumalarının sayısını arttırmıştır. Efdalüddin Bey, s. 1240-1241.

⁴³¹ Midhat Sertoğlu, “Alemdâr Mustafa Paşa Olayına Ait Bir Vekayinâme: 3”, *Hayat Tarih Mecmuası*, II/ 12, (Aralık 1973), s. 39.

birlikte selamlığa geçmek istemişse de her taraftan ateş edildiği için mecburen olduğu yerde kalmıştır.

Alemdâr'ın yanında bulunan askerler, kendilerini kuşatan yeniçerileri yararık dışarı çıkmayı teklif etmiştir. Fakat Alemdâr Mustafa Paşa kendisine yardım geleceğinden o kadar emin olduğu için bu teklifi red etmiştir⁴³². Ancak beklediği yardımın gelmediğini gören Alemdâr, yanındakilerle beraber harem dairesinde bulunan kuleye çekilmiştir. Alemdâr Mustafa Paşa ve yanındakiler mahzene geçerek ateş etmeye başlamıştır⁴³³. Bu sırada yeniçeriler Alemdâr'ın açtığı ateşin saklandığı mahzenden geldiğini fark edince taciz ateşiyle karşılık vermişlerdir. Ancak mahzenden atılan kurşunlara engel olamayacaklarını anlayınca, mahzenin arkasından dolanarak kubbeyi kazma ve kürek ile delmek için harekete geçmişlerdir. Daha önce bu kule paşa tarafından tamir ettirilmiş ve bir mahzen yaptırılmıştır. Alemdâr o gecenin seherinden ikindiye kadar ateş etmeye devam etmiştir. Fakat hem beklediği yardımın gelmemesi hem de mahzenin kubbesindeki kazma kürek seslerinin yaklaşması üzerine Alemdâr Mustafa Paşa, mahzende bulunan barut fıçılarını

⁴³² Arapyan, gelişen olayları diğer kaynakların aksine şöyle anlatmıştır: “*Sadrazam, birden bire çıkan ve gittikçe büyüyen kapının bir tarafını da tutuşturan bu yangını görür görmez, acele, askerlerin yattığı tarafa gitti ve yüksek, kuvvetli bir sesle onlara: “ Haydi, yiğit silah arkadaşlarım, hep geliniz, hepiniz hazır olunuz. Bütün fenalıklara karşı bazunuzu, kuvvetinizi, gösterecek o acı gün geldi. Sonuna kadar dayanalım. Etrafımızı ateş sardı. Çabuk olunuz, dışarı çıkalm. Birdenbire önümüze çıkan bu tehlikeye karşı koyalım. Düşmanların karma karışık sürüsünü dağıtarak, kılıçtan geçirerek, kendimizi kurtaralım. Onların kalabalığından katiyen korkmayınız. Az olmanıza bakarak çekinmeyiniz. Adetçe az olsak bile hepimiz yiğit oğlu yiğitleriz. Onlar gibi bayağı, terbiye görmemiş, cesaretsiz değiliz. Küçüklüğümüzden beri silah taşımaya alışık değil miyiz? Daima bizden çok onlara karşı dövüşmedik mi? Daima galip daima şerefli, şanlı görüldük, düşmanlarımızı kılıçtan geçirdik, kargaya karşı kartal gibi her zaman onları kaçırdık, darma dağınik ettik. Hiçbir zaman kollarımız kuvvet ve kudretini bırakmadı, kahramanlığımız bizi terk etmedi. Bizi saran düşmanların yüreğinde daha müthiş bir korku var. Çünkü bize, kılıçla değil de ateşle taarruz ediyorlar, bizi böyle korkutmak istiyorlar. Fakat bu ateş, içimizdeki mertlik duygularını azaltamaz. Bilakis düşmandan bu alçaklığın intikamını almak için, bizi daha çok tahrik ve teşvik eder.”* Askerlerini bu sözleriyle teşci ederken, bir taraftan da ateş, büyük bir şiddetle artıyor, etrafı sarıyor, kesif bir duman kendilerini boğuyordu. Askerler, yangının şiddetinden dolayı kendileri için artık paşalarını kurtarmak ve ona yanaşmak kabil olmadığını gördüler. Bundan sonra yiğitlik zamanının geçtiğini söyleyerek kendi başlarını kurtarmak çareleri aramaya düştüler. Karşılarındakileri kılıç ve tüfekte dağıtarak kendilerine yol açtılar”. Arapyan, *Alemdâr Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Kahramanlıkları*, s. 17-18.

⁴³³ Alemdâr Mustafa Paşa, harem dairesindeki kuleye geçtikten sonra burada harem kethüdası vasıtasıyla Kırkiki Bölüğün Odabaşını çağırmıştır. Odabaşı geldiğinde Alemdâr, “*Bana Kırkiki'nin yoldaşı derler, lâkin sizler gibi padişah hayini değilim. Ancak bu arada elli altı adet caryem var, evvel Allah, sonra sana teslimdir. Bunlar avret makulesi olmağla, bir şeyden haberleri yoktur. Eğer bunlara ihanet ederseniz, Rûz-ı cezâ'da da'vâcınız hazret-i Allah azîmü's-şân olsun*” demiş ve cariyelerin hepsini odabaşına teslim ederek göndermiştir. Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü (1802-1809)*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007, s. 90.

ateşleyerek bulunduğu yeri havaya uçurmuştur. Patlamanın etkisiyle yüzlerce yeniçeri ölmüştür⁴³⁴.

Patlamadan iki gün sonra yangın sönmeye yüz tutarken altın ve mücevher aramak amacıyla etrafı arayan yağmacılar, bir demir kapı bulmuş onu açtıktan sonra bir demir kapı daha bulmuştur. Bu kapının da açılmasıyla üç ceset ortaya çıkmıştır. Bu üç kişi Alemdâr Mustafa Paşa, Baş Kadını ve Harem Ağasıdır. Cesetler hiç bozulmadan durmuştur. 27 Ramazan 1223/ 16 Kasım 1808 senesinde Alemdâr Mustafa Paşa ve yanındakiler muhtemelen dumandan zehirlenerek ölmüşlerdir⁴³⁵.

Nizâm-ı Cedîd Defterdârı Behiç Efendi, Bab-ı Ali'deki yangını gördükten sonra, sonunun nereye varacağını tahmin ederek birkaç yüz kişi toplamış ve Rumeli tarafına kaçmıştır⁴³⁶. Yeniçeriler, Bab-ı Ali yangını sonrası Alemdâr'ın arkadaşları ile nizâm taraftarlarını yakalamaya çalışmıştır. Bunlardan bir kol, Defterdar Tahsin Efendi, Sadaret Kethüdası Mustafa Refik Efendi ve Hasköy Âyanını yakalayıp öldürmüştür⁴³⁷.

Alemdâr'ın vefakâr adamlarından bir kaçı Alemdâr ve Tahsin Efendi'nin cesedini Yedikule dışında bir yere taş bile dikilemeden defnetmişlerdir. Alemdâr ve Tahsin Efendi'nin cesetleri, ancak yeniçeriler Sultan II. Mahmud tarafından 1826 tarihinde ortadan kaldırıldıktan sonra, Sadrazam Benderli Mehmet Paşa'nın emriyle Yedikule'nin surlarının yanına defnedilerek mezar taşları konulmuştur⁴³⁸.

II. Meşrutiyetin (24 Temmuz 1908) ilan edilmesinden bir süre sonra da Yedikule surları yakınına defnedilen Alemdâr Mustafa Paşa'nın kabri üzerine bir türbe inşası için Hazine-i Hassa'dan elli lira ihsan buyrulmuştur⁴³⁹. İhsan buyrulan

⁴³⁴ Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 180; Ali Seydi, *Alemdar Mustafa Paşa*, Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi, 1911, s. 71-72; Şanizade Mehmed Atullah Efendi, *Şanizade Tarihi (1223-1237/1808-1821)*, I, (Yayına Haz.: Ziya Yılmaz), İstanbul: Çamlıca Basım, 2008, s. 148-149.

⁴³⁵ Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 180; Mustafa Nuri Paşa, III-IV, s. 231. Oğlukyan, diğer kaynakların aksine Alemdâr Mustafa Paşa'nın dumandan zehirlenerek değil de patlama sırasında üzerine düşen bir taş sebebiyle öldüğünü söylemektedir. Oğlukyan, *1806-1810 İsyaları*, s. 40.

⁴³⁶ Beyhan, s. 90.

⁴³⁷ Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 184-185.

⁴³⁸ Alemdâr'ın kabri Yedikule surlarının tren geçtiği medhalinin sağ tarafından hendekden itibaren başlayan Yedikule mezarlığına girilince etrafı büyük taşlarla örülmüş münferid ve yüksek sed üzerinde olup Tahsin efendi'de yanına defnedilmiştir. Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 189.

⁴³⁹ Alemdâr Mustafa Paşa'nın Yedikule civarındaki kabri üzerine bir türbe inşası için Hazine-i Hassa'dan elli lira ihsan buyrulduğuna dair: "*Alemdâr Mustafâ Pâşâ merhûmun Yedikule civârındaki kabri üzerine bir türbe inşâsı karârlaşdırıldığı, evrâk-ı Havâdis'de manzûr-ı âlî olmasına binâ'en bu emr-i hayr için Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne'den "Elli" Lira ihsân buyurulmuş ve meblağ-ı mezkûrun me'mûr-ı mahsûsa tevdi'an Makâm-ı Sâmi-i Fehâmet-penâhileri'ne irsâli ber-mantûk-ı Emr u*

meblanın padişah tarafından gönderilmesiyle merhum Alemdâr Mustafa Paşa'nın türbesinin yapımına başlanmıştır⁴⁴⁰.

Alemdâr Mustafa Paşa ile Defterdar Tahsin Efendi'nin Yedikule'de bulunan mezarlarının yakınında ikinci bir demiryolu yapımının inşasına başlandığı için Alemdâr ve Tahsin Efendi'nin kemiklerinin, Soğukçeşme civârında bir mahalle nakil olarak⁴⁴¹ defnedilmesi kararı, Tarih-i Osmani Encümeni'nin teşebbüsüyle padişaha arz edilmiş ve bu karara müsaade alınmıştır⁴⁴².

Alemdâr Mustafa Paşa ile Rusçuk Yararı'ndan Defterdar Tahsin Efendi'nin Yedikule'deki kabirlerinin Zeyneb Sultan Camii Haziresi'ne, bir merasim ve tertib programı hazırlanarak nakledilmesine karar verilmiştir⁴⁴³.

Fermân-ı Hümayûn-ı Hazret-i Tâc-dârî, hazîne-i müşârun ileyhâ müdürîyyet-i umûmiyyesine tebliğ ve iş'âr kılınmış olmağla, ol bâbda emr u fermân, hazret-i veliyyü'l-emrindir". BOA, İ.MBH. 3/ 51, (3/N/1328-8/Eylül/1910).

⁴⁴⁰ Merhum Alemdâr Mustafa Paşa'nın Yedikule civarındaki kabri üzerine inşası kararlaştırılan türbenin inşa masraflarına medar olmak üzere Padişah tarafından ihsan buyrulan paranın gönderildiği. BOA, BEO, 3802/ 285124, (06/N/1328-17/Nisan/1912).

⁴⁴¹ "Alemdâr Mustafa Paşa ile vak'a-i ma'lûmede müşârun ileyh ile maktûl olan Defterdâr Tahsîn Efendi'nin memerr-i nâs bir mevki'e nakl-i izâmları derece-i vücûbda görülrken, bu kerre mahall-i mezkûra nef'-i umûm icâbınca bir ikinci demiryolu ferşi devletçe taht-ı karâra alınarak hattâ inşâ'âta da mübâşeret kılınmasına binâ'en vücûb-i ma'rûz bir derece dahâ kuvvet bulmağla ve izâmın sûr dâhilinde ve Soğukçeşme civârında bir mahalle nakli Şehremâneti'yle bi'l-müzâkere, taht-ı karâra alınmış ve dâhil-i sûra meyyit defni bâ-İrâde-i Seniyye memnû' bulunmuş olmağla, evvel-i emrde hâric-i sûrdan nakl olunacak bu izâmın mahall-i mezkûra defni husûsuna müsâ'de-i Seniyye-i Hazret-i Hilâfet-penâhî'nin istihsâli zımnında keyfiyyetin huzûr-ı Sâmi-i Sadâret-penâhileri'ne arz u iş'ârına mücâseret kılınır". BOA, BEO, 3905/ 292825, (12/C/1329-11/ Mayıs/1911).

⁴⁴² "Alemdâr Mustafa Paşa ile Defterdâr Tahsîn Efendi'nin Yedikule hâricinde medfûn bulunan bekâyâ-yı izâmının ber-mûceb-i istizân Soğukçeşme civârında münâsib bir mahalle nakli, makrûn-ı müsâ'ade-i Seniyye-i Cenâb-ı Pâdişâhî olmuş ve Ta'rih-i Osmânî Encümeni Riyâseti'nin mürsel müzekkeresi melfûfen i'âde ve takdîm kılınmış olmağla, emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir". BOA, İ.MBH, 6/ 32, (12/C/1329-11/ Mayıs/1911).

⁴⁴³ "Alemdâr Mustafâ Pâşâ ile Defterdâr Tahsîn Efendi merhûmun bekâyâ-yı izâmının Yedikule'den Zeyneb Sultân Câmi'-i Şerîfi Haziresi'ne nakl olunmak üzere icrâ edilecek merâsim-i ihtifâliyyesi için tertib edilmiş olan program mücebinde merâsimde jandarma ve polis efrâdının da bulunmaları mukarrer idüğünden Yedikule'de icrâ edilecek merâsim ile Sarâyburnu'nda tertib olunacak âlâyda icâbı kadar polis bulundurulması husûsunun taraf-ı vâlâlarına iş'ârı Ta'rih-i Osmânî Encümeni Riyâseti'nden bildirilmiş ve programdan bir nüshası leffen gönderilmiş olmağla, ber-mûceb-i iş'âr, ifâ-yı iktizâsı mütemennâdır, efendim". BOA, DH. MTV, 51/ 19, (18/Ş/1329-14/ Ağustos/1911). Bu nakil sürecinde icra edilmiş olan merâsim ve tertib edilmiş olan programın krokisi için Bkz. Ek 11.

4. ALEMDÂR MUSTAFA PAŞA’NIN MALLARININ MÜSÂDERE SÜRECİ

Alemdâr Mustafa Paşa’nın ölümü ile müsâdere edilen mal-mülk ve emvalinin durumuna haiz olmak babında belgelerden faydalanma yöntemine başvurulmuştur. Alemdâr’ın müsâdere sürecinin ayrıntılarına girmeden önce kullandığımız belgelerin niteliklerini belirttik ve bu süreç içerisinde Alemdâr’ın ailesinin ahvalini ortaya koymaya çalıştık.

4.1. Belgelerin Niteliği

Hatt-ı hümayûn genel olarak padişahın kendi el yazısı (hattı) ile yazdığı emir ve görüşler için kullanılan diplomatik bir terimdir⁴⁴⁴. Hükümdarın kendisine sunulan her hangi bir yazılı arz veya telhis olmaksızın boş bir kâğıda yazmak suretiyle resen verdiği emir ve direktifleri havî belgelere “*beyaz üzerine hatt-ı hümayûn*” adı verilmiştir⁴⁴⁵.

Çeşitli meselelerle ilgili olarak sadrazam veya onun yokluğunda sadaret kaymakamı tarafından söz konusu mesele yazılı olarak özetlenip padişaha sunularak onun iradesi istenir. Hükümdarın görüşünün istendiği bu tür evraka “*telhis*”⁴⁴⁶ veya “*takrir*”, padişahın söz konusu belgeler üzerine kendi el yazısıyla yazdığı emir ve kararlarına da telhis (takrir) üzerine hatt-ı hümayûn denilmektedir⁴⁴⁷. Genellikle hatt-ı hümayûnlarda sadrazamın sunduğu takrirler için *elkab* kullanılmıştır⁴⁴⁸.

⁴⁴⁴ Osmanlı Paleografya ve diplomatiği ile ilgili ayrıntılı bili için bkz.: Süheyl Ünver, *Türk Yazı Çeşitleri ve Faydalı Bazı Bilgiler*, İstanbul, 1953; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul, 1994; Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Paleografya ve Diplomatik İlmi*, İstanbul, 1979.

⁴⁴⁵ Belgelerde bir hayli fazla olarak kullanılanlar: “*Mücebince amel oluna*” veya “*Mücebince amel ve hilâfından hazer oluna*” tarzında kalıplaşmış cümlelerdir. Kütükoğlu, s. 172.

⁴⁴⁶ Telhislerin hazırlanması reisülküttabın görevi olup padişahın yazacağı kısım çoğu zaman; “*manzurum oldu*”, “*verilsin*”, “*verdim*”, “*tedarik edilsin*” gibi kısa cümleler olmuştur. İhsan Satış, “Sadaret’ten Başvekâlet’e Sadrazamlık”, *Turkish Studies*, VI/ 3 (Yaz 2011), s. 1721.

⁴⁴⁷ Kütükoğlu, s. 206-216.

⁴⁴⁸ Sadrazam sunduğu takrirler için kullandığı elkab “*benim vezirim*” şeklinde olmuştur. Sadrazam ve sadaret kaymakamları padişaha arz edecekleri her mesele için ayrıca telhis hazırlamamışlar, bunun yerine zaman zaman alt makamlardan gelen arzuhal, mahzar, ilâm, şukka ve benzeri kendilerine sunulan evrakın üst ve alt boşluklarına çaprazlama meseleyi ve görüşlerini özetleyerek aynı evrakın üstüne padişaha sunmuşlardır. Bu tür yazılara “*derkenâr*” adı verilmektedir. Atilla Çetin, “*Derkenar*”, TDVİA, IX, İstanbul, 1994, s. 180.

Çalışmamızda kullandığımız hatt-ı hümâyûnların tamamına yakını bu telhis ve takrir şeklinde, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerine aittir. III. Selim'in hatt-ı hümâyûnlarını telhis veya takirde kullanılan yazıya göre kalın bir kalemle ve kâğıdın sağ üst kısmına aşağıdan yukarıya doğru yazılmıştır. Hatlarında ara sıra ifade bozuklukları ve karalamalara da rastlanmaktadır. Sultan II. Mahmud'un hatlarını daha ince bir kalemle telhis evrakının yine üst kısmına sağdan sola doğru hafif kavisli bir biçimde yazmıştır.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın müsâdere sürecinde muhalefat kaydının tutulduğu defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyyeden Müdevver fonunda yer alan 9726 numaralı defterdir. Bu defterde yazılanlar da genellikle rikâ ve maliyecilerin kullandığı siyakat türündedir. Muhalefat defterinin kenarlarına Alemdâr'ın müsâdere sürecinde sadrazamlar ile bu işe görevli kadı, mübaşir ve diğer devlet ricalinden şahısların *derkenar*⁴⁴⁹ adı verilen yazışmaları not düşülmüştür.

Alemdâr'ın ailesine ihsan olunan aylıkların verilmesi babında sadrazamların gönderdiği yazılar genelde telhis üzerine veya beyaz kâğıda yazılan "*buyruldu*"⁴⁵⁰ şeklindedir. Bazıları da konu hakkında bilgi vermek üzere daireden daireye ya da daireden yazılan belgelerdeki kararı bildirmek için "*ilmühaber*" yoluyla gönderilen türde olmuştur.

Kullandığımız diğer arşiv belgeleri de çoğunlukla mali konuların yer aldığı Cevdet Tasnifi bölümünden Cevdet-i Maliye başta olmak üzere, Cevdet-i Dâhiliye, Cevdet-i Evkâf, Cevdet-i Belediyeye ve Cevdet-i Askeriyye'dir.

4.2. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Ölümü ile Geride Kalan Mirasçılarının Müsâdere Süreci

Alemdâr Mustafa Paşa'nın, yaşamının büyük çoğunluğunu taşradaki Rusçuk bölgesinde geçirmesi münasebetiyle eşleri ve çocukları orada ikamet etmiştir.

⁴⁴⁹ XIX. yüzyılda sadaret yazışmalarında verilen emri veya alınan kararı tamamlayıcı mahiyette aynı kâğıdın üzerine yazılan yazıya da *derkenar* denilmektedir. Çalışmamızda kullanılan belgelerin çoğu maliye kaleminden olduğu için genellikle *derkenarlar*; "*mahallinden derkenar oluna*", "*başmuhasebeden derkenar*", "*haslar kaleminden derkenar*" gibi ifadeleri ile birlikte kullanılmıştır. Çetin, s. 180.

⁴⁵⁰ *Buyruldu* ya da *buyuruldu* kelimesi, Osmanlı diplomatiğinde sadrazam, vezir, defterdar, kazasker, kaptan paşa, beylerbeyi gibi yüksek rütbeli görevlilerin kendilerinden aşağı mevkide bulunan kişilere gönderdikleri emir için kullanılan terimdir. Mehmet Güneş, "19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Ana Kaynakları: *Buyruldu* ve *İlmühaber* Defterinin Tahlili", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXIII/ 56, 2014, s. 209.

Alemdâr'ın eşleri, Emine Hanım, Hatice Hanım, Fatma Hanım, Ayşe Hanım, Kamerşen ve Refia Hanım'dır. Eşi Emine Hanım'dan Hasan, İsmail ve Hüseyin Bey adında üç evladı doğmuştur. Eşlerinden Fatma Hanım'dan da Alemdâr'ın kendi ismi olan Mustafa adında bir oğlu vardır. Eşi Hatice Hanım'dan Hatice isminde bir de kızı vardır. Alemdâr Mustafa'nın Rusçuk'taki ailesinin yanında kısa süren sadaret döneminde haremde bir hayli cariye ve gallam adı verilen yardımcıları da olmuştur.

Alemdâr'ın Rusçuk'ta doğan oğulları babalarından küçük yaşta ayrılmıştır. Bunlar Alemdâr'ın sadık silah arkadaşı Rusçuk Âyanlığında bulunan Kapıcıbaşı Boşnak Ağa denilen Adullah Ağa'nın himayesinde bulunmuşlardır⁴⁵¹.

Alemdâr'ın küçük oğlu Hüseyin babasının ölümünden sekiz buçuk ay sonra 1224 Cemaziyü'l-âhirinde (M. 1809) Rusçuk'ta vefat etmiştir⁴⁵². Diğer oğullarının ne kadar yaşadıklarına dair bir bilgiye sahip değiliz. Alemdâr'ın oğlu Hasan Bey'den torunları vardır ve bunlardan en büyüğü Bay İbrahim'in hala Rusçuk'ta olduğu beyan edilmiştir⁴⁵³.

Alemdâr'ın diğer evladı, oğlu olarak bilinen aslen oğulluğu olan Mehmed Bekâr Bey'dir. Belgelerde oğlu olarak yazılmış; fakat 1253 (M. 1837) tarihli belgede Alemdâr'ın evladlığı olarak geçmektedir. Alemdâr Mustafa, sağlığında küçük olan bu çocuğu “*bekârım*” diye sevdiğinden dolayı Mehmed Bey isminden ziyade Bekâr Mehmed Bey olarak tanınmıştır⁴⁵⁴.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın taşradaki zevcelerinden ilki Emine Hanım'dır. Diğer eşleri, Fatma Hanım, Hatice Hanım, Kamerveş Hanım ve çocuksuz olarak Ayşe Hanım'dır. Alemdâr Mustafa'nın Emine adında bir de kızkardeşi vardır. Alemdâr'ın Kız kardeşi'nin çocukları Hasan Bey ve Hacı Nuri Bey'dir.

Alemdâr'ın ölümünden sonra bütün mal-mülk ve emvali ile taşradaki ayanlık ve voyvodalık görevlerinden elde ettiği gelirler dahi müsâdere edilerek ailesinde eşlerine herhangi bir mal ve mülk kalmamıştır. Alemdâr'ın sağlığında oğulları

⁴⁵¹ BOA, C.DH, 84/ 4167, (15/Za/1224-22/Aralık/1809) vr. 1.

⁴⁵² BOA, C.DH, 84/ 4167, (15/Za/1224-22/Aralık/1809) vr. 3.

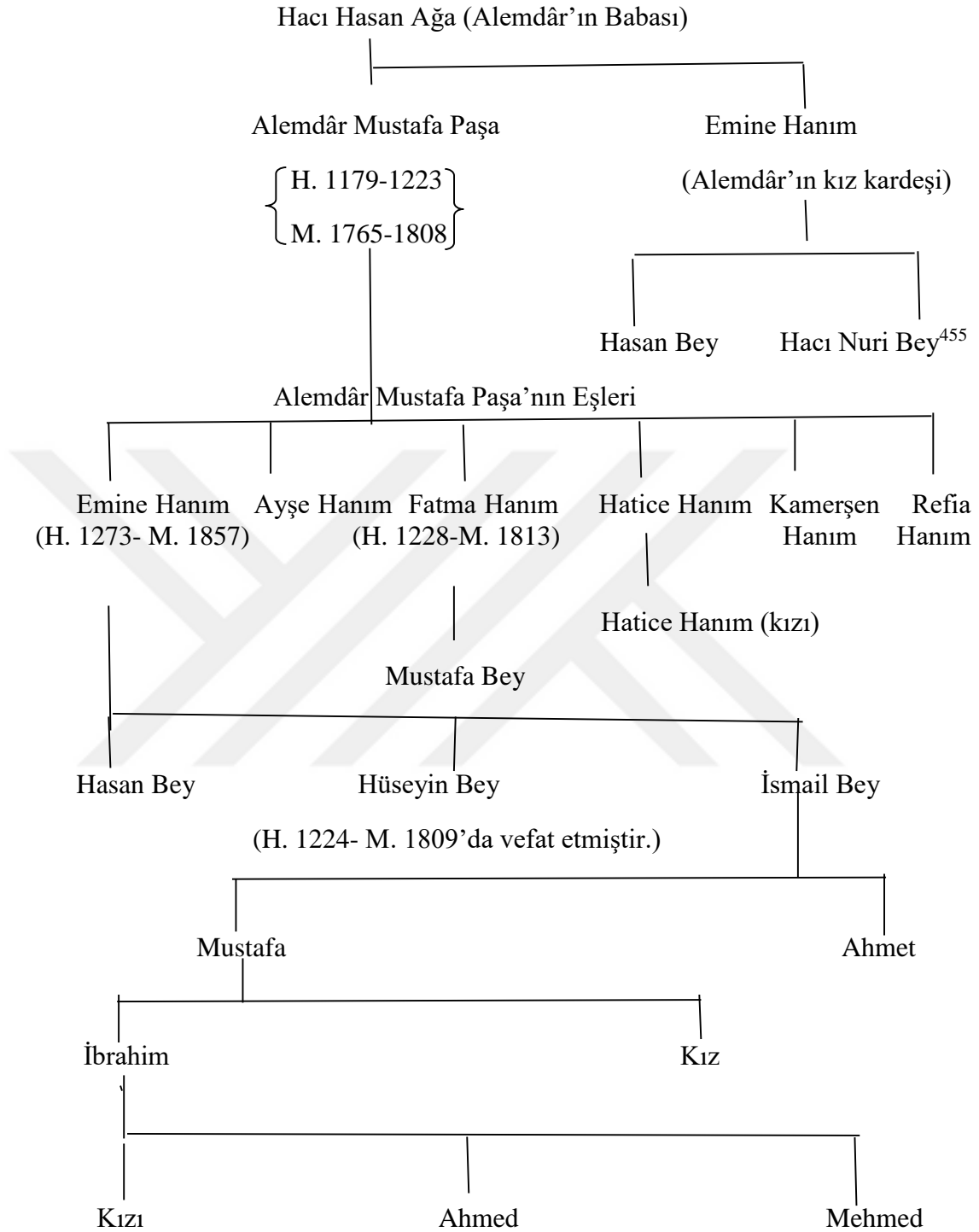
⁴⁵³ Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 191.

⁴⁵⁴ Bekâr Bey, tahsil görüp yetiştikten sonra Rifâi tarikatına intisab ederek Davud paşa iskelesinde Abacı mahallesinde Yokuşçeşme sokağında namına mensup Bekâr Bey tekkesinde şeyhlik etmiş ve vefatından sonra oğlu ve torunları aynı tekkede ve aynı hizmette bulunmuşlardır. Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 192.

Hasan, Hüseyin ve İsmail Beyler'e Tırnova Mukâta'alığı içerisinde Tırhala, Eğribos, İnebahtı ve Mora'nın gelirleri tevcih olunmuştur. Alemdâr'ın vefatıyla hükümdar, tevcih olunan bu yerleri kendilerine ihsan olarak buyurmuştur. Eşlerinden Emine Hanım oğulları üzerinden hak talep etmişse de bu çok uzun sürmemiştir. Devlet, belgelerde görüldüğü üzere kendisine ihtiyacı olması dolayısıyla aylık bir miktar maaş tahsis etmiştir. Emine Hanım'dan sonra Alemdâr'ın diğer eşlerine ve oğulluğu Mehmed Bekâr Bey'e de belli bir miktar aylık maaş ihsanda bulunmuştur.

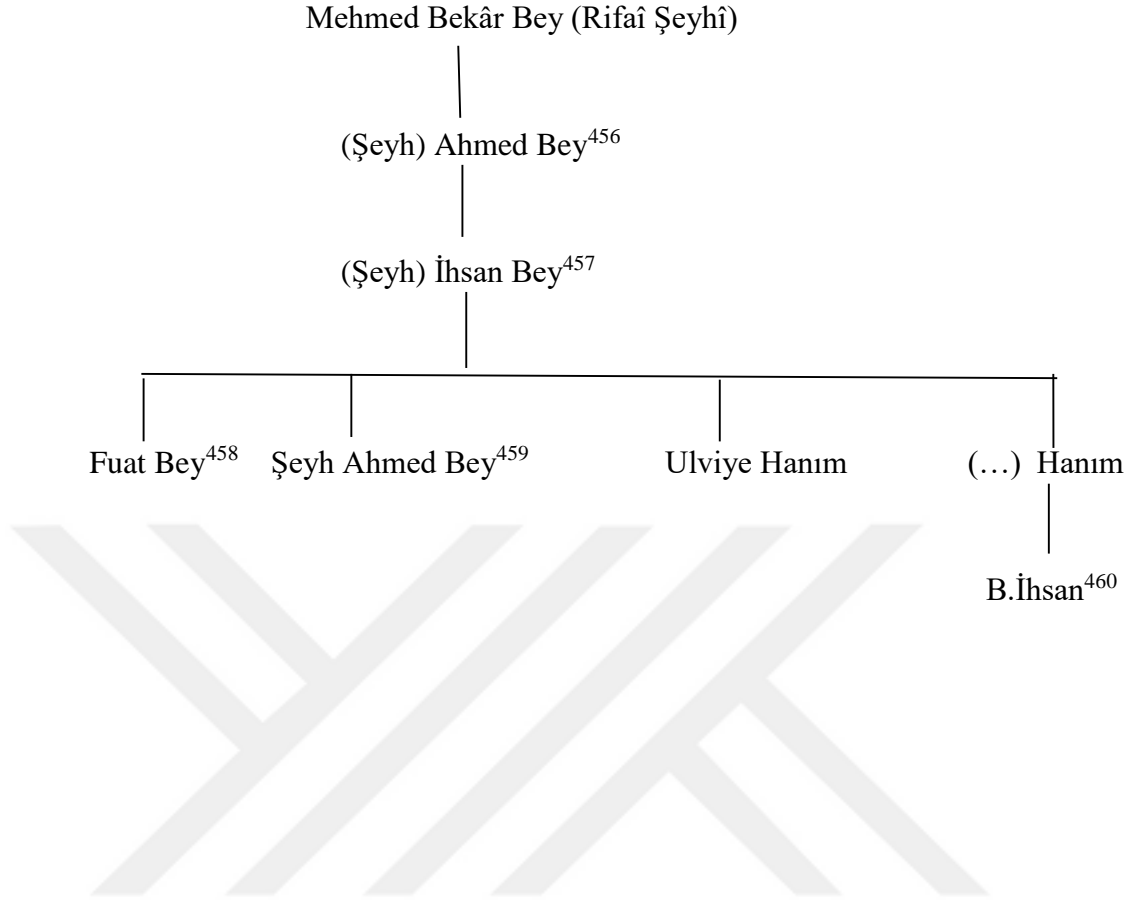

Şekil 1. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Aile Cetveli

⁴⁵⁵ Hacı Nuri Bey, incelediğimiz arşiv belgelerinde, Alemdâr Mustafa'nın yeğeni olarak ilk kez 1263 (M. 1847) tarihinde, Nuri Bey'e münasip bir görevde istihdam etmesine dair Trabzon Valisi'ne gönderilen yazı ile karşımıza çıkmıştır. *BOA, A.}MKT., 67/27, (29/S/1263-16/Şubat/1847)*. Nuri Bey'e Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından tüfenkçi başılığı veya uygun bir memuriyet verilmesi babında uzun bir ferman gönderilmiştir. *BOA, A.}MKT., 78/56, (8/Ca/1263-24/Nisan/1847)*. Daha birçok memuriyette bulunan Hacı Nuri Bey'e hükümet 1277 (M. 1860)'a kadar yardım etmiştir.

Şekil 2. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Oğulluğu Mehmed Bekâr Bey'in Ailesi

⁴⁵⁶ Şeyh Ahmet Bey'in evkâfta memuriyeti olduğu ve öldükten sonra oğlu İhsan Bey küçük olduğundan yetişinceye kadar, Bekâr Beyin halifelerinden Eyüp nişancısı Selâmi Dergâhı Postnişini Şeyh Bahaüddin Efendi vekâlet etmiştir. Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 195.

⁴⁵⁷ İhsan Bey, maliyede memuriyet elde ederek Şeyh Bahaüddin Efendi'den hilâfet almıştır. Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 195.

⁴⁵⁸ Eyüp'te Selâmi Şeyhi Kazım Bey'den hilâfet almış ise de ömür vefa etmemiştir. Maliye'de hesap bölümündeki Atika kaleminde görev almıştır. Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 195.

⁴⁵⁹ Meşruiyet Döneminde irtica hareketlerine karıştığı için Sinop'a sürgün edilmiş, milli mücadele döneminde Kuvay-i İnzibatiye de alay imamlığı yapmış olduğundan dolayı yüz ellilik listeye eklenmiştir. Yunanistan'da bir hadise sırasında öldürülmüştür. Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 195.

⁴⁶⁰ İhsan Bey, Galata gümrüğü memurlarından olup Erenköylü İhsan Bey diye tanınmıştır. Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanları*, s. 195.

4.2.1. Müsâdere Sürecinde Alemdâr'ın Mirasçılarının Durumu

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda müsâdere usulünün belli bir esneklik içerisine girmiş olduğunu söyleyebiliriz. Eceliyle vefat eden veya katledilen kişinin mallarına el koyan devlet, geride bakıma muhtaç çoluk çocuk veya kendisinin bakımını sağlamakla görevli olduğu kimseler var ise bunların sefil olmaması için ölenin bazı mallarını ya bir “*ihsan*” şeklinde bunlara geri vermekte, ya da belli bir “*bedel*” olarak terekeyi onlara bırakmaktadır⁴⁶¹.

Yüksek oranlı bir miras vergisi özelliğine sahip olan bu “*bedelliye*” birçok hallerde merkezinde çıkarlarına uygun düşmektedir. Çünkü terekenin bir anda satışını sağlamak ve ölenin alacaklarını tahsille uğraşmak ve borçlarını ödemek hem zaman alabilir hemde merkez açısından tatmin edici olmayabilir.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra zevcelerinin sefil olmaması için devlet tarafından maaş bağlanmıştır. Osmanlı arşivindeki belgeler dâhilinde Alemdâr'ın mirasçılarının ne kadar maaş aldıkları ve onlara hangi durumlarda maaş ihsan edildiği açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca Alemdâr'ın oğullarına da bazı durumlarına nazaran belli bir miktar maaş tahsis edilmiştir.

4.2.1.1. Eşi Emine Hanım

Alemdâr Mustafa'nın vefatından sonra zevcesi Emine Hanım'a aylık 100 kuruş nafaka olarak maaş bağlanmış ve 1225 senesi Ramazan-ı Şerif aylığının verilmesi için Başmuhasebe⁴⁶²'ye kayıt yapılmıştır⁴⁶³.

Alemdâr'ın zevcesi Emine Hatun'a 100 kuruş maaşının 2 Cemazey'ül-ahir 1225/ 5 Temmuz 1810 senesinde Cemazey'ül-ahir aylığı talep edilmiş ve 4-6 Cemazey'ül-ahir 1225/ 7-8 Temmuz 1810 senesinde de telhise göre tezkire verileceği bildirilmiş, 7 Cemazey'ül-ahir 1225/ 9 Temmuz 1810 senesinde 100 kuruş aylığı hazine tezkiresi ile verilerek Başmuhasebe'ye kaydedilmiştir⁴⁶⁴.

⁴⁶¹ Cezar, “Bir Âyanın Muhallefatı”, s. 55.

⁴⁶² Başmuhasebe diğer adı ile muhasebe-i evvel, maliye gelir-gider kalemlerinin yöneticisi konumunda olan bu büro, muhtemelen XVII. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Rumeli muhasebecisi yerine kullanılmış bir tabirdir. Feridun Emecen, “Başmuhasebe Kalemi”, TDVİA, V, İstanbul, 1992, s. 133.

⁴⁶³ BOA, C.DH, 134/658, (11/L/1225-10/Ekim/1810).

⁴⁶⁴ BOA, C.DH, 73/3632, (04/C/1225-7/Temmuz/1810).

Alemdâr Mustafa Paşa'nın karısı Emine Hatun'a nafaka olarak aylık 100 kuruş maaş tayin olunması ve hesap edildiği üzere 1226 (M. Haziran 1811) senesi Cemazey'ül-evveli aylığının da verilmesi rica edilerek Başmuhasebe'ye kayıt ve tezkiresi verilmek babında emr-i ferman olunmuştur⁴⁶⁵.

Emine Hanım'ın 1227 (M. 1812) senesi Cemazey'ül-evveli ayında maaş olarak verilmesi istenmiştir⁴⁶⁶. Ayrıca yine 1227 (M. 1812) senesinin Şevval aylığı olan 100 kuruşunun nafaka olarak verilmesi buyurulmuştur⁴⁶⁷:

“Arz-ı bendeleridir ki;

Müteveffâ Alemdâr Mustafa Paşa'nın zevcesi Emîne Hatun'a “nafaka behâsı” olarak mâhiyye “Yüz” Gurûş verilegeldiği mulayyed olmağla, işbu sene-i mübâreke Şevvâl'i mâhiyyesinin i'tâsı recâsıyla arz-ı hâldir: Ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda, sâbıkı ve hisâb etdirildiği vechile mâh-ı merkûma mahsûben meblağ-ı mezbûrun i'tâsı için Başmuhâsebe'ye kayd ü tezkiresi verilmek bâbında Emr u Fermân devletlü, se'âdetlü sultânım hazretlerindedir.”

Alemdâr Mustafa Paşa'nın eşi Emine Hanım'a Hazine-i Amire'den aylık 100 kuruş maaş tayin olunması ve 1230 (M. 1815) senesi Zilkadesi başlangıç olması ve Hazine Tezkiresi için ihsan buyurmak babında bir telhis gönderilmiştir. Telhis gereğince muhasebeye kayıt olunsun ve miktar verilsin cevabı gelmiştir⁴⁶⁸.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın zevcesi Emine Hanım'ın aylık 100 kuruş maaşının 1240 (M. 1825) senesi Cemazey'ül-ahiresinin verilmesine dair ihsan buyurulmuştur⁴⁶⁹.

Emine Hanım'a hissesi olan aylık 100 kuruş maaşı verilmiş ve 1241 (M. 1826) Ramazan ayında bile ricasıyla maaşı verilmiştir. Muhallefat defterine kaydolunan aylık miktarın muhasebeye kayıt olunması ve maaşın verilmeye devam edilmesine dair ferman çıkarılmıştır. 16 Şevval 1241/ 24 Mayıs 1826 senesinde Emine Hanım'a toplam 16.000 kuruş verilmiştir⁴⁷⁰.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın zevcesi Emine Hanım'a tahsis edilen aylık 100 kuruş maaşın hesap olunması ve Hazine Tezkiresinden verilmesine dair bir arz-ı hâl;

⁴⁶⁵ BOA, C.ML, 107/4727, (08/C/1226-31/Mayıs/1811).

⁴⁶⁶ BOA, C.ML, 171/ 7215, (08/C/1227-12/Mayıs/1812).

⁴⁶⁷ BOA, C.ML, 613/ 25270, (07/Za/1227-12/Kasım/1812).

⁴⁶⁸ BOA, C.DH, 129/ 6408, (20/Z/1230-23/Kasım/1815).

⁴⁶⁹ BOA, C.ML, 80/ 3670, (09/B/1240-27/Şubat/1825).

⁴⁷⁰ BOA, C.DH, 135/ 6741, (16/Z/1241-24/Mayıs/1826).

*“Arz-ı câriyeleridir ki; bâ-İrâde-i Seniyye-i Şâhâne, be-her mâh Hazîne-i Âmire'den i'tâ buyurulan Yüz Gurûş ma'âşımın işbu İki yüz elli Senesi Rabî'u'l-Evvel mâhiyyesi olarak Yüz Gurûş ma'âşımın Başmuhâsebe'den, sâbikî ve hisâb olunduğu üzre Hazîne Tezkiresi i'tâ ve inâyet ü ihsân buyurulmak bâbında arz-ı hâle cesâret olundu.”*⁴⁷¹

Emine Hanım'a Hazine-i Amire'den aylık 100 kuruş verilmesi babında buyrulan maaşın 1251 (M. 1835) senesi Muharram'ül-Haram ayına mahsuben 100 kuruş maaşın kendisine merhameten verilmesi ricasıyla Hazine Tezkiresi'ne ihsan buyurulmuştur. *“Telhis hisab olunsun!”* başlığı ile hesap olunarak tezkiresi verilmiştir⁴⁷².

Eski Sadrazam Rusçuklu Alemdâr Mustafa Paşa'nın eşi Emine Hanım, yoksul duruma düştüğü, çıkan yangın sonrası evi ve eşyaları da hasar gördüğünden dolayı yardımsever bir insan olduğu da göz önüne alınarak kendisine ikamet edeceği bir ev verilmesi bakımından Rikâb-ı Hümâyûn-ı Hazret-i Mülûkâne'ye arz-ı hâl takdimiyle durumu bildirilerek yardım istenmiştir. Bunun üzerine resmi karar ile kendisine 1.000, 1.500 ve 2.500 kuruş gibi miktarlarda bir yardım yapılmış ve derkenara kaydedilmiştir. Aynı zamanda göndermiş olduğu arzuhale cevap mahiyetinde Emine Hanım'a 40 kuruş icar ile bir evde ikamet etmesi ve aylık 2.500 kuruş lütuf ihsan edilmiştir⁴⁷³.

Eski Nafia Meclisi Reisi Salih Efendi'nin hanımı Kamile Hanım'a verilen 600 kuruş maaşından 100 kuruşunun hazineye 500 kuruşunun da Alemdâr Mustafa Paşa'nın hanımı Emine Hanım ile Alemdâr'ın oğulluğu Bekâr Bey'e tahsis edilmesi buyurulmuştur⁴⁷⁴. Söz konusu olan meblağ Emine Hanım ve Mehmed Bekâr Bey'in maaşlarına zam olarak geçmiştir⁴⁷⁵:

“Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Hâme-pîrâ-yı ihtirâm olan İşbu Tezkire-i Sâmiyye-i Sadâret-penâhîleri'yle, zikr olunan tezkire, manzûr-ı Âlî-i Hazret-i Mülûkâne buyurulmuş ve ber-vech-i istîzân, mezkûr Altıyüz Gurûş'un Beşyüz Gurûş'u mûmâ ileyhimâ Emîne Hanım ile Bekâr Beğ'in ma'âş-ı kadîmlerine münâsafeten zamm olunarak, kusûr Yüz Gurûş'un Hazîne'ye mânda edilmesi, müte'allik u şeref-sudûr buyurulan Emr u İrâde-i Seniyye-i Cenâb-ı Tâc-dârî muktezâ-yı münîfinden olarak, mezkûr tezkire

⁴⁷¹ BOA, C.DH, 87/ 4343, (29/Ra/1250-5/Ağustos/1834).

⁴⁷² BOA, C.ML, 157/ 6646, (23/M/1252-10/Mayıs/1836).

⁴⁷³ BOA, İ.DH, 100/ 5053, (25/Ra/1261-3/Nisan/1845).

⁴⁷⁴ BOA, A.}MKT.MHM, 112/ 56, (20/L/1273-13/Haziran/1857).

⁴⁷⁵ BOA, İ.DH, 379/ 25031, (08/L/1273-1/Haziran/1857) vr. 4.

yine Savb-i Âlî-i Âsafîleri'ne i'âde kılınmış olmağla, ol bâbda emr u fermân, Hazret-i veliyyü'l-emrindir.”

Bir müddet sonra yine Alemdâr Mustafa Paşa'nın zevcesi Hacce Emine Hanım, aylık 100 kuruş olan maaşına zam istemiştir. Fakat Emine Hanım'ın arzına cevap gelmeden yaşlı ve hasta olduğu için rahmete kavuştuğu tahkik olunmuş ve münasip bir karşılık bulunarak maaşı zamlı olarak varislerine geçmiştir⁴⁷⁶.

Emine Hanım'ın vefatı üzerine Maliye Nezâreti Yüksek mertebeye gönderilen bir yazı da Sadaret dairesi ağalarından Ahmed Ağa, Emine Hanım'ın zam yapılarak 500 kuruş olan aylığının bir miktarının merhameten kendisine verilmesi icabının icrası beyanıyla tezkire göndermiştir⁴⁷⁷.

4.2.1.2. Eşi Hatice Hanım

1223 (M.1808) tarihinde Eski Sadrazam Alemdâr Mustafa Paşa'nın başkadını olup bu ana kadar kendi imkânları ile geçinip iki defa oturdukları ev yanmış olduğundan ve bir maaşı olmadığından, eşyalarını satıp mal alarak oda yaptığını, şimdi satacak eşyasının kalmadığından ve Alemdâr'ın dört tane cariyesinin dahi yanında kaldığından ve bu cariyelerin hasta ve yaşlı olduğundan, kırk yıldır ızdırap içinde yaşamalarına rağmen Rikâb-ı Şahane'yi rahatsız etmediklerini ifade eden Hatice Hanım, bu günlerde çok sefil bir durumda olduklarından dolayı bu cümleleri kullandığını beyan etmiştir. Hatice Hanım, Merhametli Devlet-i Aliyye ve Eltaf-ı Şahaneleri'nden;

“Merâhım-i Aliyye ve Eltâf-ı Şâhâneleri'nden mercûdur ki, ser-i se'âdet-efserleri ve şeh-zâde-gân hazarâtının başları sadakası için olsun cennet-mekân pederleri rûh-ı şerîfi için olsun işbu eyyâm-ı mağfîret-nişân hürmetine olsun Hazîne-i Defîne-i Mülûkâne'den bir mikdâr ma'âş tahsîs buyurulması husûsuna Fermân-ı Şâhâneleri irzân ü şâyân buyurulup giriftâr olduğumuz zarûretten halâs olunarak ilâ âhiri'l-ömr de'avât-i hayriyye-i Şâhâneleri'ne muvâzabet üzre olunacağı bâbında emr u fermân ve lutf ü ihsân...”

İfadeleri ile bir miktar maaş bağlanması isteğinde bulunmuştur⁴⁷⁸. Alemdâr Mustafa Paşa'nın eşi Hatice Hanım'a maaş tahsis edilmesi için Devlet-i Aliyye'den tezkire verilmiştir⁴⁷⁹.

⁴⁷⁶ BOA, A.}MKT.NZD, 222/ 12, (04/N/1273-28/Nisan/1857).

⁴⁷⁷ BOA, A.}MKT.NZD, 202/58, (01/R/1273-29/Kasım/1856).

⁴⁷⁸ BOA, İ.DH, 154/ 8000, (13/N/1263-25/Ağustos/1847) vr. 1.

Alemdâr'ın karısı Hatice Hanım'ın vukubulan durumuna binaen bir miktar maaşının Tezkire-i Aliyye'den tahsil edilmesi bakımından bir buyrultu gönderilmiştir. Buna göre Alemdâr'ın cariyelerinin sefalet ve yoksulluk çektiği ifade edilerek yardım istenmiştir⁴⁸⁰. Bahsi geçen konu üzerine Hatice Hanım'ın hâli göz önünde bulundurulduğundan kendisine münasip bir miktar maaş tahsis edilmesi buyurulmuştur.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın zevcelerinden Hatice Hanım, halinin mağduriyetini daha önce takdim ettiğinden Hazine-i Celile'den kendisine aylık 250 kuruş maaş tahsis edilmesine karar verilmiştir. Ancak Alemdâr'ın dört tane ihtiyar cariyesine baktığı için geçinemediğinden Hatice Hanım'ın maaşına bir miktar daha zam olunması için altı ay evvelden Rikâb-ı Hümâyûn'a bir arz-ı hâl takdim olunarak Beytûlmâl'e havale edilmesi buyurulmuştur⁴⁸¹. Bunun üzerine muharebede yazıcı olan İbrahim Afif Efendi'nin vefatı sebebiyle Maliyye Hazinesi'nden verilen 500 kuruş maaşının Alemdâr Mustafa Paşa'nın karısı Hatice Hanım'a tahsisine karar verilmiştir⁴⁸².

4.2.1.3. Eşi Fatma Hanım

Eski Sadrazam Alemdâr Mustafa Paşa'nın zevcesi Fatma Hatun'a 29 Zilkade 1224/ 5 Ocak 1810'da aylık 100 kuruş maaş tayin olunmuş ve Fatma Hanım'ın 1225 Zilhicce aylığının verilmesi ricası için arzuhalde bulunmasına istinaden, kendisine aylık 100 kuruş nafaka bağlandığı ve her senenin evveli Hazine-i Amire'den verileceği beyan edilmiştir⁴⁸³.

1227 (M. 1812) senesinin Rabi'ul-evvel aylığının verilmesi buyurulmuştur. Malum olan miktar hesap ettirildiği için aylık olarak Fatma Hatun'a verilmesi ve

⁴⁷⁹ Fî 14 Ramazan Sene 63, Alemdâr Mustafa Paşa halilesi Hatice Hanım'a maaş tahsisine dair Tezkire-i Aliyye. BOA, İ.DH, 154/ 8000, (13/N/1263-25/Ağustos/1847), vr. 2.

⁴⁸⁰ “Ma'rûz-ı bende-i çâke-i kemîneleridir ki, Müfâd-i Fermân-nâme-i Sâmî-i Âsafîleri ve Tezkire-i Aliyye-i mezkûrede muharrer İrâde-i Seniyye-i Şâhâne keyfiyyeti ma'lûm-ı çâkeri olmuş ve ol bâbda istîzânı şâmil terkîm olunan takrîri, çâkeri matviyyen takdîm-i Hâk-i pâ-yi Âsafâneleri kılınmasıyla, ne vechile İrâde-i Aliyyeleri müte'allık buyurulur ise, ana göre icâbının icrâsına mübâderet olacağından, tezkire-i mezkûre ile arz-ı hâl dahî leffen i'âde kılınmış idüğü ma'lûm-ı Âlî-i Vekâlet-penâhîleri buyuruldukda emr u fermân, Hazret-i men le-hü'l-emrindir.” BOA, İ.DH, 156/ 8123, (11/L/1263-22/Eylül/1847) vr. 1.

⁴⁸¹ BOA, MVL, 66/ 19, (17/Ca/1265-10/Nisan/1849).

⁴⁸² BOA, İ.DH, 156/ 8123, (11/L/1263-22/Eylül/1847) vr. 2.

⁴⁸³ BOA, C.ML, 40/ 1810, (3/M/1226-28/Ocak/1811).

Başmuhasebe'ye kayıt olunması babında telhis gönderilmiştir⁴⁸⁴. Buna mukabil kendisine maaş tahsis olunan Fatma Hanım, Hazine-i Âmire'den 1227 Rabi'ul-evvel aylığı olan 100 kuruş maaşın, şimdiye kadar ki alacağı ile $486 \times 16 = 2.912 + 486 = 777,5$ kuruş olarak hesap edildiği ve merhameten tarafına tahsil edilmesini rica etmiştir⁴⁸⁵. Padişahın mührü ile “*Telhîs mûcebince tezkiresi verilsün!*” cevabı verilerek kendisine maaş tahsis edilmiştir. Aynı senenin 100 kuruş Şaban-ı Şerif aylığının da hesap içerisinde olduğunun belirtilmesi babında tekraren bir arzuhalde bulunmuş ve bu meblağının da tahsilini talep etmiştir. Bunun üzerine Başmuhasebe'ye kayıt ile tezkiresi verilmiştir⁴⁸⁶.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın oğlu Mustafa Bey, annesi Fatma Hanım'ın vefat etmesi üzerine yetim ve kimsesiz kaldığından ve herhangi bir maaşı olmadığı gerekçesiyle Hazine-i Amire'den tayin olunan 100 kuruş maaşının kendisine ihsan buyurulmasını⁴⁸⁷ ihtiyacı olması münasebetiyle istirhâm eylemiştir. Buna göre çıkarılan ferman ile kendisine aylık 100 kuruş maaş tahsis edilmiştir⁴⁸⁸;

“*Ber-mûceb-i takrîr, tanzîm olunacak Hatt-ı Hümayûn-ı İnâyet-makrûn-ı Mülûkâne şeref-bahş-i sahîfe-i sudûr olmağla, ber-mantûk-ı Hatt-ı Hümayûn, ma'âş-ı mezkûrun mîr-i mûmâ ileyhe ta'yîni husûsu tanzîm olunmak bâbında işbu beyâz üzerine sâdır olan Fermân-ı Âlîleri mûcebince der-kenâra havâle olundukda, müteveffîyye-i mûmâ ileyhâya İki yüz yigirmi dört Senesi Şa'bânı guresinden i'tibâren cânib-i Mîrî'den mâhiyye Yüz Gurûş ma'âş ta'yîn olunup, ta'rîh-i merkûmda sûret verilmiş olduğu Başmuhâsebe'den der-kenâr olunmuşdur. Ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda, şeref-yâfte-i sudûr olan Hatt-ı Hümayûn-ı şevket-makrûn ve sâdır olan Fermân-ı Âlîleri mûcebince ma'âş-ı mezkûr, müteveffîyye-i mûmâ ileyhânın mahlûlünden işbu mâh-ı Rabi'u'l-Âhir guresinden i'tibâren oğlu mûmâ ileyh Mustafâ Beğ kullarına ta'yîn olunmak üzre Başmuhâsebe'ye kayd olunup sûreti i'tâ olunmak...*”

Alemdâr Mustafa Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'e aylık 100 kuruş maaş tayin olunmuş ve 1228 (M. 1813) senesinin Zilkade'sinin kendisine verilerek Başmuhasebe'ye kayıt olunması babında bir telhis buyurulmuştur⁴⁸⁹.

⁴⁸⁴ BOA, C.ML, 103/ 4576, (29/Za/1227-4/Aralık/1812) vr. 2.

⁴⁸⁵ BOA, C.ML, 103/ 4576, (29/Za/1227-4/Aralık/1812) vr. 1.

⁴⁸⁶ BOA, C.ML, 351/ 14424, (29/N/1227-6/Ekim/1812), vr. 2.

⁴⁸⁷ Alemdâr Mustafa Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'in validesinin vefatından kendisine medar-ı maaş kalmadığından Fatma Hanım'ın aylık maaşının kendisine ihsanına binaen arzuhalinin arz-ı atabe edildiğine dair hatt-ı hümayûn. BOA, HAT, 280/16614, (29/Z/1227-03/Ocak/1813).

⁴⁸⁸ BOA, C.ML, 498/ 20240, (20/R/1228-22/Nisan/1813).

⁴⁸⁹ BOA, C.DH, 174/ 8669, (08/Za/1228-25/Ekim/1813).

4.2.1.4. Eşi Refiye Hanım

Sadrazam Mustafa Paşa'nın vefatıyla hanımlarından Refiye Hanım'a da aylık maaş ihsan buyrulmuştur. Fakat aylık maaşının hangi tarihten itibaren başladığına dair bir belgeye rastlanmamıştır. Refiye Hanım'ın 29 Rabi'ul-ahir 1273/ 27 Aralık 1856 senesinde ölümü ile münhal olan aylığının Alemdâr'ın oğulluğu Bekâr Bey'e tahsis edilmesi babında ferman verilmiştir⁴⁹⁰. Refiye Hanım'ın uzun süren ömrüne rağmen kendisi ile ilgili pek fazla kayda rastlanmamıştır.

4.2.1.5. Eşi Ayşe Hanım

Alemdâr Mustafa Paşa'nın eşi Ayşe Hanım'ın çocuksuz vefatına müteakip miriye ait olan muhallefatının bir kısmının orduda bulunan kocası Âdem Ağa'da olduğu hakkında Dersaadet'e bildirilen yazı üzerine hakkında tahkikat yapılması istenmiştir. Yapılan soruşturmada Ayşe Hanım'ın *cânib-i mirîden* zabt olunmuş muhallefatına dâhil olarak çok fazla mücevharat, akçe ve eşyası Âdem Ağa'nın eline geçmiş olduğu öğrenilmiştir. Âdem Ağa'nın da Orduy-ı Hümâyûn'da Vidin Başbuğu İsmail Bey maiyyetinde olması münasebeti ile elinde olan malların zahire için gönderilmesine dair irsal olunan kâğıt Serdar-ı Ekrem'den İsmail Ağanın karagahına elçi ile gönderilmiştir. Fakat gelen kâğıtta Âdem Ağa'nın, İstanbul'dan geleli iki ay bile olmadığı ve Ayşe Hanım'ı görmediği, zimmetinde ona ait mücevharat olmadığından başka 30-35 keselik eşyasını İstanbul'dan çıkarken Ayşe Hanım'a bırakmış olduğuna dair ifadeler yer almıştır⁴⁹¹.

Tahkikat yapıldıktan sonra Serdar-ı Ekrem'den Kaymakamlığa gönderilen yazı ise şu sözler yer almaktadır;

“El-hâletü hâzihî mîr-i mûmâ ileyh tarafından vârid olan kâğıd me'âlinde, mûmâ ileyh Âdem Ağa lede'l-istintâk, müteveffiyeyi tezevvüc edeli iki mâh bile olmayarak Âsitâne'den çıkmış olup zimmetinde o makûle mücevherât olmadığından başka, Otuz, Otuzbeş Kîse'lik eşyasını Âsitâne'den çıkar iken ayâli mûmâ ileyhâya bırakmış olduğunu ifâde eylediği muharrer ve mezkûr olmağın, manzûr-ı Müşîrîleri olmak için mîr-i mûmâ ileyhın, zikr olunan kâğıdı derûn-ı nemîka-i hulûs-verîye mevzû'an irsâl-i Savb-i Sâmilîleri kıldığı beyânıyla, kâ'ime-i meveddet-alâme tahrîr u firistâde-i nâdî-i se'âdet-masîrleri kılınmıştır. İnşâallâhü Te'âlâ lede'l-vusûl her hâlde Savb-i Hulûs-verî teveccühât-i samîmiyyeleriyle yâd ü tezkâra himmet buyurulmak me'mûldür.

⁴⁹⁰ BOA, A.}MKT.NZD, 206/ 63, (29/R/1273-27/Aralık/1856).

⁴⁹¹ BOA, HAT, 993/ 41852B, (6/N/1226-20/Eylül/1811).

Manzûrum olmuşdur. Merkûm, hem inkâr eder ve hem ben aldım diyü ikrâr eder. Bu takdîr ile meskûtün anh bırakmamak münâsibdir. İktizâsı ne ise, ol vechile amel oluna!"⁴⁹².

Hükümet, bu belirsizlik üzerine tekrar yaptırdığı tahkikat neticesinde, Alemdâr Mustafa Paşa'nın zevcelerinden Ayşe Hanım'ın muhallefatından *onbeşbin* kuruşluk nakit akçe ile bazı mücevherleri ve sair eşyaları kocası tarafından alınarak kendi adamına verildiği ve adamın da bu meblağ ile pamuk ve diğer ticaret mallarını alması için Rumeli tarafına gönderildiği anlaşılmıştır. Rumeli'ye gönderilen şahıs aldığı eşyalar ile Siroz'a taraflarına varmış ise de elindeki eşyaların paha değerini bulamadığından bir iki gün burada ikamet edip daha sonra Yanya tarafına geçmiştir. Siroz'dan haberin geç gelmesinden dolayı Dersaadet'ten gelecek emir üzerine eğer Yanya'da ise şahsın yakalanması ve elindeki eşyaların zabt edilmesi ile Der-Aliyye'ye gönderilmesine dikkat etmek babında şeref bahşedilen Emirnâme-i Asafaneleri ile Hüseyin Tatar kulları, şahsın evinde gizlice araştırma yaptırmakta iken Kethüda Halil Ağa kulları mübaşeretiyle Yanya ve civarında her ne kadar soruşturulmuşsa da o kişi bulunamamıştır. Hüseyin Tatar, şahsın, Yanya civarındaki kazaların birisine zahire ihracı için gelebileceğini tahmin ederek adamlarını göndermiştir. Adamlarından biri Livadiye'de bir kahvehanede Yergöğü sakinlerinden birisine tesadüf etmiş ve bu konu hakkında tahkikat yapınca, Alemdâr Mustafa Paşa'nın yardımcılarında Derviş Hasan ve Hezargârdlı yoldaşının bazı mücevherler ile Ağrıboz'a gelip, İsmail Bey'in konağında misafir olduğunu öğrenmiştir. "*Mîr-i mûmâ-ileyh, merkûmun yedinde olan eşyâyı ber-takrîb ahz ve etrâf-ı kazâlara âdemleri ile irsâl ederek bey' u fûrûht ve akçalarını aldıktan sonra kendilerini dahî ihâfe ile Ağrıboz'dan bahren kaçırdığı yakînen ma'lûmumdur, diyü âdemim kullarına ifâde ve ol dahî tarafımıza ba'de'l-avde, ol vech ile takrîr ü beyân eyledikde*" şahısların ellerindeki eşyayı etraftaki kazalara adamları ile giderek sattığı ve akçeleri aldıktan sonra kendilerinin dahi Ağrıboz'dan deniz yoluyla kaçtığını ifade etmiştir. Hüseyin Tatar ve Halil Ağa, İsmail Bey'i sorguladığında, olaydan haberdar olmadığını ve kazalarda sattığı eşyaların vefat eden cariyesine ait olduğunu söylemiştir⁴⁹³. İş bu arz-ı hal ile yapılan soruşturma ve araştırmanın sonucu Rikâb-ı Hümâyûn'a bildirilmiştir.

⁴⁹² BOA, HAT, 993/ 41852, (15/N/1226-3/Ekim/1811).

⁴⁹³ BOA, C.ZB, 41/ 2039, (15/R/1227-29/Mart/1812).

4.2.1.6. Mehmed Bekâr Bey

Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümü üzerine tahminen sekiz on yaşındaki oğulluğu Bekâr Bey ile yeğeni Hasan Bey dokuz ay Divân-ı Hümâyûn üyesi Muhammed Rüştî Efendi'nin yanında misafir olarak kalmışlardır. Fakat Rüştî Efendi'nin Selânik tarafına gönderilecek zahire maddesine nezaret üzere görevlendirilmesiyle Sadaret'e sunduğu takrirden, Mehmed Bekâr Bey ve Hasan Bey'in validelerine hasret oldukları için memleketlerine veyahut başka bir yere misafir olmaları hususunda bulunmuştur⁴⁹⁴.

Sadaret'e gönderilen takrir üzerine Mehmed Bekâr Bey ve Hasan Bey'in İstanbul'da ikamet edecek bir yerleri olmadığı için vilayetlerine gitmeleri ve kendilerine maaş bağlanması münasip görülmüştür. Buna göre verilen emr-i fermanda:

“Yedi mâhdan berihâne-i acizânemizde müsâfîret ü kararları tahsîl-i erzâk-ı mukadderelerinden mâ-adâ mütâle'a ve netîcesi hâtıra hutûr etmeyen müteveffâ Alemdâr Mustafa Paşa'nın debîni ve yeğeni Bekâr Beğ ve Hasen Beğ nâm ma'sûmlar, vâlid ve vâlidelerini tezekkür ile leyl ü nehâr hasret ü iştiyâk ile bî-karâr ve vâlideyni dahî ed'âf-i mudâ'af giriftâr-ı âh u zâr oldukları bedîdâr olmağla, ahvâl-i pür-melâllerine merhameten Varna kayıklarıyla Varna İskelesi'ne, andan memleketlerine ve yâhûd Rûşçuk tarafına mevcûd olan atûfetlî çelebî efendi bendelerine terfîkan berran azîmetleri husûslarının kankısı muvâfîk-ı İrâde-i Aliyyeleri buyurulur ise, ol vechile azîmetlerine ruhsat ü müsâ'ade-i Seniyyeleri bî-dirîğ u şâyân ve tarafeynin mahzûn ü mütehassir kulûbleri hasibeten lillâhi te'âlâ mesrûr u şâdân buyurulmak mutâbîk-ı re'y-i rezîn-i kerâmet-karîn-i rahîmâneleri buyurulur ise, ruhsatı hâvî yedlerine bir kıt'a Emr-nâme-i Sâmîyye inâyet ü ihsân buyurulmak”

İfadeleri ile kendilerine Rusçuk'a gitmeleri için izin verilmiştir⁴⁹⁵. Fakat Mehmed Bekâr Bey'in ne zaman Rusçuk'a gittiğine dair belgelerde net bir bilgiye rastlanmamıştır. Mehmet Bekâr Bey, 1251 (M. 1835) senesinde Sadaret'ten yardım talebinde bulunduğu anda kendisinin Alemdâr Mustafa Paşa'nın vefatında mahzende beraber bulunup, mahzenden çıkardıklarında da iki buçuk sene Rüştî Paşa'nın konağında mahpus kaldığını beyan etmiştir⁴⁹⁶.

⁴⁹⁴ BOA, HAT, 734/34850, (29/Z/1224-4/Şubat/1810).

⁴⁹⁵ BOA, HAT, 671/328, (29/Z/1224-4/Şubat/1810).

⁴⁹⁶ BOA, C.ML, 249/10339, (06/M/1251-4/Mayıs/1835) vr. 4.

Alemdâr Mustafa'nın oğulluğu Mehmed Bekâr Bey'e 1231 (M. 1815) senesinde aylık 100 kuruş maaş bahşedilmiş olduğu için 1231 senesi Saferü'l-Hayr aylığının verilmesi için ihsan buyurulmuş ve Hazine Tezkiresi verilmiştir⁴⁹⁷.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın oğulluğu olan Mehmed Bekâr Bey'e 1232 (M. 1816) senesi aylık 100 kuruş maaş tayin olunmuş olduğu kayıtlarda olmakla, 1232 senesinin Rabi'ul-evveli aylığının verilmesi için “*Ma'âş-ı veled-i Müteveffâ Alemdâr Mustafa Paşa-yı Sadr-ı Esbak. Arz-ı hâli ki, berây-ı ma'âş-ı Şehr-i Rabî'u'l-Evvel Sene 1232. Arz-ı hâl ü Der-Kenâr-ı Telhîs*” buyurulmuştur. Derkenar olunan arz-ı hâl üzerine aylık miktarı olan 100 kuruşun verilerek Başmuhasebe'ye kayıt olunması babında ferman çıkarılmıştır⁴⁹⁸.

Mehmed Bekâr Bey'e tahsis olunan aylık 100 kuruş maaşının yine 1232 (M. 1816) senesindeki Muharramü'l-Haramı aylığının verilmesi için arz-ı hâli ricası üzerine;

“...*bâ-Hatt-ı Hümayûn-ı şevket-makrûn inâyet ü ihsân buyurulan mâhiyye Yüz Gurûş ma'âşımın işbu Bin iki yüz otuz iki Senesi mâh-ı Muharramü'l-Harâmî'na mahsûben meblağ-ı mezkûrun i'tâ buyurulmasıçün iktizâ eden bir kıt'a Hazîne Tezkiresi inâyet buyurulmak bâbında...*”

tezkiresi verilmiştir⁴⁹⁹. Mehmed Bekâr Bey'e şehriye 100 kuruş aylık maaş verildiği kayıtlı olduğundan 1240 senesi Şevval aylığının Hazine-i Âmire'den verilmesi için gönderilen arzuhale göre Başmuhasebe'ye kayıt yapılarak tezkiresi verilmesi babında emir verilmiştir⁵⁰⁰.

Alemdâr Mustafa'nın oğulluğu Mehmed Bekâr Bey'in ihsan buyurulan aylık 100 kuruş maaşından 1241 (M. 1826) senesi Şaban-ı Şerif aylığına mensup 100 kuruşun verilmesi için; “*Ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda, der-kenâr olunan sâbıkî vechile mâh-ı merkûme mahsûben meblağ-ı mezbûrun verilmesiçün Başmuhâsebe'ye kayd ve tezkiresi i'tâ olunmak bâbında emr u fermân devletlü, se'âdetlü sultânım hazretlerindir*” telhis arz edilmiştir. Buna cevaben “*Sâbıkî vech-*

⁴⁹⁷ BOA, C.ML, 249/ 10339, (06/M/1251-4/Mayıs/1835) vr. 3.

⁴⁹⁸ BOA, C.ML, 101/ 4477, (02/R/1232-19/Şubat/1817).

⁴⁹⁹ BOA, C.ML, 237/ 9921, (07/S/1232-27/Aralık/1817).

⁵⁰⁰ BOA, C.ML, 249/ 10339, (06/M/1251-4/Mayıs/1835) vr. 1.

i meşrûh üzre meblağ-ı mezkûrenin i'tâsıyçün ta'rih-i merkûmede Hazîne Tezkiresi verildiği mukayyedir." sözleri ile tezkirenin verildiği ifade edilmiştir⁵⁰¹.

Mehmed Bekâr Bey'e verilen aylık maaşın hesap edilerek 1245 (M. 1830) senesi Zilkadesi aylığının Hazine Tezkiresi tarafından verilmesi için yapılan arz-ı hâl ile muhasebeden derkenar olunmuş ve 100 kuruş verilmesi babında "*Tezkiresi verile!*" ifadesi ile aylık maaşı verilmiştir⁵⁰².

Alemdâr'ın oğulluğu Mehmed Bekâr Bey'in Alemdâr'ın vefatından sonra kendisine 100 kuruş maaş ihsan buyurulmuş ise de, kendisi Cerrahpaşa Cami civarında Yokuşçeşme Tekkesi'nde adı duyulmamış bir makam sahibi olmuştur; fakat tekkenin hâla harap bir halde olduğunu ve bazı kimselere de yardım ettiği için tekkenin borcunun 6.000 kuruşa ulaştığı beyan edilmiştir. Tekke iskân edilemeyecek kadar harap olduğundan ve kendisine Atıfet nişanı buyurulduğundan, maaşına zam yapılması veyahut Hazret-i Seyyid Ahmedü'r-Rufai Hazretleri'ne hürmeten tekkenin yenilenmesi arz edilmiştir⁵⁰³.

Târikat-i Aliyye-i Rufai'yye Şeyhi Mehmed Bekâr Bey'in arzı üzerine kendi maaşının üzerine 150 kuruş zam olunması hususunda Başmuhasebe'ye kaydı ile eline yazılı sureti verilmiştir⁵⁰⁴;

"...bundan yiğirmi sene mukaddem bâ-İrâde-i Seniyye, kendisine Hazîne-i Âmire'den şehriyye Yüz Gurûş ma'âş ta'yîn buyurulmuşsa da, kendisi Tarikat-i Aliyye-i Rufâ'yye Meşâyihî silkinde münselik olduğu hâlde el-hâletü hâzihî Cerrâhpaşa Câmi'i civârında Yokuşçeşme Tekyesi'nde pöst-nişîn olarak gece ve gündüz du'â-yı devâm-ı eyyâm-ı ömr ü şevket-i Hazret-i Şâhâne ile meşgûliyyeti der-kâr ve ma'âş-ı mezkûrdan gayri bir mahalden medâr-ı ma'âş olmaması ve dâ'imâ fukarâ-yı dervişâna dahî it'âm-ı ta'âm etdirmesi mülâbesesiyle ıztırâb-ı hâli ber-kemâl olarak herhâlde lutf ü âtfet-i Seniyye'ye sezâ-vâr bulunmuş olduğu tafsîlâtından bahsle sadaka-i sırr-ı übühheth-efser-i Şâhâne olarak ma'âş-ı mezkûre zammıyla mesrûriyyet-i âcizânesi husûsuna müsâ'ade-i Aliyyeleri irâdet buyurulmasını tahrîr ü istirhâm etmekden nâşî, kuyûdeleri el-mürâce'a ber-vech-i muharrer..."

Mehmed Bekâr Bey'e inayet ve ihsan buyrulan aylık 250 kuruş maaşının 1252 (M. 1836) senesi Muharrem ayının Hazine-i Âmire'den verilmesin babında

⁵⁰¹ BOA, C.ML, 126/ 5563, (29/Ş/1241-8/Nisan/1826).

⁵⁰² BOA, C.ML, 104/ 4619, (29/Za/1245-22/Mayıs/1830).

⁵⁰³ BOA, C.ML, 249/ 10339, (06/M/1251-4/Mayıs/1835) vr. 4.

⁵⁰⁴ BOA, C.ML, 249/ 10339, (06/M/1251-4/Mayıs/1835) vr. 2.

telhis gönderilmiş ve ferman buyrulduğu üzere hesap olunarak tezkiresi verilmiştir⁵⁰⁵.

4.2.1.7. Kız Kardeşi Emine Hanım

Müteveffâ Eski Sadrazam Rusçuklu Mustafa Paşa'nın kız kardeşi Emine Hanım'ın Edirne'de ikamet ederken, burada çocuksuz vefat ettiği haber verilmiştir⁵⁰⁶. Buna müteakip mevcut nakit parası, mücevheratı ve eşyasının miktarı ne kadar ise “*cânib-i mîrî'den zabtına İrâde-i Aliyye te'alluk etmekle*” muhallefati merkumenin zabtı ile tahririne Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûn ve Anadolu Muhasebecisi Mahmud Fevzi Efendi tayin olunup Edirne Bostancıbaşı ve mübaşir görevlendirilerek “*bi'l cümle muhallefati zabt u tahrir ve mumza yü mahtum defterinin*” Ordu-yı Hümâyûn'a ulaştırılması babında emir verilmiştir⁵⁰⁷.

“*Ba'dehû ne vech ile Emr-i Âli sudur eder ise, ol vechile amel ü hareket oluna*” diyerek Dergâh-ı Kapıcıbaşılarından hâla Orta Bostancıbaşı Dağdevirenzâde Muhammed Ağa kullarına hitaben bu hususa mübaşir tayin buyurulan Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûn'dan hâla Anadolu Muhasebecisi Mahmud Feyzi Efendi'ye gönderilen emirde Emine Hanım'ın mallarının müsâdere edilmesi söz konusu olmuştur. Fakat Emine Hanım'ın hayatta olup kocasının hala Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûn'dan Ahmed Efendi olduğu cevabı verilmiştir. Her ne kadar Emine Hanım hayatta olsa da müsâdere emrinin uygulanmasına karar verilmiştir. Ancak emir verildikten altmış gün önce Hezargrâd Eyaleti'nden Emine Hanım'ın kayınvalidesi Mediha Hatun vefat etmiş veraseti de yanındaki oğlunun küçük kızları Ümmügülsüm ve Ayşe'ye ve de onların kardeşi Moskovların elinde esir olan Habibe'ye kalmıştır. Ancak verasetin hissedarı olan bu kızların tüm malları savaştan zarar gördüğü için muhtaç oldukları gerekçesi ile Emine Hanım'ın terekesinin geri verilmesi veya yardım olarak nafaka verilmesi arz olunmuştur⁵⁰⁸.

⁵⁰⁵ BOA, C.ML, 233/ 9783, (04/S/1252-21/Mayıs/1836).

⁵⁰⁶ BOA, C.ML, 77/ 3541, (19/Zilhicce/1225-15/Ocak 1811).

⁵⁰⁷ BOA, C.ML, 138/ 5895, (09/S/1226-5/Mart/1811).

⁵⁰⁸ “...eytâm-i umûmâna merhameten tereke-i müteveffât-i mûmâ ileyhâ veresesine in'âm ü ihsân ve inâyet-i Şehen-şâhî ve merhamet-i Hazret-i Pâd-şâhî buyurulmak niyâzında oldukları vâkı'u'l-hâldir. Bi'l-iltimâs, Pâye-i Serîr-i A'lâ'ya arz u i'lâm olundu.” İfadesi ile içinde buldukları duruma binaen yardım talebinde bulunmuşlardır. BOA, C.ML, 138/ 5895, (09/S/1226-5/Mart/1811).

4.3. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Mallarının Müsâdere Edilmesine Başlanması

Osmanlı Devleti'nde kamu düzenini bozan, devlet ya da topluma karşı bir suç işleyen kişi genellikle ölüm cezasına çarptırılır, sahip olduğu menkul gayr-ı menkul tüm malları miri adına zapt olunarak elde edilen meblağ hazineye gelir olarak havale edilirdi. Müsâdere olarak tanımlanan bu süreç de şahsın ölmesi, öldürülmesi veya firar etmesinin ardından padişahın emr-i fermanıyla başlar ve eğer kişi taşrada ise genellikle İstanbul'dan gönderilen bir mübaşirin nezaretinde bu uygulama gerçekleştirilirdi⁵⁰⁹.

Daha evvelden devletin malını rüşvet veya yolsuzlukla zimmetine geçirenler, ihanet edenler ve âsilerin cezalandırılmaları sırasında uygulanan müsâderenin ihtivası, bilhassa XVIII. yüzyılda değişerek hayatında zenginliği mal ve mülk sahibi olmakla şöhret bulanların, ölümlerinin hemen akabinde mallarının zapt edilmesi yoluna gidilmiştir.

Yine devlet hizmetinde bulunmuş olmakla, mevcut servetinin kaynağında devlet malı olanların, bu malın gayrı ahlâki yollarla kazanılıp kazanılmadığına dair açık ifade kullanılmaksızın, malları müsâdere edilmiştir. Bir şekilde devlet ile alış-verişi olanların "*cânib-i mîrî ile ahz ü itası*" ölümlerinin ardından, devlet ile olan bu ilişkileri, mallarının müsâderesi için bir gerekçe oluşturmuştur⁵¹⁰.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Hezargrâd ve Rusçuk Âyanı olması ve vezareti ile devlet ricaline girmesinden sonra sadrazamlığa kadar yükselmesi ölümüyle geriye kalan servetinin *cânib-i mîrî* için müsâderesine gerekçe oluşturmuştur. Rusçuk ve civarındaki muhallefati ile sadaret makamında ikâmet ettiği yalı ve İstanbul'daki mallarının kaynağının devlet kapısında elde edildiği düşüncesi ile külliye emvaline el koyularak müsâdere sürecine başlanmıştır.

Osmanlı Devleti, özellikle XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyıl başlarında müsâdere sürecinde varisler ya da kaza ahalisi gibi kesimlerden tepkiler de gelebileceğini bildiği için, özellikle ya o bölgenin ya da yakın yerin mutasarrıf,

⁵⁰⁹ Özer Küpeli, "Yenişehir (Bursa) Âyanı Sarıcaoğlu Osman Ağa ve Muhallefatı", *History Studies International Journal Of History*, Volume III/3, 2011, s. 7.

⁵¹⁰ Telci, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci", s. 147.

mütesellim, voyvoda gibi güç ve kudret sahibi kişilerini, bu tahrir ve zapt sürecine, nezaret etmek üzere görevlendirmiştir⁵¹¹.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın sadaret makamında uhdesine has araziler dışında bazı zımmi kazaların cizye gelirleri de verilmiştir. Devlet hayatındaki görevlerinin dışında ticaretle de ilgilenmiştir. Aydın havalisinde zimmi statüsünde olan Turgutlu kazasından ve İzmir İskelesine nakil olduğu ihbar edilen meblağının Alemdâr'ın sarrafının malı da eklenerek cümlesi altın ve gümüş olduğundan tahrir olunarak Dersaadet'e ulaştırılması babında 4 Safer 1224/ 21 Mart 1809 senesinde emr-i şerif ile kayıt edilmiştir⁵¹².

Müteveffa Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rumeli'deki Bergos ve Ahibur iskelelerinde kendi malı olarak ne kadar yağ, bal ve gıdası varsa onlar dahi kontrol edilerek *cânib-i mirîden* zabt edilerek Dersaadet'e nakledilmesi husunda emr-i şerif gönderilmiştir⁵¹³.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın sağlığında zehayir behasından halka ve tüccar esnafa verdiği alacaklarının belirlenmesi ve taşrada olan eşyalarının alacaklarına tahsis edileceğine dair ferman 9 Muharrem 1224/ 24 Şubat 1809 senesinde kayıt olunmuştur⁵¹⁴.

4.3.1. Mübaşir Tayini

XIX. yüzyıl başlarında merkezi otorite taşrada bulunan bir kişinin mallarını müsâdere ettireceği zaman önce o mahallin vali, sancakbeyi, yeniçeri zabitleri gibi görevlilerine hitaben bir ferman göndererek süreci başlatırdı. Devlet, müsâdere sürecinde varisler ya da mıntıka ahali gibi bazı kesimlerden tepkiler de gelebileceği için, özellikle ya o mıntıkanın ya da yakın yerin mutasarrıf, mütesellim, voyvoda gibi güç ve kudret sahibi kişilerini, bu tahrir ve zapt sürecine, nezaret etmek üzere

⁵¹¹ 1819 senesinde malı müsâdere edilen Karaosmanoğullarından Deli Süleyman Ağa'nın muhalefatının zaptında Aydın ve Saruhan Sancakları mutasarrıfı Süleyman Paşa "nâzır tâyin edilmiş ve kadı ile ehl-i vücûhun da iştirakiyle muhalefat değeri tespit edilmiştir". Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar, Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara,1997, s. 168.

⁵¹² BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 58.

⁵¹³ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 58.

⁵¹⁴ BOA, MAD.d., no: 9726, s. 58.

görevlendirmektedir⁵¹⁵. Çalışmamızın esasını oluşturan Alemdâr Mustafa Paşa'nın müsâdere edilme süreci de böyle bir uygulama ile başlamıştır.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümünün ardından, Tırnova Kadısı ve Hassa silahşorlarından Tırnova taraflarında olan El-Hacı Yusuf'a gönderilen bir hüküm:

“Sen ki silh-şôr-ı mûmâ ileyhsin; Sadr-ı esbak müteveffâ Mustafa Paşa mukaddemâ müddet-i vâfirede Tırnovi Voyvodası olmak hasebiyle, kazâ'-i mezbûrda konağı ve sâ'ir-i emlâk ü akârı ve bâğ ve bâğçe ve sâ'ir-i arâzî ve emvâl ü eşyâsı olduğu tahkik u istihbâr olunmağla; imdi, müteveffâ-yı mûmâ ileyhın kâffe muhallefâtı cânib-i mîrî için zabt olunmuş olmağın, ber-vech-i muharrer kazâ'-i mezbûrda olan emlâk ü akâr u arâzî ve çiftliğin ve mefrûşât-ı konak ve harîr ve sâ'ir-i emvâl ü eşyâ ve dahî mevrû'ât ve der-anbâr zehâ'ir ü hayvânâtla ve'l-hâsıl teslim-i mâl olmak üzere kalîl ü kesîr ve celîl ü hakîr her ne şey'i var ise, ma'rîfet-i Şer' ve ma'rîfetin ve ser-dâr-ı mûmâ ileyhın ma'rîfetleriyle yegân yegân, erbâb-ı vukûfdan su'âl ve teharrî ederek, zâhire iblâğ ve bir hardalca hâric ü mektûm kalmayarak, cümlesini ma'rîfet-i Şer' ile defter etdirüp memhûr ü mûmzâ defter-i sıhhat-eserini serî'an Der-Se'âdet'e irsâl ü takdîme mübâderet eylemeni, fermânım olunmağın hâssaten me'mûriyyetini hâvî işbu Emr-i Celîlü'l-kadr'im ısdâr ile irsâl olunmuştur.”

ile eski sadrazam Alemdâr Mustafa Paşa'nın evvelce Tırnova voyvodası olduğundan, Tırnova kazasında konağı, emlâkı, bağı, bahçesi, arazisi, malları ve eşyaları olduğu haber verilerek, muhallefatının “cânib-i mîrî” için zabt edilmesi ile bahsi geçen emlâk, arazi, çiftlik, konak, bütün eşyalar, ambardaki hububat ve hayvanlar her neyi var ise teslim olmak üzere deftere kaydedilip, imzalı ve mühürlü olarak İstanbul'a gönderilmesi için Tırnova reisine ve memuru ile Tırnova serdarına hitaben emr-i şerif verilmiştir⁵¹⁶.

Bunun yanı sıra Silistre ve Tuna Seraskeri Vezir Muhammed Hüsrev Paşa'ya ve Rusçuk Kadısı'na da Alemdâr'ın Rusçuk ve civarındaki muhallefatının zabtı için ferman gönderilmiştir⁵¹⁷. Alemdâr'ın her türlü mallarının soruşturulup ortaya çıkarılması ve bir defter halinde kaydedilerek gönderilmesi için Hüsrev Paşa öncülüğünde kaza mahkemesi ve mübâşir olarak da Hacı Esad Efendi tayin edilmiştir⁵¹⁸.

⁵¹⁵ Telci, “Osmanlı Devleti'nde Muhallefat ve Müsadere Süreci”, s. 150-151.

⁵¹⁶ BOA, C.ML, 8722/ 212. (1224/M/10- 25/Şubat/1809); MAD, no: 9726, s. 56.

⁵¹⁷ BOA, C.ML, 13489/ 328. (1224/S/17-3/Nisan/1809).

⁵¹⁸ BOA, C.ML, 328/ 13489, (17/S/1224-3/Nisan/1809); MAD.d., no: 9726, s. 57.

Alemdâr Mustafa'nın Paşa'nın Kehüdası olan Köse Ahmed Efendi, Alemdâr'ın sadareti sırasında yaklaşmakta olan tehlikeyi farkederek Alemdâr'a ait 14.000 keselik nakit para ile değerli mücevherleri Rusçuk'a götürmek bahanesi ve bazı başka nedenlerle İstanbul'dan ayrılmıştır. Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümü üzerine onun hazinesini ve Bükreş tarafına firar eden sarrafının araştırılması için Zilkade 1223'de (Ocak 1809) Ramiz Paşa ve İnce Mehmed Beylerle birlikte Kandıralı Mehmed Paşa, memuriyetle Silistre'ye gönderilmiştir⁵¹⁹.

Kimlerin müsâdere kapsamına gireceğinin az çok belli olması, bundan kâr sağlayacak devlet, mübaşir ve kadı ile zarar görecektir olan servet sahibi ve varisleri taraflarının hazırlıklı olmasına neden olmaktadır. Bab-ı Ali'de özellikle XVIII. yüzyıl sonlarında etkili ilişkiler söz konusu olmuştur. Eğer devlet ricali ile arasındaki tanıdıkları güç kaybederse bu onların korumalarını kaybetmesi, müsâdereleri için zemin oluşturması anlamına gelmektedir.

Bunun içindir ki bazı müsâdere olayında kadı ve mübaşir varislerin terekeden mal kaçırmalarını tesbit ettiği halde bunları ele geçirmemekte ya da etraftakilerle uzlaşarak buna göz yummaktadır. Bu gibi usulsüzlüklerin daha aza inmesi ve reayanın da hiçbir zarar görmemesi için III. Selim, bizzati mübaşiri padişahın tayin etmesi geleneğini başlatmıştır.

III. Selim döneminde merkezi kalemiyye sınıfı üzerinde yapılmış olan düzenlemeler küçük istisnalar dışında 1211 (1796-1797) yılında yoğunlaşmıştır. Devlet dairelerindeki personelin sayısı üzerine ayarlamalar ve dairelerin yazışma kalıp ve usullerinde yapılan düzeltmeler şeklinde, merkezi bürokrasi hakkında, ortaya çıkan şikâyet ve aksamaların getirdiği ihtiyaca binaen bir takım düzenlemeler yapılmıştır⁵²⁰.

Yine aynı yıl içerisinde, reayanın zarar görmesine ve mağduriyetine yol açan mübaşirlik sistemindeki aksamalar içinde muamelatı ilgilendiren bir ferman hazırlanmıştır. Fermanda vüzera, mir-i mirân, mütesellim, voyvoda ve bostancıbaşı gibi taşra idarecilerine yazılan emirlerde, “*mübaşir hitabı*” kısmına, padişah

⁵¹⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, (Yayına Haz.: Nuri Akbayar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 279.

⁵²⁰ Muzaffer Doğan, “III. Selim Döneminde Devlet Teşkilâtına Dair Bazı Düzenlemeler”, *Nizâm-ı Kadim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, ed.: Seyfi Kenan, İstanbul: İsam Yayınları, 2010, s. 91-92.

tarafından belirtilmedikçe isim yazılmaması istenmiştir. Konu hakkında Beylikçi Efendi, mümeyyiz ve kesedar da uyarılmıştır. Ferman “*düstûrü’l-amel*” tutulmak üzere Divân Kalemî’ne kaydedilmiştir⁵²¹.

Konunun daha iyi anlaşılması babında Alemdâr Mustafa Paşa’nın ölümüyle Rusçuk’taki mallarının müsâdere edilmesi için Silistre Valisi ve Tuna Seraskeri olan Vezir Muhammed Hüsrev Paşa’ya ve Rusçuk kadısına gönderilen hükümde, padişah tarafından belirtilmediği için mübaşir hitabı kısmı boş bırakılmıştır:

*“Hâlâ Silistre Vâlisi ve Tuna Ser-Askeri Vezîr Muhammed Hüsrev Pâşâ’ya ve Rûşçuk Kâdîsî’na ve zikr olunan muhallefâtın zabtına ta’yîn olunan [...]”*⁵²² “*zîde mecdühû*”ye Hüküm ki;

*Müteveffâ Mustafa Paşa’nın Rûşçuk’da katı külliyyetli muhallefât-ı emvâl ü emlâk ve zehâ’ir ü hayvânâtı ve hasbî çiftlikleri olduğu meşhûr u meczûm olmağın, bunların cümlesi cânib-i mirîden zabt olunması husûsuna Fermân-ı Seniyye’em te’alluk etmekle, imdi, muhallefât-ı mezkrenin inzımâmları ve ma’rifetin ve ma’rifet-i Şer’ ve mübâşir-i mûmâ ileyh ma’rifetiyle teharrî olunarak zabt u ihrâc ve bir gilâları hâric ü mektûm kalmayarak cümlesi tahrîr u defter olunup memhûr u mümzâ defterleri Der-Se’âdet’ime takdîm ü irsâl etdirilmesine bezl-i himmet eylemen Fermân olunmağın, mübâşir-i mûmâ ileyhin me’mûriyyetini hâvî işbu Emr-i Celîlü’l-Kadr’im ısdâr ve irsâl olunmuşdur. İmdi, vusûlünde ber-vech-i muharrer me’mûr-ı merkûm ile müteveffâ-yı müşârun ileyhin Rûşçuk’da mevcûd olan emvâl ü eşyâ ve emlâk ü çiftliği ve zehâ’ir ü hayvânâtı ve’l-hâsıl her neleri var ise cümlesini ma’rifetin ve ma’rifet-i Şer’ ve mübâşir-i mûmâ ileyh ma’rifeti ile bi’t-teharrî zâhire ihrâc ve tahrîr-i defter edip mübâşir-i merkûm ma’rifeti ile Der-Se’âdet’ime irsâl ü takdîme hâssaten himmet eylesin!”*⁵²³.

Müsâdere usulündeki genel eğilim, terekenin sayım ve yazılımına memur edilen kişilerin muhallefâtı olduğundan yüksek göstermeye çalışmalarıdır. Çünkü kadının aldığı “*kalemiyye*” ve mübaşirin aldığı “*hizmet-i mübaşiriyye*” harçları terekenin % 2’si civarındadır. Tereke ne kadar yüksek gösterilirse kendi payları da o oranda artacaktır. Diğer bir durum olan memurların merkezce takdir ve taltif edilmeleri de merkeze sağlayacakları menfaatle doğru orantılıdır⁵²⁴.

⁵²¹ Muzaffer Doğan, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde H. 1211/1796-97 Tarihli Düzenlemeler”, *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, II, İstanbul, 2000, s. 86.

⁵²² Bu kısım orijinal belgede boş bırakılmıştır.

⁵²³ BOA, C.ML, 328/ 13489, (17/S/1224-3/Nisan/1809).

⁵²⁴ Cezar, “Bir Âyanın Muhallefatı”, s. 46-47, 52.

Bazı durumlarda zengin ve varlıklı diye *ihbar edilen*⁵²⁵ ölünün terekesi umulanın altında çıkmıştır. Bu durumda ya ihbar hatası ya da görevliler işe el koymadan ölenin yakınlarının terekeden mal kaçırmışından ileri gelmektedir. Böyle bir durum Alemdâr Mustafa Paşa içinde söz konusu olmuştur.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümüyle Rusçuk'taki mal varlığını tespit ve tahrir etmesi için mübaşir olarak tayin edilen Hacı Esad Efendi'ye, Alemdâr'ın mallarının yakınları tarafından gizlenmesi ihtimaline binaen, evvela paşanın Hazergrâd ve Tırnova kazalarındaki mal varlığını zapt etmesi ile ilgili emir gönderilmiştir.⁵²⁶

“Sen ki silh-şôr-ı mûmâ ileyhysin; Sadr-ı esbak müteveffâ Mustafâ Pâşâ mukaddemâ müddet-i vâfiredede Tırnovi Voyvodası olmak hasebiyle, kazâ'-i mezbûrda konağı ve sâ'ir-i emlâk ü akârı ve bâğ ve bâğçe ve sâ'ir-i arâzî ve emvâl ü eşyâsı olduğu tahkik u istihbâr olunmağla; imdi, müteveffâ-yı mûmâ ileyhin kâffe muhalledâtı cânib-i mîrî için zabt olunmuş olmağın, ber-vech-i muharrer kazâ'-i mezbûrda olan emlâk ü akâr u arâzî ve çiftliğin ve mefrûşât-ı konak ve harîr ve sâ'ir-i emvâl ü eşyâ ve dahî mevrû'ât ve der-anbâr zehâ'ir ü hayvânâtla ve'l-hâsil teslîm-i mâl olmak üzre kalîl ü kesîr ve celîl ü hakîr her ne şey'i var ise, ma'rîfet-i Şer' ve ma'rîfetin ve ser-dâr-ı mûmâ ileyhim ma'rîfetleriyle yegân yegân, erbâb-ı vukûfdan su'âl ve teharrî ederek, zâhire iblâğ ve bir hardalca hâric ü mektûm kalmayarak, cümlesini ma'rîfet-i Şer' ile defter etdirüp memhûr ü müzmâ defter-i sıhhat-eserini serî'an Der-Se'âdet'e irsâl ü takdîme mübâderet eylemeni, fermânım olunmağın hâssaten me'mûriyyetini hâvî işbu Emr-i Celîlü'l-kadr'im ısdâr ile irsâl olunmuştur.”

Alemdâr Mustafa Paşa'nın sadrazam olmasıyla birlikte kendisine has geliri olarak Aydın muhasıllığı verilmiştir. Böylece Manisa mukâta'ası ve Aydın cizyesinin de gelirleri tasarrufu altına alınmıştır. Alemdâr'ın ölümünden sonra zimmi sıfatıyla Aydın havalisine memur kılınan sarrafı Manuk tarafından ticaret yoluyla pamuk mübâya'ası için Turgutlu kasabasından ve Manisa'dan çok fazla pamuğun İzmir İskelesi'ne nakl olduğu ihbar olunup bu mübâya'a olunan pamuğun sarrafın malı olması dolayısıyla *cânib-i mîrî* ye ait olduğuna binaen havalesinin yapılması babında emr-i şerif buyrulmuştur⁵²⁷.

⁵²⁵ “İhbar etme” ve bunun karşılığında alınan “ihbariye ücreti”, müsâdere olayının kilit noktasını oluşturmuştur.

⁵²⁶ BOA, C.ML, 275/ 11304, (05/Ra/1224-20/Mayıs/1809).

⁵²⁷ BOA, C. ML, 305/ 12410, (4/Safer/1224-21/Mart/1809), vr. 1-2; MAD.d., no: 9726, s. 56.

Sarraf Manuk⁵²⁸ tarafından İzmir İskelesi'ne nakl olmuş olan pamuğun ele geçirilmesi için 4 Safer 1224/ 21 Mart 1809 senesinde İzmir Voyvodası, Aydın Âyanı, Aydın Valisi ve bu hususa hassa-i mübaşir tayin olunan şahsa verilen hükümde;

“...muktezâ-yı me'mûriyyetin üzre serî'an mahalline varıp, sarrâf-ı mersûm tarafından her ne kadar penbe mübâye'a ve İzmir İskelesi'ne nakl olunmuş ise, bir kıyyesi hâric ü mektûm olmayarak cümlesini ma'rifet-i Şer' ve Voyvoda-i mûmâ ileyh ile, cânib-i Mîrî'den zabt u tahrîr ve memhûr u mumzâ defterini serî'an Der-Se'âdet'ime irsâl ve ne vechile Emr'im isdâr ederse, ol vechile amel ü hareket ve hilâfını tecvîz ile mes'ûl ü mu'âteb olacağından, bu bâbda tehâşî vü mücânibet eylesin! Ve sen ki, Voyvoda ve A'yân-ı mûmâ ileyhimâsız!..”

ifadeleri ile malların müsâderesi için emir verilmiştir. Dergâh'ta bulunan muhtelif yağ ve zehayirden Varna ve civar kazalardaki iskelelerde Alemdâr'ın kendi malı olarak gösterdiği bal ve bu türden gıdaların olduğu haber verilmiştir. Bunun üzerine Varna dâhilinde mevcut olan her nesi var ise cümlesinin zahire ihtiyacı ve cânib-i mîrî için zabt ile bir taraftan Dersaadet'e gönderilmesi babında âyan, zabıta ve serdar gibi görevlilere ve söz konusu hususa mübaşir tayin olunan Seyyid Hüseyin Şakir Efendi'ye hitaben emr-i şerif gönderilmiştir⁵²⁹.

Müteveffâ Mustafa Paşa'nın Hezargrâd ve civar kazalarında olan bil-cümle eşya ve emlâk, akar, hayvanat, mahsul ve ismi mal olan her nesi var ise cümlesinin zahire ihracı için zapt edilerek ulaştırılması bakımından emr-i şerif verilip kayıt olunmuştur⁵³⁰.

⁵²⁸ Semavi Eyice, Sarraf Manuk'un çok varlıklı olduğunu ve Tirsiniklizâde İsmail ve Alemdâr Mustafa Paşa'ya yakın olduğu kadar Ruslarla da arasının çok iyi olduğundan bahsetmiştir. Manuk Bey, Tirsiniklizâde'nin yanında kendini gösterme fırsatı bulmuş ve 1806 yılında Eflak Voyvodası Konstantin İpsilanti'den, Bey ünvanını almış ve İpsilanti ile gizlice anlaşarak Rus pasaportu almıştır. Aynı yıllarda servetini artıracak tek güçlü irade olarak gördüğü Alemdâr Mustafa Paşa'nın sarrafı ve akıl hocalığını yaptığı söylenmektedir. Alemdâr'ın İstanbul'a yürüyüşünü desteklemiştir. Semavi Eyice, “Goleşti (Romanya)'de Küçük Bir Türk Hatırası: Alemdâr Mustafa Adına H. 1221 (M. 1806) Tarihli Bir Kitabe”, *Tarih Dergisi*, S. 32, 1979, s. 378.

⁵²⁹ BOA, MAD.d., no: 9726, s. 56. XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl başlarında İstanbul halkının ihtiyacı için Silistre mezbahalarında hâsıl olan muhtelif yağların ve zahire ihtiyacının Varna'ya nakledildiği ve bu nakil işine Tirsiniklizâde ve onun halefi olan Alemdâr'ın görevlendirildiğine dair hüküm. BOA, C.BLD, 124/6190, (29/Ca/1220-25/Ağustos/1805); 79/3915, (23/Ş/1220-16/Kasım/1805).

⁵³⁰ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 58.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın sadaret makamına geldikten 3,5 ay gibi kısa bir süre sonra vefatı üzerine İstanbul'da Emirgan'daki yalısında bulunan eşyaların tahriri için Mustafa Ağa görevlendirilmiştir⁵³¹.

4.3.2. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Sadaret Öncesi Emlâkı ve Mukâta'a Gelirlerinin Müsâderesi

Alemdâr Mustafa Paşa'nın servetinin büyük bir kısmı Tirsiniklizâde'nin halefi olması dolayısıyla onun mal varlığının Alemdâr'a intikali neticesinde oluşmuştur. Tirsiniklizâde'nin Rusçuk Âyanlığı ve Tırnova Voyvodalığını elde etmesinde Alemdâr'ın büyük payı bulunmaktadır.

Alemdâr Mustafa Paşa, sadarete gelmeden önce âyan eşrafından olduğu için bazı usulsüz hareketlerde bulunarak servet edinmeye çalışmıştır. Hezargârd Âyanı müteveffâ Hacı Ömerzâde'nin oğulları Abdullah, Hasan ve Süleyman tarafından takdim olunan bir arzuhalde, miras taksimi olmak üzere iken, Silahşör Alemdâr Mustafa Paşa'nın Cuma Kazası Âyanlığı'nı bahane ederek Hezargrâd Kazası'na geldiğini kasıtlı olarak konaklarına baskın yaptığını ve hanelerini tahrip ederek her türlü emval, eşya ve çiftliklerindeki hububat ile hayvanları ve iltizamlarında olan köyleri, subaşılar aracılığıyla zabt ve hasılatları da tahsil ettiğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine hükümete, kendilerinin de Şumnu ve Yenipazar taraflarında perişan halde kaldıklarını beyan etmişlerdir⁵³².

5 Cemazey'ül-evvel 1224/ 18 Haziran 1809 senesinde hükümete gönderilen bir arzuhalde, müteveffâ Tirsiniklizâde İsmail Ağa'nın müteveffâ Mustafa Paşa'yı Hezargrâd Kazası'na âyan olarak görevlendirdiği zaman Hacı Ömerzâde Süleyman, Hasan ve Abdullah namındaki kimselerin kaçak olarak İstanbul'a doğru yola çıktıklarını ve bir yere çekildiklerini bu zaman içerisinde de kendi uhdelerinde olan Hassa-i (Turunça?) mukâta'asının 3 hissesini de 9 senelik olarak Mustafa Paşa'nın fuzuli olarak zabt ettiğini ve vergilerini alıp mal-ı mirisini ve kalemiyyesini ödediğini ve kendilerine de bir akçe ve bir parça faiz bile vermediğini ifade etmişlerdir. Bu sebeple Alemdâr'ın 1223 (M. 1808) senesi malının borcunu ödemediği için senelik malından ahir-i âmire masrafı için Arpa Emni Osman Ağa'ya 2.042'şer

⁵³¹ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 56.

⁵³² BOA, C.DH, 52/ 2591, (29/Ca/1216-7/Ekim/1801).

kuruş havale edilmiş olduğundan Alemdâr'ın zimmetinde kalmış olan mal-ı mukâta'a gelirinin muhallefât akçesinden verilmesi talep edilmiştir⁵³³.

20 Cemazey'ül-evvel 1224/ 3 Temmuz 1809 söz konusu mukâta'a⁵³⁴ senelik 5.682,5 kuruş mal ile 3 hissesi uhdelinde oldukları surette mukâta'adan mutasarrıf oldukları 3 hisselerin 1223 senesine mahsuben Mustafa Paşa tarafından vergilerinin alınmış olduğu tahkik edilmiş ve belli olduğu halde müteveffâ Mustafa Paşa'nın muhallefâtından ziyade olmak üzere lazım gelen yere ulaştırılması için ferman gönderilmiştir. 27 Cemazey'ül-evvel 1224/ 10 Temmuz 1809 senesinde Hezargrâd âyanı Hacı Ömerzâde Süleyman Ağa, Hasan Ağa ve Abdullah Ağa kullarının bir arzuhallerine göre de Alemdâr Mustafa Paşa'nın zimmetinde kalan mukâta'a malının muhallefâtından verilmesi hususuna müsaade buyurulmuş ve kaydedilmiştir. Ferman-ı Âlileri mucebince muhallefata mübaşir tayin edilen Hacı Esad Efendi kullarından bilgi alınarak mukâta'anın 1223 (M. 1808) senesine ait hesaplanan miktarının Alemdâr'ın iltizam uhdesinde olduğuna binaen mukâta'ayı zabt ve senelik hasılatını “*ahz u kabz*” eylediği hazinedarı Memiş Ağa kullarının sual edilmesi ile mühürlü imza alınarak haberdar olunmuştur. Hacı Ömerzâdelerin mutasarrıf oldukları 3 hissenin hasılat bedeli Alemdâr'ın muhallefâtından ödenmesi Başmuhasebe'den derkenar olunmuştur. Ayrıca Alemdâr'ın hazinedarı Arpa Emîni Osman Ağa'ya gönderilen 2.042 kuruşun da orduy-ı hümâyûn hazinesinden Çukurova çiftliği behasından verilmek üzere tezkiresinin verilmesi babında emir verilmiştir⁵³⁵.

Âyanların malikâne elde ettiği bölgelerdeki mukâta'aların iltizamını alacakları zaman muacceleyle ödeyebilecek kadar varlıklı olması ve uhdesine verilen mukâta'anın vergilerini toplayabilecek kadar da güç sahibi olması gerekmektedir.

⁵³³ Alemdâr'ın muhallefât defterine not olarak yazılan arzuhal ve derkenarlarda, “...*mukâta'i mezkurenin 1223 senesi iltizamı sadr-ı esbak müteveffâ Mustafa Paşa uhde'i iltizamında olup mukâta'a-i mezkureyi zabt ve rabt ve sene'i mezbure mahsuben hasılatı ahz u kabz eylediği müteveffayı müşarun ileyhın hazinedarı Osman Ağa kulları ifade ve takrir etmekle ol babda emir ve ferman hazret-i emrindir*” ifadeleri ile zimmetin Alemdâr Mustafa Paşa'da kaldığı doğrulanmıştır. BOA, C.ML, 676/ 27708, (29/Z/1224-4/Şubat/1810) vr. 1.

⁵³⁴ Mukâta'a gelirleri, yalnızca mukâta'a haline getirilen gelir kaynaklarının tahsil edilmesi değil mukâtaaların gelir miktarına bağımlı kalemiye veya berat gibi bazı resim ve harçları da içine almaktadır. Bütçelerde büroların gelirleri, cizye gelirlerine dâhil edilen Maden kaleminin denetlediği Eflâk-Boğdan ve Kıptiyan cizyeleri mukâta'a gelirlerini de kapsamaktadır. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI. ve XVIII. yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi, 2003, s. 72.

⁵³⁵ BOA, C.ML, 676/ 27708, (29/Z/1224-4/Şubat/1810) vr. 1-2.

Yeni mali kaynaklara işlerlik kazandırılması mukâta'alaşma sürecini daha aktif bir hale getirmiştir.

Malikâne olarak satılan gelir kaynakları bütçede maktu'at ve mukâta'at genel başlığı ile toplanan gelirlerdir. *Avarız ve nüzul bedelleri* ile gayrimüslimlerden alınan *cizye* dışında, maden işletmeleri, esnaf kethüdalığı, tuzlalardan alınan damga vergisi gibi devletin almakla hükümlü olduğu tüm vergileri kapsamıştır⁵³⁶.

Orduy-ı Hümâyûn Seraskeri Mustafa Paşa'nın *cânib-i mîrîde* olan 4.800 kese alacağına mensuben eski sarrafı tarafından 1.000 keseden başka nakit paranın mümkün olmadığı ve uhdesinde olan mukâta'a emvalinden havale yapılması suretiyle senedinin havale edilmesi konusu hala daha Sadrazam Efendi'nin resmi yazısına binaen takririnde bahsedildiği üzere 1222 (M. 1807) senesine mahsuptur. 1.200 kesesi Filibe mukâta'ası uhdesine ihale olunması ile alakalı olduğu üzere buyrulmuş ise de defterdar efendi kullarına mensuben aynı seneye ait Alemdâr'ın uhdesinde olan mukâta'at, cizye ve zahire emvalinden 75.000 kuruş kadar masraf yapıldığı kaydedilmiştir. Alemdâr'ın uhdesindeki mukâta'a ve cizye emvalinden 175.100,5 kuruş alacağına karşılık bir gelir olması konusuna irade buyrulmakla bunun dışında cânib-i Darphâne-i Âmireye zabt olunan mukâta'attan 1223 (M. 1808) senesine mahsup olan defterde ihale olunacak mukâta'anın takdimi ile kalemiyye ve faiz müşterek hissesi Darphâne'ye 530 kese küsur 49,5 kuruşun dahi alacağına dair hesaplanmak üzere düzenlenmesi hususunda emir buyrulmuştur. 25 Ramazan 1222/ 26 Kasım 1807 senesinde konu ile ilgili gönderilmiş olan hatt-ı hümâyûna göre Başmuhasebe'ye kayıt ile 538 kese ve küsur 49,5 kuruşun Dârphane-i Âmire'den verilmesi emredilmiştir⁵³⁷. Fakat Alemdâr'ın zehayir masrafının ne kadar olduğunun belli olmadığı gerekçe gösterilerek küsur eden 800 kesenin 538 kesesi Darphâne-i Âmire'ye zapt edilmiştir⁵³⁸.

Alemdâr, vezirliği ve sadareti süresince de gelir kaynakları bakımından önemli bölgeleri tasarrufunda bulundurmuştur. Tuna Canibi Seraskeri ve Vezirliği döneminde miriden alacağına karşılık uhdesine mukâta'a tayin olunmuştur. Tirsiniklizâde İsmail Ağa'nın ölümüyle devlet, muhallefatını müsâdere ederek satışından elde edilen meblağı Darphâne-i Âmire'ye havale etmiştir. Belli bir bedel

⁵³⁶ Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s. 119.

⁵³⁷ BOA, C.ML, 393/16051, (23/B /1222-26/Eylül/1807).

⁵³⁸ BOA, HAT, 1354/ 52946, (29/Z/1222-27/Şubat/1808).

karşılığı Tirsinikzâde'nin muhallefatını satın alan Alemdâr Mustafa, zabt edilen gelirin verilmesi babında İrade-i Aliyye'ye sunulmuş olan alacağın, kendisine verilen hazine tezkiresine göre Darphâne-i Âmire'den verilmesini beyan etmiştir. Tersâne-i Âmire Emîni İzzetli Hasan Ağa'nın ifadesi ile Mustafa Paşa'ya Darphâne-i Âmire'den ayrılan 1.500 keseden hariç Zağra-i Atik hissesi, Sultan'ın Âdet-i Ağnam⁵³⁹ hissesi ile Kule ve Totrakan mukâta'alarını 7'şer senelik muaccesiyile Paşa'nın uhdesine verilmesi ile hesap edilen tutarının yazılması için 2 Muharrem 1222/ 12 Mart 1807 tarihinde Darphâne-i Âmire'ye ilmühaber verilmiştir⁵⁴⁰. 4 Muharrem 1222/ 14 Mart 1807 senesinde Alemdâr Mustafa Paşa'nın uhdesine verilen mukâta'a gelir kalemleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Çizelge 1. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Vezareti Döneminde Uhdesindeki Mukâta'a Gelir Kalemleri⁵⁴¹

Mukâta Kalemi	Uhdesine Verilen Değer	Yıllık Süresi	Hesap Tutarı
Makta'i- Kule	1500 + 37,5 kuruş	7 yıl	10.762,5 kuruş
Makta'i Adet-i Ağnam-i Selânik	14.744 + 368,5 kuruş	7 yıl	105.791 kuruş
Makta'i Hisse Zagra-i Atik	9.320 + 9.533	7 yıl	66.871 kuruş
Toplam Yekûn Değeri	183.424,5 kuruş		

4.3.2.1. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk'taki Arazileri

Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra başlatılan müsâdere sürecinde, yapılan tatbikat sonucu Alemdâr'a ait Rusçuk civarında Kula çiftliği yakınında iki dönüm gül bahçesi, üç dönüm dutluk ve Lom Nehri'nin diğer yakasında altı dönüm tarlası bulunmuştur. Alemdâr'ın ölümüyle kalan bu yerler, Rusçuk sakinlerinden Seyyid Ali isimli bir kimseye daha önce Orduy-ı Hümâyûn'daki yardımından dolayı kendisine muaccele olarak emaneten verilmiştir⁵⁴².

⁵³⁹ Ağnam, hayvanlardan alınan vergi anlamındadır. Âdet-i ağnam resmi, kendi başına bir kalemden ibarettir. Her yılın ilk ayında sancakta müzayede ile mültezimlere ihale edilirdi. Pakalın, I, s. 25.

⁵⁴⁰ BOA, C. ML, 393/ 16089, (04/M/1223-2/Mart/1808).

⁵⁴¹ BOA, C. ML, 393/ 16089, (04/M/1223-2/Mart/1808).

⁵⁴² BOA, C.ML, 322/ 13268, (24/Z/1237-11/Eylül/1822).

Tirsiniklizâde İsmail Ağa'nın öldürüldüğü dönemde (M.1806) büyük miktarda servet sahibi iken ölen kimselerin muhallefatinin müsâdere edilmesi yine yaygın olarak uygulamaktaydı. Müsâdere sonucu elde edilen gelirler normal şartlarda devlet hazinesine alınırken, XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren bu konuda farklı uygulamalar olmuştur. Öldükten sonra malları müsâdere edilen kişi eğer geride bakıma muhtaç kimseler bırakmışsa, devlet bunların mağdur olmamaları için ölenin muhallefatinin bir kısmını bağış olarak kendilerine bırakmakta ya da belli bir bedel karşılığında terekeyi tamamen onlara devredebilmekteydi⁵⁴³.

Muhallefatın bir bedeliye karşılığında müsâdere edilmesi Tirsiniklizâde İsmail Ağa'nın ölümünden sonra da uygulanmıştır. İsmail Ağa'nın öldürülmesinden sonra Rusçuk Âyanı olan Alemdâr Mustafa Ağa'ya merkez tarafından bir mektup gönderilmiş ve İsmail Ağa'nın muhallefatinin zarar vermeden korunması emredilmiştir. Merkezden Kapıcıbaşı Cihanzâde Hüseyin Ağa adında biri muhallefatinin hazine adına tahsil etmek için mübaşir olarak gönderilmiştir⁵⁴⁴.

Rusçuk'a ulaşan Kapıcıbaşı Hüseyin Ağa ile Alemdâr Mustafa arasında Tirsiniklizâde İsmail Ağa'nın muhallefati konusunda görüşme yapılmıştır. İsmail Ağa'nın gelir ve giderleri hesaplandığında borçlarının çok yüksek meblağlara ulaştığı görülmüştür. Bunun üzerine Alemdâr Mustafa, efendisinin borçlu olarak kabre girmesine razı olmamış ve bütün borçları ödemeyi taahhüt etmiştir. Hükümet de hazinenin menfaatleri doğrultusunda bir bedel karşılığı muhallefati Alemdâr Mustafa Ağa'ya devretmiştir. Tirsiniklizâde'nin muhallefatinin dair Alemdâr Mustafa, 800 kese akçe (400.000 kuruş) bedel olarak Kapıcıbaşı Hüseyin Ağa ile anlaşmıştır. Bunun 300 kesesi peşin, 500 kesesi ise taksitle alınmıştır⁵⁴⁵.

Tirsiniklizâde İsmail Ağa'nın 800 kese karşılığında olan muhallefati bedeli, o dönemde Rusçuk âyanı ve havali başbuğu olan Alemdâr Mustafa'ya terk olunmuş ise

⁵⁴³ Erdoğan, Ferlibaş ve Çolak, *Rusçuk Âyanı*, s. 128.

⁵⁴⁴ BOA, HAT, 43/ 2189, (29/Z/1221-9/Mart/1807).

⁵⁴⁵ “*Veliyy-i ni'metim olan Devlet-i Aliyye-i Ebedü'd-devâm'ın tahsil ve rızâ-yı Seniyyesi'nde bezl-i tâb ü tevân ve merhûm efendiyi dahî borçlu, kabrinde bî-râhat olmaması husûsunda kemer-i gayret ü hamîyyeti miyân-ı câna bend ile eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olduğum müsâ'ade-i Aliyye ve müsâ'afe-i Behiyye-i Veliyyü'n-ni'amâ ile hakk-ı âcizâne-i ubeydânemde irzân ü şâyân buyurulup kâffe-i diyyün-i müteveffâyı ceste ceste edâ vü ifâsına te'ahhüd-i çâkerânem olduğu ve tafsîl-i keyfiyyet-i vâkı'a mûmâ ileyh Hüseyin Ağa kullarının bu def'a takdîm-i bâb-ı merâhım-i Âsafileri kılınan bir küt'a arzâsı me'âlınden cezmi edâ-yı rahîmâneleri buyuruldukda, müte'ahhidâne niyâz-ı kemterânem olduğu vech üzre hüsn-i müsâ'ade-i Veliyyü'n-ni'amâları hakk-ı ubeydânemde mebzûl ü şâyân buyurulmak bâbında*”. BOA, HAT, 42/ 2112, (29/Z/1221-9/Mart/1807).

de Alemdâr'ın Ruslar'a karşı savaşta sadık kalması ve gayretinden ötürü 300 kesesinin ödenmemesine dair hüküm verilmiştir⁵⁴⁶.

Bu araziler tahkik edildiğinde, bir kıt'a (bir dönüm araziden az olan yer) bahçe ve bir kıt'a tarlaya daha önceden Rusçuk sakinlerinden Hanon isimli bir zimminin mutasarrıf olduğu ondan sonra Müteveffâ Tirsiniklizâde İsmail Ağa'ya ve onun muhallefatından Alemdâr Mustafa Paşa'ya geçmiştir.

Bahsi geçen tarla ve bahçelere daha evvel 500-600 kuruş kıymet tahmin olunmuş ise de Rusçuk Muhasarası'nda (1806-12 Osmanlı-Rus savaşları) Rusya ordusu, Kula çiftliği civarındaki bahçeleri kat eylediğinden, kimsenin tasarrufunda olmayıp 150 kuruş bile etmeyeceği haber verilmiştir. Emlakın fûruhtu (satış) için Recep 1230 (M. Haziran 1815) senesinde Rusçuk mahallinde yapılan müzayede tahminen 500-600 kuruş ettiğine dair bir emir verilmiş olduğuna dair muhallefat defterinin kenarına not yazılmıştır.

İsakçı Muhafızı'nın Divan Kâtibi Şerif Abdullah Efendi kulları sarrafı Mikail tarafından gönderilen kâğıtta, bahçenin ve tarlanın Lom Nehri üzerinde bir kıt'a arsası *cânib-i mîrîden* 350 kuruşa muaccele ile talip olunduğunu bildirmiştir; fakat bahçenin satışına dair altı senedir hiçbir cevap gelmemiştir. Bunun üzerine 23 Cemazey'ül-evvel 1237 (15/Şubat/1822) 'de Sadareten Rusçuk Kadısı'na gönderilen hükümde, şimdiye kadar bahçelerin ve tarlaların ne olduğuna ve hasılatı kimin aldığına dair bir bilgi verilmediği ve esasının araştırıldıktan sonra tarlaların durumunun ne olacağına karar verileceği ifade edilmiştir;

“Keyfiyyet bilinüp ba'dehû değeriyle tâlibine fûrûht olunmak veyâhûd, inhâ olunduğu isti'lâmı bâbında, Emr-i Şerîfim mücebince amel ü hareket birle, keyfiyyet, İrâde-i Seniyyem mantûk-ı Emr-i Şerîfîmden ma'lûmun oldukda; fermân olduğu vechile, zikr olunan bâğçe ve tarlalar kaç gurûş-ı mu'accele mütehamildir, erbâb-ı vukûfdan teharri ve tecessüs ederek tahkik-ı hâli ihrâc ve keyfiyyeti Der-Se'âdetime tahrîr ü i'lâma müsâra'at eyleyesin!

Ve sen ki, kâdî-i mûmâ ileyhsin; sen dahî müceb-i Emr-i Şerîfimle amel ü hareket eylemen bâbında Fermân-ı Âlî-şânım sâdır kılınmıştır.”

⁵⁴⁶ BOA, C.ML, 63/ 2889, (22/L/1221-2/Ocak/1807).

Son cümlede Rusçuk Kadısı'na, gönderilecek emr-i şerife göre hareket etmesi gerektiği söylenmiştir. Bu da gösteriyor ki, müsâdere sürecinde kadılar sadece hükümetten gelen emirler doğrultusunda hareket edebilmektedir.

4.3.2.2. Tırnova Voyvodalığı ile Malikâne Elde Edilmesi

Osmanlı Devleti, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda karşı karşıya geldiği siyasi ve ekonomik çıkmazlarda, çözüm olarak iltizamın yaygınlaşması, malikâne sisteminin uygulamaya konulması ve merkezi hazine için yeni vergi kaynaklarının yaratılması gibi usuller ön plana çıkarmıştır. Osmanlı taşrasında vergi toplamanın yanı sıra bazı hizmetlerin gördürülmesini sağlayan, tımar sistemi içinde yer alan dirlikler, “*mîrî mukâta'a*” haline getirilmiş ve iltizam ya da malikâne ile vergiler toplanmaya devam edilmiştir⁵⁴⁷.

Merkezi hazineye ilgili vergi kaynağının (*mukâta'a*), peşinini (*muaccele*) ve yıllık vergisi (*mal*) ödeme kapasitesine sahip oldukları anlaşılan bu kişilerden beklenen, tasarruf ettikleri vergi kaynağına ait gelirleri toplamaları ve yıllık vergileri zamanında ödemeleridir. İltizam sisteminin yaygınlaşması ve malikâne uygulamasının, Osmanlı taşrasında genellikle âyan, eşraf, vüçûh-ı memleket ve mütegalibe isimlerle anılan bölge ileri gelenlerinin güçlerini artırarak onlara yeni olanaklar sağladığı ve hatta kendilerine mütesellimlik, voyvodalık ve muhasıllık gibi vergi toplama ve idari görevler edinmelerinin önünü açmıştır⁵⁴⁸.

1775-1860 yılları arasında devletin nakit ihtiyacını karşılamak üzere ülke genelinde bir kısım mukâta'anın yıllık gelirinin fazlası (faizi) hisselerle ayrılmak suretiyle hayat boyu kişilerin tasarrufuna verilmiş ve kadın veya erkek, müslim veya gayrimüslim, askeri veya reaya her Osmanlı tebaası hisse alabilme hakkına sahip olmuştur. Bu sistem *esham yöntemi* olarak da adlandırılmıştır⁵⁴⁹.

Mali-idari bir yapı olarak tanımlanan voyvodalık, aynı zamanda bir mukâta'a şeklinde tanımlanarak, merkezi hazine için, geliri yüksek bir vergi kaynağı olmuştur. Mukâta'a asıl olarak devlete ait olan bir gelir kaynağını veya hazineye gelir sağlayan

⁵⁴⁷ Başarır, “Diyarbakır Voyvodalığı Aklâmı Malikânegileri Örneğinde XVIII. Yüzyıl da Yatırımcıların Kimlikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, s. 40.

⁵⁴⁸ Emecen ve Köprülü, s. 142; Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derbeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998; Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi*, 1982.

⁵⁴⁹ Malikâne ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. H. V. Aydın, *Osmanlı Maliyesinde Esham Uygulaması (1775-1840)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1998.

vergi kaynağını ifade etmektedir. Mukâta'aya sahip olan şahsın bölgenin gümrük, ihtisab gibi devlete ait bir gelir payının tahsil edilmesi, darphane, mumhane gibi tekel haline getirilen bir kuruluşun işletme hakkı veya madenlerde olduğu gibi satın alma tekeli olabilmektedir. Yani mukâta'a yalnız toprak vergisi üstünde değil ticaret, zanaat ve ziraat alanlarında da hüküm sahibi olmuştur⁵⁵⁰.

Merkezi hazine adına vergi toplayan voyvodalar, görevleri gereğince eyalet ve sancaklarda yalnızca gelir tahsilinden değil, bu gelirleri hazinenin tahsis ettiği harcama yerlerine havale etmekte sorumlular olmuştur. Kale askerlerine teçhizat masraflarını zamanında göndermek, erzak ve hayvan tedariki ve asker sevk etmek gibi hususlarda vazife almışlardır⁵⁵¹.

Darphâne-i Âmire'de sefer için akçe kalmayıp bir yandan gecikmiş olan masraflara bir taraftan da yeni meydana gelen masraflar için akçe tedarikine ihtiyaç duyulmuştur. Darphâne'de mevcut olan akçenin şimdiye kadar ki sefer masrafları için bir senede 20.000 kese aktardığı ve Bab-ı Âli'deki Meclis-i Şura'da yapılan sözleşmede Alemdâr'ın daha evvelki alacağına karşılık satışı olan Tırnova Voyvodalığı mukâta'asının gelir alanının genişlediği için birkaç miriye 100 kese akçe faizli giriş olmuştur. Tırnova mukâta'ası daha evvelden Darphâne-i Âmire'den zabt ve idare olunur iken müteveffâ Mustafa Paşa'nın Tuna Seraskerliği zamanında kendisinin askere verdiği zahire ve masraflar için devlet tarafından alacağı olan meblağının tamamına karşılık bu mukâta'a, Darphâne-i Âmire'den ayrılarak "*ber vecchi malikâne*" olarak Alemdâr'a zahire bedeline karşılık satılmış ve Alemdâr'ın oğullarının isimlerine tevcih ve berat ettirilmiştir. Ancak Alemdâr'ın elde ettiği bu malikânenin akçesini vermeyerek ahali ve reayadan da fuzuli topladığı vergi ve tahsil ettiği zahire bedeline karşın devletten talep ettiği Tırnova mukâta'asını muaccelen almış olduğunu ve Darphâne-i Âmire'den o vakte kadar sarf olunan meblağı zor kullanılarak hesabına alındığı zahire bedeli ve masraflarını belirtmektedir. Mustafa Paşa'nın evvel ve ahir birikimi ile ziyan ettiği eşyalar ve nakitlerin tamamının miriye ait olduğu ve vefat etmesi ile zaten devlet tarafından müsâdere edileceği zahir olduğundan oğulları üzerinde kayıtlı olan mukâta'anın terki caiz olmadığından dolayı Alemdâr'ın oğullarına *cânib-i mîrîden* senevi 10'ar 15'er kese faizli hisse

⁵⁵⁰ Deniz Karaman, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Mâlikane-Mukataalarına Dair Bazı Bilgiler", *Bilig Dergisi*, S. 29, (Bahar 2004), s. 140.

⁵⁵¹ Erol Özvar, "Voyvoda", *TDVİA*, XXXXIII, İstanbul, 2013, s. 130.

verilmesiyle mukâta'anın üzerlerinden alınması ve miri adına zabt ve idare olunması gerektiğini beyan etmişlerdir⁵⁵².

Hazine haslarının paşalara, beylere ve devlet görevlilerine tahsis edilmesi ve gelirlerin toplanmasında iltizam sisteminin yaygınlaşması ile yarı mülkiyetin oluşmasına doğru kaymalar söz konusu olmuştur. Mültezim, sağlığında mâlikaneyi istediği gibi işletebilmiştir. Ölümünden sonra da hazine müzayede ile varislerine avantajlı haklar sağlamış, böylece mâlikaneler kısmen miras bırakılabilen mülklere dönüşmüştür⁵⁵³.

Alemdâr'a olduğu gibi malikâne olarak satılan Tırnova Mukâta'ası, Alemdâr'ın ölümüyle oğullarının üzerinden zabt edilerek Fatma Sultan'a has tahsis edilmiştir. Fatma Sultan'a "*ber vechi has*" tahsis olunması müzakere konusu olarak bu mahiyette bölgenin gelirleri kendisine tanzim edilmiştir. Alemdârın kendi oğulları üzerinde bulunan mukâta'at da Darphâne-i Âmire'de zabt edilerek her birine yıllık 15'er kese faizli hisse verilmiştir.

Bir malikâne mukâta'anın ya da hissenin devletçe satışa sunulmayıp, elde tutulması halinde, o mukâta'a ya da hisse "*mirice zabt olunmuş*" olurdu⁵⁵⁴. Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra onun üç oğlunun sorumluluğundaki haremeyni şerifeyn mukâta'asından, Niğbolu sancağındaki Tırnova voyvodalığı mukâta'asının hükümsüz bırakılması ve Fatma Sultan'a has tahsis olunması emredilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde zimmi statüsündeki Müslüman olmayan erkek nüfustan alınan cizye, hükümet için en önemli gelir kaynağı olmuştur. Rumeli'de Eflâk, Boğdan Voyvodalıkları ile Erdel Krallığı ve Dubrovnik bedel-i cizye denilen maktu cizye ödemişlerdir⁵⁵⁵. Cizye gelirlerinde cizye mükellefi gayri müslim nüfus çoğunlukta olduğu için Rumeli büyük bir öneme sahiptir.

Tırnova Kazası Mukâta'asına bağlı olan Garblove Varanik Köyü, Dirakova ve Tahmis Kahve Mukâta'atı ile Muhzırbaşılık ve mübaşirin masrafları da dâhil edilmek üzere tek elde toplanan iltizâm bedeli senelik 3 yük 42.870,5 kuruştur.

⁵⁵² BOA, HAT, 539/ 26638, (29/Z/1224-4/Şubat/1810).

⁵⁵³ Gilles Veinstein, "Çiftlik Tartışması Üzerine", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed.: Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 47.

⁵⁵⁴ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesi'nde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul,1986, s. 165.

⁵⁵⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Degâh Yayınları, 2010, s. 218.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın üç oğlunun tasarrufunda olan mukâta'a, kalemiyye masrafı olarak tespit edilen 24.750 kuruş has akçesi ve sözü edilen iltizâm bedeli de borç olarak eklendikten sonra, Tırnova Mukâta'asının 1 yük 65.479,5 kuruş faizi olduğu ve Harem-i Hümâyûn'a emval-i miriyyeden kalemiyyeye senelik 30.000 kuruş has tertip olunmuştur. Tırnova Voyvodalığı Mukâta'ası cizye geliri ve iltizam bedellerinin zamanında ödenmesi şartıyla deftere kaydedilerek Fatma Sultan'a has olarak tahsis edilmiştir⁵⁵⁶.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Tırnova'da Bazı Köylerden Alacağı olan meblağ şöyledir: Gülfar karyesi zimmetleri 47.681 kuruş, Rahoviçe-i bala ahalileri zimmeti 1.316,5 kuruş, Korucaedren karyesi ahalileri 130 kuruş, Servezi karyesi ahalileri zimmeti 937 kuruş, Sehzol karyesi ve Yenok reayaları zimmeti 189 kuruş, Estodin ve Benoka reayaları zimmeti 124 kuruş, Bele-i Venyok reayaları zimmeti 162,5 kuruş, Eslebove Venyok reayaları zimmeti 122,5 kuruş, Aynerde karyesi 2.992 kuruş, Dacusme zir karyesi ahalileri 624,5 kuruş, Aynerde karyesi ahalileri zimmeti 142 kuruş, Dranova karyesi ahalileri zimmeti 52.808 kuruş, Dravna karyesi ahalileri zimmeti 26.217 kuruş, Sekofça karyesi ahalileri zimmeti 1.135 kuruş, Estarfiye karyesi ahalileri zimmeti 142 kuruş, Veskota karyesi Vinok reayaları zimmeti 74,5 kuruş, Dencice Oynuk reayaları zimmeti 14,5 kuruş, Tusyatlı karyesi ahalileri zimmeti 194 kuruş, Elena karyesi ahalileri zimmeti 1.025 kuruş, Haceki karyesi ahalileri zimmeti 189 kuruş, Defciler karyesi ahalileri zimmeti 200 kuruş, Voyerli karyesi ahalileri zimmeti 189 kuruş, Yayive karyesi ahalileri 315 kuruş, Edikod karyesi ahalileri zimmeti 315 kuruş, Estar karyesi ahalileri zimmeti 579 kuruş, Çolak mahalle karyesi Madiye zimmeti 100 kuruş, Hacer ve Kara Mustafalar karyesi ahaliler ve Kör Salih Ağa zimmeti 2.000 kuruş alacağı olduğu kaydedilmiştir. Bunların dışında Tırnova kantarından bakayası olan Hüseyin Alemdâr'ın 200 kuruş, Cezire'i Kayatin bakayasından Lofçalı Genç Ağa'nın 4.777 kuruş, Soflu ve Tuzluca mezraalarından 3 senelik iltizamlarından köylülerden Rüstem Ağa zimmetinden 1.200 kuruş, Tırnova bakkal esnafının zimmeti bal ve peynir gibi gıdalardan 4.900 kuruş toplamda 150.870,5 kuruş devletin zimmetine geçmiştir⁵⁵⁷.

⁵⁵⁶ BOA, C.ML, 22511/ 548, (1224/M/11-26/Şubat/1809): “Tırnova kazası mukataasının senelik 42.875 buçuk gurüş iltizam bedeli, 24.750 gurüş has akçesi ile toplamda 65.479 buçuk gurüş olduğu ve miri mülkten senelik 30.000 gurüş Has 'a tertip olunduğu” ifade edilmiştir.

⁵⁵⁷ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 172.

Alemdâr'ın Bab-ı Âli arsasında mevcut olan eşyasının çıkarılması için istihdam ettiği amelenin ücret-i yevmiyesi ev masraflarına mahsuben *cânîb-i mîrîden* 3.000 kuruş verilmesi babında ayrılmış; fakat Alemdâr'ın amele ve masraflarına 2.822 kuruş verilerek 187 kuruş mal olarak hazineye kalacağına dair *aâkiye-i sureti* memur Hacegân-ı Divân-ı Hümâyun'dan alınmıştır. Bahsi geçen meblağ Hazine-i Âmire'ye teslim olunarak Başmuhasebe'ye kaydedilmiştir⁵⁵⁸.

Müteveffâ Alemdâr Mustafa Paşa'nın Tırnova kazasında 1223 (M. 1808) senesi ruz-ı kasım gelirinden 1.000 kuruş teslim olunarak hazine defterine kaydedilmiştir. Alemdâr'ın 10.000 kuruş bakayası olduğundan gerekli yerlere temin edilmesi için tahsil edilmesi babında 19 Cemazey'ül-evvel 1231/ 17 Mayıs 1816 senesinde emir verilmiştir⁵⁵⁹. Alemdâr'ın Hezargrâd kazasında 111.000 kuruş bakayası olduğundan tahsili babında başka emr-i âli verilmiştir. Bu hadisenin Hezargrâd kazası eski âyanı Süleyman Ağa zamanında olduğuna dair kayıt bulunmuştur. Tırnova kazasının 10.000 kuruşunun mahallinden gelen defter ve arz mucebince Fevzi Ağa'ya zimmet kayıt olunmuş ise de meblağıyı Fevzi Ağa inkâr etmiş ve kazadaki ahaliye kaldığını beyan etmiştir. Bunun üzerine 8 Muharrem 1232/ 28 Kasım 1816 senesinde mahallinde olan bir mahkeme kâtibi ile sicil zarfının sureti ve birkaç asker ile nakdiyat defteri Dersaadet'e getirilmiş ve hazırlanması babında emir verilmiştir⁵⁶⁰.

Tırnova Voyvodası Fevzi Ağa'nın, Alemdâr'ın Tırnova kazasındaki bakayasını tahsil etmesi sebebiyle elindeki meblağının Alemdâr'ın alacaklarına tahsil edilmek üzere hazineye havalesi istenmiştir. 5 Rabi'ül-evvel 1231/ 4 Şubat 1816 senesinde Tırnova Kazasının geliri; 1223 (M. 1808) senesi ruz-ı kasım tevzi malından 164.342 kuruş, 9 adet köy ahaliyelerinden zimmetlerinde kalan 183.200 kuruş, müteveffâ Alemdâr'ın muhalefat değerinden 19.223 kuruş yekûn 467.169 kuruş tutarında olduğu hesaplanmıştır. 467.169 kuruşun 156.916 kuruşu daha evvelden bazı masraflar olarak miriye havale edilmiş ve 310.353 kuruşun tahsil edilmesi için de ferman gönderilmiştir⁵⁶¹.

⁵⁵⁸ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 172.

⁵⁵⁹ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 180.

⁵⁶⁰ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 180.

⁵⁶¹ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 180.

Fevzi Ağa'nın zimmetinde kalan meblağının müteveffâ Alemdâr Mustafa Paşa'nın muhallefat gelirine aktarılması için 5 Rabi'ul-ahir 1232/ 22 Şubat 1817 senesinde takrir ve hatt-ı hümayun gönderilmiştir. Buna göre 19 Recep 1232 / 4 Haziran 1817'de 467.169 kuruş tutarın 60.160 kuruşu Alemdâr'ın muhallefatına, 15.216 kuruş Tırnova Voyvodası vekili Memiş Ağa'nın zimmetine, 23.340 kuruş Fevzi Ağa'nın soruşturulması ile alakalı sekbanlara, 22.631 kuruş masraf olarak Seyit Ağa'ya, 156.916 limandan Alemdâr'ın muhallefatına kalan 188.500 kuruşuna ek olarak, 22.500 mevcut zehayir kalemi ile 210.000 kuruşun 36.000 kuruşu masraf ile 185.000 kuruş zimmetinde kalmıştır. Fevzi Ağa'nın zimmetinde kalan meblağının 50.000 kuruşu bedel-i peşin, 135.000 kuruşu da bedel-i taksit olarak 11 Safer 1233/ 21 Aralık 1817 senesinde 62,500 kuruş olarak 2 taksit halinde ödenmiştir⁵⁶².

4.3.2.3. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Mutasarrıf Olduğu Arazilerin Durumu

Osmanlı Devleti, daha önceki konularda da bahsettiğimiz üzere reayanın tasarrufunda bulunmayan ve işlenmeyen miri arazileri mukâta'a etmektedir. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk, Hezargrâd âyanlığı döneminde mutasarrıf sıfatı ile bünyesinde bulunan mukâta'a arazilerin gelirleri, kendisine muaccele olarak verilmiştir.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra kalan bakayasına ait bir kayıt bulunamamasından dolayı münasip bir şekilde araştırılıp Başmuhasebe'ye verilmesine dair ferman çıkarılmıştır. Bunun üzerine Hezargrâd Kazası ahalileri zimmetlerinde olup daha evvelden verilmesi gereken borçların ödenmesi ile ilgili emir buyrulduğundan, sadece bir defa 2.000 kuruş gönderilmesi üzerine 1236 (M. 1821) senesine ait Silistre, Şumnu, Dobruca, Balçık ve Mangalya kalemlerinin cizye hasılatının tespit edilmesi ile Alemdâr Mustafa Paşa'nın bakayasının hesaplanması ve borç defterine kayda geçirilmesi istenmiştir⁵⁶³.

⁵⁶² BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 180-181.

⁵⁶³ BOA, C.ML, 103/ 4563, (26/Ca/1236-31/Mart/1821), vr. 2-3.

Çizelge 2. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Uhdesindeki Cizye Evrak Bohçalarındaki Mevcut Değerler⁵⁶⁴

Kaza Adları	Ednâ (Fakir) Evrak	Evsât (Orta) Evrak	Âlâ (Zengin) Evrak
Bofçe nefsi Şumnu	111	2.000	303
Bofçe (...) Şumnu	84	380	57
Bofçe Yenipazar	471	678	211
Bofçe'i Kaza'i Mazi	200	500	50
Bofçe Kaza'i İsakçı	2.770	830	150
Bofçe Kaza'i Dobruca	150	800	150
Bofçe Kaza'i Hırşova	200	800	200
Bofçe Kaza'i Karasu	500	400	50
Bofçe Kaza'i Balçık ve Mangalya	117	781	025
Bofçe Kaza'i Eflatır	085	410	030
Bofçe nefsi Silistre	150	1.000	250
Bofçe Kaza'i Hezargrâd	100	1.400	100
Bofçe (...)	0000	1.364	0000
Yekûn Değerleri	4.238 kuruş	11.343 kuruş	1.576 kuruş

⁵⁶⁴ Cizye vergi yükümlüleri âlâ (zengin), evsât (orta) ve ednâ (fakir) olarak üç gruba ayrılmışlardır. Değişik dönemlerde paranın alım-satım gücüne göre farklı vergi ödemişlerdir. Naci Şahin, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında (1844-1849) Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda Vergi Düzeni ile İlgili Uygulamalar", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I/ 2, Afyon, 1999, s. 111.

**Çizelge 3. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Cizye Defterine Kayıtlı Olan Hisse
Evrak Değerleri⁵⁶⁵**

Kaza Adları	Ednâ (Fakir) Evrak	Evsât (Orta) Evrak	Âlâ (Zengin) Evrak
Nefsi Şumnu	006	999	117
Perakende'i Şumnu	30	1.579	88
Kaza'i Pravadi	00	550	65
Kaza'i Balçık ma'a Kavarna	38	415	12
Kaza'i Menkaleme	59	175	008
Kaza'i Ahsami	330	337	11
Kaza'i Mazi	249	629	006
Kaza'i Hırşova	116	463	000
kaza'i Karasu	61	390	10
Kaza'i Silistre ve Dobruca	260	2.000	171
Kaza'i Hezargrâd	260	2.400	75
Kaza'i Karasu Perakande	739	815	000
Yekûn Değeri	2.148 kuruş	10.752 kuruş	556 kuruş

⁵⁶⁵ BOA, C.ML, 103/ 4563, (26/Ca/1236-31/Mart/1821), vr. 3-4.

Çizelge 4. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Cizye Hasılatının Toplam Değerleri⁵⁶⁶

Cizye Yükümlüleri	Mevcut Evrak Değeri	Tevzi Olunan Evrak Değeri	Kalan Değerler
Ednâ (Fakir) Evrak	4.238 kuruş	2.148 kuruş	2.090 kuruş
Evsât (Orta) Evrak	113.43 kuruş	10.752 kuruş	591-16=575 kuruş ⁵⁶⁷
Âla (Zengin) Evrak	1.576 kuruş	556 kuruş	1.020 kuruş

Şumnu, Silistre, Balçık, Mangalya, İsakçı ve bu kazalara bağlı olan cizye kalemlerine gelen hüküm ile 1236 (M. 1821) senesine dâhil olan alacakların tahsil edilerek Dersaadet'e gönderilmesi buyrulmuştur. Bu bakımından Eski Sadrazam Alemdâr Mustafa Paşa'nın bakayasından Hezargrâd ahalilerinin zimmetlerinde olan taksit-i salis ve rabi' akçelerinin 25.000 kuruş olarak havale edilmesi istenmiştir. Aynı zamanda başka bir emir ile bu konu için görevlendirilen Ahmed Ağa'nın elindeki mevcut evraka göre de daha evvelden zimmetlerinde kalan adamların başka yere tayinleri ile bu ellerinde kalan meblağların tahsil edilmesi veyahut senet ile taksitlendirilmesi ya da nakit olarak ödenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu değerlerin hesaplanması ile Alemdâr'ın cizye gelirlerden toplam da 71.000 kuruş alacağı olduğu anlaşılmaktadır. Bu meblağ Tatar kullarına teslim edildiğinden kalan 25.000 kuruş için verilen senetlerin tahsil edilmesi bakımından kazalara yeniden görevliler tayin edilmiştir. Adı geçen cizye kalemlerine bağlı kazalarda bâki kalan evrak, defterler ve masraflar dahi kapı kethüdası Naşid Bey tarafına gönderilmiş ve Bab-ı Âli'den buyrulan emir ile muhasebe bölümünün alanına girmesi hususu ile bu konuda ne miktar borç meydana gelmişse Tatar kullarının sarrafı tarafından havale olunarak teslim edileceği bildirilmiştir. Ancak Tatar kulları, o dönemde Rumeli'de devam eden savaşlar sebebiyle tahrip olan yerlerin artması sonucu zimmetlerine

⁵⁶⁶ Söz konusu evrakta bâki kalan 1.020 'aded âla ve 575 'aded evsât ve 2.090 ednâ cümlesi Berbofçeye icare olunduğu ve Silistre perakende bofçesinin ihtiyaç olmadığından mührü kırılmış ve açılarak fevkalade kılındığı Silistre bofçesinin mührü kırılıp açıldı ise de belli kazaların ferdlerinin cümlesi müslim olduklarından Hezargrâd Kazası'na gönderilmiştir. *BOA*, C.ML, 103/ 4563, (26/Ca/1236-31/Mart/1821), vr. 3-4.

⁵⁶⁷ Belgede eksik olan 16 kuruşun 12 kuruşu Şumnu'ya, 4 kuruşu da Bazahiriye Hüsnü Meşaliyesi'ne verildiği için noksan olarak belirtilmiştir.

geçen meblağının dahi inşa edilen binaların memurlarına sarf edildiğini ve daha evvelden sarrafına borçlu olduğu için de kendisine havale edeceği miktar için vakit verilmesini rica etmiştir. Bu husus Alemdâr'ın muhallefatına 26 Cemazey'ül-evvel 1236/ 1 Mart 1821 senesinde derkenar olunmuştur⁵⁶⁸.

Silistre, İsakçı, Mangalya ve Şumnu cizyelerinin kaydı 7 Cemazey'ül-ahir 1236/ 12 Mart 1821 senesine mahsuben hala Silistre Valisi Paşa Mehmed Selim Paşa tarafından Ahmed Ağa mübaşeretini ile gelip poliçesi kabul ettirilerek nakit olarak 16.000 kuruş Hazine-i Âmire'ye teslim edilmiştir. Hazine-i Âmire'ye havale olunan bu meblağının 1.000 kuruşu İstanbul Yalıkapanı'nda ikamet eden Mehmed'e, Yalıkapanı'nda tüccar el-Hac Hüseyinzâde Mehmet Ağa'ya 10.000 kuruş, Muhsinzâde Hanı'nda oturan sarraf Agop adlı zımmiye de 5.000 kuruş ödenmiştir. Söz konusu bu meblağın nakit olan 60.000 kuruşu da 9 Cemazey'ül-ahir 1236/ 14 Mart 1821 senesinde Hazine-i Âmire'de emaneten muhafaza edilerek muhallefat defterinde kaydı tutulmuştur⁵⁶⁹.

Padişahın hükmüne göre müsâdere edilen Silistre ve bilcümle kalemlerin cizyesinin 1236 (M. 1821) senesi dışındaki yıllarının da tahsil edilmesi ile elde edilen miktarın, kefil olan sarraf ve harç mahiyetinde alınan da dâhil 94.825 kuruş olarak hesaplanmıştır. Alemdâr'ın zabt olunan muhallefat defterine göre, 1237 (M. 1822) senesine ait olan cizye gelirlerinin, kaydedilen evrakından alınan ve hisselerine ayrılan evrakından iade olunanlar ile birlikte cizye muhasebesine teslim olunmuş ve dağıtılan hasılat değerleri de hesaplanarak toplamda 1 yük 21.718 kuruş olduğu belirtilmiştir. Bu meblağın tahsili ile bahsi geçen kimselere ödemeler yapılmıştır. Hazine-i Âmire'ye havale edilen miktar ile faiz 5.388 kuruş bakiyesi kalmış ise de Şumnu cizyesindeki senelik gelir Tersâne-i Âmire'ye havale edilmekle 17.526,5 kuruşun mürettebata gönderilmesi için bu suretle Tersane-i Âmire Hazinesi'ne teslim edilmiştir. 11 Şevval 1236/ 12 Temmuz 1821 senesinde böylelikle Alemdâr Mustafa Paşa'ya ait cizye hasılatı kapanmış ve “sureti ifade-i hal emri” ile zimmet defterlerine “ilmühaberi” verilmiştir. Fakat 1236 (M. 1821) senesi cizye hasılatından 83.640 kuruş Hazine-i Âmire'ye teslim olunmuş, derkenara yazılan borçlardan Düyun Emîni'ne 1.000 kuruş poliçesinden teslim edildiği 15.000 kuruşun da evvelden verildiği ile ilgili 6 Muharrem 1239/ 12 Eylül 1823 senesinde kayıt

⁵⁶⁸ BOA, C.ML, 103/ 4563, (26/Ca/1236-31/Mart/1821), vr. 3.

⁵⁶⁹ BOA, C.ML, 103/ 4563, (26/Ca/1236-31/Mart/1821), vr. 3.

bulunmuştur. Yine 1236 (M. 1821) cizye hasılatına ait bâki zimmeti olan meblağdan 5.388,5 kuruş 24 Muharrem 1239/ 30 Eylül 1823 senesinde Tersâne-i Âmire'ye teslim olunmuş ve defterlere tasdik edilerek kaydedilmiştir⁵⁷⁰.

Silistre, Şumnu, Kavarna, Dobruca, Karasu, Balçık Cizye Hasılatları toplamı, 121.718 kuruştur⁵⁷¹.

Çizelge 5. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Uhdesindeki Cizye Kalemleri ve Hasılat Değerleri

Kaza Adları	Bilhesap Değerleri
Nefsi Şumnu	13.149 kuruş
Perakende ve Kaza'î Şumnu	18.779 kuruş
Kaza'î (...)	8.770 kuruş
Kaza'î Hezargrâd	27.190 kuruş
Kaza'î Balçık ve Kavarna	3.702 kuruş
Kaza'î Münkâl	1.823 kuruş
Kaza'î (...)	4.512 kuruş
Kaza'î Mahi	6.402 kuruş
Kaza'î Hırşova	4.284 kuruş
Kaza'î Karasu	3.595 kuruş
Kaza'î Silistre ma'a Turuşca	2.431 kuruş
Karasu'da Bezayir	9.476 kuruş
Yekûn Değeri	121.718 kuruş

⁵⁷⁰ BOA, C.ML, 103/ 4563, (26/Ca/1236-31/Mart/1821), vr. 3.

⁵⁷¹ BOA, C.ML, 103/ 4563, (26/Ca/1236-31/Mart/1821), vr. 4-5.

Çizelge 6. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Uhdesindeki Cizye Hasılatının Kullanıldığı Gider Değerleri⁵⁷²

Cizye Hasılatının Giderleri	Değeri
Nakit ve poliçe halinde miriye alınan	60.000 nakit 11.000 poliçe 71.000 kuruş
Tahsildar ve civar kazaların masrafları	1.019,5 kuruş
Mahallerinde vazife olunanlara verilen meblağ	44.548,5 kuruş
Simeti, Hezargrâd ve Yenipazar Tahsildarlarına verilen meblağ	2.400 kuruş
Balçık, Kavarna ve Mangaliyye	350 kuruş
Maslahat ve Yasakçı	550 kuruş
Silistre, Hırşova ve Karasu'da tahsildar masrafı	1.850 kuruş
Toplam Gider Değeri	121.718 kuruş

4.3.2.3.1. Alemdâr'ın Oğullarına İhsan Olunan Haremeyn Mukâta'ası

Eski sadrazam müteveffâ Mustafa Paşa'nın oğulları Hasan, Hüseyin ve İsmail Beyler, Tırhala, Ağrıboz⁵⁷³, İnebaht ve Mora ceziresinin penbe rüsumu mukâta'a hissesinden *ber vechi nefer* ortak mutasarrıf oldular 11 dönüm arazinin hissedarlığı ihsan olunmuştur. Fakat oğulları hissedar olduklarına binaen beratlarının zayi' olduğu hususundaki açıklamalarla yeniden berat yazılmasını talep etmişlerdir. Bunun üzerine yardımda buldukları zamandan Hazine-i Âmire'den mahfuzu için muhasebe defterleri gözden geçirilmiş ve Tırhala, Ağrıboz, İnebaht ve Mora ceziresinin vergi mukâta'asının emir ve idaresi başka malikânenin zincirine tanzim edilmiştir. Her birine 4'er kese faiz olmak üzere tertib olunan 54 dönüm arazi hissesinden 11 dönüm arazi 135.000 kuruş muacceli olarak malikâne uhdesinde olduğunu ve beratların yeniden yazılması için derkenara kaydı yapılmıştır. Zayi' olunan berat-ı şerif tekrardan verilmek üzere derkenar olunan kayda göre, Mora

⁵⁷² BOA, C.ML, 103/ 4563, (26/Ca/1236-31/Mart/1821), vr. 4-5.

⁵⁷³ Ağrıboz mukâta'ası XVII. yüzyılda önemsiz bir mukâta'a geliri iken Rumeli'nin günay sahillerindeki Ağrıboz ve Kavala iskelesi gümrükleri ve Enez, Kavak tuzlaları gibi bir kısım mukâta'alar bağıydı. Çakır, s. 109.

ceziresi mukâta'asından Hasan Bey'e, 3,5 tam arazi hissesi ile 1224 (M. 1809) senesi mart başından 45.000 kuruş muaccele kadimesiyle 3 akçe tayinen malikâne bağlanmış ve iktiza eden faizin yarısının taksit-i evvel olmak üzere bu senenin mart ayından 3 ay içerisinde haziran başına ve yarısını da aharı dahi taksit-i sani olarak yine mart ayından 6 ay içerisinde eylül başına kadar senede 2 taksit elli kaleminden verilecek suretler mucebince tezkiresi verilmiştir. Hüseyin Bey ve İsmail Bey'e de Hasan Bey ile aynı olmak üzere 3,5 tam arazi ile 45.000 kuruş muaccele ile başka başka berat-ı şerif verilmiştir⁵⁷⁴.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın vefatı ile kendi oğulları İsmail, Hasan ve Hüseyin Beylere Resmi Penbe-i Tırhala Pamuk Mukâta'ası'ndan malikâne ile mutasarrıf oldukları hisse zapt olunup daha sonra tevcih ile berat verilerek her birine 7.500 kuruş faizli hisse ihsan olunmuştur. Hasan Bey'in vefat ettiği haber alınarak hissesinin önceki taksiti olan 3.750 kuruşun halen Orduy-ı Hümâyûn Defterdarı tarafından *ahz buyurulmuş* olmakla tahsil edilerek zapt olunmuş ise de Hasan Bey'in hayatta olduğunun anlaşılması üzerine hissesinin geri teslim edilmesi için Rusçuk Âyanı Kapıcıbaşı Boşnak Abdullah Ağa'ya istek bildirilmiştir. Hasan Bey'in öldüğünün haber verilmesi nedeniyle mutasarrıf olduğu hissesinden Alemdâr'ın Harem kethüdâsı Halil Ağa'nın elinde bulunan kâğıda göre 3.750 kuruş taksidinin önceki faizi tahsil edilerek Hazine-i Âmire'de saklanarak Orduy-ı Hümâyûn Defterdarı tarafından zapt olunmuştur. Beşiktaş Sarayındaki binalar için Yusuf Agâh Efendi'ye verilen meblağ, Hazret-i Serdar-ı Ekrem tarafından gönderilen emirnâme ile Hasan Bey'in ölmediği haberi alınmasıyla bundan sonraki taksitinin faizinin *ahz u i'tası* için Şevval ayı içinde herhangi bir suçu olmazsa suretin geri verileceği taahhüt edilmiştir⁵⁷⁵. Fakat aynı sene içinde kardeşi Hüseyin Bey gerçekten vefat etmiştir. Vefatının bildirilmesi üzerine aynı işlem tekrar edilerek, Hüseyin Bey'in hissesi zapt edilerek lazım gelen yerlere haber verilmiştir. Hüseyin Bey'in 1224 (M. 1809) senesi ikinci taksiti zapt edilerek, daha önceki taksit faizleri 3.750 kuruş olarak Hazine-i Âmire'ye teslim edilerek Başmuhasebe'ye kaydolmuştur⁵⁷⁶.

⁵⁷⁴ BOA, C.ML, 38/ 1716, (11/Ca/1224-24 Haziran 1809).

⁵⁷⁵ BOA, C.DH, 84/ 4167, (15/Za/1224-22/Aralık/1809), vr. 1-3.

⁵⁷⁶ "Müteveffâ-yı mûmâ ileyhî eshâm-ı mezkûreden mutasarrıf olduğu hissesinin İki yüz yigirmi dört Senesi taksit-i evvel fâ'izi için Fî 24 Cemâzi'l-Evvel Sene 1224 Ta'rihi'nde ve sene-i mezkûre taksit-i sâni fâ'izi için Fî 16 Şevvâl Sene 1224 Ta'rihi'nde ve Fî 13 Şa'bân Sene 1224 Ta'rihi'nde başka başka sûretleri verildikten sonra mûmâ ileyhî, Fî 28 Ramezân Sene 1224 Ta'rihi'nde fevt ve hisse-i mezkûresi mahlûle zabt olunduktan sonra tekrâr sene-i mezkûresi için sehven müteveffâ-yı mûmâ

Hüseyin Bey'in faizli 7.500 kuruş hissesinden zabt olunan meblağının alınması için devlet merkezine arz olunan evrak ile Hasan Bey'in berat-ı alışan mutasarrıf olduğu hissesinin fevtinden dolayı kaldırıldığını ve taksit-i evvel 1224 (M. 1809) senesi faizi olan 3.750 kuruşu ordu hazinesi için talep buyrulması üzerine Halil Ağa'nın zapt eyleyip 250 kuruşu masraf ile 3.500 kuruşu da tayin edilen adamlarına teslim edilmiştir. Hasan Bey'in hayatta olması ve Alemdâr Mustafa Paşa'nın malından bir akçe bile kalmadığından mağdur olduğunu bu nedenle hissesinin geri verilmesini istemiştir. Yapılan tahkikat sonucunda 15 Rabi'ul-evvel 1224/ 30 Nisan 1809 senesinde söz konusu meblağ kendisine tahsil edilmiş ve Başmuhasebe'ye kaydolunmuştur. Taksit- sani faizi olan 3.750 kuruş meblağısı da verilmek üzere 12 Safer 1225/ 19 Mart 1809 senesinde hazineye teslim ve hıfz olunmuştur. 3 Muharrem 1225/ 8 Şubat 1810 sensinde Başmuhasebe'den derkenar olmak üzere meblağı hissesinin verildiği beyan edilmiştir⁵⁷⁷.

XIX. yüzyıl başlarında mukâta'a olarak verilen malikânelerin devlete ait olduğu ve muaccelle olarak verilen kişilerin ölümü üzerine de "cânib-i mirîye" dâhil edildiği tekrar edilmiştir. Malikâne, muaccelle talibine satış olduktan sonra kanunlar dâhilinde bu şartlara göre memur olunmuştur;

*"Eshâm-i mezkûreden üçbuçuk tâm ve rub'-ı sehm merkûmeye ihzâr u te'mîn ve mu'acceli ile mîr-i mûmâ ileyhın ber-vech-i bâlâ uhdesinde olduğu ve bu minvâl mâlikâne mutasarrıflarından kona ve mahlûlleri vukû'unda mâlikâne haddi cânib-i mirîye â'id ve dâhil olduğuna binâ'en mahlûllerinden icrâlarında mukarrer ede. Muâccesiyle tâlibine mâlikâne fîrûht olunduktan sonra düstûru'l-amel tutulmuş me'mûr şurûtundur."*⁵⁷⁸

Bu belgede gösteriyor ki müsâdere uygulamasında, mukâta'a topraklarının sahibi olan kişinin ölümü sonrasında yalnızca oğullarına miras bırakılmak üzere şahıslara verilmiştir. Mirasçıları ölene kadar devletin vermiş olduğu hisseleri veya

ileyh tarafına mükerrer sûret verilmiş olduğu Der-Kenârlarından ve hisse-i mahlûl-i mezkûrun sene-i mezbûr taksît-ı sânisinden i'tibâren mezâd kâ'imesi ihrâc ve taksît-ı sâni fâ'izini ahz için ber-mûceb-i kâ'ime-i mezâd, Atûfetlü Yûsuf Âgâh Efendi Hazretleri taraflarına tekrâr sûret verilmiş olduğu, kuyûddan müstebân olduğuna nazaran, müteveffâ-yı mûmâ ileyh tarafına Fî 16 Şevvâl Sene 1224 Ta'rihi'nde mükerreren verilen sûret zuhûr eder ise, amel ü i'tibâr olunmayup, Kalem'den "battâl" da hıfz olunmak üzere gelmekle, bu sûretde efendi-i mûmâ ileyh hazretlerinden verilen mezâd kâ'imesi mûcebince verilen taksît-ı sâni fâ'izine mahsûben bundan akdem müteveffâ tarafından tahsil olunup Hazîne-i Âmire'de emâneten mahfûz olunup sene-i merkûme taksît-ı evveli fâ'izi olan meblağ-ı mezbûr, efendi-i mûmâ ileyh hazretlerine redd ü teslim olunmak üzere, Hazîne-i Âmire Sergisi'ne imûhaberi verilmek iktizâ eder". BOA, C.DH, 84/ 4167, (15/Za/1224-22/Aralık/1809), vr. 2-3.

⁵⁷⁷ BOA, C.DH, 84/ 4167, (15/Za/1224-22/Aralık/1809), vr. 5.

⁵⁷⁸ BOA, C.DH, 11417/ 229, (1224/C/06-19/Haziran/1809).

maaşları kullanabilmiştir. Fakat ölümünden sonra devlet hiç vakit kaybetmeden lazımgelen yerlere bildirip mal olarak veya nakit şekilde vereseleri kullanmıştır.

Diğer bir belgede de Alemdâr Mustafa Paşa'nın karısı Fatma'dan Mir Mustafa adında bir oğlu ve paşanın diğer karısı Hatice Hanım'dan da Hatice isminde bir kızı doğduğundan ve de muhtaç olduklarından, Paşa'nın öldü sanılan oğlu Hasan Bey'den mahlûl kalan mukâta'asının bu çocuklara tahsis edilmesini rica etmişlerdir. Alemdâr'ın karısı Fatma ve Hatice Hanımların istidasına cevaben, "*Mûcebince, mahlûle zapt olunup iktizâ eden mahallere ilmühâlleri verile!*" cevabı verilmiştir⁵⁷⁹. Yani belgedeki yazının sonuna eklenen bu cümle ile icap edilen mahlûl alınıp lazım gelen yerlere ulaştırılsın emri verilmiştir.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın diğer oğlu Hüseyin Bey'in vefatından sonra, deftere kayıtlı olan 1224 (M. 1809) senesi ikinci taksitinden itibaren zabt olunan hissesinin, zabt olunmadan öncesine ait iki taksit faizi 7.000 kuruşu Alemdâr'ın Harem Kethüdası Halil Ağa'nın aldığı ve kendi zimmetine geçirdiği öne süreterek, Halil Ağa'dan paranın tahsil edilerek Alemdâr'ın zevceleri Kamerveş Hanım'a verilmesine dair bir arz da bulunulmuştur. Fakat Hüseyin Bey'in ölümünden sonra Tırhala hissesinden mutasarrıf olduğu malikânesi, 1224 senesi ikinci taksitlerinden itibaren zabt olunmuş ve sergi defterlerinden lazımgelen yerlere gönderilmesi sebebiyle Yusuf Kaykulu Ağa'ya havale edilmiştir. Kamerveş Kadın'ın iddia ettiği 1224 senesi öncesi taksit faizi Harem Kethüdası Halil Ağa tarafından alınmış ise de Hüseyin Bey'in ölmesiyle Hazine-i Âmire'ye teslim olunmuştur. Halil Ağa'nın zimmetinde bir akçe bile kalmamıştır. Bunun üzerine verilen telhise cevap olarak gönderilen fermanda "*Telhîs mûcebince tezkiresi i'tâ olunsun!*" başlığıyla Hüseyin Bey'in ölümüyle Hazine-i Âmire'de olan 3.750 kuruştan validesi Kamerveş Kadın'a 2.150 kuruş verilmesi ile buna razı olması buyurulmuştur⁵⁸⁰.

Müsâdere bir anda olup biten bir uygulama olmadığı gibi yaşanan süreçte bir takım eksiklikler, kayıplar ve yanlışlıklar zuhur etmiştir. Alemdâr Mustafa Paşa'nın müsâdere sürecinde de bir takım aksiliklerin yaşandığını belgelerden öğreniyoruz. Alemdâr'ın ölümüyle oğullarına ihsan edilen malikâne suretlerinden Tırhala, Ağrıboz, İnebaht, Mora ceziresi mukâta'asının pamuk rüsumu hissesi muhasebesinin

⁵⁷⁹ BOA, C.DH, 11417/ 229, (06/C/1224-19/Haziran/1809).

⁵⁸⁰ BOA, C.ML, 289/ 11837, (15/S/1227-29/Şubat/1812).

tutulmasına rağmen 1224 senesi taksitlerinden Hasan, İsmail ve Hüseyin Beylerin toplam 18.750 kuruşluk suretleri kaybolmakla kayıtlarına göre suretlerinin alınması hakkında Yusuf Ağâh Efendi tarafından taksitler verilmiştir⁵⁸¹. Buna göre kayıtlı olan hisselerinin muhasebesi ve taksitlerinin listesi aşağıdaki çizelgede sunulmuştur.

Çizelge 7. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Oğulları ve Eşine İhsan Olunan Tihala, Ağrıboz, İnebaht ve Mora Mukâta'ya Faizli Hisselerinin Taksit Değerleri

Mukâta'ya Hissesi Sahibi	Tahsilat Tarihi	Taksit Değeri
Hasan Bey	24 Ca 1224/ 7 Temmuz 1809	3.750 kuruş
Hüseyin Bey	24 Ca 1224/ 7 Temmuz 1809	3.750 kuruş
İsmail Bey	24 Ca 1224/ 7 Temmuz 1809	3.750 kuruş
Emine Hanım	13 Ş 1226/ 2 Eylül 1811	3.750 kuruş
Ağa Kethüda (eski hisse)	16 Şevvâl Sene 1224	3.750 kuruş

4.3.2.4. Rusçuk ve Hezargrâd Çiftlikleri'nden Elde Edilen Yağ ve Hububat'ın Zabt Edilmesi

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl başlarında İstanbul'un yağ ve hububat iâşesini Tuna Havzası, Eflak, Rusçuk ve civarındaki yerlerden temin etmeye devam etmiştir⁵⁸². Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk âyanlığı döneminde mutasarrıf olduğu arazilerden çiftlik olarak kullandığı toprağın zehayir bedeline el koyulması ile Rusçuk anbarlarına gönderilmesi talep edilmiştir.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın müsâdere uygulaması ile zabt edilen hububat, don ve çerviş yağlarını elde ettiği çiftliklerinin arşiv belgelerine göre Alemdâr'ın Rusçuk ve Hezargrâd Kazaları'ndaki Kula, Yuvar ve Torlak köylerine bağlı çiftliklerinden olduğunu göstermektedir. Buna göre Alemdâr'ın taşrada en az 3 çiftliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz⁵⁸³.

⁵⁸¹ BOA, C.ML, 27/ 1276, (03/R/1230-13/Şubat/1815).

⁵⁸² Erdoğan, Ferlibaş ve diğeri, *Rusçuk Âyanı*, s. 137-138.

⁵⁸³ BOA, D.MKF.d., Gömlek No: 31258; BOA, C.BLD., 88/ 4376, (14/R/1228-29/Mayıs/1809); BOA, C.ML, 13268/ 322, (1237/Ca/27-21/Mart/1822).

İstanbul'un ihtiyacı olan ihtiyaç maddelerinden yağ ve hububat, arabalar ile öncelikle Varna İskelelere getirilerek oradan gemi ile İstanbul'a götürülmüştür. Gemi ulaşımı daha masrafsız olduğu için genellikle ihtiyaç maddeleri gemilere yüklenerek taşınmıştır. Bölgeden elde edilen yağların önemli bir kısmı işlenmemiş veya mum olarak işlendikten sonra gönderilmiştir. İstanbul'un hububat ihtiyacı içinde elde edilen hububat Rusçuk anbarlarına nakledilerek ücret karşılığında kiralanen gemiler ile gönderilmiştir⁵⁸⁴.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümüyle Hezargrâd Kazası'na bağlı Torlak köyündeki çiftliğindeki hububat miri için zabt edilmiştir. 21 Rabi'ül-evvel 1224/ 6 Mayıs 1809 senesinde çiftlikte ele geçirilen hububatdan 39 araba yulaf ve karışık arpa Rusçuk anbarlarına teslim edilmiştir⁵⁸⁵. Zabıt edilen hububatın yekûn değeri 419 kuruştur. İstanbul'a mı yoksa askerlerin zehayir ihtiyacı için ordugâhlara mı gönderildiğine dair muhallefât defterinde ve diğer belgelerde her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümü ile akrabasından Varna Voyvodası firari Hüseyin'in, Alemdâr'ın çeşitli arazi vergilerini aldığı mukâta'a köylerindeki yerlerini zimmetine geçirmesi ile bu gelirlerin *cânib-i mîrî* için tahsil edilmesi amacıyla Varna âyanı Hassa Silahşorları'ndan Muhammed Ağa bu işe memur tayin edilmiştir. Kethüda Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşıları'ndan Ali Ağa'ya da yine Alemdâr Mustafa Paşa'nın akrabası olan Yenipazar Âyanı Derviş İsmail Ağa'nın Varna'daki hububatı *cânib-i mîrî* için zabıt edildiğinden Varna Âyanı'na teslim olunması emredilmiştir. Dersaadet'e bildirilen Varna "kile"⁵⁸⁶si olmak üzere teslim olunan hububat 560 kile hınta (buğday) ve 202 kile şairin (arpa) Dersaadet'e nakli için memur edilen Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılarından Varna Nüzül Emîni Süleyman Bey'e teslim olunmuştur. Elde edilen miktarının senet tutularak Dersaadet'e teslim olunması ve Sicil'e kayı

⁵⁸⁴ Savaş zamanlarında hububatların ticareti yasaklanmış ve bir yerden bir yere naklederek bile İstanbul Hükümeti'ne bildirilmesi ve izin alınması şart koşulmuştur. Erdoğan, Ferlibaş ve diğeri, *Rusçuk Âyanı*, s. 137-138.

⁵⁸⁵ BOA, D.MKF.d., Gömlek No: 31258.

⁵⁸⁶ Hububat ölçüğü olarak kullanılan bir tabirdir. Muhtelif neveleri vardır; İstanbul Kilesi, İbrani kilesi gibi. Kilelerin miktarları da birbirinden farklıdır. İstanbul Kilesi zahirenin cinsine göre 18-20 okka, ortalama 25 kilo dur. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: MEB Yayınları, 1993, s. 281. Varna kilesi için belgede herhangi bir miktar verilmemiştir.

edilmesi babında Varna Muhafızı Mustafa Hazretleri'ne ve Varna Naibi ve âyanı ve Nüzül (Menzil)⁵⁸⁷ Emîni'ne hitaben emir verilmiştir⁵⁸⁸.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Varna'ya gelen yağları taşıyan gemilerde tahminen yağ gelmişse de Alemdâr'ın akrabalarından firari Hüseyin Alemdâr'ın Varna iskelesinde der anbar olunan 560 kile buğdayı ile 1.550 küsur değerindeki arpası Pehlivan Ağa tarafına makbuz alınarak teslim edilmiştir. Elde edilen bu meblağının reaya zimmetleri ile çayırın mahsulü için harcanması babında 17 Cemaziy'ül-evvel 1224/ 30 Temmuz 1809 senesinde hüküm verilmiştir⁵⁸⁹.

İnalcık'a göre, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren devlet, miri arazinin büyük çiftliklere dönüşmesinin yolunu açan süreçleri destekleyerek, devletin sahip olduğu toprakların mukâta'a edilmesi ile miri kökenli arazi, vakıflara veya özel şahıslara yani XIX. yüzyılda askeri ve mali anlamda daha da güçlenen âyanlara ait çiftliklere dönüşmesine yol açmıştır. Tuna boylarındaki büyük çiftlik sahiplerinin ortaya çıkmasına neden olan en önemli süreç, miri arazinin açık artırma ile çeşitli şahıslara mukâta'a edilmesi olmuştur. Hazine, devlet gelirlerini artırmak için mümkün olan her yerde bu toprakları mukâta'a etmiştir⁵⁹⁰.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın mallarının müsadere edilmesi ile Rusçuk kazasında Yuvan Çiftliği köyündeki kısmen harap olmuş ve Paşa Değirmeni denmekle meşhur Lom Nehri üzerindeki sekiz göz değirmeni de bir seneliğine ihaleye verilmiştir. Rusçuklu Seyyid Ali Ağa'nın takdim ettiği bir arz da Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk Kazasındaki Yuvan Çiftliği adındaki toprağı dâhilinde mutasarrıf olduğu ve Nehr-i Losa⁵⁹¹ üzerinde sekiz göz değirmeninin istîlâ takribiyle harap olmuş ise de, bir miktarının mu'accele uhdesine verilebileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine yapılan tatbikatta Alemdâr'ın muhallefat mübaşiri Hacı Esad Efendi'nin takdim ettiği defterinde değirmenin kaydı bulunmadığı Başmuhasebe'den

⁵⁸⁷ Nüzül, sefer sırasında askerlerin ihtiyaçları için alınan zahiredir. Nüzül, askerlerin ihtiyacı olan arpa ve unun sağlanmasına yönelik alınan bir tür vergidir. Bu zahireler hükümetçe halktan bedeli karşılığında satın alınırdı. Devletin bakiyesini hazineden veya taşra hazinelerinden ödediği erzaklar anlamında da kullanılmıştır. Sema Altun, " XVIII. yy'da Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri, *OTAM*, S. 18, Ankara, s. 8.

⁵⁸⁸ *BOA*, C.ML, 458/ 18589, (02/Za/1224-9/Aralık/1809).

⁵⁸⁹ *BOA*, MAD.d., no: 9726, vr. 58.

⁵⁹⁰ Halil İnalcık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", ed.: Çağlar Keyder, Faruk Tabak, *Osmanlı'da Ticari Tarım ve Toprak Mülkiyeti*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 21.

⁵⁹¹ Nehr-i Lom denilmek istenmiştir.

derkenar olunmuştur. Bu suretle 200 Kuruş; Muaccele + 4 kuruş resm-i değirmen = 204 kuruş Hazine-i Âmire'ye teslim olunmuştur⁵⁹².

Alemdâr'ın mutasarrıf olarak elde ettiği bir diğer yerde Rusçuk civarında Kula Çiftliği içerisindeki iki dönüm gül bahçesi, üç dönüm dutluk ve Nehr-i Lom öte yakasında altı dönümlük tarladır. Bunların kimin tasarrufunda olduğu ve satışında değerinin ne kadar edeceğinin araştırılması için Muhafız Mustafa Paşa ve Rusçuk Kadısı'na 1230 (M. 1815) senesinde emir verilmiştir. Bunun üzerine yapılan tatbikatta bahçe ve tarlanın 500-600 kuruş değerinde olduğu tahmin olunmuş ise de Rusçuk Muhasarası'nda Rusya Ordusu'nun Kula Çiftliği'ndeki bahçenin ağaçlarını kestiğinden, yerinin boş kaldığı ve kimsenin tasarrufunda bulunmadığı bildirilmiştir⁵⁹³.

4.4. Alemdâr Mustafa Paşa'ya Sadareti Dönemi'nde Tahsis Edilen Has Mukâta'a Gelirlerinin Müsâderesi

XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde sadaret makamına hâsıl olanlara hükümet tarafından has arazileri⁵⁹⁴ mukâta'a olarak verilmiştir. 1785 yılından sonra sadrazamlara has tayin olunan Aydın muhasıllığı gelirleri Alemdâr Mustafa Paşa'ya da tahsis olunmuştur⁵⁹⁵.

1796 yılından itibaren Aydın muhasıllığı ve Manisa mütesellimi olan Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa'nın tasarrufunda olan iltizam gelirlerinden bazıları Alemdâr'a has olarak verilmiştir⁵⁹⁶. Sadrazam Mehmed Muhsin Paşa'nın halefi müteveffâ Mustafa Paşa tarafından 1223 (M. 1808) senesine mahsuben gerek kalemiyye ve gerek has olarak 225.000 kuruş gelir miktarının harp hususunda ve muhasıllık akçelerinden taraflarına ait olan *kast'ül-yevm* hesaplarından Alemdâr'a gerekli olan 182.972,5 kuruşa karşılık gelmektedir. Aydın muhasıllığından 1223 (M. 1808) senesi malından bâki kalan taksit akçesi ve hasları bakayasından tahsil olunacak taksit akçesinden ve Tersane-i Âmire'ye Mustafa Paşa tarafından Evkaf-ı

⁵⁹² BOA, C.BLD, 88/ 4376, (14/R/1228-17/Mart/1813).

⁵⁹³ BOA, C.ML, 13268/ 322, (27/Ca/1237-21/Mart/1822).

⁵⁹⁴ 1699 Karlofça Antlaşmasından sonra Haslar Mukâta'ası Kalemi kurulmuştur. Miri mukâta'a arazileri mülki âmirlere şahsi mal gibi verilir, onlarda bunların yönetimini mültezimlere bırakırlardı. 1790 yılından itibaren Sultan'ın kadınlarına ait bütün has arazileri yeni kurulan İrâd-ı Cedid hazinesine atılmıştır. Cengiz Orhonlu, Nejent Göyünç, "Has", TDVİA, XVI, İstanbul, 1997, s. 269.

⁵⁹⁵ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 56-57.

⁵⁹⁶ Nagata, *Tarihte Âyanlar*, s. 45-46.

Selase taksit-i sanisi bakayasından tahsili lazım gelen miktar 112.922 kuruş hesap olunmuştur. Muhallefat defterine kayıt olan bu meblağ başka suret ve defterlere yazılmak üzere Haslar ve Haremeyn Muhasebesine ilmühaber verilmek babında emri i fermana göre kaydolmuştur⁵⁹⁷.

Müteveffâ Mustafa Paşa tarafından 1223 (M. 1808) senesine mahsuben günlük taksit hesabından alacakları, 36.016,5 kuruş kalemiyyeden iktiza eden yevmi taksit, 112.922 kuruş, haslardan iktiza eden yevmi taksit 225.000 kuruştan taksim, 24.040 kuruş, cizye bedeli olan 75.000 kuruştan iktiza eden *kast'ül-yevm* 10.000 kuruş 1224 (M. 1809) senesi Aydın Muhasillığı akçesinden hesap olunan makbuzlar ile toplamda 182.978 kuruş sadaret makamından gelir olarak elde edilmiştir⁵⁹⁸. Alemdâr Mustafa Paşa'nın alacaklarından tahsil edilmeyenlerin bedeli ise 50.000 kuruş Aydın muhasillığı 1223 (M. 1808) senesi malında Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa tarafından baki kalan taksit-i rabi', 4.795 kuruş 1223 (M. 1808) senesi bakayası bir taksit tahsil olunacak, 60.500 kuruş Tersane-i Âmire'ye Alemdâr tarafından verilen akçe olunan selase taksiti Sadrazam Memiş Paşa'nın zimmetine kaydedilmiştir. 50.000 kuruş Mustafa Paşa'nın sarrafları Agop ve Artin tarafından teslim alınmak üzere verilmiştir. Yekûn olarak 175.922,5 kuruştan 2.533 kuruş Muhsinoğlu hanından Vekilharcı Ağa'ya verilen zahire bedeli, 3.192 kuruş Vekilharcı'na verilen rügan ve 5 kıyye⁵⁹⁹ 1.824, 695 kuruş Vekilharcı Ağa'ya teslim olunan 278 kıyye bakır kapkacak, 1.105 kuruş Vekilharcı Ağa'ya verilen kömür 17.000 kıyye bedeli ile meblağ 183.347,5 kuruşa ulaşmış ve 469 kuruş kömür bedelinden noksan verilerek 182.978,5 kuruş Sadrazam Memiş Paşa'nın zimmetine kaydedilmiştir⁶⁰⁰.

XVII. ve XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde sadrazam ve vezirlere tahsis olunan Turgutlu haslarının gelirleri Haslar mukâta'ası kaleminin denetimindedir⁶⁰¹.

Sadaret makamı, gerektiğinde kullanılabilen küçük bir orduya sahip olduğundan öldüklerinde mevcut nakitleri ile birlikte bazı kıymetli eşyalar, silahlar,

⁵⁹⁷ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 56.

⁵⁹⁸ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 56.

⁵⁹⁹ Kıyye, Osmanlı Devrinde kullanılan bir ağırlık birimidir, kilo, okka olarak değer bulmuştur. Özön, s. 389.

⁶⁰⁰ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 56.

⁶⁰¹ Çakır, s. 96.

hayvanlar ve çadır gibi sefer mühimmatı devlet adına zabt edilirdi. Eğer vârislerine bırakacak malları yoksa da devlet tarafından onlara maaş bağlanırdı⁶⁰².

4.5. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Bir Kısım Mallarının Vakfedilmesi

Müsâdere uygulamasındaki bir diğer önemli konu da vakıflara ait mal ve paraların *cânib-i vakf* için, ölen kişinin muhalefatından emlâkinin zabt edilmesidir. İslâm hukuku ferde ölümünden sonra terekesinin üçte biri üzerinde vasiyet yoluyla istediği gibi tasarruf hakkı tanımıştır. Buna rağmen, ferdin malını mülkünü vakıf yoluyla varislerine bırakması müsâdere uygulamasından endişe duyduklarını göstermektedir⁶⁰³.

Vakıflara ait mal ve paralar, İslâm hukukunun temel kuralı olarak müsâdereye girmedikleri halde vakıf sisteminin yozlaşması ve âyanların güç kazanmaya başlamasıyla, vakıf toprakları üzerindeki şahıs kontrol ve tasarruf hakları daha da genişlemiştir⁶⁰⁴. Vakıf sisteminin yozlaşması sonucunda da devlet, vakıfların müsâdere edilemeyeceğine dair kurala uymada her zaman aynı titizliği göstermemiştir⁶⁰⁵.

Vakıf yolu ile ortaya çıkan su hayratlarına ve onlara gelir getiren vakıflara Osmanlı Devleti'nde yaygın bir şekilde rastlanmaktadır. Bunlar arasında çeşmeler, şadırvanlar, kuyular, su kemerleri, memba suları, su bentleri, suyolları sayılabilmektedir⁶⁰⁶.

Ruşuk'ta bazı hayırseverler çeşme ve pınarlar inşa etmiş, bunların bakım tamirleri ile çeşmelerin ücretlerini ödemek için pek çok gayr-ı menkul vakfetmiştir. Gelirleri azaldığı için çeşmelerin masraflarını karşılayamayan vakıflar yeni kaynaklara ihtiyaç duymuş, bu konuda Tirsiniklizade İsmail Ağa bu çeşmelere yeni kaynaklar tesis ettiği gibi mevcut çeşmeleri de yenilemiş ve başka çeşmeler, su yolları, fiskiyeler, şadırvanlar inşa ettirmiştir⁶⁰⁷.

⁶⁰² Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, IV, s. 99.

⁶⁰³ Hasan Yüksel, "Vakıf-Müsâdere İlişkisi (Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İSAM Yayınları, S. 12, İstanbul, 1992, s. 409.

⁶⁰⁴ Suriya Faroghi, "Osmanlı Sultanlarının Hususî Şahıslar Tarafından Tesis Edilen Vakıflara Çeşitli Müdahaleleri", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi* (İstanbul 23-28 Eylül 1985) Tebliğler III. Türk Tarihi, 1985, s. 50.

⁶⁰⁵ Cezar, "Bir Âyanın Muhallefatı", s. 45.

⁶⁰⁶ Hasan Güneri, "Vakıf Sular ve Su Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S. IX, 1971, s. 68.

⁶⁰⁷ Erdoğan, Kaçan ve diğeri, *Ruşuk Âyanları*, s. 191.

XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin vakıflar konusunda uyguladığı diğer bir yöntemde, önceleri vefat eden veya görevinden ihraç edilen devlet görevlilerinin mallarına hazine adına el koyarken, bu dönemden itibaren, devletin vakıf masraflarını ve imarlarını karşılayacak durumu olmadığı gerekçesi ile haksız kazançla mal varlığı edinen şahısların emvali, vakıflaştırılmak suretiyle müsâdere edilmiştir⁶⁰⁸.

Tirsiniklizâde İsmail Ağa'nın ölümü üzerine çeşme vakıflarının geliri Alemdâr Mustafa Paşa'ya verilmiş ve vakfin idaresinin Alemdâr'ın ölümünden sonra onun erkek evlatları tarafından devam ettirileceği belirtilmiştir. Alemdâr Mustafa'nın soyu devam etmediği süreçte de Tirsiniklizâde'nin azatlı kölelerinden birine verileceği Tirsiniklizâde tarafından vasiyet edilmiştir. Fakat bu şartlara rağmen Tirsiniklizâde İsmail'in azatlı kölesi olduğunu beyan eden İsmail adındaki kişi, Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümü üzerine Alemdâr'ın soyunun tükendiğini belirterek vakfin gelirlerinden kendisinin sorumlu olmasını talep etmiş, 1229 (M. 1814) yılında bu göreve getirilmiştir⁶⁰⁹.

Tirsiniklizâde'nin ölümü ile Rusçuk'taki çeşmelerin vakfi ondan sonra gelen Alemdâr Mustafa Paşa zimmetine geçmiştir. Tirsiniklizâde'nin ölümü üzerine muhalefatına el konulduğunda Alemdâr çeşme vakfının borçlarını üstelenmiştir. Buna göre 1221 (M. 1806) senesinde bağış olan bir yıllık hasılatı tek tek hesaplanmış ve masraflar dışında 3.200 kuruş fazla borcu çıkmıştır. 1222 (M. 1807) senesindeki lütufda da bir yıllık hasılat hesabı 3.789 kuruş toplamda 6.989 kuruş meblağ Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümüyle zimmetinde kalmıştır⁶¹⁰.

27 Cemazey'ül-evvel 1229/ 17 Mayıs 1814 senesinde Rusçuk Kadısı El-Hacı Hüseyin Efendi tarafından Tirsiniklizâde İsmail Ağa'nın Evkâf mütevellisi İsmail'e bildirdiği üzere, Alemdâr'ın 6.989 kuruş olan borcunun ödenmediği ve bunların tahsili için Alemdâr Mustafa'nın Rusçuk'taki emlakı olan Koşu Köyü'ndeki altı göz değirmeni, Lom Köprüsü yakınlarındaki bir kahve dükkânı, Kara Mustafa Mahallesi'ndeki bir evi ve Kapu Köyü'nde bir miktar arazisi mevcuttur. Alemdâr'ın muhalefatı olan bu emlakının müzayede ile satılarak elde edilen hasılatın evkâf

⁶⁰⁸ Hasan Moğol, "XIX. Asrın İlk Yarısında Antalya'da Vakıf Müessesesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 83, 1993, s. 199.

⁶⁰⁹ BOA, C.BLD, 68/ 3355, (29/Ra/ 1229-21/Mart/1814).

⁶¹⁰ BOA, C.EV, 27076/536, (12/Ca/1231-10/Mayıs/1816) vr. 1.

akçesi olarak tamamen “ahz u kabz” edilmesi emredilmiştir. Bu müzayede işleminde “ber-mûceb-i mürâsele, amel ü hareket ve bâlâda bast u beyân olunduğu vech üzre âsyâb ve kahve ve menzil ve arsayı bey’ ve hâsıl-ı semenlerinden meblağ-ı mezbûru ahz u kabzında tekâsül eylemeyesiz, ve’s-selâm” emlakın satışında kıymetleri değerinde satılması için gerekli iltimasın gösterilmesi ve gevşeklik yapılmaması belirtilmiştir⁶¹¹. Bu da gösteriyor ki, Osmanlı Devleti’nin müsâdere uygulamasında her dönem olduğu gibi XIX. yüzyıl başlarında da müsâdere sürecinde aksaklıklar mevcut olup sürekli olarak belgelerin son cümlelerinde tenbih, emir ve buyruk türünde yetkilileri uyarıcı ifadeler kullanılmıştır.

Ruşçuk Muhafızı Mirimiran Muhammed Sait Paşa ve Rusçuk Kadısı’na Alemdâr Mustafa Paşa’nın Rusçuk’ta bulunan emlakının etraflıca araştırılıp *cânib-i vakfın* alacağına mukabil olarak Şer-i Şerif’ten vakfiyyet üzere zabt olunmasını tembihlenmiştir. Alemdâr’ın muhalefatının yazımı yapılırken bazı hususlar sual edildiği için muhalefatının yazım işlemi uzun sürmüştür. Alemdâr’ın kardeşi Emine Hanım’ın elinde Alemdâr Mustafa’dan 7.500 kuruş alacağı olduğuna dair bir senet mevcuttur. Bunun üzerine Alemdâr’ın emlakından olan Koşu Köyü’ndeki altı göz değirmeni, *cânib-i mirîden* Alemdâr Mustafa Paşa’nın kız kardeşi Emine Hanım’ın tasarrufuna verilmesi babındaki emr-i ferman şöyle buyrulmuştur;

“...bâ-İrâde-i Aliyye kadın-ı mûmâ ileyhânın uhdesine kayd ile, değirmen-i mezkûr mûmâ ileyhâ tarafından zabt u tesarrufuna kimesne tarafından müdâhale olunmamak üzere sene-i sâbika evâhir-i Cemâzi'l-Âhiresi’nde Mülk-Nâme-i Hümâyûn i’tâ olunmuş olduğu iş’âr buyurulmakla, bu sûretde müteveffâ-yı müşârun ileyhın külliyyetlü duyûn-ı müsbeti olduğundan başka, değirmen-i mezkûr, müteveffâ-yı müşârun ileyhın hemşiresi mûmâ ileyhânın matlûb-ı müsbeti olan meblağ-ı mezbûra mahsûben, bâ-İrâde-i Aliyye ve bâ-Mülk-Nâme-i Hümâyûn mûmâ ileyhâya verilmiş olduğundan, değirmen-i mezkûr mûmâ ileyhâ tarafından zabt u tesarruf olunmak...”⁶¹².

Alemdâr’dan alacağı olan Emine Hanım’ın alacağına karşılık olan meblağ değerinde emlakı Alemdâr Mustafa’nın terekesinden düşülmüş ve bu işe memur olanlarca alınıp mütevellisine teslim olunmuştur.

Bunun yanı sıra *cânib-i vakf* için Alemdâr’ın Rusçuk’taki emlakından geriye kalan Lom Köprüsü yakınlarındaki bir kahve dükkânı, Kara Mustafa Mahallesi’ndeki

⁶¹¹ BOA, C.EV, 27076/ 536, (12/Ca/1231-10/Mayıs/1816) vr. 1.

⁶¹² BOA, C.EV, 27076/ 536, (12/Ca/1231-10/Mayıs/1816) vr. 3.

bir evi ve Kapu Köyü'nde bir miktar arazisi yerinde satılarak tutan değeri ne miktar olursa, “...cânib-i vakfın alacağına mukâbil olarak taraf-ı Şer'-i Mutahhara'dan vakfiyyet üzre zabt olunması niyyete ve yed-i mütevellîye bir kıt'a mürâsele i'tâ olunmuş olmağla, sıyâneten li'l-vakf, muhallefât-ı müşârun ileyhden olan emlâk-i mezbûrenin vakf-ı şerîf için zabt olunmasına, yed-i mütevellîye bir kıt'a Emr-i Hümayûn ihsân buyurulur...” Dersaadet'e bildirmesi için 16 Cemazey'ül-evvel 1231/ 14 Nisan 1816 senesinde bir emr-i ferman gönderilmiştir. Müteveffâ'nın muhallefatındaki bir bab kahve dükkânı, emlâkı Kapu Köyündeki arsasının satışıyla elde edilen 900 kuruş zimmeti müteveffâ Reşit oğlu vakfı için zabtedilerek muhallefat defterine kaydedilmiştir⁶¹³.

Alemdâr Mustafa Paşa'ya Tirsiniklizâde İsmail Ağa'dan kalan çeşme vakıflarının korunarak Alemdâr'ın muhallefatından alınacak meblağ ile yeniden tamir ettirilmesi babında Rusçuk sakinlerinin, ahâlilerinin, ulemanın ve de ihtiyar kullarının sadaka olarak adledeceği ve tüm memlekete bereketli olacağına inandıkları için bu hususda bir yazı kaleme alıp mühürle tasdikleyerek Dersaadet'e takrir olunmuştur⁶¹⁴.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın vakfettiği arsa, dükkân ve evinden sağlanan kira gelirleri ile vakfın giderleri karşılandıktan sonra vakfın imarı için kullanılması şartı konulmuştur. XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde savaşların masraflı olması ve hazinenin de bu masrafları karşılayacak durumunun olmaması sebebiyle, vakıfların gelirleri ve imar masrafları vakfedilen gayr-ı menkulün kirası veya satışı ile elde edilen meblağdan karşılanmıştır.

⁶¹³ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 174.

⁶¹⁴ BOA, C.EV, 27076/ 536. (12/Ca/1231-10/Mayıs/1816) vr. 4.

5. ALEMDÂR MUSTAFA PAŞA’NIN MUHALLEFAT DEFTERLERİ VE MÜSÂDERE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren uygulanmış olan müsâderelerde muhallefât kayıtları önemli bir esası oluşturmuştur. Alemdâr Mustafa Paşa’nın mallarının müsâdere süreci değerlendirilirken başvurduğumuz belgeler yanında Alemdâr’ın mal dökümünün detaylandırıldığı ve bilhassa İstanbul’da ele geçirilen emvalinin satışı ile alacaklı-borçlu olduğu kesimlerin belirlendiği muhallefât defteri çalışmamız için mühim bir kaynak teşkil etmiştir.

Alemdâr’ın muhallefât kayıtlarına geçmeden evvel Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyıl başlarındaki mali durumunun genel ihtivası açısından bu dönemde bir savaş finansmanı olarak başvuru Darphâne-i Âmire’yi açıklamayı uygun görmekteyim.

5.1. XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nin Mali Durumu

Osmanlı Devleti’nin 1808- 1839 yılları arasındaki yenileşme dönemi, iç ayaklanmalar ve dış savaşlarla dolu, zorlu yıllardır. Hükümet bu süreçte ayaklanmaları bastırmak, halk üzerindeki otoritesini sağlamak, güçlenen orta düzeydeki âyan ve derebeylerin mahalli idaredeki vergi gelirlerinin paylaşımı üzerindeki gücünü kırmak ve toplumsal yenileşmeyi sağlamak için başlatılan reform çalışmaları mali olarak var olan sıkıntıları aynen devam ettirmiştir⁶¹⁵.

Hükümet, zaman zaman muhallefât gelirlerinden çok fazla beklenti içerisine girmiş ve hatta birçok acil ve önemli masraflarını bu gelirler ile finanse etmeye çalışmıştır. Ancak şu belirtilmelidir ki, muhallefât gelirleri çok düzensiz bir gelir kalemi olmasının yanında uzun bir süreç sonucunda hazineye ne kadar para gireceğinin belli olmadığı bir mali bütçedir. Çünkü muhallefattan sağlananların bir kısmı Enderun Hâzinesi’ne yani padişaha intikâl ederken diğer bir kısmı da doğrudan Hâzine-i Âmire’nin istifadesine sunulmuştur.

⁶¹⁵ Ömer Açıkgöz, “Osmanlı Para Politikasında Reform Çabaları: 1800-1844 Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Zonguldak Kara Elmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VI/ 12, 2010, s. 373.

XIX. yüzyıl başlarında savaş nedeniyle daha da artmış olan giderlerin karşılanmasında olağan gelirlerin gücü sınırlı kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin temel gelirleri olan vergilerin zamanında ödenmemesi de ayrı bir sorun oluşturmaktaydı. Savaş döneminde ilk iş olarak bu gecikmiş ödemelerin tahsilatının yapılması üzerinde durulmuş ve bunun yanında bir olağanüstü savaş vergisi adı altında “*cebelü bedeli*” alınmıştır. Bu vergi malikâne mukâta'a ve esham sahiplerinden tahsil edilmiştir. Vergi, muaccelenin % 10-15 i oranında alınmıştır⁶¹⁶.

Savaş dönemlerinde müsâdereler de artmış ve bu dönemde en çok terekesi zabt edilenler âyanlar olmuştur. Müsâdere uygulamasına maruz kalan âyanların ölümleri veyahut cezalandırılmaları halinde zabt olunan terekelerinin yakın civarlarındaki savaş menzillerine geriye kalan nakid ve malların da devletin zimmetine geçtiğini daha önceki bölümlerde de bahsetmiştik. XIX. yüzyıl başlarında özellikle mirîye borcu olmak ve bazı durumlarda zimmetinden devletin alacağı olmak gibi sebeplerle müsâdere edilenlerin mal-mülk, emlak, bağ-bahçe gibi alanlarının yanında bunların uhdesinde bulunan mukâta'alar da ellerinden alınarak başkalarına verilmiştir⁶¹⁷.

5.1.1. Savaş Masraflarının Finansmanı Olarak Darphâne-i Âmire

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Darphâne'nin Osmanlı mali teşkilatındaki görevleri ve etkinliğinin artması ile III. Selim'den sonra diğer hazinelerin ortaya çıkması sonucunda muhallefat gelirlerinin Osmanlı bütçelerindeki gerçek ağırlığının ölçülebilmesi olanakları da gittikçe zorlaşmıştır. Nitekim muhallefattan sağlanan bazı kıymetli eşyaların, cariye ve kölelerin gerçek piyasa fiyatları halinde iç hazineye paraya çevrilmeden doğrudan “*mal*” olarak girdiği bilinmektedir. Tereke içindeki gümüş ve bakır eşyaların da Darphâne'ye gönderildiğini gösteren belgeler mevcuttur.

21 Rabi'ül-evvel 1222/ 29 Mayıs 1807 senesinde İrâd-ı Cedîd hazinesinin kaldırılmasından sonra hazinenin gelir kalemleri alınan bir karar ile Darphâne⁶¹⁸'ye devredilmiştir. Böylece mali olanakları daha da artan Darphâne'nin 1808-1826 arasındaki dönemde hükümetin en önemli mali kurumu olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde Darphâne'nin mali kaynakları, Hazine-i Âmire ve Tersane hazinesini

⁶¹⁶ Cezar, *Mali Tarih*, s. 135.

⁶¹⁷ Cezar, *Mali Tarih*, s. 135.

⁶¹⁸ Darphâne'nin gelirleri ve işlevlerindeki değişiklik için II. Bölümdeki Hazinelerin Durumu başlığındaki bölüme bkz.

desteklemiştir⁶¹⁹. Darphâne'nin görevlerindeki esas değişiklik Haremeyn mukâta'alarının yönetiminin bu kuruma bağlanması ile başlamıştır. III. Selim 1806-1821 Osmanlı-Rus Savaşı başlayınca Darphâne'yi özel olarak desteklemeye önem vermiştir. Sultan III. Selim'in gayesi, savaş masraflarının finansmanında bu kurumun ihtiyat hâzinesi olarak kullanılmasıdır. Fakat savaşların masrafarı için sürekli takviye yapılmış olan Darphâne'nin “*seferiyye akçesi*” tükenmeye başlayınca hazineye yeni gelir merkezleri aranmaya başlanmıştır⁶²⁰.

III. Selim ve II. Mahmud döneminde Darphâne, daha başka mukâta'aları da yönetmede görevlendirilmiştir. Bu dönemde tek hazine, tek bütçe yerine özellikle askeri ıslahat münasebetiyle bazı gelir kaynakları bazı giderlere tahsil edilerek çeşitli fonlar oluşturulmuştur. Darphâne de bu sebeple müstakil bir hazine haline getirilmiştir⁶²¹.

Osmanlı Devleti'nde merkezi hazineye ait olan gelirlerin büyük bir kısmının kalemlerini mukâta'a, cizye ve avarız gelirleri oluşturmaktadır. Bunların dışında devlet, gümrük vergilerine yeni sehimler oluşturarak bütçe açıklarının finansmanına katkı sağlamıştır⁶²². Gelirlerin tahsil edilmesinde hükümet, her döneme uygun olarak hareket etmiştir. XIX. yüzyılın başlarında bütçe açıklarının kapatılması ve hazinenin savaş masrafları nedeniyle sürekli boşalması sebebiyle Osmanlı Devleti'nin müsâdere uygulamasındaki muhallefât gelirleri nakid ise doğrudan hazineye eğer mal şeklinde ise askerlerin maaş ve zahire ihtiyacı için ordugâhlara sevk edilmiştir.

5.2. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Muhallefat Defterleri'nin İncelenmesi

Âyanlar hakkında bugüne kadar yazılanlar onları, *toplumdaki yerleri ve dayandıkları ekonomik ve sosyal güçler* bakımından gereği gibi tanımamıza olanak sağlamaktadır. Bu olanakları sağlayabilecek en önemli kaynakların başında da onlara ait muhallefât⁶²³ kayıtları gelmektedir.

⁶¹⁹ Cezar, *Mali Tarih*, s. 236.

⁶²⁰ Cezar, *Mali Tarih*, s. 237-38.

⁶²¹ Halil Sahillioğlu, “Darphâne”, TDVİA, VIII, İstanbul, 1993, s. 503.

⁶²² A. Mesud Küçükcalay ve Ali Çelikkaya, “Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam”, Ed.: H. Celal Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, X, 2002, s. 888.

⁶²³ Osmanlı idari ve mali terminolojisinde “*muhallefat*” dendiği zaman ölen veya öldürülen kişilerin geride bıraktıkları her türlü mal, eşya ve parası (borçları ve alacakları da dâhil olmak üzere) kastedilir. *Muhallefat kayıtları* da bu geride bırakılanlarla ilgili her türlü yazışmayı ihtiva eden belgeler demetini ifade eder.

Öte yandan ele aldığımız örnek, müsadere olayı hakkında önemli bilgiler edinmemize yardımcı olmaktadır. Çünkü âyanımızın mallarının “*mirice zabtı*” emredilmiştir. Osmanlı tarihinde iktisadi, mâli ve sosyal yönleriyle çok önemli yer tutan müsadere usulünü ve yol açtığı gelişmeleri çalışmamız olan Alemdâr Mustafa Paşa örneğinde izlemek mümkün olacaktır.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın muhalefat defterinde kayıtlı olan mal varlığının bir kısmının mahallinde ve bir kısmının da İstanbul'a getirilerek satışının yapılması hususunda Rusçuk kadısı ve mübaşirlere emr-i ferman verilmiştir.

XIX. yüzyıl başlarında İstanbul (Dersaadet), idari ve yargı kurumlarının merkezi olarak Suriçi (İstanbul'un merkezi) ve Galata (Beyoğlu), Üsküdar ve Haslar (Eyüp) kazası olarak bölümlere ayrılmıştır⁶²⁴. Alemdâr'ın muhalefat defterinin tahrir olunup İstanbul'a gönderilmesi ile Dersaadet'ten mal varlığının tespitinin tekrar sul olunarak mahallinde satışının yapılması konusunda emir verilmiştir.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın sadaret makamına hâsıl olması ile Bâb-ı Âli'nin Harem Dairesine taşınmıştır⁶²⁵. Alemdâr'a ait muhalefat kayıtları ve arşiv dökümanlarından elde ettiğimiz bilgilere göre Rusçuk ve Hezagrâd'daki evinin yanı sıra muhtemelen saraya yakın olması dolayısıyla İstanbul Emirgan'da ikâmet ettiği bir yalısı mevcuttur⁶²⁶. Alemdâr'ın ölümü ile bu sahilhanesindeki eşyaların bir kısmı satılarak borçlarına havale edilmiş bir kısmını da Bab-ı Âli'ye nakl olunmuştur.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümü ile İstanbul'da olması sebebiyle Emirgan'daki yalısına hemen el koyulmuştur. Mübaşirler marifeti ile tahrir olunan

⁶²⁴ M. Burak Buluttekin, “18. Yüzyılın Son Döneminde İstanbul'daki Esnaf Sisteminin Ahkâm Defterlerine Göre Sosyo-Ekonomik Analizi (1775-1793)”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/ 51, (Güz 2014), s. 97.

⁶²⁵ Sadrazamlar, XIX. yüzyıldan itibaren Bab-ı Âli bahçesi ve binalarını sadaret dairesi olarak kullanmışlardır. Mehmet İpşirli, “Bâb-ı Âli”, *TDVİA*, IV, İstanbul, 1991, s. 379.

⁶²⁶ Kaynaklarda, İstanbul'un Emirgan semtinde Osmanlı Paşalarının ikamet ettiği 2 adet sahilhane mevcuttur. Bunlardan ilki Emirgan Camisi'nin bitişiğindeki Şerif Abdullah Paşa'nın Şerifler yalısı diye anılan sahilhanesidir. Mahmut Sami Şimşek, *İstanbul'un 101 Yalısı*, İstanbul: Büyükşehir Kültür Yayınları, 2010, s. 14-15; Murat Belge, *Boğaziçi'nde Yalılar, İnsanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 33. Diğerleri de Sahilin kuzeyinde Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın köşkleridir. Alemdâr'ın muhalefat kayıtlarında yer alan minder, yastık ve perdelerin kendisine ait olan sahilhanenin bu olabileceğini işaret etmektedir. Alemdâr'ın sadaret döneminde ikâmet ettiği bu yalının kendine ait bir mülk olduğu ya da kiraladığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Alemdâr Mustafa Paşa'nın muhalefatında görev alan Hüsrev Paşa'nın daha sonra sadaret makamına yükseldiği ve azledilip sürüldüğünde kendisine ait olan Emirgan'daki bu yalısından bahsedilmektedir. Oldukça büyük olduğu, arka bahçesinde büyük bir çiftliğinden bahsedilmektedir. Hüsrev Paşa'dan sonra Mustafa Reşit Paşa ikamet etmiştir. M.Tayyib Gökbilgin, “Boğaziçi”, *TDVİA*, VI, İstanbul, 1992, s. 255; Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-Vüzera Koca Hüsrev Paşa (II. Mahmud Devrinin Perde Arkası)*, Ankara: TTK, 2013, s. 450-451.

Alemdâr'a ait muhalefat defterlerine göre mal varlığının miktarı ve satış değerlerinin tespitine geçmeden önce Alemdâr Mustafa Paşa'nın müsâdere edilen muhalefatının kaydedildiği defterlerin tanımı yapılacaktır.

5.2.1. Defterlerinin Tanımı

Alemdâr Mustafa Paşa'nın muhalefatının kayıtlı olduğu defterler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ayrı ayrı olarak birkaç deftere kaydedilmiştir. Bunlardan ilki *Maliyyeden Müdevver Defterler* tasnifinde 9726 numarada kayıtlı defterin 56-59, 172-183 arasındaki sayfalarında yer almaktadır. Diğerleri de *Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Muhalefat Defteri* tasnifinin 13158 ve 13675 numaralı defterlerinde bulunmuştur⁶²⁷.

9726 numaralı maliyyeden müdevver defterde, Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümüyle *cânib-i mirî* için müsaderesi emredilerek Rusçuk, Hezargârd ve Tırnova kadılıklarına mübaşir refakatiyle Alemdâr'ın mal varlığının belirlenmesi ve zabt edilmesi hususunda gönderilen emr-i fermanlar kaydedilmiştir. Ayrıca Alemdâr'ın Varna'da da bulunan eşyaları için mübaşir tayin ettiği görülmektedir. Sadrazam olduktan sonra İstanbul Emirgan'da bir yalısının olduğu bilgisine de bu defterden ulaşılmıştır. Bununla birlikte Mustafa Paşa'nın alacak ve borçları da detaylı olarak yazılmıştır. Defterde yer alan Alemdâr'ın alacaklı ve borçlularının tahsilat süreci ve bu süreçte yapılandırılan borçlarının ödenmesi uzun yıllar devam ettiği için bu konu ile ilgili ayrıntılı kayıtlar tutulmuştur. Alemdâr'ın müsâdere sürecinde mal varlığının tahriri ve gelirlerinin tespiti uzun sürdüğü için bu süre zarfında hükümet ile yapılan yazışmalar deftere derkenar olarak not düşülmüştür.

13158 numaralı Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Muhalefat Defteri'nde Alemdâr Mustafa Paşa'nın İstanbul Emirgan'daki yalısından özellikle Silivri ve Üsküdar civarında kaçırılan ve orada zapt edilen mallarının müzayede ile satılması ve bilhassa Alemdâr'ın borçlularına, alacakları karşılığında kaç kuruşa verildiği kaydedilmiştir. Alemdâr'a ait ele geçirilen bazı malların da devlete intikal ettiği görülmektedir⁶²⁸.

⁶²⁷ BOA, MAD.d., No: 9726, vr. 56-59, 172-183; BOA, Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhalefat Defteri (D.BŞM.MHF.d.), no: 13158, vr. 4-20.

⁶²⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 4-20.

Alemdâr'ın müsâdere edilen mal varlıklarının tutulduğu bu defterler dışında müsâdere süresince hükümete sunulan telhis ve takrirler ile bunlara cevaben Bab-Âli'nin veya Sultan'ın gönderdiği hükümlerden oluşan belgeler kullanılmıştır.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Muhallefat defterinin yanında müteveffiye olmuş olan eşi Ayşe Hanım'a ait 13728 numarada bulunan bir Muhallefat defterinin kayıtları da verilmiştir⁶²⁹.

5.2.2. İstanbul ve Civarında Müzayede İle Satışa Çıkarılan Muhallefatı

5.2.2.1. Cariye ve Köleleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren köle ve cariyelerin varlığına rastlanmaktadır. XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıla ait Osmanlı resmi kayıtlarda kadın köleler için, “cariye” ve “halayık”; erkek köleler için de “gulam”, “köle” ve “esir” kelimeleri kullanılmıştır⁶³⁰.

Osmanlı Devleti'nde köleler, savaşlar, kaçırma, satın alma ve hediye olarak elde ediliyordu. XVIII. yüzyıla kadar köleler savaş yoluyla ele geçiriliyorken XIX. yüzyıldan itibaren, kaçırma ve satın alma yoluyla ele geçirilmiştir⁶³¹.

XIX. yüzyıl başlarında Alemdâr Mustafa Paşa'nın Muhallefat defterinde kayıtlı olan ifade de cariyelerin çoğulu manasında olan “cevari” kelimesi kullanılmıştır. Alemdâr'ın cevarisi 15 tane gulamı da 7 tanedir. Alemdâr'ın ölümüyle bunların 7 Şevval 1223/ 26 Kasım 1808 senesinde müzayede ile satışının yapılması için emr-i ferman gönderilmiştir⁶³².

Müteveffâ Sadr-ı sabık Alemdâr Mustafa'nın muhallefat defter'inde kayıtlı olan cevari ve gulamları Çerkes⁶³³, Abaza, Habeşi, Gürcü ve diğerleri olmak üzere çeşitli gruplara ayrılmıştır. Alemdâr'ın cariye ve gulamlarından Çerkes olanlar

⁶²⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d., Gömlek no: 13728.

⁶³⁰ Civan Çelik, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Devleti'nde Kölelik (18. Ve 19. Yüzyıl)*, Samsun: Yolcu Dergisi Yayınları, 2012, s. 43.

⁶³¹ Çelik, s. 44.

⁶³² BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 4.

⁶³³ Rusçuk'taki çerkes köleleri, XVII. yüzyıl sonlarına kadar Kırım Hanları tarafından Çerkes beylerden vergi karşılığında her yıl alınıp İstanbul'a sevk edilirdi. Fakat XIX. yüzyıl başlarında Rusya ile savaşların yaşanması artık kölelerin özellikle esir pazarlarından alındığını göstermektedir. Duygu Tanrı, “1657-1698 yılları arasında Kadı Sicilleri'ne Göre Rusçuk'ta Köleler ve Cariyeler, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, (Güz 2014), s. 224.

21.210 kuruş, Abaza olanlar 5.915, Gürcüler 7.950, Habeşi ve Zenci 1.700 ve diğeri 2000 olmak üzere toplamda 38.775 kuruş değerinde satılmışlardır⁶³⁴.

Bu cariye ve gulamların kuruş değerinden satışları şöyle olmuştur: Abaza Sakve 1.800 kuruş; Nunhal 2.000 kuruş; Cariye ve kızı 1.650 kuruş; Rüstem Gulam 500 kuruş, Çerkes Şemsinab 2.250 kuruş; Kamile 2.000 kuruş; Ser Kâtibi Selim Ağa 2.000 kuruş; Sümbül İter 2.900 kuruş; Mahinur 1.510 kuruş; Sagire (küçük) Nazende 1.550 kuruş; Cezb firar 1.250 kuruş; Sagire Şemnuz 1.350 kuruş; Telkinaz 2.200 kuruş, Sagire Hafuta 2.200 kuruş; Selim Gulam 2.200 kuruş, Gürcü Servinas 4.000 kuruş; Hediye 2.200 kuruş, Mehmed Gulam 1.750 kuruş, Zenci Mercan 700 kuruş, Şemsihan 2.000 kuruş, Habeşi Zöhre 1.000 kuruş olarak alıcıya satılmıştır.

5.2.2.2. Hayvanları

Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümüyle mallarının müsâdere edildiği ve bunların tespiti için mübaşir Hacı Esad Efendi'nin tayin edildiğini daha önceki konularda belirtmiştik. Bab-ı Ali müsâdere olayında muhallefatın eksiksiz yazılması ve mal kaçırma olaylarının meydana gelmemesi için öncelikle Alemdâr'ın evvelce Hazergrâd ve Tırnova'da ikamet ettiği gerekçesi ile tahrir işine buralardan başlanmasını istemiştir. Buna göre gönderilen emr-i ferman da;

“...müteveffâ-yı mûmâ ileyhin kâffe muhallefâtı cânib-i mîrî için zabt olunmuş olmağın, ber-vech-i muharrer kazâ'-i mezbûrda olan emlâk ü akâr u arâzî ve çiftliğin ve mefrûşât-ı konak ve harîr ve sâ'ir-i emvâl ü eşyâ ve dahî mevrû'ât ve der-anbâr zehâ'ir ü hayvânâtla ve'l-hâsıl teslim-i mâl olmak üzere...”

ifadeleri ile Alemdâr'ın muhallefatının *canîb-i mîrî* için zabt olunduğu ve Tırnova'da olan çiftliğindeki hayvanların mal olmak üzere teslim edilmesi belirtilmiştir⁶³⁵.

Alemdâr'ın terekesinin kaydedildiği Bab-ı Defteri Baş Muhallefat Defteri'nde, hayvanlarının türleri ve kaç kuruşa satıldığına dair bilgiler mevcuttur. Hayvanların nerede ele geçirildiği ve nerede satıldığına dair bir kayda rastlanmamıştır.

⁶³⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 4.

⁶³⁵ BOA, C.ML., 275/11304, (05/Ra/1224-20/Mayıs/1809).

Alemdâr Mustafa Paşa'nın 8-9 Şevval 1223/ 27-28 Kasım 1808 ve 15 Şevval 1223/ 4 Aralık 1808 senelerinde fûruht olunan hayvanlarının cinsi ve miktarları aşağıdaki çizelgede sunulmuştur⁶³⁶. Alemdâr Mustafa Paşa'nın muhallefatına kaydedilen hayvan türleri genellikle bargir; kır, doru, yağız doru, demir kıraat, kızıl kır, kır esb, kula esb, mısır esb, doru esb, mez, semiz, esames, al esb, al tay, kır kırmızı, Arab, Öbek kır, Kırmızı esb olarak tanımlanmıştır. Alemdâr'ın müsâdere edilen mal varlığından zapt edilen hayvanları müzayede ile fûruht olunmuştur. Müsâdere edilen hayvanları, 363 tane bargir türleri, 2 tane katır, 4 öküz ve 1 buzağıdan oluşmaktadır. Bu hayvanların müzayede ile fûruhtundan elde edilen gelir Alemdâr'ın borçlularına verilmiştir.

Çizelge 8. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Müzayede ile Satılan Hayvanları

Hayvanın Cinsi	Miktarı	Değeri
Bargir	276	13.143 kuruş
Kır Bargir	1	60 kuruş
Semiz Bargir	1	180 kuruş
Mez Bargir	1	140 kuruş
Doru Bagir	24	1.984 kuruş
Araba Bargir Çift	3	900 kuruş
Demir Kırkı Bargir	1	135 kuruş
Kula Esb	2	1.002 kuruş
Kır Esb	19	3.754 kuruş
Demir Kırkı Bargir	1	135 kuruş
Öbek Kır Esb	1	300 kuruş
Doru Esb	9	1.720 kuruş
Kırmızı Esb	22	730 kuruş
Kızıl Kır Esb	2	521 kuruş
Yağız Esb	2	280 kuruş
Mısırı Esb	1	100 kuruş
Estol ?	5	1.150 kuruş
Katır	1	100 kuruş
Öküz ve buzağı	4+1	355 kuruş

⁶³⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 6-7, 9.

Yekûn Değeri	377	26.689 kuruş
---------------------	------------	---------------------

5.2.2.3. At Binit Takımları

Alemdâr Mustafa paşa'nın Muhallefat kayıtlarının tahrir olduğu defterde ikamet ettiği konağın tasvirine rastanmamıştır. Fakat Alemdâr'a ait olan at takımlarının muhtemelen hazine odasında bulunmuş olduğu kuvvetle muhtemeldir. Çünkü belgelerde Alemdâr'ın Hazine Kethüdası Köse Ahmed'in ismi çoğu kez zikredilmiştir.

At Binit Takımları, Osmanlı Devleti'nde statü gösteren bir role sahip olduğu için atına binerek gelen bir devlet görevlisi, teşrifat esaslarına göre atını donatmak durumundaydı⁶³⁷. Esad Efendi'nin aktardığı üzere, devlet erkânından sadrazam, vezirler, şeylülislam, reisüülküttab, çavuşbaşı ağa, mirahur ağa ve kethüda bey davet edildikleri törenlere “*divan bisatlı*” veya “*divân rahtlı*” olarak tanımlanan atları ile katılmaktadırlar⁶³⁸. Alemdâr Mustafa'nın da devlet kadrosunda görev aldığı dönemlerde at binit takımları edindiği düşünülebilir.

XVIII. ve XIX. yüzyıla ait at binit/koşum takımları genellikle at örtüleri, başlık, raht⁶³⁹, rikâb⁶⁴⁰, reşme⁶⁴¹ ve atın savaş aracı olarak görünmesinden dolayı binit takımları içerisinde bulunan topuz⁶⁴² ve gaddâre⁶⁴³den oluşmaktadır.

At binit takımlarından at eyerlerinin üzerine örtülen örtü “*kesme*”⁶⁴⁴ veya “*haşe*” den oluşmaktadır. Haşe, uzun ve saçaklı olan at eyer örtüsüdür⁶⁴⁵. Kesme ve haşe ile birlikte “*gaşya*”⁶⁴⁶ da eyer örtüsü anlamına gelmektedir.

⁶³⁷ Emine Dinceç, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Saray Atlarının Binit Takımları”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 12, S. 20, 2011, s. 2.

⁶³⁸ Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979, s. 81.

⁶³⁹ Raht: Binek atların üzerine koyulan takım yerine kullanılır. Pakalın, III, s. 6.

⁶⁴⁰ Rikâb: Rikab diğer adı ile üzengi, ata binildiğinde ayakları koymak için iki tarafa kayışla asılan altı düz madeni halkanın adıdır. Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, V, İstanbul: MEB Yayınları, 1983, s. 2183.

⁶⁴¹ Reşme: Gümüştan, pirinçten hatta altından yapılmış çeşitli baklaların, pulların, at yularının kösesi üzerine yerleşmesinden meydana getirilmiş yular. Araba ve atlar bunlara süslenirdi. Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006, s. 191.

⁶⁴² Topuz: Diğer adı ile Dabbüs dövüşçülükte çukurlamada kullanılan şimşir ağacından yapılmış çekiç. Topuzun dokusu sert, gözenekleri de sık ağaçtan olmalıdır. Kuşoğlu, s. 226.

⁶⁴³ Gaddare: Ağzı tamamen ve uç sırtı yarıya kadar keskin ve büyükçe bir silah. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986, s. 116.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın at binit takımları⁶⁴⁷ içerisinde 3-4 Zilhicce 1223/ 20-21 Ocak 1809 senesinde muhallefat defterine kayıtlı olan eyer örtü türleri; simli, karalı mor, sim karalı, köhne, sırmalı, sırmalı çuka, kadife⁶⁴⁸, lehkari kadife, atlas⁶⁴⁹ gibidir.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın At eyer örtüleri; Çuka⁶⁵⁰ kaplı âla nebeş, 1 adeti 535 kuruş, köhne karami gaşya 1 adeti 20 kuruş, sim karalı gaşya 1 adeti 391 kuruştan, sim karalı mor çuka gaşya, 1 adeti 12 kuruş'tan, sim karalı gaşya 1 adeti 200 kuruş, sim karalı göz gaşya 1 adeti 300 kuruş, simli sinebend⁶⁵¹ 1 adeti 65 kuruş, sırmalı köhne çuka gaşya 1 adeti 25 kuruş, sırmalı efendi çuka gaşya 1 adeti 141 kuruş, sırmalı çuka gaşya 1 adeti 130 kuruş, sim karalı mavi atlas kesme 1 adeti 1350 kuruş, lehkari çift gaşya 1 adeti 200 kuruş, damgahane gaşya 1 adeti 10 kuruş, kadife müste'amel gaşya 1 adeti 20 kuruş, sırmalı mavi çuka kesme 1 adeti 900 kuruş, kadife gaşya 2 adeti 10 kuruştan 20 kuruş 1 er adet 20 ve 26 kuruş, sim karalı gaşya 1 adeti 150 kuruş, lehkari kadife gaşya 1 adeti 150 kuruş, köhne gaşya 1 adeti 22 kuruş, çuka gaşya 1 adeti 2 kuruş, gullami gaşya 1 adeti 50 kuruş, çuka yedek puşide⁶⁵² 5 adeti 30 kuruş, köhne çuka gaşya 1 adeti 4 kuruş, sim karalı gaşya 1 adeti 120 kuruş, tabkur kolanı⁶⁵³ 4 adeti 50 kuruş'tan, 11 adeti 260 kuruş, yaldızlı sim karalı göz kadife kesme 1 adeti 2.250 kuruş, sırmalı atlas kesme 1 adeti 500 kuruş, keten gaşya 3 adeti 101 kuruş değerinde satılmıştır. Alemdâr Mustafa Paşa'nın toplam yekûn at örtüleri 8.987 kuruş olarak satılmıştır.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Muhallefat defterinde kayıtlı olup satışı yapılan at binit takımlarının diğer unsurlarını raht, eyer, başlık, rikâb, topuz ve gaddâre

⁶⁴⁴ At eyerlerinin üstüne örtülen örtünün adıdır. Diğer ismi gaşiyedir. Pakalın, II, s. 249.

⁶⁴⁵ Dinceç, s. 5.

⁶⁴⁶ Gaşya/Gaşiye: Ekseriya sıрма şeritli ve sahibinin servet derecesine göre pahalı veya ucuz nitelikte at eyer örtüsüne verilen addır. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 119

⁶⁴⁷ Alemdâr Mustafa Paşa'nın 3-4 Zilhicce 1223/ 20-21 Ocak 1809 senesine ait at binit takımları ve satış fiyatları Muhallefat defterinin 12-13 ile 15 ve 19 arasındaki sayfalarda mevcuttur. BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 12-13, 15-16-17-18.

⁶⁴⁸ Kadife: Çözü ve atkı ipliği ipek olan havlu kumaşa verilen addır. Melek Sevüktekin Apak, Filiz Onat Gündüz ve Fatma Öztürk Eray, *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1997, s. 26

⁶⁴⁹ Atlas: İnce ipekten sık dokulu sade renkli sert ve parlak kumaşın adıdır. Apak, Onat ve diğer, s. 21.

⁶⁵⁰ Çuka: Yünden yapılan kumaş türlerinden biridir. Pakalın, I, s. 384.

⁶⁵¹ Sinebend: Hayvanların koşumlarında göğüse gelen kayışa verilen isimdir. Pakalın, III, s. 229.

⁶⁵² Puşide: Her türlü örtü için kullanılan bir tabirdir. Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, II, İstanbul: Say Yayınları, 2009, s. 2743.

⁶⁵³ Tabkur Kolanı: Haşayı eyere bağlayan kolana verilen isimdir. Pakalın, III, s. 370.

oluşturmaktadır. Alemdâr'ın at binit takımları sim kaplama, simli Erzurumi, yıldızlı, yıldızlı simli, Mısıri, Arabi türlerindedir.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın muhallefat defterinde at binit takımları şöyledir; sim kaplama eyer 1 adeti 205 kuruş, simli erzurum başlık ma'a raht 1 adeti 60 kuruş, simli raht ma'a başlık 1 adeti 655 kuruş, simli raht ma'a başlık 1 adeti 251 kuruş, sim raht ma'a başlık 1 adeti 355 kuruş, simli erzurumi başlık ve raht 1 adeti 30 kuruş, sim raht ma'a başlık 1 adeti 200 kuruş, sim raht ma'a başlık 1 adeti 46 kuruş, erzurumi raht ma'a başlık 1 adeti 30 kuruş, erzurumi raht ma'a başlık 1 adeti 10 kuruş, erzurumi raht 1 adeti 25 kuruş, simli sinebend ma'a başlık 1 adeti 45 kuruş, simli başlık 1 adeti 200 kuruş, başlık 1 adeti 20 kuruş, simli rişme 1 adeti 20 kuruş, simli rikâb çiftli 1 adeti 600 kuruş yıldızlı nusah divan rahtı ve eyer 1 adeti 1250 kuruş, eyer 1 adeti 130 kuruş, simli lebeb⁶⁵⁴ ma'a başlık 1 adeti 280 kuruş, sim raht başlık 1 adeti 203 kuruş, yıldızlı sim raht ma'a başlık 1 adeti 1500 kuruş, sim raht ma'a başlık 1 adeti 280 kuruş, lebeb çift gaşya 1 adeti 375 kuruş, çuka eyer 1 adeti 25 kuruş, mısıri eyer 1 adeti 25 kuruş, mısıri eyer ma'a gaşya 1 adeti 25 kuruş, kalıptan simli yıldızlı raht ma'a başlık 2 adeti 1500 kuruştan 3000 kuruş ile 1 adeti 1600 kuruş, eyer ma'a sade başlık 1 adeti 11 kuruş, yıldızlı raht ma'a başlık 1 adeti 1300 kuruş, arap rikâbı sim lebas ma'a başlık 1 adeti 950 kuruş, çuka kolani eyer ma'a teğelti⁶⁵⁵ 1 adeti 21 kuruş, eyer ma'a rikâb ve aba gaşya 1 adeti 25 kuruş, mısıri eyer ma'a teğelti 1 adeti 15 kuruş adeti de 35 kuruş'tan, sim kaplama eyer ma'a teğelti 1 adeti 260 kuruş, sim kaplama meşk eyer ma'a teğelti 1 adeti 350 kuruş, sim kaplama eyer teğelti 3 tanesi 350 kuruş'tan 750 kuruş; 23 tanesi 400 kuruştan 1.200 kuruş; 1 tanesi 300 kuruş; 1 tanesi de 30 kuruş, köhne kaplama 2 adet 10'ar kuruştan 20 kuruş, teğelti 2 adeti 6 kuruş, zahim⁶⁵⁶ ve kolan bir miktarı 50 kuruş, mısıri rikâb çift 2 adeti 45 kuruştan 90 kuruş, toplama takımı bir miktar 80 kuruş, kalıptan simli terzayi sim raht ma'a başlık 1 adeti 1.560 kuruş, kalıptan simli yıldızlı sim raht ma'a başlık tanesi 1.560 kuruştan 2 adeti 3.120 kuruş diğeri de 1.610 kuruş, kalıptan simli raht ma'a başlık 1 adeti 1.500 kuruş, kolan serhavani ? 1 miktarı 10 kuruş, yıldızlı sim rikâb çift tanesi 1.000 kuruş'tan 2 adeti 2.200 kuruş; 3 adeti de 1.100 kuruş'tan 3.300 kuruş; 1 adeti 600 kuruş; 1 adeti 650 kuruş diğeri 1 adeti de 1.000 kuruş,

⁶⁵⁴ Lebeb: Deriden örtülü at başlığıdır. Kanar, I, s. 1921.

⁶⁵⁵ Teğelti: Eyer altına konulan keçeye verilen addır. Kanar, II, s. 3420.

⁶⁵⁶ Zahim: Üzengi kayışına verilen isimdir. Pakalın, III, s. 646.

ziba⁶⁵⁷ eyer puşidesi 1 adeti 40 kuruş, (...) simli rikâb çift 1 adeti 1.000 kuruş, yıldızlı sim rikâb çift tanesi 1.300 kuruş'tan 2 adeti 2.600 kuruş, eyer ma'a lebeb tanesi 5 kuruştan 2 adeti 10 kuruş, demir rikâb çift tanesi 5 kuruştan 3 adeti 15 kuruş, kayış harsavani 1 adeti 14 kuruş; 1 adeti 35 kuruş değerinde satılmıştır⁶⁵⁸.

Ayrıca tam takım halinde Harabkari gullamı ma'a başlık, lebeb, rikâb ve gaşiye 1 adeti 2.010 kuruş, yıldızlı sim divân rahtı ma'a abani Rikâb takımı 1 adeti 2.300 kuruş, eyer ma'a rikâb ve aba gaşya 1 adeti 15 kuruş olarak değer bulmuştur.

At binit takımlarından bir tür silah olarak savaşlarda kullanılan topuz ve gaddare de Alemdâr Mustafa Paşa'nın binit takımları arasında bulunmuştur. Bunlar; simli gaddare tanesi 75 kuruştan 2 adeti 150 kuruş; tanesi 60 kuruştan 2 adeti 120 kuruş; 1 adeti 30 kuruş; tanesi 20 kuruş'tan 2 adeti 40 kuruş, topuz 2 adeti 62 kuruş, simli gaddare 3 adeti 230 kuruş olarak, 2 adeti de tanesi 30'ar kuruştan 60 kuruş 1 adeti de 30 kuruş değerinde satılmıştır.

Çizelge 9. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Müzayede ile Satılan At Binit Takımları'nın Toplam Değerleri

At Binit Takımı Türleri	Miktar	Değeri
At Eyer Örtüleri	45	8.987 kuruş
Raht, eyer, başlık	37	36.153 kuruş
Topuz ve gaddare	15	722 kuruş
Tam Takım Binit	3	4.325 kuruş
Yekûn Değeri	100 adet	50.187 kuruş

Alemdâr Mustafa Paşa'nın at binit takım değerleri, at örtüleri 8.987 kuruş; eyer, başlık, raht, rikâb 36.153 kuruş; topuz ve gaddare 722 kuruş; tam takım binit 4.325 kuruş toplamda 50.187 kuruşa satılmıştır. Alemdâr Mustafa Paşa'nın at binit takımlarının satışı genellikle Alemdâr'dan alacağı olan kişilere borçlarına karşılık tahsil edilmiştir.

⁶⁵⁷ Ziba: Süslü, güzel anlamında kullanılmıştır. Kanar, II, s. 3794.

⁶⁵⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 12-13, 15-16-17-18.

5.2.2.4. Ev ve Mutfak Eşyaları

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Bab-1 Defteri Muhallefat defterinde kayıtlı olan ev eşyalarının Alemdâr'ın Tırnova'da Voyvodalık yaptığı dönemde burada ikamet ettiği konağındaki eşyalar olduğu kanaatindeyiz. Şunu belirtmek gerekirse, Alemdâr Mustafa Paşa'nın muhallefat defterinde yaşadığı evin veya konağın planını çizmemize imkân verecek hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Fakat ev eşyalarının miktarı, satış değerleri ile kimlerin satın aldığına dair bilgiler konağın büyüklüğü ve oda sayısı ile hangi bölümlere sahip olduğu konusunda tahmini fikir vermektedir.

Muhallefat kaydına göre, Alemdâr'ın yaşadığı mekânın bir konak olması kuvvetle muhtemeldir. Hazine odasından sorumlu bir hazinedarının olması, mevcut cariyeleri için bir harem odası bulunması ayrıca bir hayli fazla olan at takımları için de büyük bir odaya ihtiyaç duyulması ve ev eşyalarının sayısının fazla olması büyük bir salonun olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bununla birlikte Alemdâr'ın giyim eşyaları, silahları ve değerli kişisel eşyalarının da deftere kayıtlı olması buranın büyük bir konut olduğunu yorumlamamıza olanak sağlamıştır.

Kayıtlara geçen mutfak malzemeleri incelendiği zaman muhallefat defterine tam olarak kaydedilmediği anlaşılmaktadır. Konağında veya evinde bulunan mutfak eşyaları, tabak, sini, kaşık, fincan, bıçak gibi temel gereksinimleri incelediğimiz muhallefat defterinde yer almamaktadır. Yalnızca yemek yapma araç ve gereçlerinin hammaddesi ile miktar ve satış değerleri belirtilmiştir. Özellikle mutfak eşyaları *bakır tencere ve sahan* ile *kapak* olarak çeşitlendirilmiştir.

3-4-5 ve 9 Zilhicce 1223/ 20-21-22 ve 26 Ocak 1809 senelerinde deftere kayıtlı olmak üzere Alemdâr'ın yaşam alanındaki odalarda mai çuka ve selâniki türünde 8 tane minder, 4 tanesi desenli çiçekli 5 tane yorgan, 2 kilim ile 5 yer yaygısı, 50 tane çuval, 4 tane çatma yastık, 4 tane çit yastık, 12 tane sepet şelinde sandık, 2 tane simli şamdan, misiri kapı perdesi, kutu, kürk kabı gibi eşyalar ele geçirilmiştir⁶⁵⁹.

Alemdâr'ın konağı varsaydığımız yaşam yerinde bir de mutfak eşyalarının olduğu bir kiler mevcuttur. Burada kayıtlı olan eşyalar da genellikle küçük ve büyük olarak tencere-kapak, bakır sahanlar küçük-büyük, leğen, ibrik, tas, sade tencere ve

⁶⁵⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 12-13-14-15, 18-19.

kapak, maden sahan, vasat tencere-kapak, yıldızlı çanak ve kapak gibi ürünler olmuştur⁶⁶⁰. Mustafa Paşa'nın muhallefatında kayıtlı ev eşyasının değeri 2.059,5 kuruş, kiler eşyasının değeri de 1.127 kuruş toplamda 3. 186,5 kuruş satış değerinden gelir elde edilmiştir.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Üsküdâr'a getirilip fûruht olunan ev ve mutfak eşyaları: Selâniki minder 1 adet yastık 2 adet 40 kuruş, kilim 2 adeti 15 kuruş, yorgan 2 adeti 15 kuruş; 2 adeti 10 kuruş, çiçekli yorgan 1 adeti 25 kuruş, kibya enam ? 1 adeti 20 kuruş, kutu 4 adeti 10 kuruş, heybe 1 adeti 2,5 kuruş, mai çuka minder 2 adeti 41 kuruş, Mardini peşkir⁶⁶¹ 1 adeti 21 kuruş, havani kazan 1 adeti 90 kuruş, yeşi kürk kabı 1 adeti 20 kuruş, 3 adeti de 210 kuruş, bohça 3 adeti 5 kuruş, tefsir-i tibyan⁶⁶² 1 adeti 520 kuruş, masur divan 1 adeti 10 kuruş, berenli zeyl 2 adeti 5 kuruş, simli şamdan 2 adeti 40 kuruş, yün boğası 5 adeti 30 kuruş, sepet sandık 4 adeti 40 kuruş; 2 adeti 15 kuruştan 30 kuruş; 6 adeti 60 kuruş; 1 adeti 1 kuruş, serhavan ? 1 adeti 10 kuruş, tayfo 1 adeti ve kulağı ? 3 adeti 50 kuruş, kimaşiye 1 adeti ve 1 adet yünlük 20 kuruş, evani nuhas⁶⁶³ bir miktar 130 kuruş, çit yastık 17 adeti ve 6 minder 250 kuruş, çatma yastık⁶⁶⁴ 4 adeti ve 1 minder 6 kuruş, sim enam kesesi 1 adeti 40 kuruş, çuval 2 adeti 20 kuruş; 29 adeti 100 kuruş; 11 adeti 150 kuruş; 8 adeti 30 kuruş; 2 adeti 4 kuruş, bir miktar urgan 30 kuruş, kalıpdanlı peşkir 2 adeti 30 kuruş, Mısırı kapı perdesi 1 adeti 20 kuruş, nuhas lenger⁶⁶⁵ 10 adeti 80 kuruş, nuhas sahan ma'a kapak 20 adeti 180 kuruş; 10 adeti 30 kuruş; 10 adeti 80 kuruş; sagir (küçük) tencere ve kapak 6 adeti 55 kuruş, sahan ve kapak 10 adeti 90 kuruş; 10 adeti 30 kuruş; 8 adeti 55 kuruş, vasat tencere ve kapak 4 adeti 55 kuruş, tencere ve kapak 3 adeti 83 kuruş, leğen ibrik 1 adeti 25 kuruş, nuhas zeki sah 1 adeti 21 kuruş, sade kapak 4 adeti 15 kuruş, tas ve kapak 5 adeti 50 kuruş, nuhas bend⁶⁶⁶ 2

⁶⁶⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 12-13-14-15, 18-19.

⁶⁶¹ Peşkir: 18. Yüzyılda Osmanlı terekelerinde rastadığımız peşkir yemek yerken veya mutfakta elleri silmek için kullanımıdır. Bunlar içerisinde *mardin peşkiri* de mevcuttur. Gülser Oğuz, "Tereke Kaydından Hareketle Bir Osmanlı Vezirinin 18. Yüzyıl Başlarındaki Yaşam Tarzı: Amcazâde Hüseyin Paşa", *Milli Folklor Dergisi*, S. 88, Yıl 22, 2010, s. 97.

⁶⁶² Tefsir-i tibyan kelime anlamı olarak açıkça söylenen, yorumlanan manasındadır; fakat belgede 1 adet olarak gösterilmiş hangi eşyaya vurgu yapıldığı pek belirtilmemiştir.

⁶⁶³ Evani nuhas, bakırdan kab kacak için kullanılan bir tabirdir. Kanar, II, s. 2648.

⁶⁶⁴ Çit: Desenli basma için kullanımıdır. Burada desenli yastık manasındadır. Kanar, I, s. 622.

⁶⁶⁵ Lenger: Büyük sahan anlamındadır. Kanar, I, s. 1928. Nuhas Lenger de bakır sahan olarak kullanılmıştır.

⁶⁶⁶ Bend: Bağcık, zincir olarak kullanılmıştır. Kanar, I, s. 366.

adeti 12 kuruş, beş ihram⁶⁶⁷; ihram 1 adeti 10 kuruş; ihram (...) 3 adeti 51 kuruş, mavi ihram 1 adeti 25 kuruş, 1 adeti 80 kuruş yıldızlı çanak ve kapak 13 adeti 100 kuruş değerinde satışı yapılmıştır⁶⁶⁸.

5.2.2.5. Giyim ve Kuşamı

Alemdâr Mustafa Paşa'nın giysilerinin de muhallefât defterine tam olarak kaydedilmediği düşüncesindeyiz. Sadece satışı yapılan eşya ve kıyafetlerin değeri ve miktarları kaydedilmiştir. Alemdâr Mustafa Paşa'nın kıyafetleri içerisinde genellikle herkesin kullandığı müstemel ve köhne entari, şeştari, kuşak, kaftan, puşi görülmektedir. Bunların kalitesi de günün koşullarında normal bir değerde satılmıştır.

Osmanlı giyim kuşam kültüründe çoğu kişi tarafından kullanılan kıyafetler vardır. Fakat kürk, genelde zengin kişilerin muhallefâtında meydana çıkmıştır. Mustafa Paşa'nın kürkleri de nafe biniş kürk, gezi kaplı kakum kürk, zerdeva⁶⁶⁹ kürk ve ser gezi semur kürk gibidir. Alemdâr'ın muhtemelen Tırnova'daki konağında bulunan giysilerinden kürklerin satış bedeli 1.811 kuruş toplam giyim kuşamının satış değeri de 3.308 kuruştur⁶⁷⁰.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın 29 Zilkade 1223/ 16 Ocak 1809 senesinde Silivri'ye, 3-4 Zihicce 1223/ 20-21 Ocak 1809 senelerinde de Üsküdar'a getirilip furuht olunan giyim ve kuşamı: Köhne müstemel entari 1 adeti 30 kuruş; müstemel entari 1 adeti 5 kuruş; 1 adeti 16 kuruş, müstemel şeştari⁶⁷¹ 1 adeti 15 kuruş, müstemel şeştari 1 adeti 15 kuruş, tarab kuşağı 1 adeti 50 kuruş, köhne sevayi⁶⁷² entari 1 adeti 31 kuruş, cedid destar⁶⁷³ 1 adeti 40 kuruş, meşinli çerh⁶⁷⁴ çift 1 adeti 23

⁶⁶⁷ İhram: Arapların büründükleri çarşaf veya sedir, yer yaygısı yani kilim manasındadır. Buradaki kullanımı kanaatimizce kilimdir.

⁶⁶⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 12-13-14-15, 18-19.

⁶⁶⁹ Zerdeva: Rusya ve İskandinavya'nın en soğuk yerlerinde yaşayan ve postundan kürk yapılan sansar cinside küçük bir hayvan olup giysi haline getirilen kürkün adıdır. Koçu, s. 251.

⁶⁷⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 11-12-13, 15.

⁶⁷¹ Şeştari: Hint'te, Şam'da ve daha başka yerlerde yapılan ve her rengi bulunan bu kumaştan üst gömlekleri entarileri yapılmıştır. Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, İstanbul: Doğan Kitap, 1967, s. 221.

⁶⁷² Sevayi: Eski bir ipekli kumaşın adıdır. Elbiselik kumaştır. Erkek ve kadın enatarileri bu kumaştan yapılırdı. Koçu, s. 208.

⁶⁷³ Destar: Kavuk, külâh ve fesin etrafına sarılan sarık olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde memuriyete göre destarın sarılma şekilleri tespit edilmiştir. Külâhın veya kavuğun üzerine bir destar, sarık onu taşıyan kimsenin mevkinin bir alameti gibi olmuştur. Koçu, s. 93. Cedid destar, sanırım III. Selim ile birlikte yenileşmenin yaşandığı Nizâm-ı Cedid dönemindeki bir sargı şeklidir.

⁶⁷⁴ Çerh: Bir tür çiçek ve çiçekli kumaşın adıdır. Kanar, I, s. 608.

kuruş, çelebizen entarisi 1 adeti 30 kuruş, çiçekli entari 1 adet ve 1 adet kaftan 25 kuruş, şeştari entari 1 adeti 60 kuruş, kaftan 2 adeti entari 1 adeti 35 kuruş, beyaz bağdadi kuşağı 1 adeti 40 kuruş, kara sırma kuşağı 2 adeti 4 kuruş, milan puşi⁶⁷⁵ 1 adeti 6 kuruş, nafe⁶⁷⁶ biniş⁶⁷⁷ kürk 1 adeti 151 kuruş, gezi⁶⁷⁸ kaplı kakum kürk 1 adeti 110 kuruş, sarı bağdat şali 1 adeti 32 kuruş, kayış, çiftlik kontoş⁶⁷⁹ 1 adeti 70 kuruş; 3 adeti 210 kuruş, çuka cebken⁶⁸⁰ 1 adeti 50 kuruş, çuka biniş 1 adeti 35 kuruş, köhne kaput⁶⁸¹ 1 adeti 30 kuruş, saye kaput 1 adeti 60 kuruş, zerdeva kürk 1 adeti 50 kuruş, çuka kaplı biniş 1 adeti 535 kuruş, ser gezi semur kürk 1 adeti 1.500 kuruş, müstamel nafe biniş 1 adeti 50 kuruş değerinde satış yapılmıştır.

5.2.2.6. Ziyet Eşyaları

Alemdâr Mustafa Paşa'nın tahrir olunan kişisel eşyalarından 9 Zilhicce 1223/ 26 Ocak 1809 senesinde fûruht olunan kişisel eşyaları içerisinde pahada en değerli olanları elmas taraklı altın köstekli saati 5.500 kuruş ve 7.050 kuruş değerindeki kapağı elmas lacivert mineli altın kutudur. Bunlarla birlikte Alemdâr'ın ziyet eşyalarının toplam satış değeri 25.060 kuruştur. Alemdâr'ın bu değerli eşyalarının daha fazla olması gerektiği düşüncesiyle yine satışından elde edilen meblağ, Alemdâr Mustafa Paşa'nın borçlarının ödenmesi hususunda harcanmıştır.

Çizelge 10. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Müzayede ile Satılan Ziyet Eşyaları

Cinsi	Miktar	Değeri
Paris saat	1	110 kuruş
Altın Köstekli Merkontd Saat	1	1.100 kuruş
Elmas Taraklı Altın Köstekli Saat	1	5.500 kuruş
Kapağı Elmas Lacivert	1	7.050 kuruş

⁶⁷⁵ Puşi: Eskiden askerlerin başlarına sardıkları hafif sarık manasında kullanılmıştır. Koçu, s. 198.

⁶⁷⁶ Nafe: Farsça göbek çukuru anlamında olan naf, postları kürk olan hayvanların göbek tarafın parçaları ile yapılmış kürklere nafe veya nafe kürk adı verilmiştir. Koçu, s. 183.

⁶⁷⁷ Biniş: Ulemanın ve hassadan yüksek rütbede bulunanların gidikleri geniş çübbenin adıdır. Pakalın, s. 235.

⁶⁷⁸ Gezi: Sert bir ipekli kumaşın adıdır. Pakalın, I, s. 664.

⁶⁷⁹ Çiftlik Kontoş: Bilhassa Tatar hanları ve beylerinin giydiği dar kollu gömlek türünde bir üst kıyafetidir. Pakalın, II, s. 293.

⁶⁸⁰ Cebken: Ceket tarzında eski bir üst kıyafetidir. Koçu, s. 57.

⁶⁸¹ Kaput: Askerlerin ve halktan kişilerin giydiği kumaşı çok kalın olan paltoya denir. Koçu, s. 151.

mineli altın kutu		
Altın Sırmalı mercan tespih	1	150 kuruş
Maden Kemane ⁶⁸²	1	11 kuruş
Altın Kakma yeşil imame etekliği	6	150 kuruş
Altın Saat hurdası	1	20 kuruş
Altın Yeşil İmame	1	50 kuruş
Elmas 3 Karat 3 buğday ⁶⁸³	1	431,5 kuruş
Elmas 27 Karat 3 buğday	1	4.757,5 kuruş
Elmas 36 Karat 1 buğday	1	5.805 kuruş
Yakut ve Zümrüt hurdası	1	25 kuruş
Yekûn Değeri	18 adet	25.060 kuruş

5.2.2.7. Silahları

Alemdâr Mustafa Paşa'nın sadarete gelmeden önceki resmi ve resmi olmayan mevkileri dolayısıyla her daim bir savaş ortamı içerisinde yer almıştır. Hezargrad âyanlığı ve Tırnova voyvodalığında bulunduğu dönemlerden itibaren Rumeli'de devletin her türlü teçhizat ve asker teminini karşılayan Alemdâr'ın yaşamında silahlar büyük bir yer tutmaktadır.

Alemdâr'ın ölümünden sonra hükümetin *cânib-i mîrî* için el koyduğu diğer bir eşyası da silahları olmuştur. XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl başlarında savaşların uzun sürmesi ve sürekli ordugâhlardan teçhizat istenmesi gerekçesi ile devlet ele geçirdiği silahları bazen Bab-ı Âli'ye bile getirmeden deftere kaydettirerek lüzumlu olan yerlere ulaşmasını sağlamıştır⁶⁸⁴.

⁶⁸² Kemane: Tespih yapımında kullanılan küçük el tornası anlamında kullanılmaktadır. Kuşoğlu, s. 128.

⁶⁸³ Karat/Kırat: Elmas zümrüt gibi değerli taşların tartısında kullanılan iki desigramlık ağırlık ölçüsü birimdir. 1 Kırat 0.2 gr.dır. Orta büyüklükteki beş arpa tanesi ağırlığında olan kuyumculukta kullanılan bir ağırlık ölçüsü birimdir. Kuşoğlu, s. 131.

⁶⁸⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 10-11, 13, 15-16-17-18, 20.

Alemdâr'ın muhallefat defterinde kayıtlı olan müsâdere edilmiş silahları, Mustafa Paşa'nın ölümüyle İstanbul'dan kaçırılmış; fakat Silivri taraflarında ele geçirilerek fûruhtu gerçekleşmiştir. Alemdâr'ın silahları arasında delici ve kesici silahlar ile simli kılıçlar, gaddare ve topuz mevcuttur. Ateşli silahlar arasında da çift simli piştov ve sade piştovlar ile tüfekler vardır.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın 29 Zilkade 1223/ 16 Ocak 1809 senesinde firari eşya olarak Silivri'de, 3 Zilhicce 1223/ 20 Ocak 1809 senesinde Üsküdâr'da ele geçirilen 4-5, 9 Zilhicce 1223/ 21-22, 26 Ocak 1809 senelerinde de Bab-ı ali'ye getirilerek satılan silahların çeşitleri, miktarı ve kuruş olarak değerleri aşağıdaki çizelgede sunulmuştur. Buna göre, Alemdâr Mustafa'nın silahlarının toplam değerleri piştov 1.686,5 kuruş, şîşhane 691 kuruş, kaval tüfek 1.016 kuruş, yatağan bıçağı 567 kuruş en pahalı olanı kabzası mücevherli ve yakut altın takımlı yatağan bıçağı 5.250 kuruş⁶⁸⁵ ve diğerleri 1.493 kuruş toplamda 10.703,5 kuruş olarak satılmıştır.

Çizelge 11. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Müzayede ile Satılan Silah Çeşitleri⁶⁸⁶

Silah Türleri	Miktar	Değeri
Kaval Tüfek (Yivsiz, içi boş Tüfek)	22	1.016 kuruş
Şîşhane ⁶⁸⁷	10	691 kuruş
Karabina ⁶⁸⁸	3	381 kuruş
Piştov ⁶⁸⁹ çift	14	387,5 kuruş
Piştov Sade	4	30 kuruş
Sırmalı Piştov çift	1	65 kuruş
Simli Piştov	1	200 kuruş
Simli Çift Piştov	12	1.004 kuruş
Karakın Yatağan ⁶⁹⁰	19	70 kuruş

⁶⁸⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 20.

⁶⁸⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 10-11, 13, 15-16-17-18, 20

⁶⁸⁷ Şîşhane/Şeşhane: Hava payını gidermek ve mermiye bir mihver hareketi vermek imkânını menetmek üzere mucefler içine açılan yivler ve bu şekilde yapılan toplarla tüfeklerle verilen isimdir. Pakalın, III, s. 344.

⁶⁸⁸ Karabina: Boyu kısa, namlusunun ucu geniş Osmanlı askerinin kullandığı ateşli silahlardan biridir. Pakalın, II, s. 189.

⁶⁸⁹ Piştov: Tabancadan önce kullanılmış silahlardan biridir.19. yüzyıla kadar Osmanlı ordusunda kullanılmış; fakat 19. yüzyıldan sonra ordu kadrosundan çıkarılmıştır. Pakalın, II, s. 779.

Bıçağı		
Simli Yatağan Bıçağı	4	280 kuruş
Sade Bıçak ve 1 adet Piştov	2	20 kuruş
Simli Bıçak	1	40 kuruş
Kılıç	4	65 kuruş
Filinta (Kısa Tüfek)	4	78 kuruş
Sade Tüfek	6	89 kuruş
Sim Yıldızlı Tüfek	1	130 kuruş
Simli Tüfek	1	80 kuruş
Simli Şeşper ⁶⁹¹	1	20 kuruş
Simli Gaddara	9	400 kuruş
Kabzası Mücevherli ve Yakut altın takımlı yatağan bıçağı	1	5.250 kuruş
Simli heme?	1	250 kuruş
Yekûn Değeri	121	10.546,5 kuruş

5.2.3. Alemdâr'ın Sadrazam Memiş Paşa'ya Devredilen Emvali ve Değeri

Alemdâr Mustafa Paşa'nın 27 Ramazan 1223/ 16 Kasım 1808 'de ölümünün ardından muhtemelen Rusçuk'tan gemi ile getirilmiş olan gıdaları devlet tarafından zabt edilmiştir. 6 Şevval 1223/ 25 Kasım 1808 tarihinde satışı yapılan bu gıdalar, yufka, tarhana, üzüm turşusudur. Üzüm turşusu 6 fiçi olup toplamda 310 kuruş, yufka ve tarhanadan da 347 kuruş gelir sağlanmıştır. Bu gıdaların toplam satışından elde edilen toplam meblağ 657 kuruş değerinde olmuştur. 657 kuruşun 18,5 kuruşu iskeledeki muhafaza memuruna verilmiş devlete kalan miktar toplamda 638,5 kuruş olmuştur⁶⁹².

⁶⁹⁰ Yatağan: Silah olarak kullanılan büyük ve uzun bir nevi bıçağın adıdır. Beldeki silahlıkta taşındığı için bu ad verilmiştir. Pakalın, III, s. 607.

⁶⁹¹ Şeşper: Eski savaş aletlerinden biridir. Altı dilimli topuza bu isim verilmiştir. Pakalın, III, s. 345.

⁶⁹² BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 10.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümü ile II. Mahmud tarafından Memiş Paşa sadarete getirilmiştir⁶⁹³. Alemdâr Mustafa Paşa'nın mallarına el koyulması ile 3 Şevval 1223/ 22 Kasım 1808 tarihinde İstanbul'da Muhsinoğlu Hanı'na getirilmiş olan zahire ve eşyaları Sadrazam Memiş Paşa'nın zimmetine geçmiştir⁶⁹⁴.

Muhsinoğlu Hanı'na getirilen zahire ve eşyaların miktarı ve değerleri şöyledir: Bakır kapkacak 278 kıyye 100 para 695 kuruş ile ağırlığı belirtilmeyen bakır kapkacağın 10.627,5 kuruşluk değeri yazılmıştır. Sade yağ 268 kıyye 80 para 536 kuruş, bal 319 kıyye 60 para 478,5 kuruş, mısır pirinci 596,5 kıyye 30 para 447 kuruş 15 pare, un 1.413 kıyye 33 para 388,5 kuruş 16 pare, İplik 240 kıyye 26 para 52 kuruş, pekmez 469,5 kıyye 11 para 140,5 kuruş 16 pare, tulum peyniri 230 kıyye 30 para 133,5 kuruş, fiçı peynir 80 kıyye 40 para 80 kuruş, bulgur 424 kıyye 10 para 106 kuruş 40 pare, kaba hasır 126 adet 40 para 126 kuruş, kömür 13.000 kıyye 260 para 1.105 kuruş, çerviş yağı 1.824 kıyye 70 para 3.192 kuruştur⁶⁹⁵.

İstanbul Kadısı'na Alemdâr Mustafa Paşa'nın bağlarından 10 yük “*rugan çerviş*” verip değerini bildirmesi talep edilmiştir. Buna göre 7 Şevval 1223/ 26 Kasım 1808 tarihinde gönderilen takirde;

“*Daire-i Enderun birunları için 17 rugan çerviş iş bu mah şevval şerife mahsuben mubaye'a ettirilmesi için İstanbul Kadısı Faziletlü Efendi Hazretleri'ne emr-i âli it'a buyurulmak babında emir ve ferman*”⁶⁹⁶ ifadeleri ile kuruş olarak hesaplanarak bu sene içinde Dersaadet'e bildirilmesi arz edilmiştir.

16 Şevval 1223/ 5 Aralık 1808 senesinde Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk'ta olan bağlarından Sadrazam Memiş Paşa'ya fûruht olunan çerviş yağı 30 kıyye olarak kaydedilmiş ve toplamda 3.192 kuruş olarak değer bulmuştur⁶⁹⁷.

⁶⁹³ Osmanlı Devleti'nde sadrazamın azli veya ölümü halinde genellikle ikinci veya üçüncü vezir sadarete tayin edilirdi. Hatta bazen eyalet vezirlerinden bile sadarete tayin edilenler olmuştur. Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, İstanbul, 1999, s. 164. Alemdâr'ın ölümü ile sadrazam olan Memiş Paşa'nın sadareti de 39 gün sürmüştür. Memiş Paşa'dan sonra da Kör Yusuf Ziya Paşa sadarete gelmiştir. İhsan Satış, “Sadâretten Başvekâlete Sadrazamlık”, *Turkish Studies*, VI/3 (Summer 2011), s. 1771-1772.

⁶⁹⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 5.

⁶⁹⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 5.

⁶⁹⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 5.

⁶⁹⁷ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 5.

6 Şevval 1227/ 13 Ekim 1812 tarihinde Alemdâr Mustafa Paşa'nın Muhallefât defterine tahrir olan Yerebatan Ahırında satılan bakır kapkacağın ağırlığı 278 kıyye olup 2,5 kıyyesi 695 kuruş yani 100 para etmektedir⁶⁹⁸.

5.2.4. Alemdâr'ın Satılan Emlâkı

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Hazine Defterinde yazılı olduğu üzere Tırnova Kazası'nın 1223 (M. 1808) senesindeki hisselerine ayrılan malından Tırnova Voyvodası Kapıcıbaşı Fevzi Ağa kullarının havale olarak teslim ettiklerinin dışında kalan zimmeti 3 yük 10.253 kuruşun mahallinden gelen Mahkeme Kâtibi ve ona eşlik eden birkaç askere hazır oldukları halde defterde mevcut olarak uygun bir şekilde kahramanlık gösteren Gümrük Emni Osman Ağa'ya havalesi için Arslu Efendi kölelerinin etraflı açıklamaları ile takdim eylediği bildiriye hala Muhasebe-i Evvel El-Hacı Hüseyin Efendi ve Baruthaneler Nazırı Seyyid Hasan Efendi ve Humbaracıbaşı Seyyid Ahmed Ağa ve Masraf-ı Hazreti Şehriyari Kâtibi Mahmud Nedim Bey ve Alemdâr Mustafa Paşa'nın hazinedarı Memiş Ağa ve Muhallefat Halifesi Efendi kulları tarafına gönderilmiştir.

Eski Voyvoda Fevzi Ağa ve Alemdâr'ın eski Tırnova Voyvodası vekili olan Raşid Ağa ve bu işe memur Hâcegan-ı Divân-ı Hümâyûn'da İbrahim Misliya Efendi ve mahalinden gelen Mahkeme Katibi İbrahim Efendi ile Gabrave Köyü Kocabaşlarından Aylo ve Acıkop ve sair ahaliyi köyden hazır birkaç asker, Tırnova Kazası ve köyleri ahalipleri zimmetlerindeki borç senetleri ve 1223 (M. 1808) senesi Ruz-ı Kasım malın hisselerinden, Alemdâr tarafına teslim olanın dışında kalan zimmetleri olan 4 yük 65.769 kuruştan 121.753 kuruşun 60.160 kuruşu Tırnova ve Gülfar'a, Alemdâr Mustafa Paşa tarafından Raşid Ağa zimmetinden havale olunup Fevzi Ağa'nın idaresine verilmiş ve 12.246 kuruşu sonradan hazinedarlık hizmeti için Dersaadet'e gönderilmiştir⁶⁹⁹.

Memiş Ağa zimmetinde kalan 23.746 kuruşu Tırnova Kazası tarafından Yergöğü muhafazasına tayin olunan bin sekban askeri aylığına ve Kaza'da istihdam olunan sekban ulufesine Alemdâr Mustafa Paşa zimmetinden havale yapılmış ve 22.631 kuruşu dahi Raşid Ağa zamanında olan mutfak masrafı için havale edilmiş, Fevzi Ağa'nın voyvodalığı esnasında meydana gelen Raşid Ağa ve Fevzi Ağa ifade

⁶⁹⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 4-5.

⁶⁹⁹ BOA, C.DH, 192/ 9571, (02/C/1234-27/Şubat/1819) vr. 1.

etmiştir ki, Alemdâr'ın hazinedarı Memiş Ağa dahi tasdik etmekle, masraflar dışında kalan zimmetleri 3 yük 45.416 kuruş eski Voyvoda Fevzi Ağaya teslim edildiğine dair borç senetleri ve bildirimler ile kâğıtlar mevcuttur. Fevzi Ağa yazılı olduğu üzere bu miktarları *kabz* etmiş ve doğrudan mutasarrıf olmuştur.

Fevzi Ağa, söz konusu meblağdan 156.916 kuruş zimmeti olduğunu kabul ederek bundan evvel Ruznamçe-i Hümâyân'da *cânib-i mirîden* havale olunan mahallere borçlarını vererek kûsûratlı 188.500 kuruş zimmeti olduğunu kabul etmiş ve anbarda kalan hububatın o vakitte çıkan isyan sebebiyle askeri sınıftan kayıp vermemiz dolayısıyla toplu olarak miktarı veremediğini ve geciktirdiğini, kayıplar dışında tahmini 22.500 kuruş hububat bedeli dahi Fevzi Ağa'nın zimmetinde kalmış ve toplam 2 yük 11.000 kuruşa yetişmiş olup ancak meblağının tahsili zamanında birkaç defa gelen mübaşir hizmetiyle masrafı hayli çok olduğunu beyan etmiştir. Fakat Fevzi Ağa 36.000 kuruşu satış bedeli olarak zimmetinde kalan toplam 175.000 kuruşun 50.000 kuruşu peşin, geriye kalan 125.000 kuruşun da yarısı 4 ay içerisinde ve diğer yarısı 8 ay içinde Hazine-i Âmire'ye tamamen teslim edileceğini beyan etmiştir.

Fevzi Ağa, kaza ahalilerinden zimmetlerinde kalan alacaklarına dair bir nesne kalmadığını ve kendisi tarafına yazılması ve gerekli olduğu durumda emr-i şerif ile kayıtlara müracaat edilmesini talep etmiştir. Ayrıca Alemdâr Mustafa Paşa'nın Tırnova Kazası'nda olan 4 yük 67.169 kuruş bakiyesinden havale edilenin dışında kûsûr 3 yük 12.153 kuruş ve Hezargrâd Kazası'nda 1 yük 111.000 kuruş ki toplam kazaların bakiyesi olarak Fevzi Ağa'nın zimmeti iddia edilerek 4 yük 21.253 kuruştan Semerci Yorgi ve sair derkenarda borç hissesine 3 yük 62.033 kuruş havale olduğu çıkarıldıktan sonra müzakere ile araştırılan hesabına göre Eski Voyvoda'nın 170.000 kuruşun peşini olan 50.000 kuruşu bu günlerde ve kûsûrun taksitle Başbakikulu Ağa kulları ve miri kâtibi efendi ve muhallefat halifesi huzurunda havale edilen hissesinin alacaklarına göre dağıtmak suretiyle yazılmış ve muhallefat defterine kaydedilmiştir⁷⁰⁰.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın emlâkından olan diğer bir yer Medine-i Tırnova'daki dükkânlar ve odalara muhallefat mübaşiri olan Silahşor-ı Hassa'dan Yusuf Ağa vasıtasıyla 2.500 kuruş kıymet biçilmiş ve Defter-i Muhallefat'a

⁷⁰⁰ BOA, C.DH, 192/9571, (02/C/1234-27/Şubat/1819) vr. 2.

kaydedilmiştir. Eski voyvoda Fevzi Ağa'ya satışı olunup, bu dükkân ve odaları alacaklılarına vakf etmiş ise de, bu yerlerin değerini sual edip araştırmış, eğer gerçekten kıymeti bu miktar ise kasabaya fakir fukara için bir hayır yapacağını ifade etmiştir. Fevzi Ağa söz konusu dükkân ve odalar için verdiği 2.500 kuruşu, daha evvelden *cânib-i mirîye* teslim olunmuş ise de, tekrar 5.000 kuruş dahi Fevzi Ağa tarafından başka bir şekilde Hazine-i Amire'ye verilerek 7.500 kuruşa çeşmenin yapımı için vakfın yapılması için sözünde durması kararını ifade ettiği, bir beyan ile kaydedilmiştir;

“ber-mûceb-i istid'â, yedine ol vechile bir kıt'a Mülk-nâme-i Hümâyûn i'tâsı ve yâhûd dekâkîn ve odaların tâlib-i ahîrine fûrûhtu husûsu, mütevakkıf-ı re'y-i âlî idüğüni Gümrük Emîni mûmâ ileyh Osmân Ağa kulları diğêr bir kıt'a memhûr takrîr ile inhâ etmekden nâşî, kuyûda mürâca'at olundukda, müteveffâ-yı müşârun ileyhin Tırnovi Kazâsı'nda olan bekâyâ ve zimemâtını mübeyyin mukaddemâ gelip kayd olunan defterde kazâ'-i mezbûrda olan dekâkîne 2.500 Gurûş kıymet vaz' olunmuş ve sâ'ir kazâ'-i mezbûrda olan 1 yük 54.116 Gurûş ki, cem'an 156.916 Gurûş mukaddemâ ba'z-ı ümûr-ı mühimme-i mirîyyeye havâle olduğı, Muhallefât'dan Der-Kenâr olunmuşdur.”

Tırnova'daki emlakından Pazaryerinde olan dükkânları 2.500 kuruş, Madimadlı mahallesinde bağ 600 kuruş, Madifol karyesinde şehir yakınlarında bir ahır ve bir köşk 2.000 kuruş, Kavye karyesinde damevi 150 kuruş, su değirmeni 2 adet 300 kuruş, 2 adet köhne oda döşemesi 500 kuruş tutarında toplam 6.050 kuruş değerindedir⁷⁰¹.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk ve civarındaki kazaların zimmeti ve Tırnova'daki emlakından yekûn değeri 156.920,5 kuruş tutarındadır. Bu meblağının 20.000 kuruşu Tophane-i Âmireye ve masraflara havale olunmuş, kalan 136.920,5 kuruş 68.460 taksit-i evvel biraderi cafer 1223 senesinde, 68.460 kuruş taksit-i sani cafer 1225 senelerinde tahsil olunmuştur⁷⁰². Bu tahsil olunan meblağının 115.453 kuruşu Alemdâr'dan alacağı olan ahalinin ellerine verilen taahhütlere, 47.450 kuruşu da orduy-ı hümâyûn tarafından havale olunmuş olduğu muhallefat defterine derkenar olunmak babında emr-i âli mucebince evrak hıfz olunmuştur⁷⁰³.

Rikâb-ı Hümây'ûn-ı Mülknâme'ye beyan edilen konu üzerine, Muhallefat Defterine kayıt olunarak Tırnova ve Hezargrâd Kazaları ahalisine Emr-i Âli

⁷⁰¹ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 172-173.

⁷⁰² BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 173.

⁷⁰³ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 173.

tarafından hayrat yapılacağı bildirilmesi ile satış miktarının Mülknâme-i Hümâyûn'a verilmesi için Hatt-ı Şerif-i Şahane takrir olunmuştur⁷⁰⁴.

5.2.5. Mustafa Paşa'nın Borçları ve Alacakları

Alemdâr Mustafa Paşa'nın müsâdere edilen muhallefatinin kaydedildiği incelediğimiz bu Muhallefat defterlerinden özellikle 9726 numaralı maliyyeden müdevver defteri, Alemdâr'ın borç-alacak mevzularının ağırlıklı işlendiği defter olmuştur. Alemdâr Mustafa Paşa'nın bilhassa sadaret döneminden kalmış olan İstanbul'daki esnafa olan borçları uzun bir zaman diliminde bir kısmı miri adına tenzil edilerek ve kalan kısmı da ödeme poliçeleri hazırlanarak tahsil edilmiştir.

5.2.5.1. Borçları

Alemdâr Mustafa Paşa'nın bütün terekesi, alacak ve borçları da dâhil olmak üzere, hiçbir şey unutulmamasına özen gösterilerek kaydedilmeye başlanmıştır. Terekenin yazılma işlemi bitince sıra borç ve alacak hesaplarının görülmesine gelirdi. İlgililer bir yandan ölenin alacaklarını tahsil etmeye uğraşırken, öte yandan İslâm hukukunun temel kaidesi olarak ölenin borçları ilgililere ödenirdi.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın muhallefatından ödenecek borçlara baktığımızda, Alemdâr öldüğünde geride çok fazla borç bıraktığı görülmektedir. Alemdâr'ın ölümüyle birlikte borçlu olduğu kimseler alacaklı olduklarını ispat ederek *cânib-i mîrî* için zapt edilen terekesinden alacaklarını tahsil etmek üzere müracaatta bulunmuşlardır. Bab-ı Âli tarafından ellerine verilen hazine tezkiresi ile Alemdâr Mustafa Paşa'nın muhallefatinin satışından sonra veya alacaklılarından tahsil edeceği meblağlar ile ödeme yapılacağı bildirilmiştir. Alemdâr'ın borçlarının fazla olması sebebiyle alacaklıların hepsine bir miktar vermek babında ödenen meblağlarda kesinti yapılmıştır.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın borçlularından Hazine-i Hümâyûn Kürkcübaşı Yovan namındaki zımmi, Defterdâr Efendi'ye gönderdiği bir arz-ı hâlde, Alemdâr Mustafa Paşa'nın zimmetinde kalan kürk bedelinin 80.680 kuruş olduğunu senet ile ispat etmiştir. Bunun 12.130 kuruşunu tenzil ile kalan 68.550 kuruşunun 1227 (M. 1812) senesinin Cemazey'ül-evveline kadar verileceğine dair eline hazine tezkiresi

⁷⁰⁴ BOA, C.DH, 192/9571, (02/C/1234-27/Şubat/1819), vr. 3. Mülkname-i Hümâyûn'a hayır çeşmesi için 5.000 kuruş +150 kuruş ilan etme masrafı= 5.150 kuruş teslim edilmiştir.

verilmiş ise de, Alemdâr'ın muhallefatının tam olarak tespit edilemediği gerekçesi ile hiçbir akçesi ödenmemiştir⁷⁰⁵.

Müteveffâ Alemdâr Mustafa Paşa'nın 1224 (M. 1809) senesi muhallefat bedeli; Yerebatan Ahırında meydana gelip satışı olunan raht ü kesme bedeli 103.621 kuruş, Rusçuk tarafından gelip satışı olunan rugan bedeli 16.338 kuruş toplamda 119.959 kuruştur.

11 Cemazey'ül-evvel 1227/ 23 Mayıs 1812 senesinde Alemdâr'ın diğer esnafa olan borçlarından Hazine Esnafı'nın 5 yük 86.611 kuruş ve Mutfak Esnafı'nın 3 yük 31.982 kuruş toplam esnafın alacağı 9 yük 18.593 kuruş olduğu ispat edilmiş ve Alemdâr'ın muhallefatından verileceği şartıyla ellerine başka başka hazine tezkiresi verilmiş olduğu ve Yerebatan Ahırlarında zuhur eden eşyasıyla Rusçuk tarafından gelen "ruga-ı sade"⁷⁰⁶ satılıp hâsıl olan 119.959 kuruş bedeli Alemdâr'ın borçlularının zimmetine geçirilmiş olduğundan *cânib-i mîrîye* bir akçesi bile geçmediğinden Alemdâr Mustafa'dan alacaklı olanların ellerine hazine tezkiresi verilmiştir. Kürkçübaşına söz verilen vakitte meblağının ödeneceği konusu muhallefattan derkenar olmuştur. Her ne kadar Alemdâr'ın muhallefatından miride bir şey yok denilse de Kürkçübaşı, Alemdâr'ın borçlu olduğu Foti Kalfa ve Bakırcı'nın alacaklarını *cânib-i mîrîden* aldıklarını öne sürerek, kendisinin alacağı olan 68.550 kuruşun 18.550 kuruşunun tenzil edilerek 50.000 kuruşunun verilmesine müsaade buyurulmasını istemiştir. Ancak bu isteğin verilmesi halinde diğer esnafa da emsal teşkil edeceğinden yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre, 150.835,5 kuruş bazı köy ahali zimetlerindeki miktar ve 4.050 kuruş da Alemdâr'ın emlak değeri olarak hesaplanmıştır.

Toplamda elde edilen gelir 156.920,5 kuruştur. Bunun 115.425,5 kuruş havale olunan geriye kalan meblağ 41.467,5 kuruştur. Alemdâr'ın borçlarından verileceği, 8.532,5 kuruşun da devlete ait başka gelir kalemlerinden tahsil edilerek ödenmesine karar verilmiştir⁷⁰⁷. Fakat Kürkçü Yovan yine de alacağını tümünü hemen tahsil edememiştir. Kendisine 42.111 kuruş ancak ödenebilmiştir⁷⁰⁸.

⁷⁰⁵ BOA, C.ML, 374/15381, (21/Ra/1227-4/Nisan/1812).

⁷⁰⁶ Rugan, süttten veya ot tohumlarından çıkarılan yaağlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Rugan-ı sade, saf yağ demektir. Pakalın, III, s. 53.

⁷⁰⁷ BOA, C.ML, 23534/ 574. (29/Ca/1227-10/ Temmuz/1812).

⁷⁰⁸ BOA, MAD.d., no: 9726, s. 172; C.ML, 23534/ 574.

Hazine-i Hümâyûn Kürkçübaşı Yovan'ın 7.889 kuruş alacağı için de hâzine tezkiresi verilmiştir; fakat kendisi bu hazine tezkiresini kaybettiği için devletten alacağının tekrar verilmesi talebinde bulunmuştur⁷⁰⁹. Bunun üzerine yeniden resmi yazı ile “*Kuyud-u mürâce’at olundukda, mersumum müteveffâ-yı müşârunileyh zimmetinde matlub-ı maşiyyeti olan onaltıbinsekizyüzelli gurûşdan gayr-ı ez-havale kusûr kalan yedibinsekizyüzseksendokuz gurûşun âhir münasib emvâl-i miriyyeden havalesi için İki yüz otuz senesi*”, eda tezkiresi verilmesi emredilmiştir⁷¹⁰. Öncelikle bu borç ele alınarak terekeden düşülmüş ve yerine gönderilmek üzere bu işe memur Paşa'ya teslim edilmiştir.

Dergâh-ı Kapıcıbaşılarından olan Edirne Bostancıbaşı Muhammed'e ve Pınarhisar Kadısı'a ve zabıtasına ve mübaşire verilen hükümde, muhallefatı *câlib-i mîrîden* zabt olunan Alemdâr Mustafa Paşa'nın yağlıkçı esnafından Ebubekir Efendi'ye borcu olan 4.070 kuruşu elindeki Ruznamçe-i Hümâyûn senedi ile ispat etmiştir. Bunun üzerine Baba-yı Atik Kazası'nın 1225 (M. 1810) senesi bağlarından değer eden bağların bedelinin havale edilmesi ile Ebubekir Efendi'ye tahsil edilmesi buyurulmuştur. Yağlıkçı Ebubekir Efendi'nin ölümüyle de onun kalan mirasına eklenmiştir⁷¹¹.

Sofçu esnafından Pavli namlı zımminin Alemdâr Mustafa Paşa zimmetinde *sof*⁷¹² bedelinden 10.000 kuruş alacağının bundan evvelce Serfice ve 5 adet kaza ahalilerinin 1222 (M. 1807) senesi Orduy-ı Hümâyûn-ı Hünkari Urbası bedelinden dolayı mirye olan zimmetlerinden 5 tane ayrı borç senedi kendisine verilerek havale olunmuş ise de, 10.000 kuruş alacağına karşılık Kaza ahalilerinin zimmetlerinde bir şey olmadığı cevabı verilerek tahsil edilememiştir. Pavli'nin alacağı olan miktar senedin verildiği günden bu yana ödenmediğinden, yerine mâl verilmesi arz-ı hâl ile istemiştir. Fakat senet verilirken Alemdâr'ın muhallefatının satışından sonra meblağının tahsil edileceği şartı konulmuştur. Alemdâr Mustafa'nın mallarının

⁷⁰⁹ BOA, C.ML, 23534/ 574, (29/Ca/1227-10/Temmuz/1812).

⁷¹⁰ BOA, C.ML, 4654/ 105, (10/Za/1234/Ağustos/1819).

⁷¹¹ “...Yağlıkçı Esnafı'ndan müteveffâ Ebu Bekr'in müteveffâ-yı müşârunileyh zimmetinde matlub meblağı olup canib-i mîrîden verese-i müteveffâ i'tâsı lazım gelen 'Dörtbinyetmiş' Gurûş bir kıt'a Rûz-nâmçe-i Hümâyûn Temessükü mantûkunca, kazasının Yigirmi beş Senesi urbalarının bedelinden havâle olunması husûsuna İrâde-i Aliyye'mte'alluk eylemekden nâşi meblağ-ı mezbûru der-akabtahsil ü kabzına me'mur mübaşir-i merkûma teslimen verese-i merkûme tarafına irsâl ü teslim mezbûderet eylemen fermanım olmağın hâssaten işbu Emr-i Celîlü'l-Kadr'i mîsdâr ve mübaşir-i merkûm ile irsâl olunmuştur...”. BOA, C.ML, 9/ 374, (25/B/1226-14/Eylül/1811).

⁷¹² Sof, yünlü dokuma demektir. Mustafa Nihat Özön, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1958, s. 718.

yazımı ve satışı henüz gerçekleşmediğinden senedin geçerliliğini koruduğunu ve muhallefatına yazım işleminden sonra tahsil edileceği derkenar olunmuştur⁷¹³.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın borçlarının çokluğundan dolayı Lütfullah Efendi'nin havalesi olan 56.000 kuruş alacaklının tahsili hususu, hükme cevaben; halkın fakir olduğundan borçları ödemeye kuvvetlerinin olmadığı ve isteklerine müsaade buyurulmasını Bahr-i Kara Boğazı Muhafızı İbrahim Paşa Hazretleri 2 tezkire iltimas eylediklerinden, cami hademelerinin hissesi dışında 2 kez yazılarak Rikâb-ı Hümâyûn-ı Mülûkâne'ye arz edilmiştir. Aynı zamanda seferden kalan borçlarında affedilmesi için Hatt-ı Hümâyûn çıkarmış ve bunların kayıtları silinmediğinden bazı senelerin bakiye kayıtlarını çıkarmak çok zor olmuştur. Bunun üzerine sudur eden Hatt-ı Hümâyûn'da⁷¹⁴:

“...bu sûretle şeref-sudûr eden Hatt-ı Hümâyûn-ı Ma'delet-makrûn-ı Şâhâne nassı olmağla bi'l-cümle mürettebât bedeli afv buyurulmuş idiğünden, şeref-sudûr eden Hatt-ı Hümâyûn'da muharrer olan havâleler, mahallerinden ahz olunmuş mudur, olunmamış mıdır, ma'lûm olmadığından, bu takdîrce ba'de'r-ru'yet, bu makûle “mürettebât-ı seferiyye bekâyâsı”ndan havâle ile eshâbları yedinde kalıp tahsîli husûsu istid'â olunur ise, me'âl-i Hatt-ı Şerîf'e göre kaldırılması ve bundan böyle, seferü's-sâbık bekâyâsından havâle vardır, diyerek izrâr verilmemesi için mahalline kayd olunup Başmuhâsebe'ye ilmühaberi vâsıl olduğuna İrâde-i Aliyye te'alluk etmekle Fî 7 Safer Sene 1237 Ta'rîhi'nde sudûr eden İrâde minvâl-i muharrer, mahalline mukayyed olundu.”

Halkın durumu göz önüne alınarak mürettebat bedeli affedilmiş ve mürettebat seferi bakiyesinden havale olan hisse ellerinde kalmış ise tahsili yapılmayacaktır. Herkesin kendi mahalline kayıt yaptırması 7 Safer 1237 / 3 Kasım 1821 senesinde meydana gelmiştir.

Yukarıda bahsi geçen düzenlemeye göre de, 1220 (M. 1805) senesinden Sefer-i Hümâyûn tertibinden alacaklı olan Serfice, Köstendil ve Nihaliç Kazaların “araba bedeli”nden borç senedi mevcut olmasına rağmen havale olunmuş olan 10.000 kuruşun tahsili yapılamayacağı, “Sefer-i Hümâyûn Bekayası” hakkında yeni bir düzenleme getirilmesi sebebiyle reddedilmiştir.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk Âyanı iken bazı kazaların gelirine de müdahalesi söz konusu olmuştur. 1222 (M. 1807) senesine mahsuben Filibe

⁷¹³ BOA, C.ML, 525/ 21480, (10/B/1240-28/Şubat/1825).

⁷¹⁴ BOA, C.ML, 526/ 21547, (29/Z/1240-14/Ağustos/1825).

Nezareti'nden gelen bir arz-ı hâlde, Hacı Eyyüp Ağa'ya uhde verildiği halde Alemdâr Mustafa Paşa'nın müdahalesi ile Hasköy Âyanı Emin Ağa dahi Nezaret'e gelememiştir. Alemdâr'ın müdahalesi engellenemediği için beş ay boyunca mühimme, seferiyye bedeli, sekban ulufesi ve Filibe Kazasının vesaire masraflarını kendi elinde olan sarraf mâlî ve mahalliden tedarik ettiğini öne sürerek Filibe Kazasının zabt olunduğu beyan etmiştir. Filibe Kazası'ndan tahsil edemedikleri meblağının kendilerine verilmesini istemişlerdir⁷¹⁵.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra terekesinin müsâdere edilmesi emri verilmiş ve İstanbul'daki emvali ve eşyalarının hepsine el koyularak müzayede ile satışından elde edilen meblağ ile İstanbul'daki borçlularına ödeme yapılması babında ellerine hazine tezkiresi verilmiştir. İstanbul esnafının Alemdâr'ın satılan muhallefatının bakiyesinin ne kadar olduğu ve ne kadarının borçlarına verileceğine dair muhallefat kayıtlarının görülmesi için bir arz-ı hal sunmuşlardır. Buna göre, ehl-i İslâm ve ehl-i zimmiden tüccar ve esnaf fukaralarının Mustafa Paşa'nın sadareti döneminde Bab-ı Sadr-ı Âli mutfağına lazım gelen ihtiyaçları için verilen zehair behalarından biriken 700 kise akçe miktarının Alemdâr, vefat ettiği için tahsil edilemediğini ve tamamının Muhallefat akçesinden verilmek üzere *cânib-i mîrîden* zabt ile tahkik olunmakla herbirimizin kullandığı “*sarraf*” ve “*eytam*⁷¹⁶ *malî*” olduğundan alacaklar verilmediği için perişan olduklarını ifade etmişlerdir. Tüccar ve esnaf fukarasının alacakları olan 700 kesenin 200 kesesi İrade-i Seniyye-i Mülükâneleri aracılığıyla ferman-ı âli suduruna ulaştırılmış ve gelen emir ile tahsil edilmiştir. Ancak kalan 500 kese akçenin Hazine-i Âmire'den verilmesi mümkün ise tekrar İrade-i Seniyye'ye muhtaç olduğumuza binaen haber verilmesi ve defterdar efendi kullarının cevabına göre tahsil edilmesinin mümkünatı için Ehl-i İslâm ve Ehl-i Zimmet Tüccar ve Esnaf Fukaraları isteklerini 3 Muharrem 1224/ 18 Şubat 1809 senesinde bir arzuhal ile bildirmişlerdir:

*“Bedel-hâ'-i Muhallefât-ı Müteveffâ Mustafâ Pâşâ Sadr-ı Esbak:
120.317 Gurûş, Matbah Esnâfi Matlûbâtı: 325.649 Gurûş.*

*Müşârun ileyhin cânib-i Mîrî'den zabt u furûht olunan
muhallefâtı behâsının mîkdârı ve takdîm olunan matbah esnâfının*

⁷¹⁵ BOA, C.ML, 66/ 3010, (29/Z/1226-14/Ocak/1812).

⁷¹⁶ Eytam, yetim manasındadır. Eytam malî da babasından kalan mallar veya gelir anlamında kullanılmıştır. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007, s. 234.

matlûbâtı keyfiyyeti, vech-i meşrûh sûretindedir. Fermân Devletlü, İzzetlü Sultânım Hazretleri'nindir."⁷¹⁷

Defterdâr Efendi tarafından gelen buyruldu da, Sadır olan Ferman-ı Âlileri mucebince derkenara havale olunduğu, müteveffâ Alemdâr Mustafa Paşa'nın muhallefatinin behası 120.716 kuruşa ulaşmış ve tanzim olunan mutfak esnafının alacakları 3 yük 25.649 kuruş olup, alacaklarının arz-ı hal takdimiyle, alacak iddia eden esnafın alacağı miktar 150.000 kuruştan fazla olduğu muhallefat defterine derkenar olmuştur. Bu takdirce, 9 Muharrem 1224/ 24 Şubat 1809 senesinde kalan alacaklarının Alemdâr'ın Rusçuk ve mahallerinde olan "*emvâl ü eşya yü zimmematı husule geldikde*" esnafın alacaklarının o vakitte verilmesinden başka çare olmadığı buyurulmuştur:

*"Bundan böyle, müteveffâ-yı müşârun ileyhin taşrada olan zimmât ü emvâli husûle geldikde, esnâfin kusûr-ı matlûblarına ol vakt nizâm verilmek üzere Muhallefât'a kayd oluna!"*⁷¹⁸

İstanbul'daki Mumcu⁷¹⁹ esnafının Bab-ı Âlileri'ne takdim eyledikleri bir arz-ı hâlde, Alemdâr Mustafa Paşa'nın zimmetinden verdikleri "*şem-i rугan*" kıymetinden bir miktar alacaklarından evvelce arz ederek aldıklarını; fakat Alemdâr'ın vefatıyla bir miktarının zimmetinde kaldığından Alemdâr'ın muhallefatından verilmesi emri üzerine Hazine Tezkiresi'nden 560 kuruş verilmiş kalan 43.570 kuruşunu da *ahz* edemedikleri için kalan kısmının verilmesi talep edilmiştir. Mumcu esnafından Ebu Bekir Ağa'nın bahsi geçen şem-i rугan değerinden alacağı olan 4.156 kuruştan 26 kuruşu miriye bedel olarak verilmiş ve kalan 4.130 kuruşun Alemdâr'ın muhallefatından zuhur edilmesi için 1224 (M. 1809) senesi Evahir-i Saferinden hazine tezkiresi verilmiş olduğu açıkça belirtilmiştir. Hazine Tezkiresi tarafından muhallefatından verilmiş olan tutar 569 kuruş, 3.561 kuruş da Alemdâr'ın alacaklı olduğu Abdullah Efendi tarafından toplamda 4.130 kuruş olarak 20 Cemazey'ül-evvel 1231/ 18 Nisan 1816 senesinde tanzim edilmiştir⁷²⁰.

⁷¹⁷ BOA, C.DH, 53/2644, (9/ M/ 1224- 24/ Şubat/ 1809), vr. 1.

⁷¹⁸ BOA, C.DH, 53/2644, (9/ M/ 1224- 24/ Şubat/ 1809), vr. 2.

⁷¹⁹ Mumcular: Eskiden saraylarda ve zengin konaklarında balmumu ve halk evlerinde yağ mumu yakıldığı için, mum döküp satan mumcu esnafı vardı. Bu esnaf, devlet tarafından tayin edilmiş Şem'ahane Emini tarafından idare edilirdi. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, (Baskıya Hazırlayan: Niyazi Ahmet Banoğlu), *Tercümen 1001 Temel Eser*, İstanbul, s. 59.

⁷²⁰ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178, 180.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Sütçü Hacı İbrahim Ağa'dan süt ihtiyacının karşılanması münasebetiyle yaptığı alışverişten kalan borcu 1.886 kuruştur. Bu bedelin 36 kuruşu miriye tenzil edilerek 604,5 kuruşu Alemdâr'ın muhalefat behasından, 1.245,5 kuruşu da alacaklısı olduğu Hacı Bekir Ağa'dan tanzim edilmiştir⁷²¹.

Vekil Süleyman Ağa, müteveffâ Mustafa Paşa'nın vekilharcı olması münasebetiyle alacağı değer olan 13.000 kuruşun, Alemdâr'ın taşradan gelecek muhalefatından havale olunacağına dair eline hazine tezkiresi verilmiştir. Ancak Süleyman Ağa, muhalefatın ne zaman tahrir olunup İstanbul'a gönderileceğinin belirsiz olması sebebiyle kendisinin mağdur olduğunu ve alacağının mübaşir tutulmamak şartıyla Alemdâr'ın münasip emvali miriye alınacak eşyasından takas veya eşyanın havalesi ile ilgili müracatta bulunmuştur. Süleyman Ağa'nın alacağı kesintiler ile toplamda 8.539 kuruş olarak verilmiştir⁷²².

Müteveffâ Mustafa Paşa'nın İstanbul esnafına olan borçlarının tespiti ve alacaklılara meblağlarının tahsili için 11 Cemazey'ül-ahir 1229/ 31 Mayıs 1814 senesinde muhalefat defterine derkenar olunarak tahrir ve ferman-ı âli verilmiştir⁷²³.

Tüccarlık yapan Ahmed Hoca'ya da Alemdâr'ın 46.000 borcu olduğu tespit edilmiştir. Kendisine 13.000 kuruş olarak 3 tane hazine tezkiresi ile 7.000 kuruş olarakda 1 tezkire verilmiştir. Ancak uzunca bir süre ödeme yapılmamıştır. Alemdâr'ın yağlarının satışından 15.164,5 kuruş ile Alemdâr'ın alacaklısı olduğu Rüstem Paşa'nın zimmetinden 30.835,5 kuruş tahsil edilerek Ahmed Hoca'ya havale edileceği bildirilmiştir. Buna rağmen Ahmed Hoca'nın Mustafa Paşa'dan alacağının hepsi ödenememiştir. En sonunda 8 Rabi'ul-ahir 1252/ 23 Temmuz 1836 senesinde Ahmed Hoca ile hükümet anlaşarak borcun miktarı 28.835,5 kuruşa indirilmiş ve kendisine 2.000 kuruşluk hazine tezkiresi verilmiştir⁷²⁴.

İstanbul esnafından Attarcı Es-seyyid Ahmed Ağa'nın da attar ücreti olarak Alemdâr Mustafa Paşa'dan alacağı olan 13.750 kuruşa karşılık 11.050 kuruş ve 2.700 kuruş olmak üzere 2 ayrı hazine tezkiresi verilmiştir⁷²⁵. Seyyid Ahmed

⁷²¹ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178.

⁷²² BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 174.

⁷²³ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178.

⁷²⁴ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 174, 178.

⁷²⁵ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178.

Efendi'ye verilen 11,050 kuruşluk tezkirenin bedeli, 1.103 kuruşu Alemdâr'ın İstanbul'da müzayede ile satılan muhallefatından, 9.947 kuruşu 5 Rabi'ul-ahir 1224/20 Mayıs 1809 senesinde Abdullah Efendi'nin Alemdâr'a olan borcundan düşülerek ödenmiştir. Diğer 2.700 kuruş değeri olan tezkire de müteveffâ Mustafa Paşa'ya olan borcundan düşülerek verilmiştir. Seyyid Ahmed Ağa'ya toplam 13.750 kuruş alacağı ödenmiştir⁷²⁶.

Alemdâr Mustafa Paşa'dan alacağı olan diğer bir esnaf, Şekerci Mehmed adında bir şahıstır. 11.885,5 kuruş alacağına karşılık 185,5 kuruşu tenzil edilerek 218 kuruşu Alemdâr'ın satılan muhallefatından 11.482 kuruşu da Abdullah Efendi'nin Alemdâr'a olan borcuna karşılık olarak düşülmüştür. Şekerci Mehmed'e toplamda 11.700 kuruş ödeme yapılmıştır⁷²⁷.

Alemdâr'dan alacaklı olan Yorgancı Hacı Esad Ağa'nın muhtemelen Mustafa Paşa'ya sattığı yorgan bedeli olarak 40.903 kuruş olan alacağının, 6.203 kuruşu hükümet tarafından kesilmiş, 34.700 kuruşu da Alemdâr'a borcu olan Hacı Bekir Ağa tarafından ödenmiştir.

İstanbul esnafından Kaşıkçı Mehmed adındaki kişiden aldığı kaşık bedeli olan 2.477,5 kuruşun 27,5 kuruş tenzili ile 650 kuruşu Alemdâr Mustafa Paşa'nın İstanbul'da satışa çıkarılan emvalinden, 1.800 kuruşu da Alemdâr'a borçlu olan Hacı Bekir Ağa'dan tahsil edilmiştir.

Kılıfçı Süleyman adındaki esnaftan da Alemdâr Mustafa Paşa'nın kılıf bedeli olarak 3.091 kuruş alacağından 41 kuruşu tenzil edilmiş kalan 3.050 kuruşun 250 kuruşu Paşa'nın İstanbul'da satılan muhallefatından 2.800 kuruşu da Alemdâr'a borcu olan Halil Ağa'nın zimmetinden tahsil edilmiştir⁷²⁸.

Müteveffâ Mustafa Paşa'nın diğer bir borçlusu da Mişo adındaki bir esnaftır. Mişo'nun kuşak bedeli olarak alacağı meblağ 1230 kuruştur. Bu miktarın 130 kuruşu Paşa'nın muhallefatının satışından, 1.100 kuruşu da Bekir Ağa'dan alacağına mukabil tahsil edilmiştir⁷²⁹.

⁷²⁶ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178.

⁷²⁷ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178.

⁷²⁸ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178.

⁷²⁹ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178.

Mehmed adındaki bir şahsa *berat-ı mâtlub* odun kesme bedeli olarak 120 kuruş olan borcunun 120 kuruşu ve Hamal Mehmed'e de odun taşıma bedeli olarak 583,5 kuruşunun 13,5 kuruşu tenzil ile 570 kuruşu Halil Ağa'nın zimmetinden ödenmiştir⁷³⁰.

Alemdâr Mustafa Paşa'dan alacağı olan bir diğer zimminin Francalacı? 1.232,5 kuruşun 7,5 kuruşu miriye, 1.225 kuruşu da Hacı Bekir Ağa'nın borcuna karşılık olarak alınmış ve zimmiye tahsil edilmiştir. Diğer bir zimmi şahıs Francalacı Esmat'ın alacağı 488,5 kuruşun 3,5'u tenzil edilerek 155 kuruşu Halil Ağa'dan diğer 330 kuruşu da Alemdâr'ın muhalefatından ödenmiştir⁷³¹.

Mehmed Beşe'nin bakır ücreti olarak alacağı miktar 230 kuruş olup 5 kuruşu tenzil ile 225 kuruşu Halil Ağa'nın borcundan düşülerek verilmiştir. Seyyid Ömer Ağa'nın Alemdâr Mustafa Paşa'dan eşya bedeli olarak alacağı meblağ da 3.339,5 kuruştur. Bu meblağın 39,5 kuruşu miriye zabt edilerek 3.025 kuruşu Paşa'nın Muhalefatındaki eşyalara bedel olarak diğer bir kısmı olan 275 kuruş da Halil Ağa'nın borcuna mukabil tahsilatı gerçekleşmiştir⁷³².

Alemdâr Mustafa Paşa'dan alacağı olan diğer bir şahıs Karabat adındaki Bezirgan'ın 25 Ramazan 1224/ 6 Kasım 1809 senesinde devletin kesintisi ile birlikte 125.000 kuruş olarak belirlenen alacağının ödeme şekli ile ilgili eline hazine tezkiresi verilmiştir. Buna göre alacağı olan 125.000 kuruşun 31.824 kuruşu Rusçuklu Abdi Efendi'den, 18.661 kuruşu Zıştovi reayasından Angel isimli bir zimmiden, 25 Zilhicce 1244/ 28 Haziran 1829 senesinde 16.850 kuruşu Pehlivan Kethüdası Şerif Ağa'dan, 12.162 kuruş Alemdâr Mustafa'nın cizyedarı Ömer Ağa'dan, 30.066,5 kuruşu Rüstem Ağa'dan, 15.436,5 kuruşu da Kızanlık Kazası ahalilerinden Paşa'ya olan borçlarından dolayı tahsil edilerek toplam 125.000 kuruş ödenmiştir⁷³³.

Bab-ı Âli bakkalı Petro'nun sade yağ ve diğer mamül bedeli olarak müteveffâ Mustafa Paşa'dan alacağı 90.180,5 kuruşun 180,5 kuruşu devlet tarafından tenzil edilerek, 32.371 kuruşu Alemdâr'ın muhalefatından zimmetine geçirilmiş, 57.629 kuruşu da 5 Rabi'ul-ahir 1224/ 20 Mayıs 1809 senesinde Abdullah Efendi'den

⁷³⁰ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178.

⁷³¹ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178.

⁷³² BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178.

⁷³³ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 174-175, 178.

alacağı meblağdan yekûn 90.000 kuruş 15 Rabi’ul-ahir 1231/ 15 Mart 1816 senesinde ödenmiştir⁷³⁴.

İstanbul esnafından Terzi Mihal adındaki zimminin Alemdâr Mustafa’dan terzi masrafı olarak alacağı olan 12.923 kuruşun 1.923 kuruşu devletin zimmetine, 11.000 kuruşu da Alemdâr’ın alacaklısı Abdullah Efendi’den tahsil edilmiştir⁷³⁵.

Sebzeci Yorgi adındaki zimminin de sebze ve tavuk bedeli olarak alacağı 36.845 kuruştur. Bu meblağının 345 kuruşu tenzil miktarı olarak devlete, 13.443 kuruşu mezburun muhalefatından zimmetine, 23.057 kuruşu da 5 Rabi’ul-evvel 1224/ 18 Haziran 1809 senesinde Abdullah Efendi’nin zimmetinden toplamı da 36.500 kuruş olarak 13 Cemazey’ül-evvel 1231/ 11 Nisan 1816 senesinde tahsil edilmiştir⁷³⁶. Alemdâr’dan *berat-ı matlub* olan diğer bir sebzeçi Hacı Hüseyin Beşe’nin sebze bedeli 983,5 kuruştur. Bu bakiyenin tamamı Halil Ağa’nın zimmetinden tahsil olunmuştur⁷³⁷.

Alemdâr Mustafa Paşa’dan alacağı olan diğer bir zimmi Hurmacı Tanaş’ın iddia eylediği meblağ 17.640 kuruştur. 8 Rabi’ul-ahir 1224/ 23 Mayıs 1809 yılında Bab-ı Âli’ye sunulan arzuhalde “*sene-i sabıka mah Şaban ve Ramazan*” vermediği eşya borcunu Alemdâr’ın muhalefatının belirlenip satışından sonra verileceğine dair buyuruldu verilmiştir⁷³⁸. Tanaş zimminin alacağından 2.640 kuruşu tenzil edilerek 15.000 kuruşu 5 Rabi’ul-evvel 1224/ 18 Haziran 1809 senesinde Abdullah Efendi’nin zimmetinden tahsil olunmuştur⁷³⁹.

Alemdâr Mustafa Paşa’nın borçlularından Davulcu Mustafa Ağa’nın alacağı 147,5 kuruş, Halil Ağa’nın zimmetinden tahsil edilmiştir. Yine alacaklısı zimmi Kasap Yako’nun 304,5 kuruş meblağının 304,5 kuruşu da Halil Ağa zimmetinden ödenmiştir. Süngerci Nikola adındaki zimminin alacağı 147,5 kuruşluk tutarın 147,5 kuruşu da yine Halil Ağa’nın zimmetinden ödenmiştir. Serdar Yusuf Ağa’nın Mustafa Paşa’dan alacağı 8.931 kuruşun 2.847 kuruşu tenzil, ödenen meblağ 6.084

⁷³⁴ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178, 180.

⁷³⁵ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178.

⁷³⁶ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178, 180.

⁷³⁷ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178.

⁷³⁸ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 175.

⁷³⁹ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 178, 180.

kuruştur. Bunun 2.975 kuruşu müteveffâ Paşa'nın muhallefât gelirinden, 3.109 kuruşu da Halil Ağa'nın zimmetinden tahsil edilmiştir⁷⁴⁰.

Helvacı Hasan adındaki esnafa helva bedeli olarak 350 kuruş borcu olan Alemdâr'ın bakiyesi Halil Ağa'nın zimmetinden havale edilmiştir. Nalbur Ali'nin alacağı 120 kuruş ve Ekmek kadayıfçısı olarak tabir edilen esnafın alacağı 245 kuruş Halil Ağa'nın zimmetinden tahsil edilmiştir⁷⁴¹.

Alemdâr Mustafa Paşa'dan alacaklı olan esnaf ve reayadan kimseler tarafından 18 Cemazey'ül-ahir 1229/ 7 Haziran 1814 senesinde takdim olunan arzuhale göre Alemdâr'ın bundan önceki borçlarının bir kısmı ödenmiş bir kısmında ödeneceği tarih ve değerinin yazılı olduğu hazine tezkiresi ellerine verilmiştir. Buna göre, Alemdâr'ın muhallefâtının yalnızca bir bölümünün tahrir olunması göz önünde bulundurularak sual olunan borçlarının indirilmiş hali ile 4 yük 8.385 kuruş verilmiş, 75.833 kuruş içinde hazine tezkiresi makbuzları dağıtılmıştır. Alemdâr'ın Muhallefat bedeli olarak ödenenlerin dışında 4 yük 36.299 kuruş kaldığı derkenar olunmuştur. Mustafa Paşa'nın baki kalan 3 yük 37.522 kuruşu da “*sadır olan ferman-ı âli mucebinca meblağ-ı mezbure müteveffâ-i müşarun ileyhin zimmetinden havale olunmak üzere*” tertip edilerek havalesi için mahalline kayıt ve zımmi taraflarına haberi “*itası babında*” emir verilmiştir⁷⁴².

5 Rabi'ul-evvel 1230/ 15 Şubat 1815 senesinde ödenmek babında Ohan adında bir Bezirgân zımmiye Alemdâr Mustafa Paşa'dan alacağına mukabil hazine tezkiresi verilmiş ve bakiye olunan 33.000 kuruş 15 Muharrem 1232/ 5 Aralık 1816 tarihinde Selim Ağa'nın zimmetinden tahsil edilmiştir⁷⁴³.

Esirci esnafından Mustafa isimli kimsenin sadr-ı esbak müteveffâ Mustafa Paşa zimmetine verdiği 1 Çerkes köle ve 3 Gürcü Cariye değerinden kalan 3.000 kuruş alacağı olduğunu beyan ederek “*meblağ-ı mezburu müteveffâ-yı müşarun ileyhanın cânib-i mîrîden zabt olan muhallefât behasıyla itasına ba arzuhâl istid'a etmekle*” Esirci Merhum Paşa (...) ile aralarındaki muhalefeti kâtib huzurunda ispat ettiğine binaen alacağı olan meblağı Alemdâr'ın terekesinden verilmesi bildirilmekle, muhallefâtının satıldığı ve hâsıl olan her neye tâbi olur ise vadeli olarak alacağının

⁷⁴⁰ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 179.

⁷⁴¹ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 179.

⁷⁴² BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 179.

⁷⁴³ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 180.

verilmesi için Başmuhasebe'ye kayıt olunup eline suret verilmesi babında yazı gönderilmiştir⁷⁴⁴. Esirci Mustafa'nın alacağı olan 3.000 kuruşun 500 kuruşu miriye tahsil edilerek 2.500 kuruş kendisine ödenmiştir.

10 Cemaziy'ül-evvel 1224/ 23 Haziran 1809 senesinde gönderilen bir ferman-ı âli'de Sadrı esbak müteveffâ Mustafa Paşa'nın muhallefatının zabtı ile memuriyeti Rusçuk cânibinde olan Hacı Esad Efendi'nin gönderdiği tahriratında Dersaadet'de ikamet eden Agop ve Artin adındaki zimmilerin alacağının 300.000 kuruş olduğu beyanıyla söz konusu meblağının cânib-i mîrîden zabtı hususunda bilgi alınması söz konusu olmuştur⁷⁴⁵. Agop ve Artin'in Alemdâr'a borç olarak verdikleri nakit para 1.280.834 kuruşun 1.069.472 kuruşu ödenmiş olup kalan bakiye 300.000 kuruştur. Alemdâr'ın borçlarının çokluğundan dolayı devlet, herkesin bir miktarda olsa parasını alması için bazı bakiyelerde indirime gitmiştir. Bunlardan birisi de Alemdâr'dan yüklü miktarda alacağı olan Agop ve Artin olmuştur. Bahsi geçen şahıslar için muhallefat defterinde;

“...deyni müsbet heyni eda Agop ve Artin zimmi 300.000 kadar meblağ der zimmet müteveffa Mustafa Paşa sad-rı esbak cânib-i defter edabil fevt ve kaffe'i muhallefatı cânib-i mîrî hıfzı istid'a ve bir sehîm bir miktar der Hüseyin'in mukata'a gelirleri ile Muhallefat ve emlâk ve sair müteveffayı müşarun ileyh havale zimmet verilmek babında...”

ifadeleri ile borcun bir kısmının Alemdâr'ın muhallefatından ödeneceği belirtilmiştir. Agop ve Artin'in alacağı meblağ 211.362 kuruşa indirilmiş ve 31.704,5 kuruşu tenzil edilmiştir. Fakat bu meblağının ödenmemesi sebebiyle 179.657,5 kuruş olan bakiyenin 1.796,5 kuruşu da tekrar tenzil edilerek yekûn olarak 21 Şaban 1224/ 1 Ekim 1809 senesinde 177.861 kuruş ödenebilmiştir⁷⁴⁶.

Agop ve Artin sarraf taifesinin bu defa Divân-ı Hümâyûn'a takdim eyledikleri arzuhalleri, sarraf tayfasının eliyle ve marifetiyle alınan sermayenin çoğunun faiz olduğuna mukabil sarrafların yakınlarının dul ve yetim olduğu için vakıflardan borç alındığı ve alışveriş yaptıkları kimselerden borç senetleri olmasına rağmen hiçbir akçenin ödenmediği eğer böyle devam ederse alacakların tamamının tahsil edilmemesi durumunda çoğunun perişan olacağını, bazılarının da odalarını kapatıp cümlesinin harap olacaklarını beyan etmişlerdir. Sarrafların taahhüdüyle

⁷⁴⁴ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 56.

⁷⁴⁵ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 175.

⁷⁴⁶ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 175.

iltizam verildiği için iltizamın mültezimleri öldüğü zaman veyahut vaktinden önce azledildiklerinde bazen senelik hasılat ahar mültezimine verilmek hesabıyla eski mültezimin mahallinden alacağı tahsil olunmayıp bakayası kaldıkça mültezim yeni yer tahsil edemediği için sarrafın külliye hasar ve ziyanına sebep olmaktadır. Her ne kadar alacağı için eline senet verilmiş olsa da tamamı tahsil edilemeyip küsur ve noksan olarak bir kısmının verildiğinden dolayı, Darphane-i Âmire'ye gönderilen iltizam bedellerinin mübaşirler eliyle tahsil ve tahrir edilmesi, bir sorun olması durumunda sarraflar kethüdası ve esnafdan münasip olunan iki kişi sarrafın tahrir ve borçlarına dair Divân-ı Hümâyûn ve Darphane-i Âmire'ye ve zimmet defterlerine vesair iktiza eden mahallere ilmühaber verilerek ona göre hareket edilmesi babında bulunulmasını talep etmişlerdir⁷⁴⁷. 18 Zilhicce 1224/ 24 Ocak 1810 senesinde sarraf Agop ve Artin'in gönderdikleri diğer arzuhal üzerine, öteden beri devlet hizmetlerinde olduklarını ve efendilerimizin vuku' vefatıyla olan işlerine taahhüt ve kefaletimiz olur ise taraflarımızdan sancağa gönderilmeleri, kefaletimiz olmayanların akçe talep etmelerine esnafların dikkat etmeleri gerektiği konusunda mübarek hatt-ı hümâyûn gönderilmiştir. Asıl konu, eski Sadrazam Mustafa Paşa'nın sarraf hizmetlerinde olduklarından Alemdâr hayatta iken kefaletimiz olarak uhdelinde olan iltizam bedelleri bulunan, mevcutlarımızdan olmadığı halde esnaflarımızdan borç ile tanzim olup kefaletimiz olmayan iltizamat ve esnafane dışında teslim edilen alacaklarını halktan olanlar Mustafa Paşa'nın vefatından sonra sarraflardan tahsil etmek babında onları sıkıştırmışlardır. Bunun kaldırılması için emr-i fermân "*celilü-l şan nayet buyurulmak babında emir ve ferman lütfu bi payan devletlü sultanım*" dilemişlerdir⁷⁴⁸.

Sarraf taifesinden Artin ve Agop namlı zimmilerin Bab-ı Âli'ye takdim eyledikleri bir kıt'a arz-ı hallerinde Alemdâr Mustafa Paşa'nın zimmetinde alacakları olan 177.861 kuruşun Rûzname-i Hümâyûn borç senetlerine göre 50.000 kuruşu Ziştovi Kazası reayalarından ve 127.861 kuruşu yine Ziştovi Kazasından Acı Angel adlı bir zimminin zimmetinden havale olunarak tahsil edilmesi hükmü verilmiştir. Fakat yapılan borç planına uyulamamış ve Sarrafların elinde borç senedi olmasına rağmen alacaklarının 1 akçesi dahi tahsil edilememiştir. Bunun üzerine bu defa Tırnova tarafından zuhur edecek bakiyeden verilmesi tahrir olunmuştur. Fermân-ı

⁷⁴⁷ BOA, C.DRB, 32/1568, (14/R/1225-19/Mayıs/1810) vr. 1.

⁷⁴⁸ BOA, C.DRB, 32/1568, (14/R/1225-19/Mayıs/1810) vr. 1-2.

Âlileri gereğince yapılan kayıtlara başvurulmuş ve muhalefat gelirleri tekrar gözden geçirilerek Alemdâr'ın alacağı olan 1 yük 77.861 kuruşun 1 yük 27.861 kuruşu Acı Angeli zimmetinden ve 50.000 kuruşu Zıştovi Kazası ahalilerinin zimmetinden havale olduğu, elindeki borç senetlerinin tamamlanması içinde geriye kalan meblağının Tırnova Kazası'ndan belli hususlarda 3 yük 12.000 kuruş ve Hezargrâd Kazası'ndan 1 yük 12.000 kuruş toplam 4 yük yani 48.000 kuruş borçlu olduğundan bakiyenin 1 yük 31.000 kuruşu reayanın zimmetinden havale olmuştur. Zıştovi Kazası reayaları zimmetindeki alacakların da tahsil edilip havale edilmesi için bu konu ile alakadar olan İrade-i Aliyye'ye haber verilmiştir. Hezargrâd ve Tırnova Kazalarında olan bakiyelerinin de havale edilmesi için tahrir olunacağı muhalefat defterine derkenar edilmiştir. Bu suretde Agop ve Artin sarrafların alacaklarının havale olunacağı tekraren belirtilmiştir⁷⁴⁹.

Deyni (borçlu) müsbet Seyyid Hüseyin'in müteveffâ Mustafa Paşa'dan alacağına mukabil müsâdere ile el konulan anbardaki hububat bedelinden verilmek babında 306 kuruş olan borcunun 56 kuruşu tenzil edilerek 21 Safer 1224/ 7 Nisan 1809 senesinde verilen hazine tezkiresi ile 26 Cemazey'ül-ahir 1224/ 9 Temmuz 1809'da 250 kuruş ödenmiştir⁷⁵⁰.

Alemdâr Mustafa'nın Rusçuk ve civarındaki muhalefatında görevlendirilen Hacı Esad Efendi'nin tahkiki ile 28 Ramazan 1224/ 28 Kasım 1809 senesinde Alemdâr'ın Rusçuk'ta borçlu olduğu diğer kişilere tahsil edilecek meblağ olan 40.903 kuruştan 6.203 kuruşu tenzil ile 34.300 kuruşu ödenmiştir. Yine 23 Ramazan 1224/ 1 Kasım 1809 senesinde 45.807 kuruşun 6.807 kuruşu tenzil ile 39.000 kuruş ile 5.265,5 kuruşun 3.651 kuruşu kesilerek 4.500 kuruş ödenmiştir⁷⁵¹.

Alemdâr Mustafa Paşa, Tuna seraskeri iken ordunun zahire tedariki için devletten istediği meblağı almış ise de zahireyi satan reayaya borcunu ödememiş ve bu nedenle bir hayli borç birikmiştir. Ele aldığımız belgeye göre, Alemdâr Mustafa Paşa'nın 1224 (M. 1809) senesine mahsuben Tuna Seraskeri ordusu ve orduy-ı hümâyûn lazimesi için Balkan'ın Beru ve Ortayüzü kazalarında askeri tertip ve sani kışlağı için orduya miriden gönderilecek fiyat ile 1225 (M. 1810) senesine mahsuben dahi bu defa sıraya konulan zehayir bedeli için kuyuda müracat ettirilince tertip

⁷⁴⁹ BOA, C. ML, 80/ 3689, (16/Z/1231-7/Kasım/1816).

⁷⁵⁰ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 58.

⁷⁵¹ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 175.

edilen zehayirin behası 5.800 kadar kese akçeye ulaşmış olup hesaplara göre 424 kese akçe verilmiş, bu suretle ahalinin 5.400 kadar kese akçe alacakları kalmış olduğu ve 1225 (M. 1810) senesine mahsuben sıraya konmuş olan zahire değeri dahi 2.500 kese akçeye ulaşmıştır. Sözü edilen zahirenin şimdiden toplanıp tahsili yapılarak mübaşeret olunmasına emir neşredilmiş ve tesir olunmuş ise de peşin verilen akçeler sebebiyle havale olunamamıştır. Defterdar Efendi'nin takririnde bu husus şöyle ifade edilmiştir;

“1222 ve 1223 senelerine mahsuben Balkanlar'daki kazalardan ve gerekse diğer kazaların bazısından tertib ve ahz olunan zehayirin muhasebesini daha evvelden sadr-ı esbâk müteveffâ Mustafa Paşa'nın rayet ile icab eden behalarını cânib-i mîrîden ahz etmiş ise de fukaranın eline 1 kuruş dahi vermeyip hepsi Alemdâr'ın tarafında kalmış ve ağnam suretinden başka 1224 ve 1225 senelerine mahsup zehayir behasından kazalar ahalisinin 7.900 kese akçe gibi çok fazla olan alacaklarının meblağı verilmesinin imkânı olmadığından doğruluk, saflık ve samimiyetlerinden ötürü yalnızca ellerine tezkire himmet buyrulması umulmaktadır.”⁷⁵²

Borçlarına karşılık olarak ellerine tezkirenin verilip verilmediği ve borçlarının tahsil edildiği gibi konular muhalefat defterinde net olarak belirtilmemiştir.

5.2.5.2. Alacakları

Alemdâr Mustafa Paşa'nın halkta olan zimmetinden gerek sahibinin arz-ı hâli ve gerekse alacaklar için tezkiresi olsun mahallin dışına havale edilmesi konusunun kaldırılması hususuyla, alacaklarının Alemdâr'ın muhalefatının meydana çıkmasını beklemesi gerektiği ifade edilmiştir⁷⁵³.

Eğer devlet alacaklı durumda ise bu borcun ödenmesine öncelik tanınırdı. Merkezden gelen emirde ölenin borcuyla ilgili bir kayıt varsa, aynı miri borç gibi bu da mahalli borçlara üstünlük arz etmektedir⁷⁵⁴.

Müsâdere uygulamasında borçlar gibi ölenin alacaklarının tespit ve toplanması da önemli konulardan birisi olarak dikkat çekmektedir. Çok kişide alacağı olduğu halde ölen kişinin ardından müsâdere sürecinde bu borçluların tespiti ve borçlarını ödemeye kudretleri olup olmadığı, ödeyecek kudretleri yok ise borçları

⁷⁵² BOA, HAT, 1002/ 42047, (11/S/1225-18/Mart/1810).

⁷⁵³ BOA, C.ML, 526/ 21547, (29/Z/1240-14/Ağustos/1825).

⁷⁵⁴ Cezar, “Bir Âyanın Muhallefâtı”, s. 45.

karşılığında alınabilecek malları olup olmadığına varıncaya kadar tespit edilip deftere kaydedildiği görülmektedir⁷⁵⁵.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın miriden zapt olunan muhalefatından alacakları arasında zuhur eden, Baruthaneler Nazırı Mehmed Said Efendi'nin Nüzül Emmini olduğu dönemden makbuzu olduğu meblağ 36.700 kuruşun 21.700 kuruşunun zimmetine teslim olunduğu bir belge ile 4 Rabi'ul-evvel 1229/ 24 Şubat 1814 senesinde derkenar olunmuştur⁷⁵⁶. Mehmed Said Efendi'nin bundan önce Macin ve İbrail Nezl Emaneti olarak Alemdâr'ın Rusçuk'ta olan hazinesinden iki defa borç almış olduğu 30.000 kuruş iki taksite bölünerek senet yapılmıştır. Bu senetlere göre Emin Efendi'nin sarrafı tarafından Alemdâr'ın sarrafı Agop Artin isimli zimmiye teslim olmuşken meblağının 15.000 kuruşu yazılmış diğer 15.000 kuruşu kayıttan silinmemiştir. Derkenar zimmetinde görünen 21.700 kuruşun 15.000 kuruşu diğer senete göre teslim olunmuş olduğu ve sarraflardan tahkik ile zahire için ihraç olmuştur. Makbuzu olmayan 6.700 kuruş dahi Rusçuk'tan Macin'e gönderilen ince arpa değerinden düşülmüştür⁷⁵⁷.

Mehmed Said Efendi'ye ait bir borç senedinin ortaya çıkması ile kendisi önceden borcunu ödediğini iddia etmiştir. Mehmed Said Efendi, kendisinden ve Paşa'nın sarraflarından bilgi istenerek gerçeğin meydana çıkacağını ifade eden bir resmi yazı talebinde bulunmuştur⁷⁵⁸. Resmi yazı üzerine yapılan tatbikatta Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk'ta olan hazinesinden iki defa alınmış olan toplam 30.000 kuruşun Alemdâr'ın sarrafı Agop Artin tarafından alınmıştır. Fakat iki borç senedi halinde olan meblağın 15.000 kuruşu yazılmış, 15.000 kuruşu yazılmamıştır. Gerçeğin ortaya çıkmasıyla borç senetleri korunarak Alemdâr'ın muhalefat defterinin kenarına zimmet kaydı olarak yazılmıştır. Mehmed Said Efendi Berat-ı

⁷⁵⁵ Telci, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyıl'da Muhalefat ve Müsadere Süreci", s. 158.

⁷⁵⁶ BOA, C.ML, 544/ 22336, (03/Ş/1229-21/Temmuz/1814).

⁷⁵⁷ BOA, C.ML, 549/22593, (29/N/1229-11/Mayıs/1814); BOA, C.ML, 544/22336, (03/Ş/1229-21/Temmuz/1814).

⁷⁵⁸ "...Müteveffâ-yı müşarunileyhin Rusçuk'da olan hazinesinden iki def'a da istikraz etmiş olduğu 'Otuzbin' Gurûş, merbut olan iki kit'a poliçe temessükü mucebince nâzir-ı mûmâileyhin sarrâfi tarafından müteveffâ-yı müşarunileyhin ileyhin sarrâfi Agop Artin nâm zimmiye teslim olunmuş iken, meblağ-ı mezbûrun 'Onbeşbin' Gurûş'u yazılmış ve diğer 'Onbeşbin' Gurûş'u müteveffâ-yı müşarunileyhin defterinden tenzil olunmamaşı ve diğer 'Altıbin yedi yüz' Gurûş ziyade yazılmış olup bu sûret de bermantük-ı der-kenâr zimmeti görünen 'Yiğirmibirbin yedi yüz' Gurûşun 'Onbeşbin' Gurûşu diğer poliçe temessükü mucebince teslim olunmuş...". Muhalefat defterinin kenarına zimmet kaydı olarak yazılmış ve borç senedinin sureti korunarak düzenlenmiştir. BOA, C.ML, 549/ 22593, (29/N/1229-11/Mayıs/1814).

Zimmet 17 Muharrem 1229/ 9 Ocak 1814 senesinde alacağı 36.700 kuruşun, 15.000 kuruş tenzil, 21.700 kuruş verilmiştir⁷⁵⁹.

Müsâdere, bir anda olup-biten bir vak'a değil uzun müddet devam eden bir süreç olması dolayısıyla, mübaşirin başkanlığında Başbâkikulu, Çavuşlar kâtibi, Muhasebe-i evvel, Maliye tezkerecisi gibi özellikle, mühürledikleri hane/saray'ın beklenmesi ve bazı kalemlerin İstanbul'a geldikten sonra satılması konularında da görev aldıkları anlaşılmaktadır⁷⁶⁰.

Müsâdere edilen malların kime satılacağı büyük önem arz etmektedir. O halde satış yapıldığında satılanları kimlerin satın alabileceği meselesi de çok önemlidir. Listelerde yer alan küçük kalemler bir yana, çiftlik, arazi, tarla, bağ, bahçe, konak vs. gibi büyük kalemleri yine paralı kimselerin satın alabileceği açıktır. Satış mahallinde yapıyorsa bu gibi taşınmaz mallar yine o civarın âyan, eşraf veya büyük tüccarların eline geçecek demektir⁷⁶¹. Nitekim arşivlerde bu noktayı kanıtlayan birçok belge vardır.

Borçlarla ilgili bütün ödemelerin hemen yapılabilmesi için ya ölenin yeterince nakit parasının mevcut olması ya da borçlarını karşılayabilecek alacakları var ise bunların hemen tahsil edilebilmiş olması gerekmektedir. Aksi halde ödemeler muhallefatin satışından sonra yapılmaktadır. Ama ne var ki merkezden “*muhallefatin tahriri*” ile beraber “*fîruhtı*” yani satışı için de emir gelmemişse, satış hemen yapılmaz ve merkezin cevabı beklenirdi⁷⁶².

Alemdâr Mustafa Paşa'nın tasarrufunda bulunan Silistre, Balçık, Dobruca, Mangalya kalemlerinin cizye gelirlerinin bazıları iltizam ile mültezimlere verilmiştir. Balçık âyanı Rüstem Ağa'nın uhdesinde 69.900 kuruş, Silistre mütesellimi Ali Ağa'nın zimmetinde 16.850 kuruş, Selim Ağa'nın zimmetinde 16.850 kuruş, Behlül Ağa'nın zimmetinde 16.850 kuruş, Topçu Âyanı Hüseyin Ağa'nın zimmetinde 2.637 kuruş ve Hacı Bekir Ağa'nın zimmetinde 53.815 kuruş kalmıştır. Ayrıca Eflak Vovvyodası Aleko Bey'den alacağı olan 34.500 kuruş meblağdır⁷⁶³.

⁷⁵⁹ BOA, C.ML, 549/22593, (29/N/1229-11/Mayıs/1814); MAD, no: 9627, vr. 174.

⁷⁶⁰ Telci, Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyıl'da Muhallefat ve Müsadere Süreci”, s. 152-153.

⁷⁶¹ Cezar, “Bir Âyanın Muhallefâtı”, s. 50.

⁷⁶² Cezar, “Bir Âyanın Muhallefâtı”, s. 46.

⁷⁶³ BOA, C.ML, 103/4563, (26/Ca/1236-31/Mart/1821); BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 180-181.

Aleko Beyden alacağı meblağ içerisinde Alemdâr'ın alacaklısı, şimdi Eflak'ta ikamet eden Köryuna adındaki bir kişiye evvelden rügan bedeli olarak verdiği 10.000 kuruş da eklenmiştir. Bu meblağının 6.400 kuruşu tahsil edilmiş geriye 3.600 kuruş bakiyesi kalmıştır⁷⁶⁴.

25 Rabi'ül-evvel 1224/ 10 Mayıs 1809 senesinde Zıştovi Kazası ahalisi zimmetindeki 50.000 kuruşun 4 taksit olarak taahhüt edilmesi ile taksit-i evvelin tahsil edilmesi babında emr-i ferman verilmiştir. 17 Muharrem 1236/ 25 Ekim 1820 senesinde taksit-i salis ve rabi'in tahsili babında ve 19 Cemazey'ül-ahir 1236/ 24 Mart 1821 senesinde de zimmeti ahalinin tamamen ödenmesi ile ilgili emir verilmiştir⁷⁶⁵.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Muhallefat defterine kayıtlı olan borçlularından bazılarını Bab-ı Âli, Alemdâr'ın alacaklılarından tahsil edilen meblağdan vermiştir. Bunlardan bazıları, 10 Safer 1233/ 25 Ocak 1818 senesinde Alemdâr'ın Ömer Çukadar'dan alacağı olan meblâğdan Alemdâr'ın borçlusu olan Karabet namında Bezirgân esnafından olan kişiye havale yapılmıştır. 17 Rabi'ul-evvel 1235/ 3 Ocak 1820 senesinde 10.000 kuruş, 5 Rabi'ul-ahir 1235/ 21 Ocak 1820 senesinde Selim Ağa'nın Alemdâr'a borcundan 1.400 kuruş, toplam 30.492 kuruş Karabet'e havale edilmiştir. Alemdâr'ın karısı Emine Hanım'a 18 Zilkade 1236/ 17 Ağustos 1821 senesinde Selim Ağa'nın borcundan 4.008 kuruş havale yapılmıştır. Toplamda Selim Ağa'nın Alemdâr'ın borçlularına ödediği meblağ 30.492 kuruştur⁷⁶⁶.

Alemdâr Mustafa Paşa tarafından muktezi olan Yerköy Topçuları Nüzul Emni Gediklilerinden Halil Ağa'nın hesabına verilmiş olan zimmet-i meblağının yazılması beyanı ile yapılan sözleşme hususunun tahkik edilmesi üzerine Halil Ağa'nın gelirine el koyulmuştur. 5 Rabi'ul-ahir 1235/ 21 Ocak 1821 senesinde Halil Ağa'nın zimmeti olan 10.000 kuruş, Alemdâr'ın borçlusu Karabet'e havale edilmiştir⁷⁶⁷.

Ruşuk ve civarına mübaşir olarak görevlendirilen Hacı Esad Efendi'nin tahririne hitaben, Rusçuk'tan Alemdâr Mustafa Paşa'nın zimmetinde kale ve bazı kesimlerin mukâta'aları mu'accele ve rüsum-ı vilayetlerinden ve mal miriden cem'an

⁷⁶⁴ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 176-177.

⁷⁶⁵ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 180-181.

⁷⁶⁶ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 174.

⁷⁶⁷ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 174.

18.079 kuruş matlub olup buna mukabil borcu olduğunu söyleyen kesime verilen 7.921 kuruş borcunun olduğu anlaşılmıştır⁷⁶⁸. Ancak bâki kalan meblağının 3 ay gibi bir süre dâhilinde verilmesi istenmiştir. Borçlarını ödemeleri şartıyla birkaç ay içinde Hazine-i Âmire'ye teslim olunması babında gönderilen fermana göre kayıt olunup zimmet ve tasarrufuna haber verilmek hususu ile söz konusu 921 kuruş birkaç ay içinde Hazine-i Âmire'ye teslim olunmuştur⁷⁶⁹.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın vefatıyla Hezargrâd Kazasının Ruz-ı Hızır 1223 (M. 1808) tevziatı 84.304 kuruşu ile Ruz-ı Kasım 1223 tevziatı⁷⁷⁰ 88.636 kuruşu toplamda 172.980 kuruş olan meblağ Süleyman Ağa'nın zimmetinde kalmıştır. Alemdâr'ın Hezargrâd'daki muhallefati için görevlendirilen Hacı Esad Efendi marifetiyle Süleyman'dan tahsil ve Mustafa Paşa'nın alacaklılarına havalesi için emr-i ferman gönderilmiştir. Fakat 22 Muharrem 1233/ 2 Aralık 1817 senesinde bu meblağın hala ahali zimmetinde olması dolayısıyla Sandık Emni İbiş isimli bir kimsenin elinde mevcut olan deftere göre tahsilat yapacağına dair Vidin halkına hitaben emir verilmiştir⁷⁷¹.

Hezargrâd Kazasından taahhüt edilerek müteveffâ Mustafa Paşa'nın muhallefet zimmetine havale olunan meblağ 111.536 kuruş, Varna Gümrük Emni Osman Ağa'nın istidası ile kayıt olunmuş ve alacaklılara verilmesi babında emr-i ferman verilmiştir. Buna göre, 111.536 kuruşun 26.536 kuruşu tenzil olunarak 85.000 kuruşunun Kaza ahali zimmetinden taahhüdü 4 taksit olarak ilk taksit-i evvelin 25 Rabi'ul-evvel 1224/ 10 Mayıs 1809 senesinde, taksit-i salis ve rabi'in tahsili 17 Muharrem 1236/ 25 Ekim 1820 senesinde toplam 50.000 kuruş meblağının tümünün tahsilinin de 19 Cemazey'ül-ahir 1236 senesinde yapılması emredilmiştir⁷⁷².

14 Recep 1235/ 27 Nisan 1820 senesinde Alemdâr'ın bazı mukâta'a köylerinin vergi gelirlerini alan Eski Rumeli Valisi Hüseyin Paşa'nın zimmetindeki meblağın tespiti için Hüseyin Ağa mübaşir olarak görevlendirilmiş ve yaptığı

⁷⁶⁸ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 175.

⁷⁶⁹ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 175.

⁷⁷⁰ Tevziat, Osmanlı ahalisinin mükellef olduğu örfi verginin halka dağıtılarak tahsil olunması manasındadır. Tevziat, "Ruz-ı Hızır" ve Ruz-ı Kasım" olmak üzere yılda 2 kez yapılırdı. Tevzi defterleri, vali, mütesellim ve memleket ileri gelenleri tarafından kadı huzurunda yapılarak defterlere kaydedilir ve hükümetin onayı ile gerekli yerlere veya İstanbul merkeze havale edilirdi. Pakalın, III, s. 485-486.

⁷⁷¹ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 182.

⁷⁷² BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 180, 182-183.

tahkik sonucunda tutarın 12.500 kuruş olduğunu tespit etmiştir. Ahali zimmetinde olan taksit-i evvel akçesinin 12.500 kuruşu Hüseyin'den ve taksit-i sani olarak ahaliden tahsili babında 14 Rabi'ul-evvel 1235/ 31 Aralık 1819 senesinde emr-i âli verilmiştir. Ahaliden tahsil olunacak 12.500 kuruş 7 Ramazan 1235/ 18 Haziran 1820 senesinde teslim edilmiştir. Taksit-i evvel akçesinden Hüseyin Paşa'nın makbuzu 10.000 kuruş olup 2.500 kuruşu Varna Kazası Âyanı Ahmed'in zimmetinde olduğu ferman olunmakla 14 Rabi'ul-evvel 1235/ 31 Aralık 1819 tarihinde tahsil edilmesi emredilmiştir. Fakat yapılan tahkikat sonucunda söz konusu 2.500 kuruşun Hüseyin Paşa'nın zimmetinde olduğundan 16 Ramazan 1235/ 27 Haziran 1820 senesinde ödenmesi gerektiği ile ilgili emr-i âli verilmiştir. Müteveffâ Alemdâr Mustafa Paşa'nın bazı esnafa olan borcundan dolayı Hezargrâd ahalileri zimmetinde olan bakayasının tahsili babında çıkarılan emre göre 2.500 kuruş meblağının Dersaadet'e havale edilerek, Alemdâr'ın esnafa olan borcuna taksim olunacağı bildirilmiştir. Söz konusu 2.500 kuruş meblağ, 17 Cemazey'ül-ahir 1246/ 3 Aralık 1830 senesinde tahsil edilebilmiştir⁷⁷³.

Sebzeci Yorgi'nin müteveffâ Mustafa Paşa'nın zimmetinden alacağı olan 9.202,5 kuruşun Hezargrâd ahalisinin zimmetlerinden alınan 10.000 kuruşun havale edilmesi ile tahsil edilmesi buyurulmuş ise de ahali tarafından ödemenin tamamı yapılamadığından Alemdâr'ın alacaklılarından havale edilmesi ile Alemdâr'ın zimmetinden Hacı Ömerzâde Abdullah'ın 25.000 kuruş borcu, Süleyman'ın 10.000 kuruş toplam 35.000 kuruştan tahsil edilmesi için meblağ Hazine-i Âliyye'ye teslim edilerek 21 Zilkade 1255/ 26 Ocak 1840 senesinde Sebzeci Yorgi'ye 9.500 kuruşunu hazineden alması için haber verilmesi kayıt olunmuştur⁷⁷⁴.

Hezargrâd Kazası'ndan Alemdâr'a borçları olan Hacı Ömerzâde Abdullah'ın 1225 (M. 1810) senesinde Dersaadet'e ve Burunsuz Süleyman'ın da Edine'ye nakli ile yapılan tatbikat ile ikisinde vefat etmiş olduğu anlaşılmıştır. Müteveffâ Alemdâr'ın alacağı olan bakiye Hacı Ömerzâde Abdullah'tan 25.000 kuruş, Burunsuz Süleyman'dan 10.000 kuruş açıkta kalıp hiçbir kayıt bulunamamıştır. Bu nedenle konunun tatbiki ile görevli Vasif Paşa Hazretlerinin evrakında battalda hıfz olunarak tahsili ahkâmına kayıt olunmuştur. Süleyman Ağa'nın Hezargrâd Âyanı Hüseyin Ağa'nın zimmetinde olan 15.000 kuruş kadar alacağı ile Hacı Çakır adında

⁷⁷³ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 182-183.

⁷⁷⁴ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 182-183.

bir şahsın zimmetinde olan 10.000 kuruşunun tahsil edilmesine mahsuben 23 Muharrem 1234/ 22 Kasım 1818 senesinde hüküm verilmiştir⁷⁷⁵.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın muhallefatının tahriri için mübaşir olan Hacı Esad Efendi Hazretlerinin muhallefata dair gönderdiği tahriratıyla gelen bir evrak taahhütünde Alemdâr'ın adamlarından Tırnova Voyvodası Memiş Ağa'nın zimmetinde Tırnova mukâta'ayı muaccele ve rüsum ile davalardan ve miriden toplam 18.069 kuruş alacağı olup 10.137 kuruşu tahsil edilip 7.921 kuruş hala zimmetinde olup ancak ödemeye gücü olmadığı için 3-4 ay ara ile borcunu ödeyeceği surette alınan meblağ Hazine-i Âmire'ye teslim edilerek Alemdâr'ın borçlu olduğu sarraf Agop ve Artin'e havale edileceği bildirilmiştir⁷⁷⁶.

5.3. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Hazinedarı Köse Ahmed Efendi'nin Müsâdere Edilen Muhallefatı

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Dersaadet'te kazazede olduğu sırada Hazinedarı Alemdâr'ın mal ve paralarını alıp Rusya taraflarında Basarabya'da Kişno Kasabası'na firar ettiği ve bundan 25 yıl sonra da orada vefat etmiş olan Köse Kethüda Ahmed Efendi'nin kasabada kalan oğlu Hasan Ağa da eceliyle vefat ettiğinden Kişno kasabasında mutasarrıf olduğu iki çiftlik ile hayvanat ve eşyalarını hayattayken deftere kaydettirerek, ticaretle uğraştığı için bir Ermeni'yi de kendine tayin etmiş ve öldükten sonra da verasetinin Rusçuk'taki Cuma-i Atik Kasabası'nda ikamet eden kardeşi Sakine Hanım'a verilmesini istemiştir. Ayrıca çok uzun zaman hizmetinde bulunan kölesine de bir miktar eşya bıraktığından vefatından sonra Cuma Kasabası'nda kardeşi olan bir hatuna verilmek üzere vasiyet eylemiştir.

Alemdâr'ın Kethüdası Ahmed Bey'in oğlu Hasan Bey'in kaldığı yerin hükümetine tasdik ettirdiği vasiyetnamesi, kardeşi Sakine Hanım'a verilmiştir⁷⁷⁷. Sakine Hanım'ın yardıma muhtaç halde olması sebebiyle vereseyi satmasına hükümetin bir diyeceğinin olup olmadığı sual edilmiştir. Emvalin tahsil edilmesi için Rusya Devleti ve Devlet-i Aliyye'nin resmi olarak bu mal ve mülkleri kaydetmesi

⁷⁷⁵ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 180, 182-183.

⁷⁷⁶ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 183.

⁷⁷⁷ BOA, HR.MKT, 145/33, (29/Ş/1272-5/Mayıs/1856) vr. 3.

gerekmektedir. Bu işlemlerin ardından satışının yapılmasına ruhsat verileceği ifade edilmiştir⁷⁷⁸.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın vefatı üzerine hazinedarı Köse Ahmed Efendi'nin de *cânib-i mîrîden* tüm emvaline el koyulmuştur. Köse Ahmed'in muhallefatı, Alemdâr'ın İstanbul'da satılan eşyalarının kayıtlı olduğu defterinin 22. sayfasında yer almıştır. Buna göre 15 Muharrem 1224/ 1 Mart 1809 senesinde Ahmed Efendi'nin müzayede ile satılan cevarisi şöyledir: Gürcü Şemşihud cariye 2.000 kuruşa, Gürcü Devi Deyl cariye 3.450 kuruşa, Gürcü Lafer Bakire 1.500 kuruşa Nedim Beyefendi'ye; Çerkes Revaye 3.210 kuruşa, Abaza Sagire Hafize 1.400 kuruşa Seyyid Efendi'ye; Gürcü Zeya Bakire 2.150 kuruşa Esedi Mustafa'ya, Abaza Sagire Gadam 1.010 kuruşa, Gürcü gökbeyaz 1.500 kuruşa Çukadar Başî Emin Efendi'ye muhtemelen borçlarına karşılık satılmıştır. Gürcü Seyare 2.000 kuruşa, Gürcü Lafırad cariye ve Koru gullam 3.000 kuruşa alıcı bularak meblağ devlete kalmıştır⁷⁷⁹.

Köse Ahmed Efendi'nin ele geçirilen cariyelerinin üzerinde bulunan Ceviz ve kesimde sagir altın saat 125 kuruşa Mustafa Ağa'ya mücevherat olarak müzayede ile satılmıştır. Ayrıca evinde bulunan vazo elmaslı kebirce çiçek 2.200 kuruşa Mustafa Ağa'ya, batır ve semi elmas ebkene 5 adeti 1.000 kuruşa Âtib Efendi'ye, yeşil işleme havi, 1 uçkur, 1 don, 2 gömlek, 1 bohça, toplamda 6 parça 80 kuruşa Mehmed Efendi'ye ve 1 adet sepet sandık 5 kuruş değerinde satılmıştır⁷⁸⁰.

5.4. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Zevcesi Ayşe Hanım'ın Muhallefatı

Alemdâr'ın zevcesi müteveffiyeye Ayşe Hanım'ın ölümünden sonra üzerinde zimmetli olan eşyaları *cânib-i mîrîden* zabt olunmuştur. Bu eşyalar ile kuruş olarak değerleri şöyledir: Kalıptan harslı (küp) göz kadife cebken 1 adeti 220 kuruş, kesri kaplı (...) debicesi feraiş⁷⁸¹ 1 adeti 162 kuruş, el ketri kaplı setmuf yecesi feraiş 1 adeti 506 kuruş, ferace⁷⁸² şalı 1 adeti 50 kuruş, sırma işleme çuhâ⁷⁸³ 1 adeti 150

⁷⁷⁸ BOA, HR.MKT, 145/33, (29/Ş/1272-5/Mayıs/1856) vr. 4.

⁷⁷⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 22.

⁷⁸⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d., no: 13158, vr. 22.

⁷⁸¹ Feraiş, döşemeler, yataklar ve odada bulunan eşya manasında kullanılan bir tabirdir. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Yayına Haz.: Aydın Sami Güneyçal), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1993, s. 258.

⁷⁸² Ferace, Osmanlı döneminde kadınların dışarı çıktıkları zaman giydikleri üstlüğe verilen addır. Özön, s. 229.

⁷⁸³ Çuhâ, yün kumaş, çuha, bir tür feracenin adıdır. Develioğlu, s. 159.

kuruş, yaka çeşab kaşığı 5 adeti 53 kuruş, 4 tane sırma 4 kuruş, 1 çiçekli yorgan 40 kuruşa 1 sade yorgan 43 kuruş yekûn değeri 1.229 kuruştur⁷⁸⁴.

5.5. Muhallefattan Elde Edilen Gelirin Harcanması

Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümü ile mallarının müsâdere süreci başlamış ve bu süreçte Rusçuk, Tırnova, Hezargrâd ve civarlarında ele geçirilen mal-mülk, bağ-bahçe, emlâk ve arazinin kira bedelleri ile anbarlardaki hububatın ve gümrükteki malların ve Alemdâr'a ait her ne var ise külliyesi zabt edilmiştir.

Müteveffâ Mustafa Paşa'nın muhallefatından elde edilen gelir özellikle Alemdâr'ın İstanbul'daki borçlularına dağıtılmıştır. Müsâdere edilen mallarının belirlenmesi ve tahrir süreci uzunca bir dönemi kapsadığı için Alemdâr'ın muhallefatının satışından devlete kalan miktar çok iyi hesaplanamamıştır. Borçluların ellerindeki borç senetleri tahsil edilemediği için sürekli olarak hâzineye havale edilen meblağ borçluların zimmetine geçirilmiştir. Ayrıca Alemdâr'ın alacaklı olduğu şahıslar genellikle Rusçuk ve civarında mutasarrıf olduğu kaza ahalilerinden olduğu için alacaklar zamanında alınamamış ve borçlulara da tamamı ödenememiştir.

XIX. yüzyılın başlarında Alemdâr'ın selefi olan Rusçuk Âyanı ve Tırnova Voyvodası Tirsiniklizâde İsmail Ağa, İstanbul'un zahire iaşesinin temini ve Silistre mezbahalarında hâsıl olan muhtelif yağların Varna'ya nakledilmesi hususlarında görevlendirilmiştir⁷⁸⁵. Alemdâr Mustafa Paşa'nın da Tirsiniklizâde'nin halefi olması dolayısıyla aynı hakları kendisi de kullanmıştır. Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra Rusçuk'ta bulunan Torlak köyündeki çiftliğinden Rusçuk anbarlarına yulaf ve karışık arpa teslim edilmiştir⁷⁸⁶.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın müsâdere edilen envâi zehayir değerinden ehl-i İslâm ve ehl-i zimmet tüccar esnafının alacakları meblağ arzuhaller hususuna mukabil istendiği üzere yazılan ferman-ı âli mücebince yerine getirilmesi için Alemdâr'ın taşrada olan muhallefatının tespiti ile el konulan eşyaların satışıyla

⁷⁸⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d., Gömlek No: 13728, vr. 2.

⁷⁸⁵ BOA, C.BLD, 79/3915, (23/Ş/1220-16/Kasım/1805); BOA, C.BLD, 124/6190, (29/Ca/1220-25/Ağustos/1805).

⁷⁸⁶ BOA, D.MKF.d., Gömlek No: 31258.

alacaklılarına ödeme yapılacağına dair ferman 9 Muharrem 1224/ 24 Şubat 1809 senesinde kayıt olmuştur⁷⁸⁷.

Alemdâr'ın Tırnova ve Hezargrâd ile bazı kazalarındaki alacağının ve emlâkının toplam değeri muhallefat defterindeki hesaba göre 156.920,5 kuruştur. Bunun 20.000 kuruşu Tophane-i Âmireye ve masraflara havale olunmuş, kalan 136.920,5 kuruş 68.460 taksit-i evvel biraderi cafer 1223 (M. 1808) senesinde, 68.460 kuruş taksit-i sani cafer 1225 (M. 1810) senelerinde tahsil olunmuştur. Bu tahsil olunan meblağının 115.453 kuruşu Alemdâr'dan alacağı olan ahalinin ellerine verilen taahhütlere, 47.450 kuruşuda orduy-ı hümâyun tarafına havale olunmuştur⁷⁸⁸.

Muhallefat kapsamında bazı menkul mallar, maaş, ulufe ve miri borç ödemeleri gibi ihtiyacı olan bölgelere tahsis edilmiştir. Alemdâr'ın alacağı olan meblağının Tırnova Voyvodası Vekili Memiş Ağa zimmetinde kalan 23.746 kuruşu Tırnova Kazası tarafından Yergöğü muhafazasına tayin olunan 1.000 sekban askeri aylığına ve Kaza'da istihdâm olunan sekban ulufesine havale edilmiştir. 22.631 kuruş dahi Reşit Ağa zamanında olan mutfak masrafı için havale edilmiştir. 12.246 kuruş da hazinedarlık görevi için daha sonra Dersaadet'e gönderilmiştir⁷⁸⁹.

Karadeniz Boğaz muhafızı Vezir Ahmed Paşa'nın himayesinde olanlar ve tayinat giderleri⁷⁹⁰ için Mustafa Paşa'nın muhallefatından 11.473,5 kuruş tasarrufuna verilmiştir. Tuna Seraskeri Defterdarı Hüseyin Efendi'ye 52.000 kuruşluk gelir ayrılmış ve diğer arabacı ve askerlerin masrafları için 20.000 kuruş verilmiştir. Yine muhallefat gelirinden, bu müsâdere süreci içerisinde payesini alan üst düzey devlet görevlilerine giydirilen kürkler için 3.190 kuruşluk gelir ayrılmıştır. Vezir Abdurrahman Paşa'nın mahiyetindeki askerlerin masrafları için 12.078,5 kuruş gönderilmiş ve Sedülbahir kalelerindeki humbaracı, topçu askerlerin ihtiyaçları için 62.959 kuruş tahsis edilmiştir⁷⁹¹.

⁷⁸⁷ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 59.

⁷⁸⁸ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 172-173.

⁷⁸⁹ BOA, C.DH, 192/ 9571, (02/C/1234-27/Şubat/1819).

⁷⁹⁰ Tayinat, Osmanlı Devleti'nin merkezine gelen yabancı elçilerin günlük masraflarının belli usuller çerçevesinde Hazine-i Âmire'den karşılanması usulüne denir. III. Selim döneminde diplomaside yapılan reformlar neticesinde kaldırılmış; fakat Bab-ı Âli tarafından yabancı elçilere çoğu kez tayinat verilmiştir. Hacer Topaktaş, "Osmanlı Diplomasinde Tayinat Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, XXXI/ 10, 2015, s. 31.

⁷⁹¹ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 172-173.

Alemdâr'ın İstanbul'un çeşitli bölgelerinde ele geçirilen emvalinin ve Emirgan'da bulunan eşyalarının bir kısmı Bab-ı Âli'ye nakledilmiş, geriye kalan tüm mal varlığının satışı yapılmıştır.

Tablo 12. Alemdâr Mustafa Paşa'nın İstanbul'da Müzayede İle Satılan Malları ve Eşyalarının Değeri

Füruht Olunan Eşya ve Mallar	Toplam Değerleri
Cariye ve Gulamları	38.775 kuruş
Mutfak ve Eşyası	3.186,5 kuruş
Kılık-Kıyafet	3.308 kuruş
Ziynet Eşyaları	25.060 kuruş
Silahları	10.703,5 kuruş
Hayvanları	27.364 kuruş
At Binit Takımları	50.187 kuruş
Don ve Çerviş Yağı (11.708 kıyye)	16.338 kuruş
Yekûn	174.922 kuruş

Alemdâr Mustafa Paşa'nın İstanbul'da satışı gerçekleşen malları ve eşyalarının yekûn değeri 174.922 kuruştur. Satıştan elde edilen meblağın büyük bir kısmı da yine Alemdâr'ın İstanbul'daki esnafa olan borçlarına tahsil edilmiştir.

5.6. Alemdâr Mustafa Paşa'nın Terekesinin Değerlendirilmesi

Alemdâr Mustafa Paşa'nın vefatıyla başlayan müsâdere süreci, İstanbul ve taşradaki terekesi başta olmak üzere, sadaret döneminde elde ettiği has mukâta'a ile elde ettiği gücü, Aydın ve Saruhan bölgesindeki ticari mallarının da zabtına kadar geniş bir mahalde meydana gelmiştir.

Alemdâr'ın Rusçuk ve civarındaki terekesinde menkul ve gayr-ı menkul mallarının tespiti ile muhalefat defterine kayıt süreci başlamıştır. Bazı arazilerin ikinci elden mültezimlere iltizam edilmesiyle Alemdâr'ın zimmetindeki bir kısım gelirler onların üzerinde kalmıştır. Mustafa Paşa'nın müsâdere sürecinin başlaması ile ilgili mültezimlerden zimmet olunan gelirler hesap olunup ilgili mahallere ve Dersaadet'e havale edilmiştir. Alemdâr'ın devam eden müsâdere sürecinde, Bab-ı

Âli'den gelen emr-i ferman neticesinde Hezargârd, Rusçuk ve Tırnova'daki emvali eksiksiz olarak deftere yazılmış ve satışı istenmiştir.

Alemdâr'ın Rusçuk âyanlığı ile devlet, Rusçuk gümrüğü⁷⁹²nün kontrolünde de kendisini görevlendirmiştir. XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı'nın savaş finansmanın giderildiği hazine için gümrük gelirlerinin de iltizama verilmesi, dönemin mali ve askeri yapısının girift hale geldiğinin bir göstergesi durumundadır. Hükümet, gümrük gelirlerinin toplanması ile kaçakçılık ve devletten gizli ticaret yapılmasını önlemek amacıyla gümrük eminleri ve bölgedeki âyanları bu işe memur etmiştir.

Alemdâr, taşra da hükümetin tayin ettiği görevlerin dışında çiftliklerinde bal ve peynir gibi gıdaların üretimini yaparak Tırnova'da bakkal esnafından bir şahsa satış yapmış ve bu satıştan elde edilen meblağı tahsil edilemeden vefat etmiştir⁷⁹³. Alemdâr'ın Varna'daki Bergos ve Ahibur İskelelerinde kendi malı olarak ele geçirilen yağ, bal ve gıda ürünleri, çiftliği olduğu ve buradan elde edilen zehayirinde esnaf ve tüccara satışını gerçekleştirerek bir nevi (esnaflık/ticaret) yaptığını da göstermektedir.

Alemdâr'ın Muhallefat defterinde kayıtlı olan alacaklılarından bazılarının yalnızca isminin zikredilmesi, bakiye sebepleri belirtilmediği için bunların ikinci elden verilen mültezim olduğu ve iltizam gelirlerinden verilmek üzere borçlarının kaldığı düşüncesini akla getirmektedir. Ayrıca İzmir İskelesi'nde ele geçirilen pamuk miktarı da burada ticareti yapılan malların gelirlerinden bakiye kaldığı fikrini doğrulamaktadır.

Tırnova'daki Soflu ve Tuzluca'daki arazilerini de ikinci eden mültezimlere iltizam olarak vermiş ve bunlardan alacağı olan gelirleri de tahsil edememiştir. Tırnova kantarından bakayası olan Hüseyin Alemdâr namı şahıstan alacağı olduğu bilinen Mustafa Paşa'nın mültezim aracılığı ile buradaki vergilerini tahsil ettiği anlaşılmaktadır.

⁷⁹² Genel olarak gümrükler hudut, sevail ve kara gümrükleri olarak 3'e ayrılmıştır. Osmanlı'da iç gümrük teşkilatı, ticaret yapılan şehirlerin civarındaki özellikle limanların olduğu kazalar temel alınarak tanzim edilmiştir. Gümrük vergilerinin tahsilinde malın kıymeti konusunda çıkan anlaşmazlıklar neticesinde daha kolay bir çözüm olarak malın balya, denk, kantar ve okka üzerinden hesap edilerek vergi fiyatının belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Erol Özvar, "Osmanlı'da Gümrükler ve Kervanlar", *Osmanlı Medeniyeti Siyaset, İktisat, Sanat*, İstanbul: Klasik Yayınları/ Derleme, 2005, s. 102, 112.

⁷⁹³ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 172.

Mustafa Paşa'nın Tırnova Kazası Mukâta'asına bağlı olan Garblove Varanik Köyü, Dirakova ve Tahmis Kahve Mukâta'ası has mukâta'a olarak cizye gelirlerini elde etmiştir. Alemdâr'ın ölümü ile Fatma Sultan'a has olarak tahsis edilmiştir. Ayrıca oğulları Hasan, Hüseyin ve İsmail'in berat ile uhdesine verilen Tırhala, Ağrıboz, Mora ve İnebahtı has mukâta'alarının da gelirleri ölümlerine kadar kendi üzerlerinde kalmıştır.

Ziştovi ve Kızanlık kazalarının mukâta'asını da iltizam olarak gelir elde eden Mustafa Paşa, Ziştovi'nin zecriye mukâta'ası vergilerini de tahsil etmiştir. Hazineye ödeme yapmadan vefat ettiği için Ziştovi zecriye sandığının alacağı olan meblağ, Alemdâr'ın alacağının olduğu diğer kazalardan tahsil edilerek kapatılmıştır⁷⁹⁴.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın İstanbul'da Emirgan semtindeki sahilhanesinde ele geçirilen ve Silivri, Üsküdar civarı ile Yerbatan ahırlarında bulunan eşyalarının satışı ile elde edilen meblağ yekûn olarak 174.922 kuruştur. Bu meblağ, Alemdâr Mustafa Paşa'nın İstanbul esnafına olan borçlarına malların değeri eden fiyat üzerinden devredilmiştir. Tahsil edilen bir miktarda devletin zimmetine havale edilmiştir. Alemdâr'ın Rusçuk ve Tırnova'daki emlakının satışından elde edilen meblağlar yine Darphâne-i Âmire hazinesine intikal edilerek buradan bahsi geçen esnafın borçlarına havale edilmiştir.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın maliyyeden müdevver 9726 numaralı muhallefat defterinde çoğunlukla Alemdâr'ın İstanbul'daki borçları ve taşradaki kaza ahalilerinden alacağı olduğu iltizam bedelleri ve bazı ticaretini yaptığı mamullerin karşılığı olarak tahsil edilmesi gereken mallarının kuruş cinsinden değerlerine yer verilmiştir. Alemdâr'ın borçlarının bir hayli fazla olması dolayısıyla alacaklılarından tahsil edilen meblağ genellikle bakiyelerine ödenmiş ve Alemdâr'ın borçlu olduğu her kim ise onun için ayrı bir ödeme poliçesi hazırlanmıştır. Her ne kadar ödeme planı yapılmış olsa da Alemdâr'ın muhallefatının tespiti ve satışı uzun bir süreci kapsadığı için Alemdâr'ın alacaklarının tam anlamıyla tahsil edilememesi gibi sebeplerle borçların ödenmesinde bazen aksaklıklar yaşanmıştır. Alemdâr'ın müsâdere sürecinde yaşanan bu durumlar Bab-ı Âli ile kadılıklar ve esnaf ahalisinin yazışmalarını ihtiva eden belgelerden anlaşılmaktadır. Söz konusu belgelerin bazıları

⁷⁹⁴ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 176, 180-181; Ferlibaş, "Alemdar Mustafa Paşa'nın Muhallefatı", s. 77.

muhallefat defterinin kenarına not olarak düşülmüş, ödeme şartları ve tarihleri ona göre yeniden şekillenmiştir. Alemdâr'ın maliyyeden müdevver muhallefat defterindeki son borçlu-alacaklı tahsilat süreci 1256 (M. 1840) senesine kadar devam etmiş ve sonuç olarak bu süreç 31 yıl kadar sürmüştür⁷⁹⁵.

Alemdâr'ın muhallefat defterine kaydedildiği kadarıyla alacaklarının toplam tutarı 1.042.686 kuruştur. Fakat hükümet 187.270,5 kuruşunu tahsil edebilmiştir. Alemdâr'ın İstanbul'da müzâyede ile satılan mallarından elde edilen gelir ise müsâdere süresince Alemdâr'ın borçlarına bazen malın satış fiyatı üzerinden devredilmiş bazen de doğrudan satışından elde edilen meblağ ödenmiştir. Muhallefat kayıtlarından elde ettiğimiz bilgiler neticesinde borçlulara ödenen meblağ 920.965 kuruştur. Bu ödemelerin bir kısmı İstanbul'daki emvalinin değeri olan 174.922 kuruştan bir kısmı da Alemdâr'ın alacaklılarından tahsil edilen meblağdan ödenmiştir. Geriye kalan kısmında Alemdâr'ın taşradaki Rusçuk ve Tırnova civarındaki satılan emlakından ve miriye geçen çiftlikteki hububat değerleri üzerinden tahsil edilmiştir.

Alemdâr Mustafa Paşa'nın müsâdere edilen mal varlığı ve gelirlerinden miri adına zapt edilen meblağ arşiv vesikalarına göre 701.501 kuruştur. Alemdâr'ın müsâdere edilen gelir ve mallarından hazineye havale yapılan miktar ise 291.821 kuruştur. Bu da gösteriyor ki Alemdâr Mustafa Paşa'nın muhallefat kayıtlarından devlet hazinesine geçen meblağ, borçlarının çok olması sebebiyle hazinenin beklentisini karşılamamıştır. Alemdâr'ın müsâdere edilen muhallefatı, devlet askerlerinin maaşları ve bir kısım imar faaliyetleri için harcanmıştır. Bunun yanında Alemdâr'ın taşradaki çiftliklerinden elde edilen hububat ve Varna iskelesinden elde edilen gümrük gelirleri de devlet hazinesine aktarılan gelirler olmuştur diyebiliriz.

⁷⁹⁵ BOA, MAD.d., no: 9726, vr. 182.

6. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde, özellikle XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren rastlanan müsâdere uygulamaları, devletin yönetici sınıfını oluşturan devlet adamlarına mahsus bir durumdur. Yönetici sınıfın, gücünün kaynağı yine devlet olmasına rağmen tatbikatta müsâdere meselesine muhatap olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin özellikle XVII. yüzyıl sonlarından itibaren mali sıkıntılar yaratacak olan savaşlardaki yenilgilerinin artması ile Batı'nın gücünü gösterdiği dönemlere girilmesi hasebi, devletin askeri politikasının seyrini değiştirerek buna mukabil hazinenin ihtiyaç kapasitesinin artmasına sebebiyet vermiştir. XVIII. yüzyıl ile birlikte Osmanlı Devleti'nde müsâdere ve devletin dönüşüm teçhizatı aynı dönem içerisinde görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin askeri alanda yenileşme sürecine girmesi ile finans kaynağı olarak görülen müsâdere usulü bir bütün halinde Osmanlı mali politikasının temel meselesi olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nde toprak hâkimiyeti üzerine kurulu olan mali potansiyel çerçevesinde üst düzey yöneticilere verilen pay hakkının ölümleri veya cezalandırılmaları neticesinde yine asıl sahibi olarak aksettirilen devlet hazinesine alınması, müsâdere üzerine yapılan tartışmalarının esas konusunu teşkil ettiği görülmektedir. Buna mukabil çalışmanın ana konusu olan müsâdere usulünün özellikle Osmanlı Devleti'nin merkezi teşekkülünün oluştuğu klâsik dönem ile hukuk, siyaset ve insan haklarının başlangıç noktası niteliğindeki Tanzimat dönemi arasındaki dönüşüm evresinde, merkez-taşra ilişkisi ile gücünü taşradaki idari vazifelerinden alan ve İstanbul'u zorlayan bir şahsiyet Alemdâr Mustafa Paşa örneğinde bariz şekilde görülmektedir.

XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı mali yapısındaki bunalım, savaş teknolojisinde meydana gelen gelişmeler ile sürekli gelir tahsis edilen merkez ordularının önemini artırmıştır. Bu durum Osmanlı sosyo-ekonomik yapısındaki çözülmeyi de beraberinde getirerek, merkezi bürokrasi ile askeri sınıfın yüklendiği faaliyetleri, vergilerin nakden alınması ya da nakde çevrilerek merkezi hazineye intikal ettirilmesi ve oradan maaş tahsisine sarfedilmesi gibi zorunlulukları içine alarak mali yapıyı derinden etkilemiştir. Bu süreçte iltizam sisteminin hızla yaygınlaşmasının temel sebebi, devletin artan masraflarını karşılamak üzere mevcut aynî gelirleri hızla nakde dönüştürme meselesi olmuştur. İltizam sistemine geçiş,

merkezî hükümet ile taşra arasındaki bağların zayıflamasına neden olmuş ve bu yeni sistem ile birlikte yükselişe geçen yerel eşrafın üretim araçlarından en önemlisi olan toprağın ve tarımsal üretim üzerindeki gücünün artmasına sebep olmuştur.

Merkezi hükümetin Rusçuk Âyanı Tirsiniklizâde İsmail Ağa ve halefi Alemdâr Mustafa Paşa'yı Rumeli'de desteklemesinin en büyük sebebi, İstanbul'un iâşesi ve Osmanlı-Rus savaşlarının en mühim bölgesi Rumeli'deki ordunun zahire ihtiyacının, yakın olması münasebetiyle yol masrafı olmadan doğrudan ordugâhlara ulaştırılması konusu olmuştur. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin artan savaş masraflarının finans kaynağı olarak gördüğü âyanlar, taşradaki otorite boşluğundan faydalanarak nüfuzlarını daha da arttırmışlardır.

XVIII. yüzyılda taşrada malikâneyi iltizam eden âyan zümresi ile XVIII. yüzyıl sonları ve özellikle XIX. yüzyıl başlarında büyük mukâta'a mültezimi olan vezirler ve sadaret makamına kadar yükselen paşalara tahsis edilen has mukâta'a ile servetlerini ve güçlerini artıran kimseler olarak yer edinmişlerdir. Osmanlı padişahı, bu yüksek tabaka olan âyan ve askeri zümreden şahısları mali sektörün esas konusu olan vergi tahsilatı alanında görevlendirerek miri topraklara hissedar yapmıştır. Bu koşullar çerçevesinde Sultan, güvenliği ve serveti arasındaki tercih sürecinde güvenliğine karşılık servetini paylaşmak durumunda kalmıştır. İltizam sistemi ile bir nevi savaşlar finanse edilmiş ve devlete ait miri kaynakların da giderek yönetici zümrenin hegemonyasında tezahürüne sebep olmuştur.

Güçlü bir merkezîyetçilik anlayışının hakim olduğu Osmanlı Devleti'nde bundan sonraki süreçte, merkezi hükümet ve taşra arasındaki etkileşim giderek artmış ve taşradaki âyan grubu idari anlamda bir takım vazife ve payelere haiz olarak daha etkin bir hale gelmiştir.

XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı-Rus savaşlarının devam etmesi, hükümetin Rumeli'deki güçlü âyan ve görevlileri, askeri, idari ve mali bakımından ihtiyaçların karşılanması için olağanüstü bir duruma getirmiştir. Bu nedenle devlet, müsâdere uygulamasında daha esnek hareket etmiş ve bedelleri ödenmesi koşulu ile muhalefatları varislerine devretmiştir. Yine bu yüzyıl başlarında müsâderenin mahiyeti tüm Osmanlı milleti için genel-geçer bir kabul olarak, hayatta iken mallarının gerçek sahibinin Devlet-i Âliyye olduğu ve onu nasıl kullanıp koruyacağı ile ilgili sınırların belirlenmesi hususunda kendini göstermiştir.

XIX. yüzyılın başlarında saltanatın merkezi idaresinde birbirine rakip ve hasud iki kutup peyda olmuştu ki bunların biri saray diğeri Bab-ı Âli'dir. Bu zorlu süreç ile aynı zamanda taşrada kendini gösteren Alemdâr Mustafa Paşa'nın "vekili mutlak" ünvanına sahip olması ve elde ettiği idari vazifelerin de gücü ile mahiyetindeki Rumeli ordusu beraberinde İstanbul'u zorlamış ve sadaret makamına yükselmiştir. Alemdâr Mustafa Paşa'nın sadareti, Osmanlı hükümetinin yenilik ve reformcu sıfatı ile özdeşleşmiş bir Sultanı olan III. Selim'in katledilmesi ile bürokratik uygulamadaki merkezileşmenin esas hükümdarı olarak takdire şâyân bir Padişah olan II. Mahmud'un hükümranlığa adımı arasında vuku bulmuştur. Kısa süren sadaret döneminde Bab-ı Âli'deki yeniçeri isyanı sırasında hayatına son vermesi ile hükümdarın müsâdere uygulamasına maruz kalmıştır.

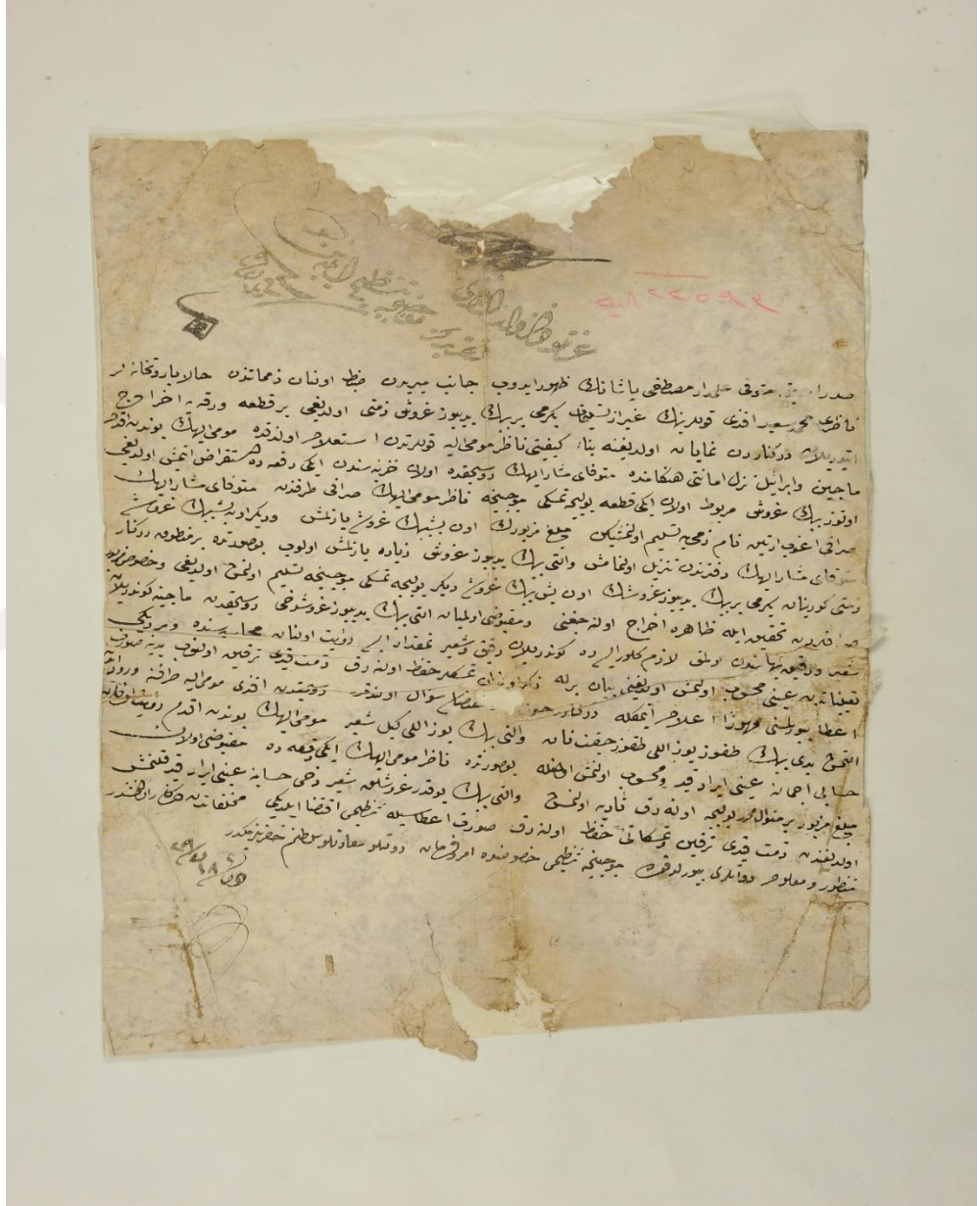
Belgelerde Alemdâr Mustafa Paşa'nın ölümü ile mallarının müsâdere edildiği görülmektedir. Alemdâr Mustafa Paşa'nın taşrada Rusçuk ve daha birçok kazanın âyanlığını ele geçirmesi ile Tırnova voyvodalıği sürecinde elde ettiği iltizam kaynaklarının, ölümü ile oğullarına bir ihsan olarak devredilmesi ve Alemdâr'ın eşlerinin mağduriyeti söz konusu ile maaşa bağlanmaları ile sonuçlanmıştır. Borç ve alacağın hesaplanması, geriye kalan mal ve mülkün etraflıca tetkik edilmesi gibi konularda ve özellikle muhalefatın tesbiti ile merkezden gelen emr-i ferman babında satılması, müsâdere uygulamasının Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu evrelerin farklı bir hal alabileceğini de göstermektedir.

Alemdar Mustafa Paşa'nın muhalefatının müsâdere edilmesi, devletin hassasiyetle takip ettiği bir mali uygulama olması yanında, XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyıl başlarında ciddi bir bürokrasi ve dikkatle tatbik edilen bir konu olduğunu göstermektedir. Ancak müsâdere nedeniyle ortaya çıkan sorunlar her daim devam eden bir süreci oluşturarak varlığını sürdürmektedir. Alemdar Mustafa Paşa örneği bunun en bariz görülenidir. Bu örnekten bir zaman sonra müsâdere usulü, Tanzimat Fermanı ile kaldırılmışsa da bir süre daha örneklerine rastlanmaya devam etmiştir.

EKLER

EK 1. BOA, C. ML, 549/ 22593

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Alacaklısı Olduğu Baruthaneler Nazırı
Mehmed Said Efendi'nin Borcunu Ödediğine Dair Bir Belge

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Oğlu Hüseyin Bey'in Ölümü İle Hissesinin Kamerşen Hanım'a Verimesi Babında Bir Belge

Alemdâr'ın Eşlerinden Ayşe Hanım'a Ait Muhallefatın Tespiti Hakkında Yapılan Malumata Dair Belge

دعوت عذابتو عطفوتو زلفوتو دلچم ختم سلطان مرقی
عذر مصطفی بابا زوجہ زینہ عایشہ نام خانم مخلصہ اون ربیبك غوثیك
نقدیہ و بعضی چیزین و اشیا سازہ مؤفادہ مرفوعہ نك زنجی طیفہ را کسینہ
اعطا دینہ جنبہ وہ کرامتہ المودرہ دومنی جائنہ اسلایندہ مرقوم دینی
اشیا منکوبہ ایله سرونہ طریب و کراسی بوله مدینک بری کون آقا سید
بانہ طیفہ عیلت ایته دیوسر روزک اعلام کونور و کلامی جلیسہ اوچتوره رعایت
و دروابع چک اموال مطوق اوزرہ کبیایه دایسہ مرقوم اقد و وقت و مستحق اولدی
اشیا مرقومہ بله زکیم ارساله وقت اوقه بانہ نفیسی صدور اولدی امسالہ اصفا
مسین نامار قولایه برجه تصرفاز هامة نظیم اولدی امسالده سینی مرقوم
صارتازم اولدقه امساله عالیک انده مرقوم تجسیر کده احوال رعایت
دقیقی تخری و کتاب هرا جمله عطفوتو فتمه نیک لیک تفاداعلم خالاعا قولایه بنی
لیکالموصول بانہ وجوزنه هر قدر نفقہ و کوی اوکسیرده اوستانلام بولدیغینه
براداره چاکیه کاند ساز افضالک برینه شایه اوقوله آدم کلار هر طرفی
ایچله نبردی قناره کونور دیک اولمک بیری نیت و کذا بیریک لایه و دروزه
قوه فایده بیکو کاسلایند برینه مصافحه ایله بوماره دسول ایچک قلیقیه
عذر مصطفی بابا اتباعک درویس حسن و هزار غاری قیقی بعضی چیزین از نبرته
کلیت و جوهله اسباب لیک قناده سائر اولماری میوکولایه مرقوم بر طرفی
اشیاک برقیبا فذ و لایق قناده ازمایله ارسال بیری بقبا معلوم کوروم
اوقه صکر کندیقه دمی اخانه بله اقبوز دمی قاجری بقبا معلوم کوروم
قولایه ائده اولدی طرفه بلعهده اولوجهه تقریر و سالد ایچک ایزین مرقوم
برتمه صوبی درمال خرج و مرقوم تقریر و سالد ایچک ایزین مرقوم
مخفیون نامار بله موکولایه اسمی بله ارسال اولدقه اوقه مادمه دت اگاه قیور
دکم بر جابیم وفاة اسمی قناده فروخت ایزدی که الیک سیر امری جوی
موقول ساس لایه بیاید مه کونور کوی کویک اشرف عالینامه جوی اولدی کوی ایچ
عیشم چاکیه موقولایه کلامی ایچک اولدی اشرفه تعالی لایه اولدی
عشاق عاجزیم تقیم و کتابی دقتیه تقدیم اولدی اشرفه تعالی لایه اولدی
کشف کلام علم عالی ای اصفازی بیوردیق امر و زمانه قیور غیور و لایق و دروابع
و بعضی چیزین

Sofcu Esnafından Pavli'nin Alemdâr Mustafa Paşa'dan Alacağına Dair İddia Ettiği 10.000 Kuruşu Gösterir Belge

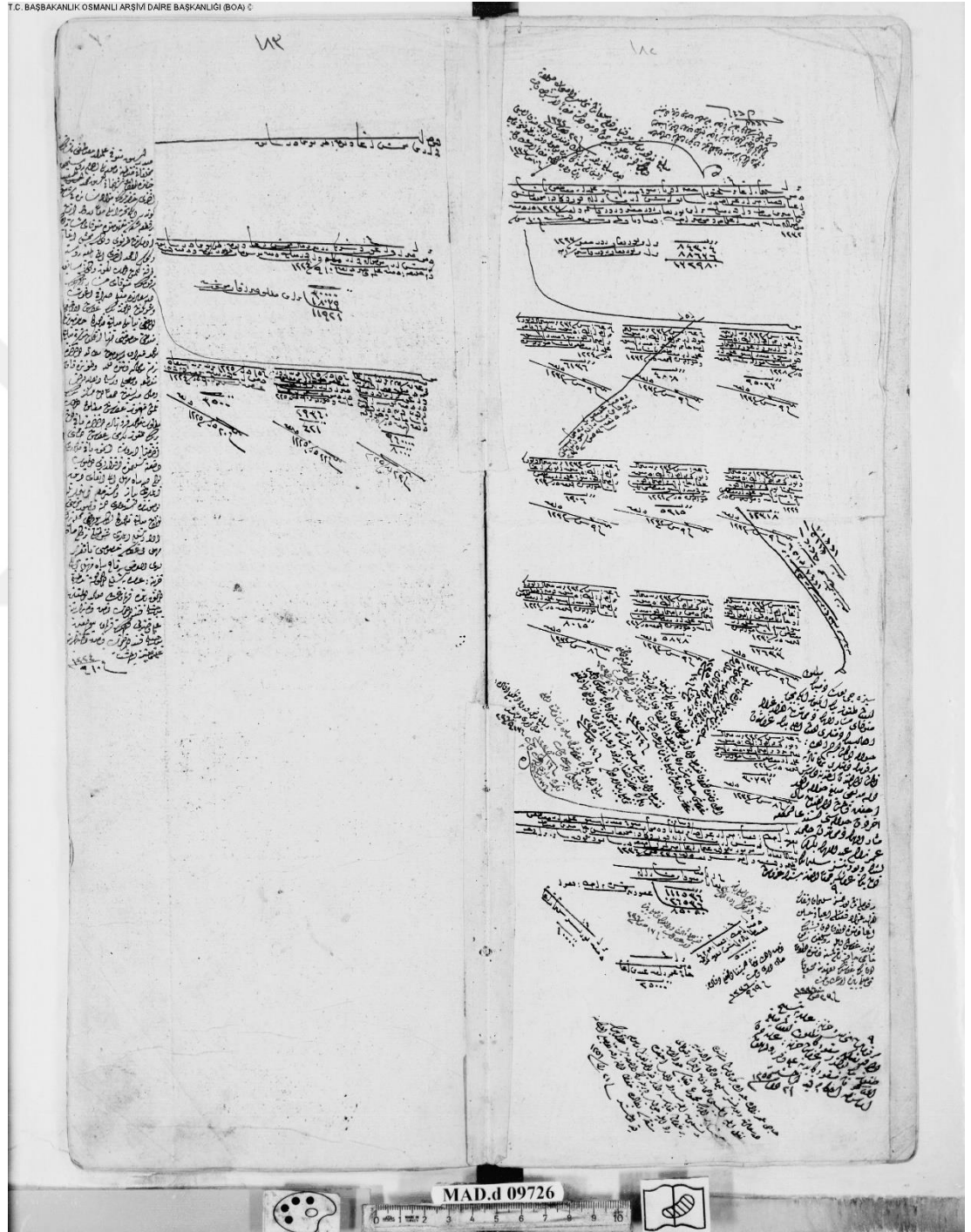

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Eşi Fatma Hatun'a İhsan Olunan Aylık 100 Kuruşa Dair Belge

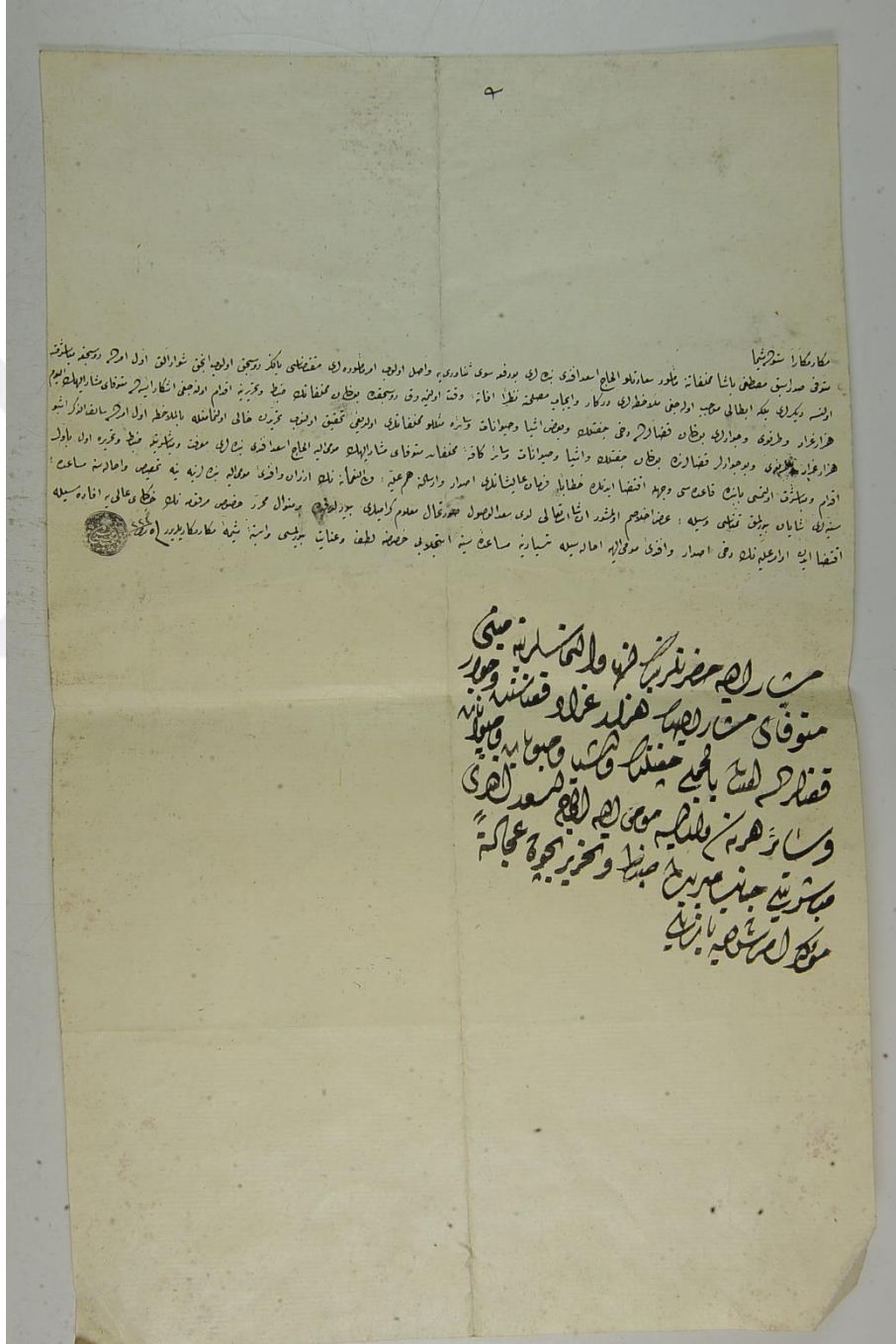

EK 7. BOA, MAD.d. Gömlek No: 9726

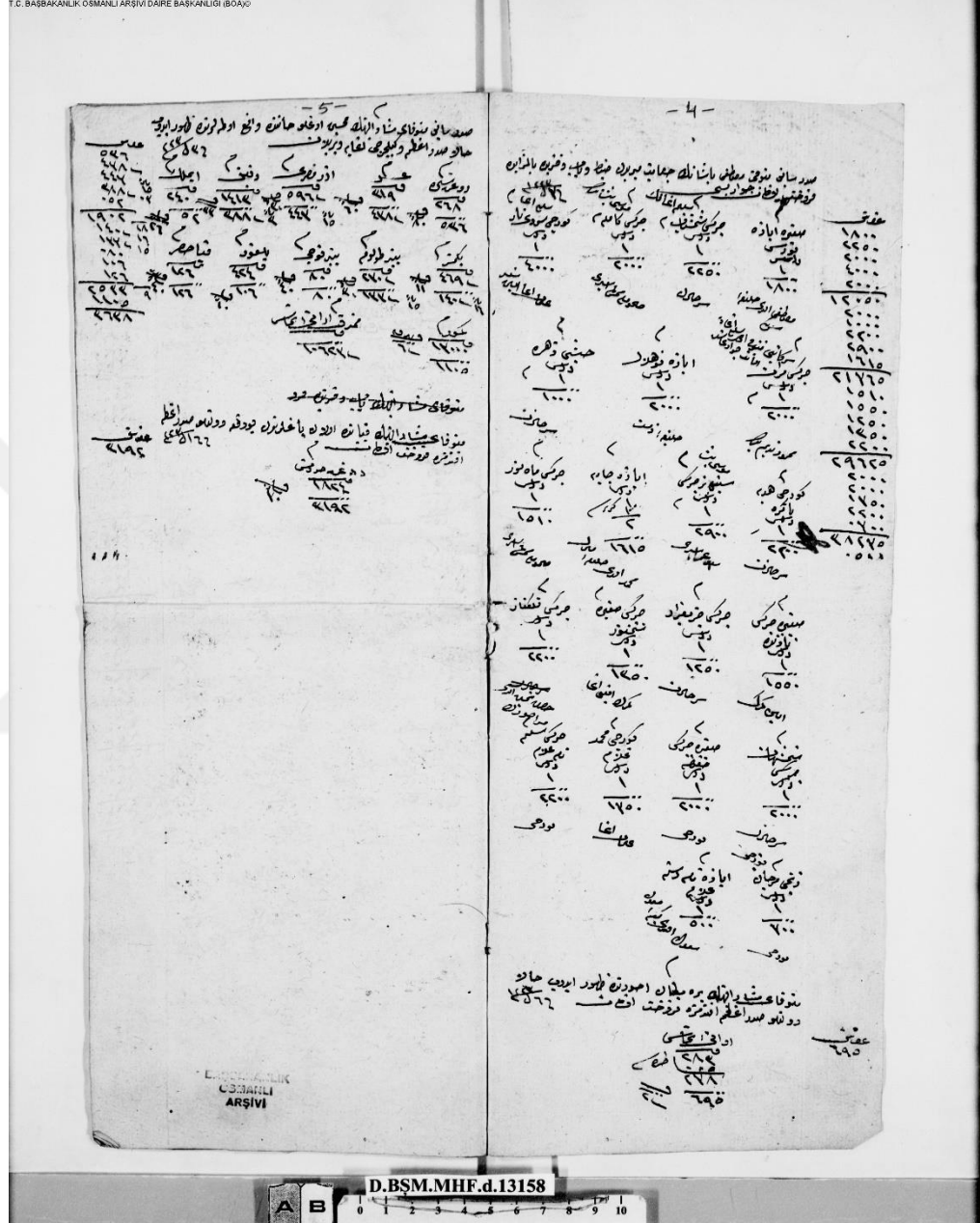
Alemdâr Mustafa Paşa'nın Müsâdere Edilmesi ile Muhallefatının Kaydedildiği Defterden Bir Sayfa

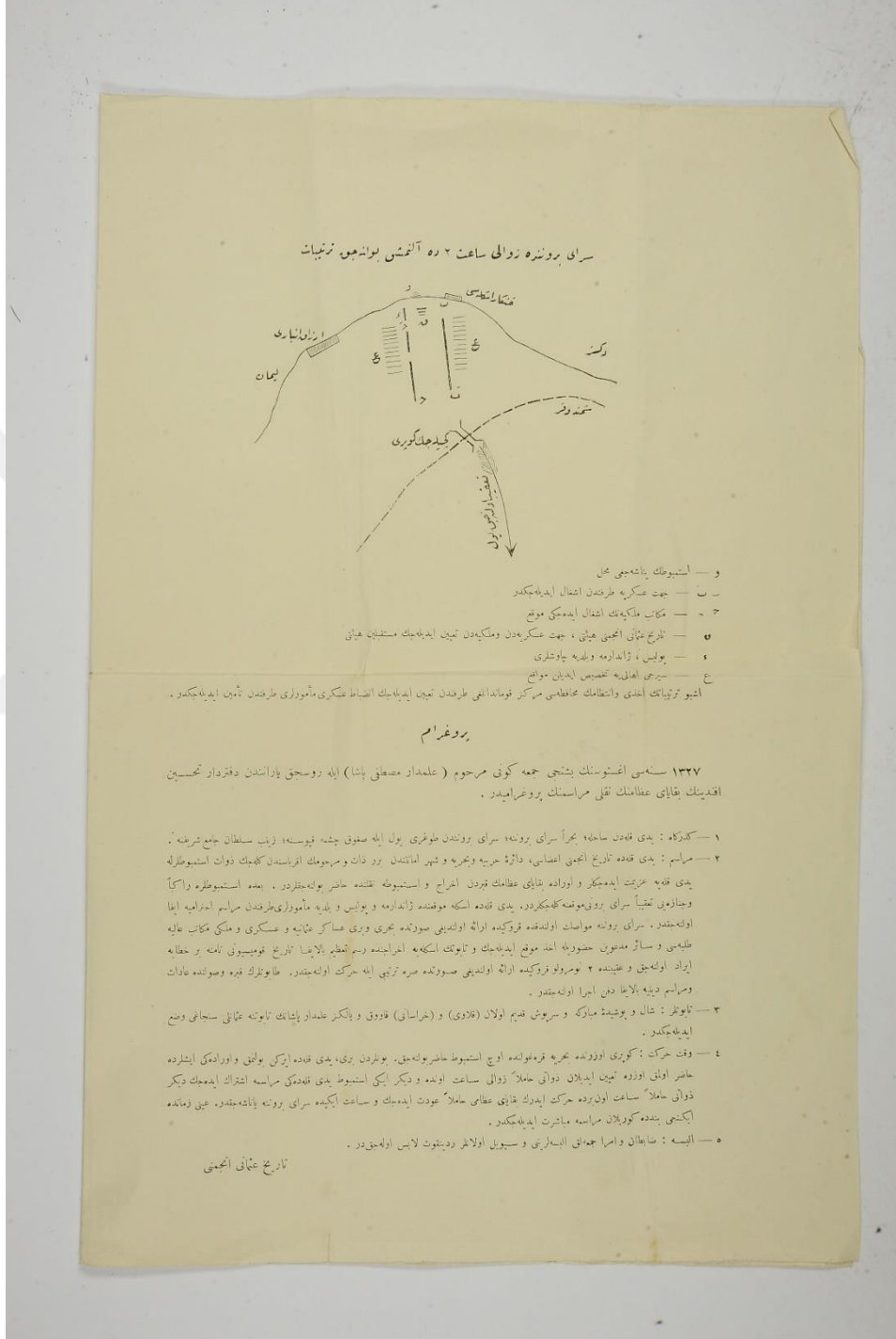
Alemdâr Mustafa Paşa'nın müsâdere edilen muhallefatına memur edilen Esad Efendi'nin gizlenmesi ihtimaline binaen evvela Paşa'nın Hezargrâd ve Tırnova Kazalarındaki mal varlığını zapt etmesi hakkında belge

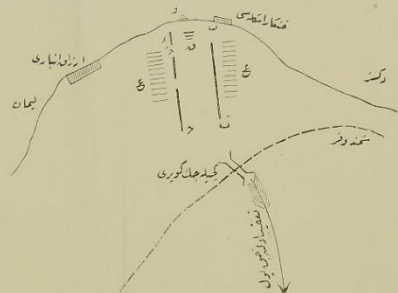
Alemdâr Mustafa Paşa'nın İstanbul'da Müzayede İle Satışı Olan Mallarını Gösteren Muhallefat Defterinin İlk Sayfası

**Alemdâr Mustafa Paşa ile Defterdar Tahsin Efendi'nin Mezarlarının
Yedikule'den Soğukçeşme'ye Naklinde Uygulanan Merasim Programı**

سرای پروتزره زوالی ساعت ۲ ده آفتاب بولنجی ترتیبات

- و — استنبوط باشجهی محل
 - ب — جهت عسکره طرفدن اشغال ایله بیکدر
 - ج — مکان ملکیت اشغال ایلمککی موقع
 - د — تاریخ غنائی ایجمی هیاتی، جهت عسکره دن و مکتهدن تعیین ایله بیکدر مستقیم هیاتی
 - ه — پولیس، زاندازه و دله یالوخلری
 - ح — سیری اهالیله تخصیص ایلمن موقع
- اشیو ترتیباتک احنی وانتظامک عافطسی مرکز قومالداغنی طرفدن تعیین ایله بیکدر اضابط عسکره مأمورلی طرفدن تعیین ایله بیکدر.

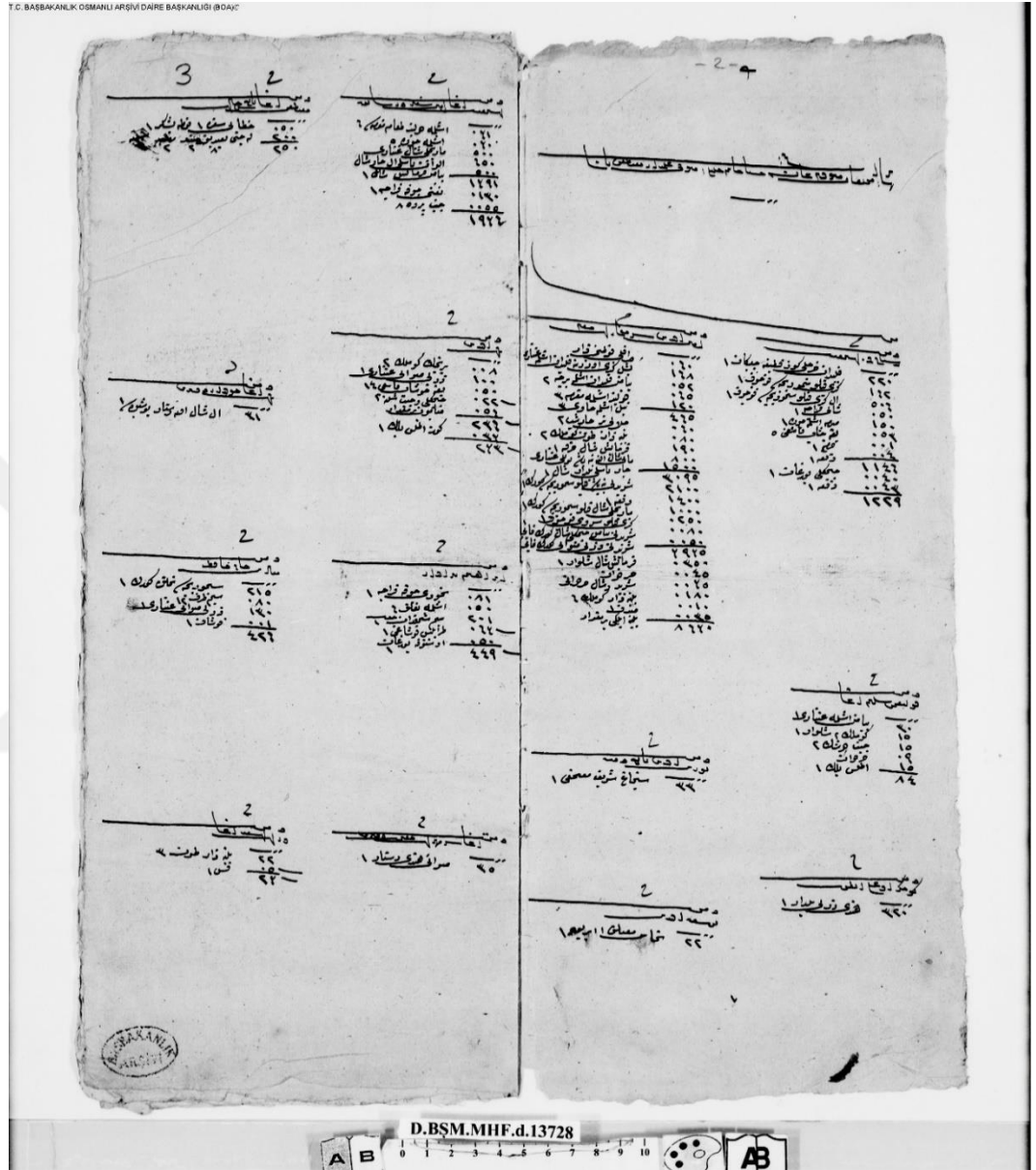
بروغرام

۱۳۳۷ سلسمی اغتوسنک یشنجی جمعه کونی مرحوم (علمدار مصطفی پاشا) ایله روسجق یاراشندن دفتردار تحسین اقدینک بقایای عظامتک نقلی مراسمک پروغرامیدر .

- ۱ — کهرکه : بدی قهدن ساحله بجرأ سراي پروتزه، سراي پروتدن طوغری یول ایله سئوق چشه قیوسه، زین سلطان جامع شریفه .
- ۲ — مراسم : بدی قهده تاریخ ایجمی اعضاسی، دائرة خریه وخریه وخریه و شهر امانتدن برزدان و مرحومک افراسندن کلیمک ذوات استنبوطله بدی قده عزیمت ایله بیکدر و اوداره بقایای عظامتک تودن اخراج و استنبوطه قاننده حاضر بولمقدردر . بده استنبوطله واکآ وینازیمی نقیاً سراي پروتیمونه کلیمکردر. بدی قده اسکمه موقتنده زاندازه و پولیس و دله مأمورلی طرفدن مراسم ادرامیه ایفا اولمقدردر . سراي پروتزه مواصت اولمقدره قوکیده اوله اولدیمبی سوولنده بخری ویری عساکر خانیه و عسکرلی و ملکی مکات عالیه طلیسی و سائر مدنیون حضوریه ائذ موقع ایله بیکدر و تابوتک اسکمه اخلانیمده رسم انظم بالاها تاریخ قومیسویو نله بر خفاهه ایراد اولمقیق و عیننده ۲ تومرولو قوکیده اوله اولدیمبی سوولنده صره ترتی ایله حرکت اولمقدردر. طاوتلرک قیره سوولنده عادات و مراسم دینه لایفا دن اجرا اولمقدردر .
- ۳ — تابوتلر : شال و پوشیده مبارکه و سرپوش نعیم اولان (قلادی) و (خراسانی) قلادوق و پلنگر عتدادر پاشاتک تابوتک عثمایی سنجایی وضع ایله بیکدر .
- ۴ — وقت حرکت : کوری اوورنده بخریه قهره فولنده اوج استنبوط حاضر بولمقیق. بولردن بری، بدی قده ایرکی بولمقیق و اودامک ایشلرده حاضر اولاق اوزده تعیین ایلملان ذواتی حاملان زوالی ساعت اولنده و دیگر ایکی استنبوط بدی قده قده مراسم اشراک ایلممک دیگر ذواتی حاملان ساعت اون برده حرکت ایلمک بقایای عظامی حاملان عودت ایلممک و ساعت آیکیده سراي پروتزه یازمقدردر. عین زمانده آیکینجی بندده کوریلان مراسم مباشرت ایله بیکدر .
- ۵ — نایس : ضابطان وامرا جمعی البدرلی و سنبول اولالردینوت لایس اولمقدردر .

تاریخ غنائی ایجمی

Alemdâr Mustafa Paşa'nın Eşi Ayşe Hanım'ın Muhallefat Defteri'nin İlk Sayfası

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

AE.SABH.I (Ali Emiri Abdülhamid I)

AE.SABH.I, 200/ 13415

BEO (Babiâli Evrak Odası Evrakı)

BEO, 3802/ 285124 BEO, 3905/ 292825

CEVDET TASNİFİ (Dosya No/ Gömlek No)

Cevdet Adliye (C.ADL)

C.ADL, 30/ 1774 C.ADL, 73/ 4376 C.ADL, 15/ 963

Cevdet Askeriye (C.AS)

C.AS, 401/ 16571 C.AS, 800/ 33937 C.AS, 28/ 1298

C.AS, 1103/ 48740 C.AS, 1122/ 49736 C.AS, 694/ 29114

Cevdet Belediye (C.BLD)

C.BLD, 79/ 3915 C.BLD, 124/ 6190 C.BLD, 88/ 4376

C.BLD, 68/ 3355

Cevdet Dahiliye (C.DH)

192/ 9571 53/ 2644 153/7623 84/ 4167

11417/ 229 52/ 2591 135/ 6741 87/ 4343

174/ 8669 129/ 6408 134/ 658 73/ 3632

25/ 2591 224/ 11182 335/ 16728 246/ 12282

Cevdet Darphane (C.DRB)

C.DRB, 32/ 1568

Cevdet Evkaf (C.EV)

C.EV, 27076/ 536

Cevdet Maliye (C.ML)

526/ 21547	544/ 22336	549/ 22593	103/ 4563
80/ 3689	525/ 21480	474/ 19314	66/ 3010
9/ 374	374/ 15381	23534/ 574	379/ 15597
4654/ 105	13268/ 322	458/ 18589	289/ 11837
27/ 1276	22511/ 548	103/ 4563	38/ 1716
63/ 2889	676/ 27708	393/ 16051	393/ 16089
322/ 13268	523/ 21363	305/ 12410	13489/ 328
275/ 11304	305/ 12410	8722/ 2123	29/ 13501
101/ 4477	237/ 9921	126/ 5563	39/ 1769
104/ 4619	249/ 10339	233/ 9783	77/ 3541
138/ 5895	40/ 1810	103/ 4576	278/ 11428
351/ 14424	498/ 20240	107/ 4727	171/ 7215
613/ 25270	80/ 3670	157/ 6646	536/ 22045
558/ 22912	738/ 30107	741/ 30211	632/ 25969
550/ 22642	600/ 24763	738/ 30110	655/ 26822
171/ 7238	95/ 4280	77/ 31735	698/ 28541
101/ 4463	26/ 1208	45/ 2054	536/ 22045
445/ 17999			

Cevdet Zabtiye (C.ZB)

C.ZB, 41/ 2039

D.BŞM.MHF.d (Bab-1 Defteri Başmuhasebe Muhallefat Defterleri)

D.BŞM.MHF.d., G mlek No: 13728

D.BŞM.MHF.d., G mlek No: 12861

D.BŞM.MHF.d., G mlek No: 13158

D.BŞM.MHF., 20/ 14

D.BŞM.MHF.d., G mlek No: 13217

D.BŞM.MHF.d., 38/ 29

D.BŞM.ZMT.d. (Bab-1 Defteri Başmuhasebe Zimmet Halifesi Defterleri)

D.BŞM.ZMT.d, G mlek No: 13971

Dahiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı (DH.MTV)

DH. MTV, 51/ 19

Bab-ı Defteri Mevkufat Kalemî Defterleri (D.MKF.d.)

D.MKF.d., Gömlek No: 31258.

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (HR.MKT)

HR.MKT, 145/ 33

Hatt-ı Hümayun (HAT)

1002/ 42047	43/ 2189	42/ 2112	1354/ 52946
671/ 328	993/ 41852B	993/ 41852	734/ 34850
280/ 16614	1506/ 19	35242/ 746	1324/ 53523
261/ 15081	1498/ 21	253/ 14401A	41/ 2056A
55/ 2526	43/ 2189	63/ 2771	56/ 2580
56/ 2582	198/ 9980	257/ 14778	283/ 16871
213/ 11663	1501/ 19	1268/ 49108	20/ 938
959/ 41182	518/ 25292	1232/ 58002	185/ 8665
204/ 10660	227/ 12626	80/ 3326	1387/ 55111
106/ 4162	14/ 568	268/ 15647	104/ 4091
1411/ 57365	469/ 22908	25/ 1252	266/ 15418
539/ 26638			

İrade Dahiliye (İ.DH)

İ.DH, 154/ 8000

İ.DH, 156/ 8123

İ.DH, 100/ 5053

İ.DH, 379/ 25031

İbnülemin Dahiliye (İE.DH)

İE. DH, 60/ 5615

İbnülemin Muhallefat (İE.MHF)

İE.MHF, 1/ 57

İrade Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH)

İ.MBH, 3/ 51

İ.MBH, 6/ 32

MAD.d. (Maliyeden Müdevver Defterler)

MAD.d., Gömlek No: 9726

MAD.d., Gömlek No: 9740

MAD.d., Gömlek No: 9748

MAD.d., Gömlek No: 152

Meclis-i Vala Evrakı (MVL)

MVL, 66/ 19

Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı (A.MKT)

A.}MKT, 67/ 27

A.}MKT, 78/ 56

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM)

A.}MKT.MHM, 112/ 56

Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD)

A.}MKT.NZD, 222/ 12

A.}MKT.NZD, 202/ 58

A.}MKT.NZD, 206/ 63

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGMA)

TKGMA, Niğbolu Mufassal Defteri, No: 42

TKGMA, Niğbolu Mufassal Defteri, No: 58

Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi Defterleri (TS. MA.d)

TS. MA.d, Gömlek No: 9507

TS.MA.d, Gömlek No: 5137

KİTAPLAR

Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi (Târih-i Devlet-i Osmâniyye)*, (Yayına Haz.: Musa Duman), İstanbul: Bilimevi Basın Yayın, 2005.

AFYONCU, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, VI, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008.

AFYONCU, Erhan, Ali Ünal ve diğerleri, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyânlar ve Darbeler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, IV-V, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993.

AKÇURA, Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, Ankara: TTK Basımevi, 1988.

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet ve Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1999.
- AKSUN, Ziya Nur, *Yozlaşma, Yenileşme, Değişim Kıskaçında Dört Muzdarip Padişah (III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud, I. Abdülmecid)*, (Yayına Haz.: Erol Kılınç), İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 2011.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Kabakçı Mustafa*, (Yayına Haz.: Enfel Doğan) İstanbul: Heyemola Yayınları, 2005.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Köprülüler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- ANSAY, S. Şakir, *İslam Hukuku*, Ankara, 1946.
- APAK, Melek Sevüktekin, Filiz Onat Gündüz ve Fatma Öztürk Eray, *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1997.
- ARAPYAN, Kalost, *Alemdâr Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Kahramanlıkları*, Ankara, 1943.
- ARMAĞAN, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- ARSEVEN, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, V, İstanbul: MEB Yayınları, 1983.
- ASHTOR, Eliyahu, *A Social and Economic History of the East in the Middle Ages*, Londra, 1976.
- ASLANBOĞA, Kadir, *Osmanlı Devleti'nde İç Hazine Harcamaları (1649-1680)*, Çanakkale On sekiz Mart Yayınları: Ankara, 2014.
- Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, (Yayına Hazırlayanlar: Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç), İstanbul: Gökkubbe, 2010.
- AYDIN, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Hars Yayıncılık, 2005.
- AYDIN, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınları, 2009.
- AYKAÇ, Mehmet, *Abbasi Devleti'nin İlk dönemi İdarî Teşkilâtında Divânlar (132-232/750-847)*, Ankara: TTK Basımevi, 1997.
- Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, (Baskıya Haz.: Niyazi Ahmet Banoğlu), *Tercümen 1001 Temel Eser*, İstanbul.
- BARKAN, Ömer Lütfi, *15 ve 16. Asırlarda Osmanlı Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I, Kanunlar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2001.
- BELGE, Murat, *Boğaziçi'nde Yalılar, İnsanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

- BEYDİLLİ, Kemal, “Mustafa Paşa (Alemdâr)”, *Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- BEYHAN, Mehmet Ali, *Saray Günlüğü (1802-1809)*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslâmiyye ve Istilâhatı Fikhiyye Kamusu*, III, İstanbul, 1951.
- BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara: TTK Yayınevi, 1992.
- BOZDAĞ, İsmet, *Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990.
- Cabi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, (Yayına Hazırlayan: Mehmet Ali Beyhan) I-II, Ankara: TTK Yayınları, 2003.
- CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, II, IV, Ankara: TTK Basımevi, 2011.
- CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.
- CİN, Halil ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, I-II, İstanbul, 1990.
- CİN, Halil, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Konya, 1987.
- ÇABUK, Vahid, *Köprülüler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: İstanbul, 1988.
- ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI. ve XVIII. yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi, 2003.
- ÇELİK, Yüksel, *Şeyhü'l-Vüzera Koca Hüsrev Paşa (II. Mahmud Devrinin Perde Arkası)*, Ankara: TTK, 2013.
- ÇELİK, Civan, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Devleti'nde Kölelik (18. Ve 19. Yüzyıl)*, Samsun: Yolcu Dergisi Yayınları, 2012.
- DANIŞMAN, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, XI, İstanbul: Yeni Matbaa, 1966.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *Tarihi Hakikatler*, İstanbul: Tercüman Tarih ve Kültür Yayınları, 1978.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I-II, İstanbul: Türkiye Yayınları, 1971.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, (Yayına Haz.: Mustafa Uğur), İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

- DEMİR, Fahri, *İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, Ankara: 1988.
- DEMİRCİ, Mustafa, *İslâm'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, İstanbul: Kitabevi, 2003.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Yayına Haz.: Aydın Sami Güneşal), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1993.
- DÖNMEZLER, Sulhi, Sahir Erman, *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku*, II, İstanbul, 1994.
- DÜRÎ, Abdulaziz, *Târihu'l-İrâkî'l-İktisâdi fî'l-Karnî'r-Râbi'il-Hicri*, Beyrut, 1987.
- Ebu Bekir Efendi, *Vaka-i Cedid*, (Baskıyı Haz.: Yavuz Senemoğlu), *Tercüman 1001 Temel Eserler*.
- Efdalüddin, "Alemdâr Mustafa Paşa" *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, cüz 10, İstanbul, 1329.
- Encyclopedia Britannica*, "Confiscation", VI.
- EMECEN, Feridun, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, İstanbul, 1994.
- ERDEM, Y. Hakan, *Osmanlı'da Köleliğin sonu 1800-1909*, çev.: Bahar Tırnakçı, İstanbul: Kitap Yayınları, 2004.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan, Meral Bayrak Ferlibaş ve Kamil Çolak, *Ruşuk Âyanı Tirsiniklizâde İsmail Ağa ve Dönemi (1796-1806)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2009.
- Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.
- ESEN, Hüseyin, *İslâm Hukukunda Mali Cezalar*, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Yayına Haz.: Nijat Özön), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- FİNDLEY, Carter. V., *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik, 1789- 2007*, İstanbul, 2011.
- Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbar II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, I, (Yayına Haz.: Faris Çerçi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Georg Oğulukyan'ın *Ruznamesi 1806-1810 İsyancıları, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdâr Mustafa Paşa*, çev.: Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1972.

- GÖKBİLGİN, Tayyip, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Paleografya ve Diplomatik İlmi*, İstanbul, 1979.
- HALLÂF, Abdulvahhab, *İlm-u Usûli'l-Fıkh*, Kuveyt, 1970, s.89.
- HAMMER, Joseph von, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, İstanbul, 2008.
- HAMMER, Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III-IV, Sabah Yayınları.
- HAMMER, Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VII, (Yayına Haz.: Mümin Çevik), İstanbul: Milliyet, 2010.
- HAMMER, Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IX, Sabah Yayınları.
- Hayrullah Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Yayına Haz.: Zuhuri Danışman), IV, İstanbul: Son Havadis Yayınları.
- HEYD, Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed.: V. Menage, Oxford, 1973.
- ITZKOWITZ, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmi Gelenek*, çev.: İsmet Özel, İstanbul: Çıdem Yayınları Tercüme Eserler, 1989.
- İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Ala'iyye*, Tıpkıbasım, neş. A. Erzi, Ankara, 1956.
- İlmiyye Salnâmesi*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1334.
- İMBER, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, çev.: Şiar Yalçın, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, 2003.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlıda Hukuk, Devlet, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 2011.
- İNALCIK, Halil, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı*, İstanbul: Timaş Yayınları: 2011.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- İNCE, Macit, *Devlet Borçları ve Türkiye*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2001.
- İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, (Yayına Haz.: Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000.
- KALLEK, Cengiz, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, İstanbul: Klâsik Yayınları, 2004.
- KAMÂTÎ, Hamid Muhammed, *el-Ukûbâtü'l-mâliyye beyne'ş-Şerîati ve'l Kânûn*, Bingazi, 1986.
- KANAR, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, II, İstanbul: Say Yayınları, 2009.

- KARAL, Enver Ziya, *Selim III. 'ün Hat-tı Hümayunları*, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V, Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- KARAMAN, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, III, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- KARAMÜRSEL, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara: TTK Yayınları, 1989.
- KARPAT, Kemal, *Osmanlı Modernleşmesi*, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- KAZICI, Ziya, *İslâmi ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul, 1985.
- KOÇU, Reşad Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, İstanbul: Doğan Kitap, 1967.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*, (Yayına Hazırlayanlar: H. Altıntaş ve M. Şahin), Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- KUŞOĞLU, Mehmet Zeki, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul, 1994.
- LAMARTİNE, Alphonse de, *Düşerken*, Türkiye Tarihi, VII, 1001 Temel Eser.
- Lütfi Paşa, *Asafnâme*, (Yayına Haz.: Ahmet Uğur), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- MERT, Ömer, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1980.
- Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an Kur'an'ın Anlam ve Tefsiri*, I, Tercüme: Kurul, İstanbul: İnsan Yayıncılık, Yenişafak, 1999.
- Mevduğî, *İslâmda Hayat Nizamı*, çev.: İ. Düzen, M. Topuz ve B. Başarıcı, İstanbul: Hilal Yayıncılık, 1965.
- Meydan Larousse*, IX, İstanbul: Meydan Yayınları.
- Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Şehir Matbaası, 1957.
- Müneccimbaşı, *Sahaiñü'l-Ahbar*, III, İstanbul, 1285.
- Mütercim Asım, *Asım Tarihi*, II, İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası, 1867.

- Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809)*, (Yayına Haz.: Ziya Yılmaz), II, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007.
- MUMCU, Ahmet, *Osmanlı'da Zulüm Kavramı*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ül-Vukuat Kurumları ve Öğütleriyle Osmanlı Tarihi*, III-IV, Sad., Notlar ve Açıklamalar Ekleyen: Prof. Dr. Neşet Çağatay, Ankara: TTK Yayınları, 1992.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ül-Vukuat*, I-II, Sad.: Neşet Çağatay, Ankara: TTK Basımevi, 1987.
- NAGATA, Yuzo, *Tarihte Âyanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara: TTK Yayınları, 1997.
- NEŞRÎ, Mehmet, *Cihânnümâ*, (Yayına Haz.: Necdet Öztürk), İstanbul: Çamlıca Yayıncılık, 2008.
- OĞULUKYAN, Georg, *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi, 1806-1810 İsyanları III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdâr Mustafa Paşa*, Tercüme ve Notlar: Hrand D. Andreasyan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1972.
- Osmanlı Tarihine Ait Belgeler: Telhisler (1597-1607)*, (Yayına Hazırlayan: Cengiz Orhonlu), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970.
- Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: MEB Basımevi, 1983.
- ÖNER, Erdoğan, *Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, Ankara, 2001.
- ÖZBİLGİN, Erol, *Osmanlı Hukukunun Yapısı*, İstanbul: Nihal Kitabevi, 1985.
- ÖZKAYA, Yücel, *XVIII. yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985.
- ÖZKAYA, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1958.
- ÖZTÜRK, Nazif, *Menşe'i ve Tarihi Gelişim Açısından Vakıflar*, Ankara, 1983.

- ÖZTÜRK, Said, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, İstanbul, 1995.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-II-III, İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisâdi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları: Seçme Eserleri*, I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.
- RASİM, Ahmet, *Osmanlı Tarihi*, II, (Yayına Haz.: Metin Hasırcı), İstanbul: Emre Yayıncılık, 2002.
- REFİK, Ahmet, *Onüçüncü Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1786-1882)*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988.
- REFİK, Ahmet, “Tesavir-i Rical”, *Kitabhane-i Askeri*, İstanbul, 1332.
- SAKAOĞLU, Necdet Sakaoglu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 1995.
- SAYAR, S. Nihad, *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, İstanbul: Nihad Sayâr Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, 1977.
- Selaniki Mustafa Efendi, *Selânikî Tarihi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, No: 00903.
- SERTOĞLU, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*, V, Ankara: TTK Basımevi, 2011.
- SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatu*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986.
- SEYDİ, Ali, *Alemdâr Mustafa Paşa*, Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi, 1911.
- SEYDİŞEHİRİ, Mahmud Esad, *Tarih-i İlm-i Hukuk*, ed.: Fatih Gedikli, Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2013.
- Silahdar Mehmet Ağa, *Silahdar Tarihi*, çev.: Mustafa Nihat Özün, Ankara: Akba Kitabevi, 1932.
- Silahtar Fındıklı Mehmet Ağa, *Nusretnâme*, Sad.: İsmet Parmaksızoğlu, I, Fasikül III, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmani*, II-IV, (Yayına Haz.: Nuri Akbayan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

- Solakzade, *Solak-zâde Tarihi*, (Yayına Haz.: Vahit Çabuk), Kaynak Eserler Dizisi: 34, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şanizade Mehmed Atullah Efendi, *Şanizade Tarihi (1223-1237/1808-1821)*, I, (Yayına Haz.: Ziya Yılmaz), İstanbul: Çamlıca Basım, 2008.
- Şeyh Ahmet El-Bediri El-Hallak, *Berber Bediri'nin Günlüğü (Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar)*, çev.: Hasan Yüksel, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Salâhaddîn Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- ŞİMŞEK, Mahmut Sami, *İstanbul'un 101 Yalısı*, İstanbul: Büyükşehir Kültür Yayınları, 2010.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985.
- TALEGÂNÎ, Mahmut, *İslâm ve Mülkiyet*, Tercüme: Ahmet Saidoğlu, İstanbul, 1989.
- TALUY, Hayrettin Ziya, *Yurt İçin Alemdâr Mustafa Paşa*, Ankara, 1945.
- TİMUR, Taner, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara: İmge Kitabevi, 1994.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971.
- Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, (Yayına Haz.: Mertol Tulum), İstanbul: Baha Matbaası, 1977.
- ÜÇÖK, Coşkun ve Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979.
- ÜÇÖK, Coşkun, Ahmet Mumcu ve diğeri, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2010.
- ULUÇAY, Ç. Çağatay, *Alemdâr Mustafa Paşa*, İstanbul, 1979.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara: TTK Yayınevi, 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III, kısım II, Ankara: TTK Basımevi, 1977.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara: TTK Basımevi, 1994.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I kısım, Ankara: TTK Basımevi, 1995.

- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara: TTK, 1970.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I-Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara, TTK Yayınları, 1943.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul, 1942.
- ÜNVER, Süheyl, *Türk Yazı Çeşitleri ve Faydalı Bazı Bilgiler*, İstanbul, 1953.
- Vak'anüvis Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi: Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte*, (Yayına Haz.: Mesut Aydınar), İstanbul: Kitabevi, 2007.
- YAŞAR, Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi: Osmanlı Dönemi (1730-1861)*, IV, Ankara: TTK Yayınları, 1992.
- YENİÇERİ, Celal, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984.
- YÜCEL, Yaşar, *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler III*, Ankara: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1981.
- ZEYDAN, Abdulkerim, *İslâm Hukukuna Giriş*, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1985.
- ZİADEH, J. ve Konrad Dilger, *İslâm Hukukunda Mülkiyet Kavramı*, çev.: Halit Ünal, Kayseri, 1994.
- ZUHAYLI, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, çev.: Ahmet Efe ve diğerleri, V, İstanbul, 1994.

MAKALELER VE KİTAP BÖLÜMLERİ

- AÇIKGÖZ, Ömer, “Osmanlı Para Politikasında Reform Çabaları: 1800-1844 Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VI/12, 2010, ss. 371-392.
- AFYONCU, Erhan, “III. Selim Dönemi İç ve Dış Olayları”, *III. Selim İki Asrın Dönemecinde*, ed.: Coşkun Yılmaz, İstanbul: Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, 2010, ss. 73-101.
- AĞAR, Serkan, “Geçmişten Bugüne Mali İdare”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 73, 2007, ss. 372-432.
- AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, VIII/ 14, 2005, ss. 51-61.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, “Osmanlı Kanunnamelerinin Şer’i Sınırları”, *Osmanlı*, ed.: Kemal Çiçek ve Cemal Oğuz, VI, İstanbul, 1999, ss. 401-411.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, “Osmanlı Kanunnameleri”, *Türkler*, ed.: Kemal Çiçek, Salim Koca, X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 21-42.

- AKYILMAZ, Sevgi Gül, “Osmanlı Devleti’nde Yönetici sınıf Açısından Müsâdere Uygulaması”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XII/1-2, Ankara, 2008, ss. 389-420.
- ALTUNAN, Sema, “ XVIII. yy’da Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri”, *OTAM*, S. 18, Ankara, ss. 1-20.
- ARIK, Feda Şamil, “Türkiye Selçuklu Devleti’nde Müsâdere”, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, I, *Tebliğler III. Türk Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, ss. 47-64.
- AYDIN, Mahir, “Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar”, *Belleten*, LXV, Ağustos 243, Ankara, 2002, ss. 623-637.
- AYDIN, Mehmet Akif, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, *Türkler*, ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve diğeri, X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 15-20.
- AYGÜN, Nilüfer Alkan, “Müsâderenin Sosyal ve Ekonomik Bir Analizi: 18. Yüzyıl Sonlarında Bursa’da Yapılan Müsâdereler”, *Belleten*, LXXVI/277, (Aralık 2012), ss. 793-815.
- BABİNGER, Franz, “Rusçuk”, *İA*, IX, İstanbul: MEB Yayınevi, 1988, ss. 784-787.
- BAKARDJİEVA, Teodora, “Kargaşa ve Yaratıcılık Arasında: XVIII. Yüzyılın Sonu ve XIX. Yüzyılın Başında Bir Taşra Kasabasının Hikâyesi”, *Osmanlı*, V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 631-639.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Kanunnameler”, *İA*, VI, ss. 185-196.
- BAY, Abdullah, “Ünye Âyanından Canikli Genç Mustafa Ağa’nın Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, II/ 7 (Güz 2005), ss. 60-75.
- BAYSUN, M. Cavid, “Müsâdere”, *İA*, VIII, İstanbul, 1987, ss. 669-673.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a Islahat Düşünceleri”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 8, İstanbul, 1999, ss. 25-64.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Kabakçı İsyanı”, *TDVİA*, XXIV, İstanbul, 2001, ss. 8-9.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Alemdâr Mustafa Paşa”, *TDVİA*, II, İstanbul, 1989, ss. 364-365.
- BİLGİN, Arif ve Fatih Bozkurt, “Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytül-mâl Mukataaları”, *İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, I, (Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İstanbul 7-8 Eylül 2007), (Yayına Haz.: Rahmi Deniz Özbay ve diğeri), İstanbul: Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, 2010, ss. 249-267.
- BULUT, Mehmet, “Osmanlı Ekonomi Politikğine Yeniden Bakış”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 62, (Yaz 2012), ss. 63-96.

- BULUTTEKİN, M. Burak, “18. Yüzyılın Son Döneminde İstanbul’daki Esnaf Sisteminin Ahkâm Defterlerine Göre Sosyo-Ekonomik Analizi (1775-1793)”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/51, (Güz 2014), ss. 93-123.
- CEZAR, Yavuz, “Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsâdere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)”, *Belleten*, XLI/161, ss. 41-78.
- “Confiscation”, 1995, *Encyclohaedia Universalis France*, S. A.
- ÇALIŞ, Halit, “İslâm Hukukunda Özel Mülkiyete Konu Olma Bakımından Toprak Mülkiyeti”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, Konya, 2002, ss. 145-164.
- ÇAĞATAY, Neşet, “İslam Hukukunun Ana Hatları ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları”, *Belleten*, LI/ 200, Ankara: TTK Yayınevi, Ağustos 1987, ss. 625-649.
- ÇETİN, Atilla, “Derkenar”, *TDVİA*, IX, İstanbul, 1994, ss. 179-180.
- DERİN, Ç. Fahri, “Yayla İmamı Risalesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 3, İstanbul, 1973, ss. 213-272.
- DERİN, Ç. Fahri, “Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin Nesebi Hakkında Bir Risâle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, X /14, 1959, ss. 97-104.
- DİNGEÇ, Emine, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Saray Atlarının Binit Takımları”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 12, S. 20, 2011, ss. 1-20.
- DOĞAN, Muzaffer, “III. Selim Döneminde Devlet Teşkilâtına Dair Bazı Düzenlemeler”, *Nizâm-ı Kadim’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, ed.: Seyfi Kenan, İstanbul: İsam Yayınları, 2010, ss. 79-104.
- DOĞAN, Muzaffer, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde H. 1211/1796-97 Tarihli Düzenlemeler”, *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, II, İstanbul, 2000, ss. 71-88.
- EMECEN, Feridun, “Doğu Karadeniz’de Âyanlık: Tirebolulu Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa”, *Belleten*, LXV/242, 2001, ss. 193-214.
- EMECEN, Feridun, “Başmuhasebe Kalemi”, *TDVİA*, V, İstanbul, 1992, ss. 133-134.
- EMECEN, Feridun, “Bedel”, *TDVİA*, V, 1992, ss. 301-302.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan, “Ruşuk Kalesi”, *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyum Bildirileri*, (Eskişehir 11-13 Mayıs 2005), İstanbul, 2005, ss. 425-438.
- ERDOĞDU, İbrahim, “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme”, *OTAM*, S.11, 2000, ss. 123-145.

- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Klasik Dönemindeki Âyan ve Eşraf üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, III, 1982, ss. 105-118.
- ESEN, Hüseyin, “İslam Hukuku Açısından Müsâdere”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, İzmir, 2002, ss. 184-215.
- EYİCE, Semavi, “Goleşti (Romanya)’de Küçük Bir Türk Hatırası: Alemdâr Mustafa Adına H. 1221 (M. 1806) Tarihli Bir Kitabe”, *Tarih Dergisi*, S. 32, 1979, ss. 373-380.
- FAROĞHÎ, Suriya, “Osmanlı Sultanlarının Hususî Şahıslar Tarafından Tesis Edilen Vakıflara Çeşitli Müdahaleleri”, *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul 23-28 Eylül 1985) Tebliğler III. Türk Tarihi*, 1985, ss. 50-56.
- FAROQHÎ, Suriya, “18. Yüzyıl Bursa’sında Zengin olmak: Debbağ Hacı İbrahim Serveti”, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev.: Gül Çağalı Güven ve Özgür TÜresay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, ss. 199-216.
- FAROQHÎ, Suraiya, “Zeytun Diyarında Güç ve Servet: Edremit Âyanından Müridzade Hacı Mehmed Ağa’nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed.: Çağlar Kerder ve Faruk Tabak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, ss. 81-100.
- FEDAKAR, Cengiz, “1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılıburun, Özi Nehri ve Hocabey Muharebeleri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (Yaz 2015), S. 46, ss. 119-136.
- FERLİBAŞ, Meral Bayrak, “Alemdar Mustafa Paşa’nın Muhallefatı”, *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, S. 21, İstanbul, 2009, ss. 63-120.
- FRIEDRICH, Carl Joachim, “Confiscation”, ed.: Edwin R. A. Seligman ve Alvin Johnson, *Encycloaedia of the Social Sciences*, Newyork: The Macmillan Company, 1930, ss. 183-187.
- GENÇ, Mehmet, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Türk İktisat Tarihi Semineri*, Ankara, 1975, ss. 231-292.
- GENÇ, Mehmet, “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000, ss. 211-225.
- GENÇ, Mehmet, “İltizam”, *TDVİA*, XXII, ss. 154-158.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Köprülüler”, *İA*, VI, Eskişehir: MEB Yayınları, 2001, ss. 892-908.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Boğaziçi”, *TDVİA*, VI, İstanbul, 1992, ss. 251-262.
- GÜNAY, Nilüfer Alkan, “Osmanlı Yönetiminin Bursalı Zenginlerden Borç Alma Girişimi (1787-1792)”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/ 23, (Şubat 2012), Bursa, ss. 269-281.

- GÜNAY, Nilüfer Alkan, “Müsâderenin Sosyal ve Ekonomik Bir Analizi: 18. Yüzyıl Sonlarında Bursa’da Yapılan Müsâdereler”, *Bellekten*, LXXVI/277, (Aralık 2012), ss. 793-815.
- GÜNAY, Vehbi, “Batı Anadolu’da Âyanlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancılı Veli”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI/ 2, (Aralık 2006), ss. 93-118.
- GÜNERİ, Hasan, “Vakıf Sular ve Su Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, S. 9, 1971, ss. 67-79.
- GÜNEŞ, Mehmet, “19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Ana Kaynakları: Buyruldu ve İlmühaber Defterinin Tahlili”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXIII/56, 2014, ss. 205-232.
- GÜNEŞ, Mehmet, “Karahisâr-ı Sâhib A’yânı Molla-zâde Hacı Ahmed Ağa’ya Ait Bir Tereke Defteri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/ 2, (Aralık 2006), Afyon, ss. 65-92.
- HATHAWAY, Jane, “Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayrılması Sorunu: 15. ve 18. Yüzyıllar”, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, (Yayına Hazırlayan: Mustafa Armağan), İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, ss. 165-174.
- İLGEN, Abdulkadir, “Osmanlı Toprak Mülkiyeti Anlayışının Teşekkülü ve Bunun Sosyal Tabakalaşma Üzerindeki Etkileri”, *Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl 3, S. 11, (Kasım 2001-Ocak 2002), ss. 105-129.
- İNALCIK, Halil, “Örf”, *İA*, IX, İstanbul: MEB Yayınları, 1970, ss. 480-482.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Hukukuna Giriş (Örf-i Sultani hukuk ve Fatih’in Kanunları)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII/ 2, Ankara, 1958, ss. 102-126.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi”, *AÜ. SBF D*, XIV/1, Ankara, 1959, ss. 69-94.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, *Türkiye Günlüğü*, S. 11, (Yaz 1990), ss. 30-41.
- İNALCIK, Halil, “Bursa Şer’iyye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed’e Ait Fermanlar”, *Bellekten*, S. 44, Ankara: TTK Yayınları, 1967, ss. 693-709.
- İNALCIK, Halil, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, ed.: Çağlar Keyder, Faruk Tabak, *Osmanlı’da Ticari Tarım ve Toprak Mülkiyeti*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 15-34.
- İNCİCİYAN, P. L. ve H. D. Andreasyon, “Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3 ve 3-4 (Ayrı Basım), İstanbul, 1974-1976, ss. 11-88/ 101-152.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Bâb-ı Âli”, *TDVİA*, IV, İstanbul, 1991, ss. 378-386.

- KARTA, Nurullah, “ Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.6, (Ekim 2014), ss. 21-50.
- KARAMAN, Deniz, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Mâlikane-Mukataalarına Dair Bazı Bilgiler”, *Bilig Dergisi*, S. 29, (Bahar 2004), ss. 139-176.
- KARAMAN, Kıvanç ve Şevket Pamuk, “Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 191, İstanbul, 2009, ss. 26-33.
- KARATAŞ, Mehmet, “18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Bazı Müsâdere Uygulamaları”, *AÜ. Osmanlı Tarih ve Uygulama Dergisi*, S. 19, Ankara, 2006, ss. 219-237.
- KATGI, İsmail, “Osmanlı Devleti’nde Ulemâ Yozlaşmasının Tipik Bir Temsilcisi Olarak Safranbolulu Hüseyin Efendi”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl 5, X/ 10, (Temmuz-Aralık 2012), ss. 197-235.
- KAYA, Mustafa, “18. Yüzyılda Ankara’da Âyanlık Mücadeleleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, (Güz 2012), ss. 119-138.
- KEYDER, Çağlar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed.: Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, ss. 1-14.
- KIEL, Machiel, “Ruşuk”, *TDVİA*, XXXV, İstanbul, 2008, s. 246-250.
- KILIÇ, Ümit, “Sadrazam Lütü Paşa’nın Tire Vakfı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIV/ I, (Temmuz 2009), ss. 53-79.
- KIVRIM, İsmail, “Kilis ve A’zaz voyvodası Daltaban-zâde Mehmed Ali Paşa ve Muhallefatı”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 24, 2008, ss. 147-174.
- KÜÇÜKKALAY, A. Mesud ve Ali Çelikkaya, “Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam”, ed.: H. Celal Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, X, 2002, ss. 878-892.
- KOCA, Salim, “Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddin Keykubad’ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 25, Konya, 2009, ss. 1-36.
- KOŞUM, Adnan, “Osmanlı Örfi Hukukunun İslam Hukukundaki Temelleri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17, Konya, 2004, ss. 145-160.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Fıkıh”, *İA*, IV, İstanbul: MEB Yayınevi, 1970, ss. 608-622.

- KÖPRÜLÜ, Fuat ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Âyan”, *İA*, II, Eskişehir, 2001, ss. 40-42.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, “Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri”, *Belleten*, TTK, VII/ 28, I. Teşrin, Ankara, 1943, ss. 219-313.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Osmanlı-Türk Aile Kurumu Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, I/ 1, ss. 17-26.
- KÜPELİ, Özer, “Yenişehir (Bursa) Âyanı Sarıcaoğlu Osman Ağa ve Muhallefatı”, *History Studies*, III/ 3, 2011, ss. 245-263.
- MERÇİL, Erdoğan, “Selçuklularda Zengin Emirler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1, 2013, ss. 193-207.
- MERÇİL, Erdoğan, “Selçuklular’da Emir-i Dâd Müessesesi”, *Belleten*, LIX/ 225, Ankara, 1995, ss. 327-340.
- MERT, Özcan, “Âyan”, *TDVİA*, IV, İstanbul, 1991, ss. 195-198.
- MOĞOL, Hasan, “XIX. Asrın İlk Yarısında Antalya’da Vakıf Müessesesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 83, 1993, ss. 189-199.
- MUTAFCİEVA, V. P., “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyanlık Müessesesi”, *Tarih Dergisi*, S. 31, 1977, ss.178-180.
- OĞUZ, Gülser, “Tereke Kaydından Hareketle Bir Osmanlı Vezirinin 18. Yüzyıl Başlarındaki Yaşam Tarzı: Amcazâde Hüseyin Paşa”, *Milli Folklor Dergisi*, S. 88, Yıl 22, 2010, ss. 91-100.
- OĞUZ, Gülser, “Tereke Kayıtlarının Güvenirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri”, *Turkish Studies*, IX/ 1, (Güz 2014), Ankara, ss. 409-426.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ordusunun Durumu”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 20, İstanbul, 2000, ss. 296-303.
- ORHONLU, Cengiz ve Nejant Göyünc, “Has”, *TDVİA*, XVI, İstanbul, 1997, ss. 268- 270.
- ÖĞÜN, Tuncay, “Osmanlı Devleti’nde Müsâdere Uygulamaları”, *Osmanlı*, Teşkilât, VI, ed.: Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 372- 380.
- ÖZ, Mehmet, “Osmanlı Toplumunu”, *TDVİA*, XXXIII, İstanbul, 2007, ss. 532-538.
- ÖZKAN, Selim Hilmi, “Türk Tarihi’nin Kırılma Noktası: Zenta Faciası”, *Turkish Studies*, Volume IV/ 3 Spring 2009, ss. 1779-1793.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Devşirme”, *TDVİA*, IX, ss. 254-257.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Cinci Hoca”, *TDVİA*, XVIII, İstanbul, 1998, s. 542-543.

- ÖZCAN, Abdülkadir, “Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa”, *TDVİA*, XXVI, Ankara, 2002, ss. 260-262.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Kapıcı”, *TDVİA*, C.XXIV, ss. 345-347.
- ÖZCAN, Tahsin, “Muhallefat”, *TDVİA*, XXX, İstanbul, 2005, ss. 406-407.
- ÖZÇELİK, Tarık, “Yeniçeri Ağası Köse Mehmet Ağa ve Muhallefatı”, *Historys Studies*, V/1, (Ocak 2013), ss. 287-310.
- ÖZDEMİR, Nagehan Üstündağ, “ Vidin Sicillerine Göre Zıstovi ve Yaş Antlaşmalarının Osmanlı Taşrasında Uygulanışı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXXII/I, (Haziran 2015), ss. 259-273.
- ÖZTÜRK, Said, “Kassâm”, *TDVİA*, XXIV, ss. 579-582.
- ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirilmesi ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, *Bellekten*, XLII/168, 1978, ss. 667-723.
- ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, *A.Ü. DTCFD*, XXIV/ 3-4, 1970, ss. 369-390.
- ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, XIII, (Yayına Hazırlayanlar: Hasan Celal Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 699-709.
- ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu’da Âyanlık İddiaları”, *AÜ. DTCFD*, XXIV/ 3-4, Ankara, 1948, ss. 195-231.
- ÖZVAR, Erol, “ Servet ve Güvenlik Arasında Osmanlı Sultanı”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.13-14, İstanbul, (Mart 2003), ss. 47-60.
- ÖZVAR, Erol, “ Osmanlı’da Gümrükler ve Kervanlar”, *Osmanlı Medeniyeti Siyaset, İktisat, Sanat*, İstanbul: Klasik Yayınları/Derleme, 2005, ss. 105-124.
- ÖZVAR, Erol, “Voyvoda”, *TDVİA*, XXXXIII, İstanbul, 2013, ss. 127-130.
- REFİK, Ahmed, “Sultan Selim-i Sâlis’de Halk ve Millet Muhabbeti (Hatt-ı Hümayunlarına Nazaran), *Yeni Mecmua*, S. 23, (13 Kanun-i Evvel 1917), s. 449-450.
- REFİK, Ahmed, “Hazine-i Evrak Tetkikâtı-Devşirme Usulü, Acemi Oğlanlar, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, V/1-2, Haziran-Kanûn-i Evvel 1926, ss. 1-14.
- RÖHRBORN, Klaus, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Müsâdere ve Mutavassıt Güçler”, *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 1973, ss. 253-260.
- RUHANIYYE, Macid Muhammed Ebu, “İslâm’da Mâlî Tâ’zir Cezası” çev.: Nihat Dalgın, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, 1999, s. 313-334.

- SATIŞ, İhsan, “Sadâretten Başvekâlete Sadrazamlık”, *Turkish Studies*, VI/3 (Summer 2011), ss. 1715-1728.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Darphâne”, *TDVİA*, VIII, İstanbul, 1993, ss. 101-104.
- SERTOĞLU, Midhat, “Alemdâr Mustafa Paşa Olayına Ait Bir Vekayînâme: 3”, *Hayat Tarih Mecmuası*, II/12, (Aralık 1973), İstanbul, ss. 38-47.
- SEVİNÇ, Tahir, “Seyyit Fethi Efendi’nin Şam Defterdarlığı ve Muhallefatının Müsâderesi (1728-1746)”, *History Studies, International Journal of History*, IV/4, (November 2012), ss. 347-372.
- SOFUOĞLU, Ebubekir, “1650-1700 Tarihleri Arasında Osmanlı Devleti’nin Genel Durumu”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*, (08-11 Haziran 2000), Merzifon Amasya, ss. 61-73.
- SÖYLEMEZ, Faruk, “Malatya Mutasarrıfı Rişvanzade Ömer Paşa’nın Muhallefatı”, *OTAM*, 2010, ss. 165-194.
- ŞAHİN, Naci, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında (1844-1849) Karahisar-ı Sahib Sancağı’nda Vergi Düzeni ile İlgili Uygulamalar”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I/ 2, Afyon 1999, ss. 107-122.
- ŞEHSUVAROĞLU, Haluk, “Topkapı Sarayında Tarihi Odalar, III. Selim’in Öldürüldüğü Oda”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.05.1953, s. 9.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı İctimai Yapısının Ana Hatları”, *Osmanlı*, IV, ed.: Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 17-31.
- TANIDI, Duygu, “1657-1698 yılları arasında Kadı Sicilleri’ne Göre Rusçuk’ta Köleler ve Cariyeler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, (Güz 2014), ss. 219-235.
- TAYŞİ, Mehmet Serhan, “Feyzullah Efendi, Seyyid”, *TDVİA*, XII, İstanbul, 1995, ss. 527-528.
- TEKİN, Oğuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Para”, *Yeni Türkiye Ekonomi ve Toplum*, 701 Osmanlı Özel Sayısı II, XXXII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, ss. 168-178.
- TELCİ, Cahit, “Muhassılın Serveti: Aydın Muhassılı Abdülbaki Paşa’nın 25 Temmuz 1697 (6 Muharrem 1109) Tarihli Muhallefatı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI/2, (Aralık 2011), ss. 551-576.
- TELCİ, Cahit, “Osmanlı Devleti’nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/ 2, (Aralık 2007), İstanbul, 145-166.
- TOMAR, Cengiz, “Müsâdere”, *TDVİA*, XXXII, İstanbul, 2006, ss. 65-66.
- TOPAKTAŞ, Hacer, “Osmanlı Diplomasisinde Tayinat Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, XXXI/10, 2015, ss. 31-49.

- TOPAL, Mehmet, “Ruşçuk Şehrinin Yeri ve Adı Üzerine Düşünceler”, *History Studies*, II/ 2, 2010, ss. 243-254.
- TORAMAN, Cengiz, “Bir Kamu Politikası Uygulama Aracı Olarak Tereke Muhasebesi ve Osmanlı Uygulaması”, *Mali Çözüm Dergisi*, S. 71, ss. 116-126.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Mustafa Paşa”, *İA*, VIII, İstanbul: MEB, 1993, ss. 720-727.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Devşirme”, *İA*, III, İstanbul, 1988, ss. 363-565.
- ÜÇOK, Coşkun, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 4, Ankara, 1947, ss. 126-146.
- ÜNAL, Mehmet Ali, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Müsâdere”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 49, (Ağustos 1987), ss. 95-111.
- ÜNAL, Uğur, “İdari ve Sosyal Alanlarda Nizâm-ı Cedîd Çabaları”, *Ankara Üniversitesi OTAM*, S. 14, 2003, ss. 273-289.
- VEINSTEIN, Gilles, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed.: Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, ss. 35-56.
- YETKİN, Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Hukuk Devleti’nin Gelişim Süreci”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI/ 24, (Kış 2013), ss. 381-413.
- YILDIRIM, Ali, “16. Yüzyılda Büyük Bir Devlet Adamı ve Edebiyat Hamisi Defterdar İskender Çelebi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X/1, ss. 217-232.
- YILDIZ, Murat, “ Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa’nın Muhalefatı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 26, (Bahar 2012), İstanbul, ss. 107-126.
- YÜKSEL, Hasan, “Vakıf-Müsâdere İlişkisi (Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İSAM Yayınları, S. 12, İstanbul, 1992, ss. 399-424.

TEZLER

- AYDIN, Hacı Veli, *Osmanlı Maliyesinde Esham Uygulaması (1775-1840)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1998.
- ŞEN, Adil, *III. Selim’in Hayatı ve Dönemindeki Islahat Hareketleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 1996.

- KILIÇ, Musa, *Kabakçı Mustafa İsyanı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.
- ŞAHİN, Canay, *The Rise and Fall of an Âyan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, Doktora Tezi, Ankara 2003.
- AYBİCİN, Zeynep, *Kâtip Çelebi, Fezleke Tarihi Tahlil ve Metin, I-III*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007.
- KALIPÇI, Mahmud Esad, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Müsadere Kurumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.
- Bhattî, *el-Ukûbatü'l-Maliyye Beyne's-Şerîati ve'l-Kânûn, Külliyyetü's-Şerîa ve'l-Kânûn*, International Islamic University, Master Thesis, İslamabâd 1988.
- ERBULUT, Özgür, *Alemdâr Mustafa Paşa ve Hayatı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2009.
- ALKAN, Mehmet, *Alemdâr Mustafa Paşa'nın Devlet Hayatı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2011.
- VARAN, Orhan, *Osmanlı Devleti'nde 1826-1839 Yıllarında Yapılan Müsâdereler, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van 2013.*